ION BREAZU

LITERATURA TRANSILVANIEI

Studii. — Articole. — Conferințe.

CASA ȘCOALELOR
1944

ION BREAZU

LITERATURA TRANSILVANIEI

Studii Articole Conferințe

CASA ȘCOALELOR
1944

CUVÂNT INAINTE

Intrunim în acest volum, cu unele modificări şi întregiri, câteva din studiile, articolele şi conferinţele noastre, apărute în ultimii zece ani în diferite publicaţii. Toate prezintă aspecte, momente şi oameni din istoria culturii şi literaturii româneşti a Transilvaniei. Am insistat în cursul lor, ori de câte ori ni s'a ivit prilejul, asupra procesului de osmoză spirituală între Transilvania şi celelalte provincii româneşti, pentru a contribui astfel la lămurirea conştiinţei de unitate, care este izvorul de căpetenie al dăinuirii, al puterii şi al dreptului nostru la viaţă.

I. B.

Sibiu, August, 1943

TEMEIURILE POPULARE ALE LITERATURII ROMÂNE DIN TRANSILVANIA *)

1. Metoda cercetării regionale în istoria literară a unui popor s'a dovedit deosebit de rodnică în anii din urmă. Avem credinţa că dacă va fi aplicată literaturii româneşti cu perspicacitate şi obiectivitate, va lămuri procesul de desvoltare şi va contribui la determinarea şi înţelegerea originalităţii ei. Criticii şi istoricii noştri literari au încercat dealtfel adeseori să desprindă notele caracteristice ale literaturii româneşti din principalele noastre provincii. S'a simţit demult că ele sunt realităţi de care trebue să ţină seamă în explicarea fenomenului literar românesc. Ceea ce s'a făcut până acum sporadic şi adeseori impresionist trebue continuat în mod sistematic, atât prin monografii, cât şi prin încercări de sinteză. E necesar, credem, să arătăm în ce măsură a contribuit la definirea acestor aspecte regionale, orientarea spre valorile locale; întrucât influenţele streine, care variază dela o regiune la alta, au fost nedigerate sau asimilate şi uneori sublimate în valori literare superioare; ce rol a avut în desvoltarea literaturii din provinciile noastre spiritul panromânesc, tot mai viu şi mai omniprezent dela începutul secolului al XIX-lea încoace; în fine întru-

*) Lecţie de deschidere, rostită la Universitatea din Cluj-Sibiu, în ziua de 10 Martie 1943.

cât aceste contribuţii regionale au fost acceptate în patrimoniul literar comun, îmbogăţindu-l sau determinând atitudini şi curente în sânul lui.

2. Aplicând acest punct de vedere literaturii româneşti de dincoace de Carpaţi cea dintâiu întrebare care ni se pune este: Care este isvorul principal al originalităţii ei? De unde şi-a sorbit seva pe care o simţim curgând, nu numai în operele ei reprezentative, dar şi în scrisul acelor modeşti slujitori ai condeiului asupra cărora atenţiea istoricului literar e necesar să se oprească? De unde acel aer de familie care uneşte pe scriitorii din Transilvania ori din care generaţie sau curent literar ar face parte?

S'a spus uneori: Această originalitate vine din orientarea ei precumpănitoare spre popor, spre sat. Nu s'a arătat însă destul cum s'a ajuns la descoperirea acestui popor, ce atitudine au luat diferitele generaţii de scriitori faţă de patrimoniul său spiritual, faţă de omul din popor, individual sau colectiv.

E tocmai ceeace vom încerca să facem în această lecţie inaugurală.

3. Când privim cei 150 de ani de desvoltare a literaturii române moderne din Transilvania, această orientare spre popor ni se pare atât de firească şi de necesară încât ne cuprinde mirarea când ne gândim că au existat scriitori care au ignorat-o.

Intr'adevăr, care era mediul social în care putea să înflorească o viaţă literară dincoace de Carpaţi. Se ştie că până la 1918 noi n'am avut decât o singură clasă socială: ţărănimea. Dacă a existat până la mijlocul secolului al XIX-lea o nobilime, care a jucat un oarecare rol în viaţa noastră politică, dacă, începând din a doua jumătate a acestui secol s'au înfiripat câteva pâlcuri de burghezie, aceste două clase n'au

avut o viaţă proprie românească — cum au avut în celelalte provincii româneşti — care să creeze un climat pentru o literatură originală. Chiar dacă această viaţă a încercat să prindă consistenţă în unele oraşe din Banat şi din Sudul ardelean, ea era veşnic ameninţată cu desfigurarea. Până la urmă toate spiritele alese ale acestei burghezii s'au convins că singura lor salvare este să-şi înfigă cât mai adânc rădăcinile în popor. Orientarea spre ţărănime era impusă deci de condiţii sociale şi politice inexorabile; era o problemă de existenţă naţională.

Ne-am îndreptat spre popor constrânşi de împrejurări, sau din dorinţa de a-l ridica, dar am făcut-o tot mai mult din convingerea că acest popor este mai mult decât o clasă socială, o comunitate de viaţă, o lume de o mare bogăţie umană, cu o pecete străveche în formele ei de manifestare. Intr'adevăr, dacă străbaţi diferitele ţinuturi de dincoace de Carpaţi, mai ales acele „ţări" cu o nuanţă proprie în peisajul sufletului românesc, dacă ai norocul să intri în intimitatea ţărănimii acestora, sau să iei parte la una din acele manifestări colective: serbări culturale, hramuri, nedee, bâlciuri, când se scot podoabele din lăzi şi din suflete, atunci impresia aceasta de bogăţie etnografică, de autentic şi străvechiu, o duci cu tine chiar dacă ai atitudinea de desăvârşită obiectivitate a omului de ştiinţă. Această impresie au însemnat-o în cărţile lor streinii, începând din sec. XVI, iar scriitorii de peste munţi, un Nicolae Bălcescu, Alecu Russo, Al. Odobescu, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Nicolae Iorga ş. a. au fost copleşiţi de bogăţia ei. Fireşte că asupra ei trebue să-şi spună cuvântul omul de ştiinţă. Acest cuvânt a şi fost rostit în parte, descoperindu-se alăturea de un strat străvechiu, comun şi altor popoare, alături de influenţe streine de dată recentă, numeroase elemente locale de mare vitalitate, care s'au revărsat şi

la fraţii de dincolo de arcul carpatic. Cercetările acestea trebuesc continuate pentru toate regiunile româneşti cu un aparat mai vast şi cu metodele pe care le pune la dispoziţie ştiinţa modernă. Şi poate nu este departe ziua când, întemeindu-se pe aceste cercetări, dar folosindu-se şi de puterea lui de intuiţie, va apare scriitorul, care — aşa cum a făcut Michelet în al său *Tableau de la France* — ne va da acel peisaj spiritual al României, în care fiecare regiune ar intra cu substanţa sa adevărată. Avem credinţa că în acest peisaj Transilvania va ocupa un loc central, cu bogate perspective asupra întregului suflet românesc.

4. Apropierea de popor coincide în Transilvania cu începuturile literaturii române moderne. Atitudinea pe care cele trei generaţii de scriitori latinişti au avut-o faţă de izvoarele populare n'a avut însă darul de a deslănţui apele legate ale acestora, pentru a le revărsa pe câmpul însetat al literaturii. Ei nu se apropiau de ţăran pentru a-i cunoaşte patrimoniul spiritual, ci pentru a-l ridica din mizeria morală, politică şi economică în care se găsea. Procedând astfel, ei erau discipoli fideli ai filosofiei luminării, care, datorită îndeosebi regimului generos al lui Iosif al II-lea, a făcut cuceriri însemnate între numeroasele popoare ale imperiului austriac. Potrivit acestei filosofii trebuia răspândită cât mai multă învăţătură, până în adâncimile maselor populare, pentru a risipi de acolo superstiţiile şi ignoranţa. Drumul spre popor a fost descoperit deci, am plecat însă pe el pentru a duce darurile ştiinţei şi ale raţiunii şi a nu primi în schimb nimic. Poezia, credinţele, obiceiurile lui nu numai că nu erau admirate, dar nu erau înţelese şi uneori erau atacate cu asprime. Această atitudine era prilejuită şi de faptul că cei mai de seamă reprezentanţi. ai şcoalei latiniste au fost preoţi şi bisericile au combătut totdeauna cre-

dinţele şi obiceiurile populare. E destul, credem, să amintim câteva exemple, pentru a ilustra această atitudine: Şincai prelucrează după I. A. Helmuth *Invăţătură firească pentru stricarea superstiţiei norodului*; Maior condamnă şezătorile şi pe cei care cred „la păscălii, la descântături, la vrăjitorii", iar despre „cântările proştilor" spune că „puţină credinţă au, deoarece mai multe minciuni cuprind în sine decât adevăr" [1]); D-rul Vasile Popp publică teza lui de doctorat în medicină despre obiceiurile noastre la înmormântare, cea dintâi lucrare de folclor românesc, admirabil informată pentru vremea sa, înainte de toate pentruca cunoscând aceste obiceiuri să ne desbărăm de „abuzurile" lor [2]). Ion Budai Deleanu, singurul mare poet al acestui curent, a rămas mereu în cumpănă asupra valorii materialului poetic poporan. Simţul lui artistic îl îndemna să-l utilizeze, dar raţionalistul din el, plin de sarcasm voltairian, îl determina să-l ridiculizeze. Becicherec Iştoc şi scutierul lui, Crăciun, cunoscutele personagii ale operei lui aveau capetele sucite de Alexandria şi de basme, tot aşa ca marile lor modele Don Quichotte şi Sancho Pancha de romanele cavalereşti şi de superstiţiile populare. Dacă aceşti scriitori îşi acordau uneori stilul cu cel popular, o făceau cu oarecare jenă şi cu sentimentul precis că se coboară. Situaţia înapoiată a ţărănimii noastre a fost considerată totdeauna de ei ca o mare nenorocire, ca o umilire de care trebue să ne scuturăm cât mai curând, prin cât mai multă carte. „Aceasta este care mă doare mai mult — spune Petru Maior în *Didahiile* lui — că atâta neştiinţă stăpâneşte lumea" [3]). Iar Timoteiu Ci-

---

1) Ap. Gh. Bogdan-Duică, *Petru Maior*. Cernăuţi, 1893, p. 23—24.

2) Ion Muşlea, *Viaţa şi opera doctorului Vasile Popp*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, V (1928—1930) p. 85—157 — unde lucrarea lui Popp e analizată pe larg.

3) Ap. Gh. Bogdan-Duică, *Petru Maior*, p. 24.

pariu scrie în *Autobiografia* lui că „i se rupe inima" când se gândeşte la lipsa de cultură a acestui popor. De aceea — continuă el — toţi cei care au ajuns la oarecare cultură au trecut la Sârbi, Unguri, Greci, şi chiar Tătari „numai să nu le zică cineva că-s Români". Invăţaţii Europei dacă încep să recunoască temeliile romane ale limbii noastre, o fac „cu gura ruptă", înfiorându-se de starea noastră înapoiată. „E timpul — adaogă el — ca să cugetăm la toate acestea, altmintrelea să ştiţi că de vom rămâne tot aşa, nepoţii noştri se vor face orice, încă şi Turci" [1]).

Dorinţa aceasta de a ridica poporul, care a rămas una din caracterele principale ale culturii române din Transilvania, a avut drept consecinţă tendinţa educativă, atât de pronunţată în numeroase din operele scriitorilor de dincoace de Carpaţi [2]). Tot de aici porneşte caracterul social al literaturii ardelene.

In faţa poporului românesc căzut în şerbie politică, fără conştiinţă şi demnitate naţională, ros de mizeria neştiinţei şi a sărăciei, latiniştii au ridicat cu cerbicie icoana strămoşilor romani care au cucerit lumea. Literatura trebuia să renască şi ea urmând marile modele, mai ales pe cele desprinse din literatura clasică. Spre aceste modele erau îndreptaţi nu numai de convingerea fanatică a originii romane, ci şi de educaţia pronunţat clasicisantă, pe care au primit-o în şcoalele Austriei. Atmosfera literară—cu care dealtfel au avut un contact foarte redus — pe care au cunoscut-o la Roma şi în centrele monarhiei era stăpânită încă de tirania modelelor clasice. Cu zelul lor latinist, ei s'au întors mai degrabă spre acestea, decât spre noile orizonturi literare, pe care le deschidea preromantismul.

1) St. Manciulea, *Timoteiu Cipariu. Inceput de autobiografi*. Retipărire din *Cultura Creştină*. Blaj, f. a. p. 4.

2) D. Caracostea, *Istoria literaturii române moderne. Epoca r[illegible]şterii ardelene*. Note dela curs 1934—1935, p. 61—62.

iar mai apoi romantismul. Bariț și Cipariu, în rarile momente când sunt preocupați de ideologia literară, înalță mereu în fața compatrioților marile opere ale literaturii universale, mai ales ale celei antice, și insistă asupra necesității de a ne ridica la nivelul lor [1]). Cu gândul la aceste modele a creat Budai-Deleanu *Țiganiada*, cea mai însemnată operă literară a școalei latiniste. Semnificative sunt apoi din acest punct de vedere numeroasele traduceri și prelucrări din autorii clasici, mai ales din Virgiliu [2]) și Ovidiu. Imitând Eclogele celui dintâi, a scris Timotei Cipariu, în 1832, drama lui pastorală, la instalarea episcopului Lemenyi, remarcabilă prin puritatea stilului și corectitudinea versului [3]).

Originele lor rurale și spiritul demofil în care erau crescuți, au impus însă scriitorilor din această epocă o anumită atitudine față de acest clasicism. Nu e semnificativ faptul că dintre toți poeții latini cel mai admirat este Virgiliu? Fără îndoială că simpatia pentru el se explică și prin prestigiul de care s'a bucurat autorul Eneidei în toată epoca renașterii și a barocului, dar credem că Românii l-au iubit și fiindcă se regăseau în poezia lui agrestă și idilică. Nevoia de a

1) Gh. Bariț, *Scriitori clasici*, în *Foaia pentru Minte . . .* 1838, p. 123-128. Articolul a fost semnalat mai întâi și atribuit pe bună dreptate lui Bariț — căci este nesemnat de I. Jura, în *Gheorghe Bariț ca îndrumător literar, în Țara Bârsei*, III, p. 38-48. A fost apoi amplu rezumat în D. Popovici, *Ideologia literară a lui I Heliade Rădulescu*, București, 1935 p. 75-76. Pentru Cipariu cf. îndeosebi *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*, Blaj, 1860, passim.

2) V. Bibliografia lor critică în N. Laslo, *Traducerile românești din Virgiliu, în Anuarul Institutului de Studii Clasice*, I partea II (1928—1932) p. 11—37 și II (1933—35) p. 34—70.

3) *Ecloga întru marirea Mariei Sale prea luminatului și preasantitului Domnu D. Joanu Lemeny . . .*, Blasiu 1833, reprodusă, cu unele modificări și sub titlul *Drama pastorale în Elemente de poetică . . .* p. 201—220.

se cobori la nivelul poporului, de a-l învăța, îi silea apoi să se depărteze dela perfecțiunea modelelor, să le dilueze pentru a fi înțelese de un număr cât mai mare de cititori. Această tendință este evidentă în traducerile din clasici ale lui Vasile Aron și Vasile Popp. Aceeași necesitate îi îndemna să traducă, dar mai ales să prelucreze în versuri tot așa de diluate, opere din literatura universală, lucrate după modelele clasice, cu același scop de vulgarizare și luminare. In deosebi Ioan Barac ne-a dat un mare număr de prelucrări de acest fel, făcute fără nici un discernământ sau pasiune artistică.

5. Orientarea spre clasicism era fără îndoială necesară la un popor care avea nevoie de o serioasă educație literară. Ea merită toată atenția istoricului literar, mai ales dacă ținem seama de împrejurările în care s'a făcut și de influența redusă pe care spiritul clasic, din care s'au hrănit atât de abundent literaturile europene, a avut-o asupra literaturii noastre. Ea a tras însă puțin în cumpănă în desvoltarea literaturii din Transilvania, atât din pricina direcției care a stăpânit limba, cât și în urma faptului că n'a fost susținută de mari talente literare. Cele mai alese spirite latiniste au avut o sensibilitate artistică redusă; ele și-au închinat viața studiilor de istorie, filologie și vulgalizare. E adevărat că am avut și o excepție, uimitoare prin proporțiile ei. Este cazul lui Ioan Budai-Deleanu, a cărul *Țiganiadă* se înalță ca un munte singuratic între modestele coline, reprezentate de operele literare ale contimporanilor săi. Acest munte a rămas însă multă vreme pierdut în ceață, opera lui nefiind dată la lumină decât cu șapte decenii după redactarea ei.

Și chiar dacă ar fi fost publicată la timp, credința noastră este că ea ar fi influențat nu prin ceea ce

aducea dela modelele ei clasice, ci prin puternicul ei fond popular. Căci oricât ar fi încercat aceşti fii ai câmpurilor şi ai satelor să se apropie de marile modele, ei nu puteau să dea un accent personal operei lor, decât atunci când, de cele mai multe ori fără să vrea, lăsau să grăiască liber comoara de simţire şi experienţă, care s'a aşezat în sufletul lor în satul copilăriei. Haina clasică nu le şade bine; când încearcă să facă mişcări mai îndrăsneţe, apare sub ea portul ţărănesc. Nu spiritul clasic se desprinde aşadar din scrisul latiniştilor noştri, ci o vânjoşie şi o asprime ţărănească, cu atât mai simpatică, cu cât se exprimă mai liber, ca în predicile în care Clain şi Maior îşi acordă graiul cu cel ţărănesc, pentru a fi înţeleşi mai bine, sau în polemicile celui din urmă şi ale lui Şincai. Aceeaşi observaţie se poate face despre stilul lui Bariţ, Cipariu şi Ion Maiorescu. Ea este cu atât mai valabilă pentru Ioan Budai-Deleanu, la care vocaţia artistică era superioară celei ştiinţifice. Originar din apropierea Ţării Haţegului, una din marile vetre folclorice româneşti, el a dus cu sine prin şcoalele iezuite în care şi-a făcut educaţia şi prin centrele streine prin care l-a purtat destinul lui de om independent, o bogată zestre de cultură populară, pe care numeroasele lui lecturi din literaturile streine niciodată nu i au putut-o risipi cu totul. Astfel el ajunge la acest paradox, că, cu toată satira împotriva credinţelor, basmelor şi poeziei populare, unele dintre cele mai realizate momente din opera lui sunt tocmai acelea în care utilizează atitudinea realistă, ironia vânjoasă, expresia plastică, plină de locuţiuni, tot atâtea mijloace luate din patrimoniul pe care îl satiriza.

6. Această atitudine nehotărâtă faţă de patrimoniul spiritual al poporului s'a păstrat pe tot răstimpul dominaţiei curentului latinist. De aceea nu trebue să ne surprindă faptul că, cu toate că directiva generală în

literatură era clasicizantă, din când în când apar de sub pojghiţa ei accente de adevărat entuziasm pentru literatura populară. Publicând în *Foaia pentru Minte* din 1838 — deci în întâiul an al revistei — un „Cântec sătenesc", Gheorghe Bariţ îl însoţeşte de o notă în care spune că astfel de cântece se află în Ardeal mai numeroase decât în oricare parte a românimei. „Originale cum sunt, culegându-le din gura secerătoarelor, torcătoarelor şi a maicelor care-şi leagănă pruncii, adurmindu-i cu horile sale, ai putea să scrii tomuri întregi. Dar cine să adune mulţimea descântărilor ritmice, de multeori prea ingenioase, care le strigă românul ardelean jucând ferbinte şi fără de a căror versuire mai nici nu poate să joace!"[1]). Iar cu un an în urmă, publicând de astă dată o poezie populară adevărată, scrie: „Dorul inimii noastre, mai de multe ori descoperit, este că doar pe încetul să vor scula bărbaţii, cari nu îşi vor pregeta a culegi odată cântecele Ossianilor şi a Barzilor româneşti, originale, neschimbate, neatinse, cum se află în gura poporului în munţi, în văi, în şesuri şi oriunde. Să vedem care naţie ne întrece cu aceste"[2]). Dealtfel prin nevoia lui de a se comunica mereu mulţimilor, prin lecturile lui bogate, prin contactul mai viu cu scriitorii din principate, cu toată educaţia lui clasică, Bariţ a avut totdeauna o înţelegere mai largă, pentru materialul popular. Totdeauna am avut impresia că este un eretic al crezului latinist, pe care îl mărturiseşte mai mult din convingeri politice, decât literare.

Cipariu însuşi, cu toate că mai stăpânit de spiritul clasic, aruncă din când în când ochii spre poezia populară care i-a încântat copilăria. Credem că cea

1) *Foaie pentru Minte . . . 1883, p. 207.*

2) *Ibid*, 1839, p. 38. Cf. şi I. Muşlea, *interes pentru folklorul românesc în Ardeal, înaintea apariţiei baladelor lui Alecsandri*, în *Transilvania*, LVII (1926), p. 555—558.

dintâiu culegere de poezie populară care se cunoaşte la Români, făcută în 1838 de preotul Nicolae Pauletti din Roşia Secaşului şi publicată abia în 1927 de regretatul Al. Lupeanu [1]), s'a făcut la îndemnul învăţatului filolog dela Blaj.

Andrei Mureşianu elogiază şi el firescul poeziei populare şi o imită uneori în poeziile lui — e adevărat că fără prea mare succes [2]).

7. Aceste mărturisiri — şi nu le-am amintit pe toate — erau prevestitoare ale unei schimbări de atitudine a intelectualilor ardeleni faţă de popor. Ea se făcea sub presiunea curentului democratic european în creştere, ale cărui valuri au ajuns până în Transilvania. In foile dela Braşov se vorbeşte despre Mickiewicz, se dau maxime şi fragmente din Lamennais, iar cartea lui Michelet *Le Peuple* este comentată de Bariţ însuşi deosebit de elogios [3]). Incepea să pătrundă tot mai mult convingerea că poporul este valoare în sine, nu numai din punct de vedere politic, ci şi spiritual, că el nu trebue numai să primească, ci poate şi da, ba trebue să devină însăşi temelia unei desvoltări literare originale.

Două evenimente aveau să joace un rol decisiv în această schimbare de atitudine. Intâiul este revoluţia din 1848, care a răscolit atât de adânc nu numai Transilvania, ci toate ţările române. Simion Bărnuţiu

1) *De pe Secaş*. Cântece şi strigături româneşti de cari cântă fetele şi feciorii şi strigă la joc, culese de Nicolae Pauletti din Roşia, în anul 1838. Date la tipar de Alexandru Lupeanu. Blaj, 1927. — Manuscrisul lui Pauletti este înregistrat în Biblioteca Centrală din Blaj la nr. 93. La sfârşitul f. 1, Pauletti scrie: „Cu aceasta împlinind pofta şi porunca D-tale . . . rămân . . .“ şi semnează. El a făcut deci colecţia după indicaţiile cuiva. Acesta nu poate fi decât Timoteiu Cipariu.

2) Cf. Muşlea, *op. cit.*

3) Cf. studiul nostru *Michelet şi Românii,* Cluj, 1935, p. 122—123.

doctrinarul revoluţionarilor ardeleni, a apărat cu rară energie, în celebrul lui discurs, rostit la 2/14 Mai 1848 în catedrala dela Blaj limba şi datinele poporului; păstrarea lor o considera o problemă de viaţă pentru naţionalitatea noastră. In inspirata lui exaltare a naţionalităţii, el aminteşte şi de „cântecele naţionale", care ne alină durerea când suntem supăraţi. In acelaşi discurs el a pronunţat apoi cuvintele, transformate cu timpul în deviză a întregii noastre vieţi naţionale: „Ţineţi cu poporul ca să nu rătăciţi, fiindcă poporul nu se abate dela natură . . ."[1]). Aceste cuvinte au fost interpretate la început mai mult în sens politic. Ele au primit un conţinut chiar în focul cumplitei revoluţii, când poporul acesta, de care ne cam ruşinam înainte, a săvârşit fapte ce s'au înscris definitiv în istoria noastră. El ne-a dat acum cel mai mare capital politic şi moral pentru desvoltarea noastră viitoare.

Dar deviza lui Bărnuţiu a început să tragă în cumpănă şi în orientarea vieţii literare. Impunerea ei în acest domeniu a fost ajutată mult de apariţia în 1852—53 a culegerii de poezie populară a lui Vasile Alecsandri. *Foaia pentru Minte* a reprodus câteva din aceste balade textual chiar în anul apariţiei lor; unii dintre intelectualii ardeleni le-au cunoscut, dealtfel, înainte de publicarea lor în volum, în foiletonul *Bucovinei*, gazeta fraţilor Hurmuzachi cu care ei au păstrat totdeauna relaţii strânse. In manuscrisele lui Timoteiu Cipariu găsim numeroase comentarii filologice ale „baladelor moldoveneşti" — cum le numea el[2]). Cele câteva încercări poetice pe care marele fi-

1) Simion Bărnuţiu, *Românii şi Ungurii* . . . Cu o introducere şi comentar de Gh. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 46.

2) Prin bunăvoinţa d-lui St. Manciulea, directorul Bibliotecii Centrale din Blaj — căruia îi aduc aici mulţumirile mele — am putut consulta un caet manuscris nenumerotat) al lui T. Cipariu in care se găsesc aceste comentarii.

lolog le făcea la câţiva ani după apariţia culegerii lui Alecsandri au motive din balade şi credinţe populare [1]; când în 1855 îşi scrie un început de autobiografie el îşi aduce cu drag aminte că maică-sa îi cânta o mulţime de balade în copilărie şi regretă că nu le mai poate reconstitui [2]). In *Poetica* lui, publicată în 1860, dar al cărei material a fost strâns cu ani înainte, el studiază metrica poeziei populare, dă numeroase exemple din colecţia Alecsandri sau din culegeri proprii, aşează datinile şi poezia populară între izvoarele de inspiraţie ale poetului şi insistă pentru o culegere mai sistematică a lor „cu mai multă cruţare a textului original de cum s'a făcut până acum". „...Poezia populară—spune el — să rămână populară, iar nu literară. Iar cine vrea să compună poezie populară, are voie să compună dela sine, iàr nu să corupă cele compuse de alţii" [3]). Evident că Cipariu nu renunţă la idealul lui de creaţie a unei literaturi după marile modele ale literaturii universale, mai ales ale anticităţii [4]). Curentul popular, îndeosebi culegerea lui Alecsandri, i-a provocat însă o criză de conştiinţă literară. El şi-a urmat cu încăpăţinare drumul latinist, simţea însă că terenul îi fuge de sub picioare, că altul este isvorul din care poate sorbi viaţa nouă literară română.

Gheorghe Bariţ, celălalt conducător al vieţii intelectuale a Transilvaniei dela mijlocul veacului trecut, dădea semne şi mai numeroase de întoarcere spre izvoarele populare. Când în 1861 formulează vastul pro-

---

1) De ex. *S. Giorgiu*, reprod. în Manciulea, *op. cit.* p. 21—22. Pentru alte exemple cf. *Elemente de poetică*, p. 221 şi urm.

2) Manciulea, *op. cit.* p. 22.

3) T. Cipariu. *Elemente de poetică* . . . p. 91.

4) Cf. în această privinţă replica lui la *Cugetările* lui Russo, publicată în *Foaia p. minte* şi reprod. în Russo, *Scrieri*, ed. P. V. Haneş, Buc. 1908, p. 337 şi urm.

gram de activitate al Astrei, la punctul 5 el cere publicarea a cinci dintre cele mai frumoase balade populare din Transilvania [1]. La adunarea generală a Astrei ţinută la Braşov în 1862, întâia manifestare de mari proporţii a acestei instituţii, Bariţ, care a avut partea leului în pregătirea ei, organizează cea dintâi expoziţie la Români, în cadrele căreia dă un loc important portului şi produselor de industrie casnică ale ţărănimii noastre. In discursul *Despre artele frumoase cu aplicarea lor la cerinţele poporului român*, rostit la inaugurarea acestei expoziţii, Bariţ vorbeşte cu multă admiraţie despre aptitudinile artistice ale ţărănimii. El aminteşte cu acest prilej şi pe cei câţiva culegători de poezie populară, în fruntea cărora pune pe Vasile Alecsandri [2].

Admiraţia lui Andrei Mureşianu pentru poezia populară creşte de asemenea. „Nu este popor în lume— scrie el în 1853 — care să aibă mai multă tragere de inimă către poezie, să afle mai multă plăcere în cântece şi în versuri decât Românul". In orice împrejurare a vieţii el ştie improviza „ajutat de fantezia sa cea înaltă şi inima lui cea simţitoare". Este o transcriere cu alte cuvinte a entuziasmului pentru geniul poetic al poporului român, arătat de Vasile Alecsandri în prefaţă la cunoscuta lui colecţie. Mureşianu cere deasemenea ca exemplul marelui moldovean să fie urmat şi dincoace de Carpaţi, oricâte jertfe şi ostenele ar pretinde [3].

Cuvintele lui Andrei Mureşianu au apărut în *Telegraful Român*, ziar întemeiat de Şaguna în 1852, la Sibiu. Coloanele acestei publicaţii au fost totdeauna primi-

1) *Actele privitoare la urzirea şi înfiinţarea Asociaţiunii...* Sibiu, 1862, p. 104.

2) Discursul este reprodus *ibid.* p. 153 şi urm.

3) Dr. I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria ziaristicei române*, Sibiu, 1926, p 108 şi urm.

toare pentru critica antilatinistă, chiar dacă din motive de solidaritate națională ortografia etimologică a fost păstrată în ele până în 1878. Aici au fost reproduse viguroasele atacuri ale lui Alecu Russo împotriva pedantismului latinist, atacuri în care se vorbea cu atâta convingere despre organicitatea culturii populare. Când Titu Maiorescu începe în *Convorbiri Literare* al doilea atac antilatinist, articolele lui sunt deasemenea reproduse în foiletonul *Telegrafului* [1]). Șaguna, care a arătat adeseori înțelegere pentru cultura populară, cere în 1858 preoților și învățătorilor din diecezà să sprijine apelul lui Atanasie Marienescu, pentru culegerea poeziei populare [2]).

Indemnuri pentru prețuirea patrimoniului popular veneau numeroase și dela streini, îndeosebi dela Sași, încălziți și ei de culegerea lui Alecsandri.

Aceste împrejurări determină apariția primelor culegeri de poezie populară la Românii din Transilvania. Cea dintâiu este a lui Atanasie Marienescu în 1859. Incepând din 1860 ziarele și revistele, al căror număr crește, dau o atenție tot mai mare poeziei, basmului și chiar și studiilor de folklor. Un mare rol a avut în această privință Iosif Vulcan, cu publicațiile lui *(Gura Satului, Familia, Șezătoarea)*. Acțiunea lui, inspirată în mare parte de Alecsandri, a tras mult în cumpănă în această perioadă de gestație a unui nou climat literar, deoarece a fost de lungă durată și deosebit de stăruitoare. Din aceeași regiune și din acelaș mediu cu Vulcan ne-a venit Miron Pompiliu, care a

1) Lupaș, *op. cit.* p. 93; și D. St. Petruțiu. *Telegraful Român și literatura de peste Carpați*, în *Gând Românesc*, I (1933) p. 167 și urm.

2) I. Mărcuș, *Preocupările folklorice ale teologilor sibieni între 1871 – 1907 și bibliografia folklorică a revistei «Musa»* în *Anuarul Arhivei de Folklor*, VI (1932), p. 101 și urm. Mențiunea despre Șaguna p. 106.

dat în 1870 cea dintâiu culegere bună de poezie populară din Transilvania, publicată cu ajutorul Junimei [1]).

8. Ceeace vedea lumina tiparului era foarte puţin pe lângă ceea ce se culegea şi rămânea în manuscris. Incă din întâia jumătate a secolului al XIX, elevii şcoalelor noastre secundare şi ai seminariilor teologice au început să însemneze în cărţile lor de cântece, versuri de o factură mai mult sau mai puţin populară [2]). In a doua jumătate a secolului al XIX interesul lor pentru poezia populară creşte şi se lămureşte, devenind predominant în preocupările societăţilor lor de lectură. Cu ajutorul lor şi-a strâns Ion Micu-Moldovanu, începând din 1863, din toate părţile Transilvaniei, vasta lui culegere de poezie populară, din care Ioan Urban Jarnik şi Andrei Bârseanu au publicat în 1885, cu ajutorul Academiei, şi cu recomandarea caldă a lui Alecsandri, culegerea lor de *Doine şi Strigături din Ardeal*, atât de preţioasă prin bogăţia şi calitatea materialului cuprins în ea.

Incepând din 1871 teologii sibieni arată şi ei un interes crescând pentru poezia populară. Revista manuscris *Musa*, redactată de societatea de lectură a acestor teologi, remarcabilă prin regularitatea cu care a apărut timp de 36 de ani şi prin nivelul ei, a publicat fără întrerupere literatură populară din toate domeniile şi bune comentarii asupra ei [3]).

Preocupări mai intermitente, totuşi destul de entuziaste şi semnificative arată pentru poezia populară profesorii şi elevii liceului din Braşov [4]).

1) Miron Pompiliu, *Balade populare române*, Iaşi 1870.

2) Despre unele din ele cf. I. Breazu, *Versuri populare în manuscrise ardelene vechi*, în *An. Arh. de Folk.* V. p. 79 şi urm.

3) I. Mărcuş, *op. cit.*

4) Cf. Studiul nostru, *Vasile Alecsandri şi Andrei Bârseanu* în *Transilvania*, 72 (1941) p. 40 şi urm.

9. O mare parte din aceste preocupări pentru literatura populară erau provocate de reacţiunea antilatinistă, care s'a propagat în Transilvania, timp de trei decenii, mai mult subteran. Ceeace pare însă ciudat la întâia privire, în această preţuire a patrimoniului popular este admiraţia lui de către latinişti, tocmai în momentul când acest curent a atins culmea exagerărilor sale. Cum s'a putut întâmpla această simbioză a două concepţii literare în aparenţă contradictorii?

Incă dela cele dintâiu semne de interes pentru folclor la latiniştii noştri din întâia generaţie, se observă la ei o înclinare tot mai pronunţată de a căuta în el urme romane. După 1848 această tendinţă s'a accentuat. Când gloatele româneşti au intrat, în acest mare an, în scena vieţii politice, latiniştii le-au împărţit în legiuni şi centurii, după asemănarea legiunilor romane. In faţa lor erau înălţate mai ales exemplele de eroism ale strămoşilor. Actele de eroism ale acestor gloate i-au îndemnat pe intelectualii noştrii să le apropie şi mai mult de imaginea ce şi-au făcut-o despre legionarii romani care au cucerit lumea. Acelaş procedeu a fost urmat şi în preţuirea patrimoniului sufletesc al acestor gloate. Latiniştii au început să-l răscolească şi să vorbească despre el cu entuziasm, pentrucă aveau credinţa că descopereau în el urme istorice, mai ales urme ale originii noastre romane.

Au putut aluneca spre această interpretare şi din pricina direcţiei istorice şi mitologizante pe care au luat o cercetările în folclorul european. Această direcţie inaugurată de Grimm, a început să prindă şi la noi. Intâiul ei elev este bănăţeanul Atanasie Marienescu, fost membru al Academiei Române. Publicând în 1859 cea dintâi culegere de poezie populară, el se năzueşte să dea cât mai multe balade, dintre care unele sunt fabricate pe deantregul, iar altele sunt mult „îndreptate", tocmai pentru a cuprinde cât mai numeroase

urme ale originii noastre romane. Procedeul a fost întrebuinţat şi în colecţia lui de colinde, publicată în acelaş an. Baladele şi colindele prin formele lor fixe, nu oferă totuşi un câmp destul de larg conjuncturilor istorice şi mitologice. De aceeá Marienescu se adânceşte tot mai mult în jungla fără sfârşit a basmelor, cu singurul scop de a vâna în ea urme greco-romane[1])

Cu o orientare mai largă în çeeace îi putea oferi ştiinţa europeană contemporană, cu o dialectică mai ageră, dar cu aceeaşi convingere fanatică, Grigore Silaşi, fostul profesor de limba română dela Universitatea din Cluj, urmăreşte acelaş scop. El adaugă teoriei mitologice a lui Grimm, teoria psihologică a lui Steinthal în interpretarea materialului popular[2]). Pentru el literatura populară, în cea mai largă accepţiune a cuvântului, este „manifestaţiunea cea mai genuină a modului de cugetare (al unui popor), depositoriul cel mai fidel al bucuriei şi nefericirei, dorinţelor şi aspiraţiunilor, cum şi al însuşirilor lui psihologice; ea este aşa zicând os din oasele, carne din carnea şi sânge din sângele lui; scurt: portretul fotografic al caracterului naţiunii respective[3]). Pornind dela această concepţie, Silaşi încearcă mai întâi să scoată din literatura noastră populară, cunoscută până atunci—el mărturiseşte că foloseşte şi culegeri proprii — o imagine a poporului român, găsindu-l religios, ospitalier, plin de recunoştinţă faţă de binefăcătorii lui, răsbunător însă faţă de duşmani, frugal, muncitor, iubitor de patrie

1) Studiile lui Marienescu au fost publicate sub titlul de „Descoperiri mari" în „*Albina*, 1871, 1872, *Familia* 1871 şi *Federaţiunea* 1872. V. o bibliografie mai amănunţită a lor în Şăineanu, *Basmele Românilor*, p. 52 nota.

2) Gr. Silaşi. *Insemnătatea literaturii române tradiţionale* în *Transilvania*, 1875, nr. 3, 4, 5 şi studiul mai desvoltat *Românul în poezia sa poporală*, în *Transilvania* 1876, nr. 18—23, 1877, nr. 4—18.

3) Silaşi, în *Trans.* 1876, p. 206.

şi familie, cu simţirea fragedă, cu un spirit plin de sarcasm — o imagine care nu uită să spună adeseori că este aidoma cu a strămoşilor noştri romani. Exemplele pe care le scoate însă din materialul care îi stătea la dispoziţie fac adesea parte din ceeace fabricaseră şi îndreptaseră culegătorii noştri, îndeosebi A. Marienescu. Şi pentru Silaşi literatura noastră populară, îndeosebi basmele sunt un imens furnicar de mituri, mai ales greco-romane. Până şi forma acestei literaturi derivă după el din cea latină. Limba ei conservă mai bine, în locuţiile şi formele ei fixe, pecetea latină. Caracterul acestei literaturi nu este romantic, ca al popoarelor învecinate, ci „clasic-idilic". „In ea Românul trăeşte în adevărata lume suprapământeană, ideală, trăeşte — spune el — şi azi în lumea mitologiei antice, are de a face cu zei, zeine şi titani, durează punţi peste munţi, învită la nuntă soarele, luna şi stelele şcl., încât la lectura productelor literare poporale româneşti vrând nevrând îţi vine în minte poesia clasică latină şi elină, care precum ştim aşişderea e purtată de nenumărate fiinţe religioase şi idealuri ale mitologiei" [1]).

Silaşi îndeamnă deci pe istoriografii, pe filologii, dar îndeosebi pe poeţii români să se îndrepte spre tezaurul popular pentru a descoperi „aurul lui, ascuns încă în păturile cele mai adânci". Acest aur este „spiritul, geniul, caracterul poporului nostru, care trebue desvelit şi învederat, ca să pricepem misterul tenacităţii cu care dânsul a înfruntat victorios atâtea restrişti milenare şi să ştim prefige mersului său spre cultură şi desvoltare, o direcţiune, nu cumva greşită, ci corespunzătoare însuşităţilor sale sufleteşti". Pe această cale—spune el în altă parte — vom ajunge la

1) *Ibid.* p. 210.

acel ideal de „naționalitate frumoasă", spre care trebue să tindem neîncetat [1]).

10. Am insistat asupra acestei întoarceri spre popor a latiniștilor — și n'am amintit decât opiniile cele mai caracteristice ale acestora — pentrucă ea a tras mult în cumpănă în renașterea literară care s'a produs în Transilvania în a doua jumătate a veacului trecut. Se știe că această renaștere a putut atinge uimitoarele rezultate pe care le cunoaștem, datorită îndeosebi acțiunii stăruitoare și inteligent condusă a Junimii. Obiectivul principal, al acestei acțiuni a fost, la început dărâmarea concepției despre limbă a etimologiștilor ardeleni. In jurul anului 80 al veacului trecut victoria putea fi considerată drept câștigată de Junimiști. Odată îndepărtat însă de pe ochii ardelenilor vălul etimologismului, apele înlănțuite ale literaturii au putut porni cu toată puterea lor binefăcătoare, deoarece terenul era de multă vreme pregătit de această întoarcere spre popor, pe care o avea și Junimea în programul ei, dar care aici făcuse progrese atât de însemnate în urma condițiilor schițate mai înainte. Această concepție despre poporul ca izvor și îndreptar spiritual a fost calul troian în care s'au ascuns cuceritorii cetății latiniste.

Să mai reținem apoi din concepția despre popor a acestei epoci imaginea de român eroic și luptător, făcută cu fața întoarsă spre origini, hrănită de amintirea vie a revoluției din 1848 și de afirmarea tot mai hotărâtă a poporului în viața publică. Pentru formarea acestei icoane a fost preferat ceea ce este epic din patrimoniul popular, îndeosebi balada și basmul.

Direcția putea duce la exagerări, din pricina luptelor naționale de dincoace de Carpați, din an în an mai îndârjite. Este meritul junismului prin deviza lui

1) *Ibid.* p. 206.

„naţionalism în marginile adevărului" de a fi înfrânat aceste exagerări. Sub influenţa lui, dar şi a literaturii care îşi făcea tot mai mult loc în străinătate, am ajuns la acel realism popular, care cu diferitele lui interpretări va fi formula în care se va desvolta literatura română din Transilvania până aproape de zilele noastre.

In întâia lui fază acest realism se desvoltă în orizontul idealului de popor eroic, idilic şi sănătos, formată sub influenţa literaturii populare. Idealul acesta a fost moştenit dela latinişti, oricât s'ar fi lepădat de ei aceia care îl transpuneau pe planul literar. Asemenea lor, Slavici şi Coşbuc au iubit basmul, cu care şi-au făcut amândoi ucenicia literară [1]). Eroii basmelor prelucrate de unul în proză, iar de celălalt în versuri, seamănă adeseori la chip şi la vorbă cu ţăranii satelor; dar şi personagiile întâielor nuvele ale lui Slavici, flăcăii şi fetele idilelor, eroii baladelor lui Coşbuc descind din lumea imperială, fabuloasă şi ingenuă a eposului popular. Intre acest epos şi realitatea satului este la aceşti scriitori un schimb de valori atât de intim, încât nu mai cunoşti în această osmoză care este partea unuia şi partea celuilalt.

Din aceleaşi izvoare populare, care dau eroilor din basme puteri miraculoase şi-a scos Slavici în întâiele lui nuvele, iar Coşbuc în întreaga lui operă poetică optimismul viril. „Tu, Doamne, cu nemărginita înţelepciune ai întocmit lumea şi frumoasă ne-ai lăsat-o nouă spre vieţuire" — spune cel dintâi, la sfârşitul nuvelei *Budulea Taichii;* iar pentru Coşbuc până şi moartea este un prilej de înnobilare a vieţii şi a luptei care îi dă valoare.

1) Coşbuc a fost elevul lui Silaşi la universitatea din Cluj. O apropiere între ideile acestuia privitoare la mitologia basmelor noastre şi unele versuri ale lui Coşbuc a făcut N. Drăganu, în *George Coşbuc la liceul din Năsăud şi raporturile lui cu grănicerii,* p. 13-14.

11. Intoarcerea spre literatura populară a atins punctul culminant în Transilvania în paginile *Tribunei* dela Sibiu, condusă, în epoca ei de înflorire, de Slavici sau de elevi de ai lui. Indeosebi basmul a devenit îndreptarul tuturor celor care luau condeiul în mână pentru a încerca să-şi croiască un drum în literatură. Il culegeau aşa cum îl auzeau, dar mai adesea îl prelucrau, 'n proză sau în versuri, învăţând dela el să povestească, formându-şi un stil cât mai apropiat de stilul lui vorbit, epic. Caracterul epic al literaturii ardelene se datoreşte într'o măsură însemnată acestei şcoale a eposului popular.

El se mai datoreşte orientării crescânde spre omul din popor, spre satul cu toată complexitatea vieţii lui actuale. Viziunea folklorică rămâne; ea se estompează însă şi primeşte alte interpretări. Alăturea de un popor idilic şi mitologic îşi face loc în literatură poporul real cu dramele şi tragediile lui, cu lupta lui aprigă pentru existenţă. De altfel întreagă epica europeană a vremii se îndreaptă spre burghez sau spre omul din mulţime. Intemeindu-se pe această orientare, Titu Maiorescu a formulat la 1882 teoria romanului popular, cu respiraţia lui largă, cu eroii stăpâniţi de fatalităţi de rasă şi mediu [1]).

Această nouă direcţie pe care a luat-o realismul, atinge foarte puţin pe Gheorghe Coşbuc. El continuă să trăiască în lumea lui de popor ideal şi se retrage tot mai mult în mijlocul marilor opere clasice, în vecinătatea cărora s'a simţit totdeauna bine. Ioan Slavici cu predispoziţia lui temperamentală pentru tragic, cu interesul pe care l-a avut totdeauna pentru problemele morale, se lasă prins de noul curent, înlocuind voioşia, sfătoşenia şi spontaneitatea din primele nuvele cu

1) Titu Maiorescu, *Literatura română şi străinătatea*, în *Conv. Lit.* XV, p. 361—370, 401—408.

epicul dur, cu tragice încleştări de caractere din *Moara cu noroc* şi *Mara,* scrise par'că anume pentru a demonstra teoria lui Maiorescu. E acelaşi popor al satelor noastre — şi totuşi par'că e altul, cu dimensiuni morale mai complexe, cu umbre şi lumini, cu bucurii şi înfrângeri. Interesul folkloric are meritul de a ne fi apropiat de acest popor, pe care doriam acum să-l transpunem pe planul artistic cu întreagă viaţa lui. Tendinţa educativă se păstrează. Ea se strecoară tot mai mult în opera lui Slavici şi Coşbuc şi devine scopul principal al unor scriitori de a doua mână, ca Ioan Pop Reteganul de pildă. Mânat de imensa lui dragoste pentru popor, acest dascăl neobosit, a poposit în toate regiunile Ardealului, cu gândul de a învăţa pe alţii, dar şi de a cunoaşte toate manifestările vieţii rurale, dela basmele pe care le notează în graiul aspru al ţăranilor, la doinele, strigăturile şi baladele, pe care le transcrie pe mii bucăţele de hârtie, la viaţa de toate zilele cu întâmplările ei, vrednice de a fi date drept pildă de înălţare sau cădere. E un realism descriptiv, de suprafaţă, fără putere de adâncire psihologică, de grupare şi stăpânire a materialului în vederea unui scop artistic, şi totuşi el ne lasă uneori o vie impresie de autentic, de lucru trăit. Asemenea lui Pop-Reteganul au procedat şi alţi scriitori dela sfârşitul veacului, de aceeaşi talie, care merită însă un locşor în paginile unei istorii literare încăpătoare, deoarece prin ei s'a făcut trecerea dela poporul idilic şi mitologic, la poporul actual. Căci nu poate fi vorba în acest proces de o ruptură, de un act revoluţionar, ci de o lărgire de orizont, de formarea unei tradiţii literare. Scriitorii din generaţia *Luceafărului* s'au simţit totdeauna fii ai scriitorilor din generaţia *Tribunei;* adeseori s'a întâmplat ca părinţii să meargă la braţ cu fii, în cercul aceloraşi grupări literare. Uneori cele două modalităţi de a vedea se suprapun în opera a-

celuiaşi scriitor. Ne gândim la Slavici şi la Agârbiceanu, care au făcut întregul circuit, dela satul idilic, la satul actual.

Şi pentru scriitorii din întâia generaţie şi pentru cei din a doua, satul este o sursă inepuizabilă de artă literară. Şi unii şi alţii idealizează. Până când prototipurile celor dintâiu trăesc într'o lume de basm şi de mitologie, ale celor din urmă sunt desprinse dintr'o sinteză a satului actual, chintesenţă a vieţii naţionale. Slavici şi Coşbuc idealizează cuprinşi de bucuria descoperirii unui popor „homeric" (cuvântul este al lui Slavici [1]); Agârbiceanu, Iosif, dar mai ales Goga, idealizează din nevoia de a apăra poporul şi de a-şi apăra propria lor viaţă de înstrăinare şi desaxare. Spre acest patrimoniu popular Iosif se îndreaptă ca spre o oază de blândă pace şi mulţumire, pierdută în zarea pe care el n'o mai poate atinge. Este un sat al amintirii melancolice. Cu sufletul lui de lavă clocotitoare, Goga şi-a creat imaginea lui de sat în antinomie cu oraşul, considerat un duşman nu numai pentrucă este strein, ci fiindcă este despoiat de toată mireasma vieţii patriarhale [2]). Satul lui are un rol mesianic, de conservare a rasei şi de eliberare a ei. In cuibul lui nu se mai aude cântecul fericirii, ci murmurul suferinţei şi răcnetul răsbunării. Eroii lui sunt gravi, învestiţi cu harul unei misiuni, cu faţa înegrită de arşiţă şi scăldată de sudoarea muncii aspre în brazda streinului. Stilul lui nu mai porneşte dela povestitorul de basme ca stilul lui Coşbuc şi Slavici, ci dela litania preotului în faţa altarului. El nu povesteşte, ci oficiază, blestemă sau profeţeşte.

Dintr'un astfel de sat e desprinsă şi lumea lui Ion

1) I. Slavici, *Noi şi Maghiarii*, în *Conv. Lit.* VII (1873) p. 263.

2) Ideea este larg desvoltată în Ovidiu Papadima, *Neam, sat şi oraş în poezia lui Octavian Goga*, Bucureşti 1943.

Agârbiceanu, prozatorul cel mai însemnat al generației *Luceafărului*. Preotul, care dă timbrul personalității sale nu coboară însă în mijlocul celor necăjiți și umili pentru a exalta și a îndemna la revoltă, ci pentru a revărsa peste ei harul evanghelic al înțelegerii, al mângăerii și al iertării.

12. S'ar părea — și s'a spus adeseori — că Liviu Rebreanu, — în partea cea mai aleasă a operei căruia țăranul ocupă un loc central, — inaugurează o nouă perspectivă în lumea satului. Părerea noastră este că el reprezintă punctul terminal al întregei desvoltări a literaturii noastre, orientată spre realitățile populare. Și Slavici și Coșbuc și Goga și Agârbiceanu au avut momente când au transpus în opera lor aceste realități în toată nuditatea lor. De cele mai multe ori însă ei au căutat să le transfigureze pentru a atinge un ideal de popor român, pe care și l-au făcut fie sub mirajul eposului popular, fie în focul luptelor pentru existența națională. Această considerație nu scade cu nimic valoarea artistică a părții realizate din opera lor; ea indică numai atitudinea diferită, ecvația fiecăruia în fața tezaurului popular, de care se simțeau legați prin întreagă ființa lor și pe care l-au crezut materialul cel mai rezistent pentru opera de artă. Liviu Rebreanu nu mai privește lumea satului în funcție de nici unul din aceste idealuri. El are față de ea atitudinea rece a omului de știință, care descrie un fenomen prin ceeace este accesibil controlului direct al observației. Oamenii lui nu sunt nici buni nici răi, ci slabi sau tari, așa cum i-a făcut viața cu legile ei aspre, cu instinctele ei, atât de puternice, în lumea mai apropiată de natură a satului. Instinctul dominant este cel teluric. Rebreanu știe să-l întrupeze în indivizi sau în colectivități, să-i dea o amploare epică necunoscută înainte. Stilul este voit sărac, direct, fără

șfătoșenia povestitorului care se încântă de propriul lui dar de a povesti, fără vraja musicalității sau a imaginii căutate.

La punctul terminal al realismului social se așează și Aron Cotruș prin elanul vital, energia explosivă a țăranilor și muncitorilor din poezia lui, turnată într'un stil plebeu, abrupt, de aspre lovituri de ciocan.

13. O explorare nouă a filonului popular vom găsi de abia în opera lui Lucian Blaga. Și pentru el satul este o lume de o bogăție necuprinsă, singura temelie a unei opere literare autentice. Plenitudinea ei nu poate fi descoperită însă „în sufletul țăranului matur, cu zarea rătezată de nevoile vieții, de mizeriile celor o sută de porunci ale zilei". Ea poate fi surprinsă mai de grabă în sufletul copilului cu sensibilitatea metafizică vie și nealterată [1]). De fapt, nu pe om îl caută Lucian Blaga în sat, — nici pe eroul mitologic al lui Coșbuc, nici pe omul în luptă al lui Rebreanu — ci creațiunea cu reflexe metafizice a acestuia. Cu pasiunea căutătorului de comori, el răscolește acest patrimoniu pentru a descoperi în el mitul, eresul, proverbul, tot ceea ce deschide perspective spre adâncimi, spre permanențe, tot ceea ce este mai presus de veacuri, tot ceea ce are o structură stilistică [2]). Descoperirile lui pot să fie câteodată crâmpee în care deabia mai recunoști întregul, cioburi dintr'o amforă sfărâmată de pasul vremii. Cu pasiunea unui alchimist al mitului, Lucian Blaga le dă resonanța primară, le ridică pe planul artei majore, le dă fiorul misterului. Mai ales în dramele lui, desprinse din momentele

1) Lucian Blaga, *Elogiul satului românesc*. în Academia Română, *Discursuri de recepție*, LXXI, București, 1937, p. 4—5,

2) Cf. Răspunsul lui Lucian Blaga la discursul de recepție al lui N. Crainic, Ac. Rom. *Disc. de Rec.* LXXIX, București, 1941, p. 21.

de criză spirituală ale sufletului nostru popular, se poate urmări această operațiune.

O depășire a realismului popular, inaugurat prin generația *Tribunei*, a încercat în epică Pavel Dan, în unele nuvele ale sale, în care ne-a zugrăvit țărani cutremurați de tragicul morții și de puterile de dincolo de lume[1]). Moartea l-a fulgerat însă înainte de a duce la îndeplinire marile nădejdi legate de talentul lui excepțional.

14. In vara anului 1890 s'a ținut în catedrala arhiepiscopală din Sibiu un parastas, cu prilejul trecerii dintre cei vii a lui Vasile Alecsandri. Oratorul festiv al acestei ceremonii a fost asesorul consistorial Zaharia Boiu, care a contribuit în mare măsură la răspândirea în Transilvania a cultului pentru poetul dela Mircești. Desprindem din acest inspirat panegiric, frazele următoare: „Precum zice frumoasa tradiție bisericească despre Ioan Evanghelistul că el din răzimarea pe pieptul lui Isus a scos dumnezeiasca inspirațiune a admirabilei sale Evanghelii, așa vom zice și noi de Alecsandri că răzimat pe pieptul poporului român el a ascultat și a auzit mai bine decât toți toate palpitările inimii lui, s'a inspirat mai mult decât toți din spiritul lui și a zugrăvit mai fidel decât toți, chipul vieții lui sufletești. De aici neasemănata simplitate, curățenie, căldură, adâncime, dulceață și putere a poeziei lui: Ale tale putem zice, dintru ale tale! Ceea ce poporul i-a dat din comoara cea nesecată a sentimentelor sale, poetul îi redă înmulțit, înfrumusețat, așezat în ordine, pus pe vasele de argint și de aur ale divinei poezii; și poporul uimit recunoaște în limba lui Alecsandri limba sa, în simțămintele lui simțămintele sale, în chipul lui chipul său și strigă cu

1) Cf. îndeosebi *Priveghiul* și *Copil schimbat* din vol. *Urcan Bătrânul* București, 1938.

cuvântul biblic: Iată aici os din oasele mele şi trup din trupul meu..."[1]).

Acest elogiu cu care Zaharie Boiu a învrednicit pe autorul *Gintei latine* poate fi adus într'o şi mai mare măsură întregei contribuţii a Transilvaniei la literatura română. Toate caracterele ei fundamentate se desprind din „răzimarea ei pe pieptul" poporului românesc din această provincie. Dorinţa de a crea acestui popor o condiţie umană mai apropiată de idealul creştin şi de dreptate, i-a dat nota etică şi socială. Trăirea îndelungată a scriitorului ardelean în lumea cu caractere străvechi, bogată, complexă, dinamică a satului a dat acestei literaturi un pronunţat caracter epic, a umplut-o cu aroma pătrunzătoare a pământului strămoşesc, i-a deschis porţile spre zările fără de sfârşit ale mitului, a făcut posibilă în sânul ei frăgezimea bucolică, alăturea de realismul vânjos, aspru, bărbătesc.

Oridecâte ori un scriitor din Transilvania miruit cu harul celor aleşi, a tras cu arcuşul pe vioara fermecată a sufletului popular a ştiut să scoată din ea note pline de fiorul originalităţii.

1) *Tribuna*, Sibiu, Anul VII, p. 205.

TEATRU ROMÂNESC IN TRANSILVANIA PÂNĂ LA 1918

Când în primăvara anului 1919, aproape în acelaş timp cu vizita familiei noastre regale, artiştii Teatrului Naţional din Bucureşti, în frunte cu C. Nottara şi Z. Bârsan, au pornit cel dintâiu turneu în Ardealul eliberat, li s'a făcut pretutindeni o primire împărătească. Drumul le-a fost aşternut cu flori în sensul cel mai propriu al cuvântului. La reprezentaţiile lor, compuse din piese exclusiv româneşti, a fost un adevărat pelerinaj. Alături de intelectualii şi lumea oraşelor, satele au alergat şi ele, ca apele primăverii.

Insufleţirea aceasta generală, cel puţin pentru noi Ardelenii, era perfect explicabilă. Ni se realiza subt ochi, mai frumoasă decât o bănuiam, o dorinţă veche şi arzătoare, înfiripată în suflete odată cu cele dintâi semne de trezire la viaţă culturală în spirit naţional. In curs de o sută de ani şi mai bine, prin eforturi, la început plăpânde, dar mai pe urmă susţinute cu o surprinzătoare îndărătnicie, am ajuns să introducem ideea teatrului naţional în toate straturile societăţii româneşti de dincoace de munţi. De aceea trecerea fostului teatru unguresc de Stat al Clujului sub stăpânire românească şi întemeierea în inima Ardealului a unui teatru şi a unei opere naţionale, a fost unul din cele mai justificate acte ale regimului românesc.

Când se vorbeşte deci de teatru naţional în Ardeal

ar fi o nedreptate să nu se amintească de marii înaintaşi, cari au pus, nu odată, cea mai bună parte a vieţii lor, la realizarea acestei instituţii. Această evocare a precursorilor e cu atât mai necesară cu cât ne lipseşte o istorie a teatrului românesc din Ardeal. Avem frumoase contribuţii în această materie, opera de ansamblu, întârzie însă să apară.

N'am de gând să umplu acest dureros gol din istoriografia culturală a Românilor din Ardeal şi Banat, în acest articol. Intemeindu-mă pe unele cercetări personale şi pe contribuţiile altora, eu nu încerc decât o schiţă a unui vast capitol din istoria culturală a Transilvaniei.

I

Cele dintâi licăriri ale interesului Românilor din Ardeal pentru teatru se confundă cu întâiele manifestări ale acestora pentru o viaţă politică şi culturală în spirit naţional. E adevărat că în acest domeniu, considerat totdeauna ca un lux, încercările au fost mai sporadice şi plăpânde, ele există însă şi trebue să ţinem seamă de ele, căci numai aşa putem să înţelegem ceeace a urmat mai târziu, în a doua jumătate a sec. XIX-lea de pildă.

Mai mult decât celelalte ramuri ale culturii şi literaturii, interesul pentru teatru al Românilor din Ardeal s'a desvoltat sub influenţa din afară. In sufletul lor s'a încuibat o dorinţă puternică: de-a face să răsune limba românească pe scenă, cultivând astfel şi pe această cale conştiinţa naţională, trezită la viaţă. Dorinţa aceasta a crescut însă nemăsurat de mult atunci când au văzut cu proprii ochi ce mijloc de cultură socială şi naţională este teatrul pentru naţiunile conlocuitoare şi pentru fraţii din Principate.

Teatrul e în funcţie de societate mai mult decât oricare ramură a literaturii. Şi deasemenea, mai mult

decât celelalte muze surori, Thalia înflorește sub înrâurirea stărilor economice. Inzestrate cu o nobilime bogată și cu o burghezie numeroasă cele două națiuni stăpânitoare odată dincoace de munți, Sașii și Ungurii, au putut să se gândească, cu mult înaintea sărmanilor noștri țărani, încleștați în necontenită și aspră luptă pentru asigurarea celor mai elementare trebuințe ale existenței, la cultivarea teatrului.

Cultura noastră, până la sfârșitul sec. al XVIII-lea, atâta câtă brumă am avut-o, a fost apoi în exclusivă dependență de biserica ortodoxă care n'a cultivat teatrul, nici pe departe, în măsura în care l-au cultivat catolicismul și protestantismul. Cele dintâi manifestări de teatru la noi se vor face deci în afara ortodoxismului sub influența protestantă și catolică, iar mai târziu, sub cea laică.

Nu numai teatrul nostru cult, dar și cel popular a luat ființă în mare parte, subt îndemn strein.

Atât școalele catolice din Ardeal — cât și cele reformate — au cultivat în mare măsură reprezentațiile teatrale, întrebuințându-le cu scop educativ. Paterii iezuiți făcură doar din educație una din cele mai iscusite arme din arsenalul lor.

Ei văzură de timpuriu ce influență enormă are această artă asupra imaginației tinerimii.

Teatrul acesta școlar va avea mare influență asupra desvoltării teatrului la Sașii și Ungurii din Ardeal. El va fi cel dintâi îndemn și pentru Români. Se știe că în sec. al XVIII-lea, mai ales în urma unirii cu Roma, numărul Românilor ardeleni cari pătrunseseră în școale, crescuse surprinzător. Pe scenele acestor școale, mai ales iezuite, tinerii români au avut prilejul să vadă numeroase reprezentații teatrale. Când vom avea și noi școalele noastre, vom căuta să imităm ceeace am văzut acolo. Și încă destul de repede... Căci abia la un an după înființarea școalelor din Blaj, elevii lor

sub conducerea unora dintre profesori, vor alcătui o *comedia ambulatoria alumnorum*, cu care vor face, în vacanța Crăciunului din 1755, cel dintâiu „turneu" de teatru românesc prin Ardeal, despre care avem cunoștință. Nu cunoaștem piesa reprezentată, din documentul ce ni s'a păstrat se poate presupune însă că subiectul ei era religios, probabil niște *Irozi*, sau vreun mister religios. „Trupa" își avea și o mică garderobă, care va fi pus în mirare pe țăranii în mijlocul cărora s'a arătat. Tinerii au vizitat, în „turneul" lor Sebeșul, Vințul de jos, Alba-Iulia și câteva sate din împrejurimi. Poporul nu mai încăpea în biserici pentru a se minuna de această „comèdie". Până și străinii îi admirară, după cum spune singurul document contimporan ce ni s'a păstrat.

Cu șase ani mai târziu, elevii acelorași școale organizează un spectacol în cinstea generalului Bucow, care vizitează Blajul.

Intre profesorii care sprijiniră aceste inițiative se găsește și Grigore Maior, harnicul și sobrul episcop unit de mai târziu, al Blajului. Numele lui îl vom găsi, cu vre-o două decenii mai târziu, scris la sfârșitul celei mai vechi piese cu subiect românesc și cu versuri în parte românești, din câte cunoaștem. E vorba de *Occisio Gregorii Vodae*, manuscrisul căreia s'a păstrat în biblioteca episcopiei gr. cat. dela Oradea Mare. După cum se poate constata din titlu, este inspirată din tragica moarte a voevodului Moldovei, intrată în multe poezii populare ale vremii. Persoanele din piesă dau replici în latinește, ungurește, românește și țigănește. Este o piesă după modelul comediei dell'arte și a teatrului școlar iezuit al vremii, cu ușoare reflexe de folclor românesc. Autorul și data piesei nu ne sunt cunoscute, dar din însemnarea dela sfârșitul manuscrisului se poate presupune că a fost scrisă pe la sfârșitul domniei Mariei Terezia și în timpul păstoriei lui Grigore Maior, deci între 1778 și 1780.

Indemnul n'a venit însă numai din şcoli, ci şi din societate. In a doua jumătate a veacului al XVIII-lea stările din Ardeal trecură printr'o transformare radicală, mai ales din punct de vedere cultural. Viena începuse să se pătrundă şi ea de spiritul luminat al veacului al XVIII-lea. Catolicismul a pierdut atotputernicia lui. Lupta împotrivă i- a fost începută de Maria Terezia şi continuată de fiul său Iosif al II-lea. Mai ales cel din urmă a căutat să dea o mare desvoltare culturii germane în cadrele imperiului. Incurajarea aceasta a Vienei a împintenat la treabă şi pe Saşii din Ardeal. Ei vor fi în această parte a imperiului reprezentanţii cei mai de seamă ai spiritului nou german. Şi între mijloacele de răspândire a lui au ales şi teatrul. Numeroase trupe ambulante cutreeră Ardealul în ultimele trei decenii ale veacului al XVIII-lea. Nu amintesc dintre ele decât pe cea a lui Christian Ludwig Seipp, care a vizitat oraşele săseşti ale Transilvaniei, reprezentând peste 100 din piesele cari făcuseră vâlvă pe scenele Vienei şi dintre care nu lipseşte nici Shakespeare, Molière, Beaumarchais, Lessing, Schiller şi Goethe.

Reprezentaţiile acestea au avut o influenţă covârşitoare asupra Saşilor, cărora, se adresau în primul rând. De bună seamă că subt influenţa lor tipograful francmason şi umanitarist, Hochmeister din Sibiu — de subt teascurile căruia ieşiseră şi cărţi româneşti — a sprijinit, cu toate puterile, ridicarea la Sibiu a celui dintâiu teatru german (1788).

Dar îndemnul n'a mişcat numai pe Saşi, ci şi pe Unguri. Incercarea Vienei de a da imperiului un pronunţat caracter german, a trezit şi în ei conştiinţa naţională. Ea s'a manifestat mai întâiu printr'o mai mare dragoste pentru limbă. Şi între mijloacele de cultivare a limbii în societate ei au ales dela început scena. Societăţile de diletanţi începură să răsară, în centrele

lor mai de seamă: Cluj, Târgu-Mureş, Aiud. La 1792 se pun la Cluj bazele celei dintâiu trupe permanente ungureşti. Ea era „cea dintâiu", nu numai în Ardeal, ci şi în întreaga Ungarie. Cel care şi-a câştigat mari merite în sprijinirea ei au fost baronul Nicolae Wesselenyi, un mare patriot ungur. Datorită stăruinţelor lui şi ale celorlalţi nobili, care îşi făceau o mândrie din încurajarea acestui mijloc de cultivare naţională, se pune la 1803 la Cluj, piatra fundamentală a celui dintâiu Teatrul Naţional al Ungurilor. Clădirea nu va fi terminată decât în 1821. O bună bucată de timp teatrul acesta din capitala Ardealului, va fi cea mai de seamă scenă a tuturor Ungurilor.

La toate acestea Românii nu puteau să rămână nepăsători. Bineînţeles realizările lor vor fi mult mai modeste, conform împrejurărilor şi mijloacelor de care dispuneau.

Fără îndoială că la îndemnul săsesc se va fi alcătuit acea scenetă pastorală în versuri cu ecouri din oraţiile noastre de nuntă, reprezentată la o nuntă săsească din Braşov la 1782, pe care o aminteşte Sulzer în a sa *Geschichte des Transalpinischen Daciens* (III p. 19).

Cu câţiva ani mai târziu, la 1792 Paharnicul Iordache Slătineanu scoate la Sibiu în tipografia lui Hochmeister în traducere românească, *Ahilefs la Schiros* de Metastasio.

Românii începură să vadă că limba lor poate face faţă şi scenei. Puţinele şcoale cari le aveam, apoi cele străine, măriră numărul ştiutorilor de carte. In câteva din oraşe se înfiripă o burghezie românească, ce nu va cere numai cărţi bisericeşti, istorii şi călindare în româneşte, ci şi teatru. Burghezia aceasta contribuie la ridicarea în Oraviţa pe la 1816—17 a unuia dintre cele mai vechi teatre din Ungaria. Printre fondatorii acestui teatru, inaugurat de însuşi Impăratul Austriei

Francisc I, găsim pe macedoneanul Ion Niuni şi pe Pavel Iorgovici, protopop din Vărădia.

Dar oraşul care va avea cea mai numeroasă şi întărită burghezie românească va fi Braşovul. Numele lui va trebui amintit des în istoria teatrului românesc de dincoace de Carpaţi, tocmai din această cauză. Trupele germane şi maghiare vor căuta să atragă publicul românesc al Braşovului prin diferite mijloace. Vor improviza piese cu subiecte româneşti, afişele de teatru vor fi scrise în nemţeşte şi în româneşte, ba vor da chiar spectacole în limba românească. Astfel în 1815 se dă o reprezentaţie în româneşte cu *Vecinătatea periculoasă* de Kotzebue, iar în 1821 trupa Iosefinei Uhlrich (din Weimar) are în program un balet intitulat *Horia und Kloska in der Schenke*, apoi o piesă vodevil *Die Flucht der Bojaren oder das Befreyungsfest in der Fischerhutte* cu cântece şi jocuri inspirată cu siguranţă de bejenia boierilor munteni din pricina turburărilor provocate de revoluţia lui Tudor.

Se pare că nu numai în Braşov, dar şi în alte oraşe ale Ardealului, ca Sibiul, Blajul, Orăştia, Lugojul, Abrudul, publicul românesc a devenit un element care nu merită deloc să fie dispreţuit. Faptul acesta va fi îndemnat fără îndoială pe un oarecare greco-sârb, Foti, din Seghedin să alcătuiască o „Societate Romaneasca cantatorê Theathrale", cu care în primăvara anului 1847 a dat câteva reprezentaţii în Sibiu, Orăştie şi Braşov. „Societatea" era un bizar amestec de Români Unguri şi Nemţi. Tot atât de amestecat îi este şi repertoriul şi limba. Important este că între pisele reprezentate se găseşte şi *Iorgu dela Sadagura* a lui Alecsandri. Comedia care a avut un succes revoluţionar la Iaşi a pătruns deci şi în Ardeal destul de timpuriu. Este cea dintâi înfruptare a Ardealului din teatrul lui Alecsandri. In a doua jumătate a veacului simpatia pentru regeneratorul teatrului românesc va

crește atât de mult încât el va fi nelipsit dela reprezentațiile diletanților.

Tot în acest an, o trupă ungurească dă o serie de 14 reprezentații la Blaj, dintre care două vor fi în limba română și asemenea încercări sporadice se mai întâlnesc mai ales la Brașov.

Fără îndoială că Românii nu rămaseră prea încântați de felul în care trupele acestea le stâlceau limba cu singurul scop de-a le scoate parale. De aceea încă de timpuriu se gândiră la societăți de diletanți, formate din sânul lor. Și în această privință a premers Blajul.

In sala de mâncare a Seminarului din Blaj se încercau din când în când de obiceiu la lăsatul secului, sau de sărbătorile Crăciunului, scenete latinești așa cum se dădeau în liceele iezuite. Barit ne spune că în 1825 s'a reprezentat *Aulularia* de Plautus într'un decor țărănesc.

Cu șapte ani mai târziu generația tânără a Blajului — generație care va pregăti 1848 — va merge și mai departe. Unii dintre membrii ei văzură la Cluj pe cea mai bună scenă din Ardeal — și în vremea aceea din Ungaria — teatru adevărat, teatru care te cutremură atât prin piesa cât și prin felul în care e reprezentată. Emoțiile de acolo i-au urmărit și la Blaj. Se gândiră deci la o societate de diletanți din sânul lor, cu o oarecare stabilitate. De fapt reușiră s'o alcătuiască. Ba, — ceeace e mai interesant — ei reușiră să-și facă, cu bani strânși dela protopopi și o cortină și decoruri, pictate de un profesor de desemn sas din Sibiu. Astfel înzestrați dădură patru-cinci ani de-arândul reprezentații compuse din piese și scenete cu subiecte biblice și naționale. Intre ele era și *Ecloga pastorală* scrisă de Timotei Cipariu cu prilejul instalării episcopului Lemenyi, *Mureșeanul* — al cărui autor nu-l cunoaștem — cu un prolog în versuri de George Barit.

apoi câteva traduceri şi prelucrări, care nu vor fi fost mare lucru. Demnă de reţinut din acest repertoriu este *Ecloga* învăţatului canonic dela Blaj. Cu toate că o piesă ocazională, evenimentul căruia i-a fost închinată a fost introdus de autor cu destulă discreţie pentruca ea să poată fi jucată şi cu alte prilejuri. Sentimentul de elevaţiune sufletească ce o străbate dela un capăt la altul a fost turnat în versuri după model italian, care pentru ţinuta lor clasică şi parfumul arhaic al limbii pot fi citite şi astăzi cu plăcere. Iată de pildă acest sonet pe care păstorul Thyrsis îl închină „păstorului cel mare“ (Vlădicul), căruia toţi îi aduc daruri de preţ, numai el nu-i poate oferi decât credincioasa lui inimă:

Ah singur văd că-s, Doame îndurate,
care'nainte-ţi cu nimic s'arată,
ca şi o unealtă veche, lăpădată,
sărac şi'n lume fără dreptate.

Gemme şi aur din comori bogate
n'am să-ţi aduc eu, ci numai o biată
inimă care ţie-ţi e'nchinată
deşi n'o vezi în sânul meu cum bate.

Ţie-ţi trăeşte ea şi ţie-ţi moare,
tu singur eşti al ei patron în lume.
Pe fagi, pe cer, pe piatră şi pe floare.

Scrie-ţi voi, Doamne, lăudatul nume,
ca să rămână, până când un soare
va fi pe cer şi marea va să spume.

In 1837 reprezentaţiile diletanţilor dela Blaj încetară. Unii dintre iniţiatorii lor se risipiră. Bariţ s'a stabilit în Braşov. In programul lui de educaţie socială era şi teatrul. Despre rolul lui în deşteptarea

națională se convinsese și mai mult cu un an înainte, când făcu împreună cu T. Cipariu, întâia lui călătorie la București, unde mai mult decât de orice se însufletiră de teatrul românesc. Ion Câmpineanu, sufletul societății filarmonice, primi pe entuziaștii tineri în audiență, cu deosebită afabilitate. Subt inspirația celor văzute la București, Bariț a pus la cale întemeierea unei societăți de diletanți la Brașov. După multe tratative cu societatea românească — familiile nu voiau să-și lase fetele să joace — au ajuns în sfârșit să dea în 26 Dec. 1838, cea dintâiu reprezentație cu piesa *Inimile mulțumitoare*, tradusă de Bariț.

Cu multe întreruperi, teatrul de diletanți a existat mereu la Brașov. Dintre reprezentațiile lor, demnă de remarcat este cea din 24 Maiu 1847, când dădură în folosul sinistraților focului cel mare din București, pe *Regulus* de Colin, în traducerea lui Iancu Văcărescu, o piesă cu mult avânt patriotic. Legătura neîntreruptă a acestui oraș de margine cu „țara" făcea ca exemplul de peste Carpați să fie urmat mereu. Repertoriul teatrelor naționale de acolo era încercat neîntrerupt de diletanții Brașovului. Astfel în 1852 îi vom găsi reprezentând *Muza dela Burdujeni* a lui C. Negruzzi și o *Soire la Mahala* de C. Caragiali. In 1853 ei reprezintă pe Molière *(Prețioasele)* și pe Alecsandri *(O nuntă țărănească)*, iar în 1854 *Hoții* de Schiller. Erau îndrăzneți acești diletanți, cu mult mai îndrăzneți decât cei cari i-au urmat.

Fără îndoială că unul dintre cei mai însuflețiți admiratori ai spectacolelor dela Brașov a fost „translatorul" Ioan Barac, care în toată acestă epocă a desvoltat o mare activitate de traducător de piese teatrale, de toate categoriile, rămase din fericire în manuscrise. Intre ele era și un *Hamlet*, întors pe românește după o traducere germană. Una dintre traducerile lui *Cetățuia de pe drumul țării*, după Kotzebue, a

avut norocul să fie şi jucată, la 1844, de o trupă ungurească.

II

Influenţa mişcării teatrale din Principate dădea zor Braşovului. Ea va deschide o epocă nouă în desvoltarea teatrului românesc din Ardeal când din indirectă şi întâmplătoare va deveni directă, când mierea graiului românesc va fi gustată din gura celor mai mari meşteri ai lui: Fany Tardini, Pascaly, Millo. Turneele acestor trei protagonişti ai scenei române vor contribui nu numai la creşterea pasiunei Ardelenilor pentru teatrul românesc, ci vor revărsa asupra lor un adevărat val de înviorare naţională.

Inceputul l-a făcut Fany Tardini. Ea nu a mers însă mai departe de Braşov, cu toate că a avut intenţia. Dar aici dă în anii 1863, 1864, 1865 şi 1866 câte o serie de reprezentaţii (12 în 1865) cu piese româneşti şi mai ales traduceri din franţuzeşte. Publicul aleargă cu mai multă însufleţire la cele dintâiu. Atât entuziasm au trezit turneele acestea încât în 1864, neacordându-i-se marei artiste teatrul orăşenesc, braşoveanul I. B. Popp a amenajat pe propriile spese o scenă corespunzătoare în sala de gimnastică a liceului românesc.

Intâiul turneu mare îl face însă M. Pascaly, în 1868. El începe la Braşov în 17 Maiu. Aci ansamblul joacă o lună încheiată. In 16 Iunie pleacă la Sibiu, unde li-se acordă gratuit teatrul orăşenesc. Itinerarul continuă la Lugoj, Timişoara, Arad şi sfârşeşte la Oraviţa. Repertoriul era alcătuit din piese străine şi originale. Sălile erau încărcate la toate reprezentaţiile; când se reprezentau piese cu subiect naţional, ca de pildă *Mihaiu Viteazul după lupta dela Călugăreni*, entuziasmul lua proporţii de delir. Pretutindeni a fost o ploaie de flori, banchete şi cadouri. Printre cei cari se îngheşuiau în săli erau şi ţărani. La reprezentaţiile

din Timişoara au alergat şi Români din Budapesta. Drumul acesta de triumf neîntrerupt, mai mult decât pe oricine a însufleţit pe sufleurul trupei, Mihail Eminescu. De-alungul lui a făcut el cunoştinţă cu sufletul robust şi înflăcărat al Ardealului.

Cu mult mai mare răsunet decât Pascaly a avut, doi ani mai târziu, Millo, cu turneul lui, alcătuit din repertoriu exclusiv naţional (mai ales Alecsandri). Pascaly n'a putut atinge decât sudul. Millo se va avânta până la Cluj. Turneul lui începe tot la Braşov, la începutul lui Iunie şi continuă la Sibiu, Orăştie, Cluj, Arad şi Oraviţa. In capitala Ardealului Millo a avut deosebita cinste să joace pe scena teatrului maghiar, cinste care n'a mai fost acordată până la el nici unei trupe străine. Mai mult: din respect pentru numele protagonistului scenei române la întâia lui reprezentaţie, *Lipitorile Satelor*, au asistat foarte mulţi Unguri. Presa ungurească este plină de elogii pentru bătrânul comedian. Buchetele, cadourile, florile l-au asaltat şi pe el. La Braşov i-s'a dat un pahar de argint şi o tabacheră. Societatea de lectură a studenţilor din Cluj îi oferă un buchet şi diploma de membru de onoare.

Cu un an mai târziu Pascaly face al doilea turneu al său, atingând mai multe oraşe decât în întâiul (pe lângă cele amintite: Blaj, Năsăud, Oradia) şi fiind primit pretutindeni cu aceeaşi neprecupeţită însufleţire.

Turneele Fany Tardini, Pascaly şi Millo au impresionat atât de adânc pe Ardeleni, încât îşi vor aminti de ele de câte ori vor vorbi de teatru românesc, până târziu în pragul veacului al XX-lea. In jurul lor s'au creat adevărate legende. Deaceea rolul lor în desvoltarea teatrului din Ardeal este decisiv.

III

Ele vor da, mai întâiu, un nou avânt forţelor locale. Diletanţii se înmulţesc considerabil. Ii vom întâlni mai

ales la licee — şi nu numai la cele româneşti — şi universităţi. Cu timpul reprezentaţiile de diletanţi vor fi nelipsite din toate oraşele şi dintr'un mare număr din satele Ardealului şi ale Banatului.

Din încercările diletanţilor, în această sumară privire istorică, merită să fie amintită societatea, alcătuită de tinerii români dela liceul rom. cat. din Cluj pe la anii 1869—1870. Sufletul societăţii a fost tânărul Ion Baciu, care mai târziu ajuns preot în Şoimuş, va face acolo un teatru ţărănesc. Diletanţii dela Cluj au dat reprezentaţii între 1868 şi 1875. O influenţă covârşitoare a avut asupra lor turneul lui Millo. Cu toate că n'a dat la Cluj decât şase reprezentaţii, Millo a devenit maestrul lor. La spectacolele lui tinerii sunt numai ochi şi urechi. Cu atâta seriozitate s'au aşternut ei la treabă încât în 1871, doi dintre membrii ansamblului lui Pascaly, soţii Alexandrescu, se alătură lor pentru a face împreună un turneu prin Ardeal. Cu un repertoriu alcătuit din vre-o 11 piese, mai ales de ale lui Alecsandri (între ele şi *Lipitorile Satelor*, cu care îi cucerise Millo), cutreerară o mare parte din oraşele Ardealului [1]). Fiind alcătuită în deosebi din elevi de liceu, societatea se risipeşte, când membrii ei părăsesc băncile şcoalei. Activitatea ei dovedeşte însă cât de mare era dorinţa tinerilor ardeleni de a avea teatru românesc şi cât de mulţi dintre ei s'ar fi devotat artei dramatice, dacă împrejurările le-ar fi permis.

Dar, deşi cariera de actor nu surâdea de loc Românilor din Ardeal, nici în această vreme când actorul nu mai era comediantul de altă dată, totuş s'au găsit printre ei câţiva, cari mai ales subt impresia turneelor din România liberă, se dedicară teatrului. Nu voiu

1) Au vizitat oraşele Turda, Abrud, Brad, Haţeg, Deva, Gherla Dej, Şomcuta, Lăpuşul ung., Beclean, Năsăud.

vorbi de cei cari au trecut în Vechiul Regat, ci mă mulţumesc să amintesc pe doi, cari dacă nu s'au dăruit exclusiv fraţilor lor de acasă, le-au dat o bună parte din activitatea lor, contribuind astfel la mărirea dragostei pentru teatru dincoace de munţi. Sûnt *I. D. Ionescu* şi *G. A. Petculescu*.

Intâiul este braşovean de naştere şi unul din cei mai mari cupletişti din câţi am avut. Canţonetele lui Alecsandri n'au avut un interpret asemenea lui decât în Millo, care dacă îl întrecea pe Ionescu în jocul scenic, nu-l egala în voce. Ionescu a fost o celebritate a Bucureştiului. Caragiale l-a introdus în *O noapte furtunoasă* (El e Ionescu dela Union!). Turneele în Ardeal şi le-a început în 1872 şi au durat, aproape fără întrerupere, până în 1889. El nu s'a oprit numai în oraşele mari, ci şi 'n orăşelele şi satele mai înstărite. Il atrăgeau mai ales Bănăţenii, atât de iubitori de muzică. In turneele lui prin Banat a atins până şi satele dela extremitatea apuseană, ca Giula şi Măcău. Mai mult: în turneele lui, Ionescu nu se mărgineşte numai la Ardeal şi Banat, ci merge până la Pesta şi Viena, unde nu e admirat numai de coloniile româneşti, ci şi de străini. Intr'un turneu din 1880 a adus cu sine un întreg ansâmblu de comedie. Printre actori întâlnim pe Manolescu, Petrescu şi Alexandrescu. Repertoriul lor era alcătuit în deosebi din canţonete şi vodeviluri.

G. A. Petculescu a bătut un drum mai spinos. Pe un portret al lui, executat de pictorul I. Stoica, Petculescu a scris la sfârşitul vieţii, următorul epitaf: „Fost-am directorul primei Societăţi de Teatru Român din Ungaria şi Transilvania, petrecând o viaţă amară, dela 1870, până la finea vieţii mele".

Bănăţean de origine, s'a născut în Reşiţa-română din părinţi ţărani. Tatăl lui l-a dat să înveţe pantofăria la Lugoj. Aci a fost atât de entuziasmat de tur-

neele din „țară", încât într'o bună zi, prin 1870, părăsi Lugojul și trecu în țară luându-se după o asemenea trupă. Astfel deveni el din cismar artist, la fel cu Hans Sachs — cum bine remarcă biograful lui, regretatul V. Braniște. A ajuns să joace la Craiova și Turnu-Severin. Prin 1876 se gândi să-și facă o trupă ambulantă pentru Ardeal și Ungaria și reușește să strângă în juru-i vreo 18 „artiști". In 1878 primește dela Ministerul de Interne din Budapesta permisiunea pentru turnee. In 1878 a jucat în Lugoj, Bocșa, Oravița și Bozovici, dând dela 6 — 10 reprezentații într'o localitate. In anii următori s'a întins departe, dincolo de marginile Banatului, până la Brașov, Sibiu, Hațeg, Abrud, Turda, Gherla, Beiuș, etc., în toate orașele și orășelele din Ardeal și Banat. Până în 1884 a făcut turnee an de an. Ultima oară a jucat la Cianad în 1889. La sfârșitul aceluiaș an moare și e înmormântat la Lugoj.

In turneele lui, Petculescu a jucat nu mai puțin de 55 piese: drame, comedii, vodeviluri. A luptat cu enorme greutăți financiare. Intreprinderea lui a fost într'adevăr eroică, dacă ne gândim la împrejurările în care s'a făcut.

IV

Al doilea efect binefăcător al turneelor din România liberă a fost crearea *Societății pentru fond de teatru român.* Incă după întâiul turneu al lui Pascaly, revista *Familia* a început să vânture ideea înființării unei societăți care să strângă fonduri pentru întemeierea unui teatru stabil dincoace de Carpați. Inițiatorul discuției a fost Iosif Vulcan, directorul *Familiei,* numele căruia se împletește într'un mod intim cu toată activitatea acestei societăți. La discuție a participat intensiv presa românească de dincoace de Carpați. Unii, mai ales dintre bătrâni, nu-i găsesc rostul; tinerii în schimb au militat călduros pentru înființarea ei. Din rândul

lor face parte şi Mihail Eminescu, care din Viena, unde studia acum, trimite *Familiei* un articol de încurajare, plin de idei sănătoase.

Entuziasmul tinerilor s'a comunicat fruntaşilor coloniei române din capitala Ungariei. Mocioneştii, cea mai de seamă dintre familiile româneşti de acolo, se aşezară în frunte cu cuvântul şi cu fapta. In casa unuia dintre ei, a lui Gheorghe, s'au pus în 1870, bazele Societăţii pentru fond de teatru român. Mişcarea a câştigat în importanţă şi prin faptul că printre sprijinitorii ei se înşirară aproape toţi deputaţii români din Camera ungară. Aceştia împing chestiunea până la tribuna Parlamentului de pe malul Dunării. Curajosul şi înflăcăratul Iosif Hodoş cere, cu ocazia discuţiei bugetului din acel an (1870), o subvenţie de 200.000 florini, pentru înfiinţarea unui teatru românesc în Ardeal. Bineînţeles că guvernul unguresc nici n'a vrut să audă de aşa ceva.

Iniţiativa coloniei române din Pesta s'a născut într'o zodie norocoasă. Incă în acelaş an, Societatea pentru fond de teatru şi-a ţinut la Deva adunarea de constituire în care Iosif Hodoş a fost ales preşedinte Alexandru Mocioni vicepreşedinte, iar Iosif Vulcan şi August Horşa secretari. An de an adunările societăţii s'au perindat apoi prin toate oraşele Ardealului şi Banatului, alcătuind alăturea de adunările Astrei, cele două evenimente culturale anuale ale Românilor de dincoace de Carpaţi. Se citeau la aceste adunări disertaţii, în deosebi în legătură cu teatrul, se reprezentau piese de către diletanţi, se aranjau tradiţionalele baluri, dar mai ales se făceau socoteli bune. Căci într'adevăr, cel dintâi merit al Societăţii a fost strângerea fondurilor. An de an suma se rotunjea; dela 597 florini cât a avut la întâia adunare în bani gata, s'a urcat în 1914 la aproximativ 600.000 coroane, sumă respectabilă pentru timpul acela.

La conducerea Societăţii pentru fond de teatru s'au perindat numeroşi fruntaşi ai vieţii româneşti din Ardeal. Cel care a fost sufletul ei şi an de an a electrizat spiritele pentru ideia dela bază, a fost Iosif Vulcan. Mai întâiu ca secretar, apoi ca vice-preşedinte şi preşedinte, Vulcan a fost nelipsit dela adunările generale, spunând totdeauna cuvinte de încurajare, care ne-ar apărea astăzi banale, dacă n'am şti c'au fost izvorâte din sufletul lui de mare idealist. Dacă Societatea a existat, aceasta se datoreşte înainte de toate lui. Când în 1906, moşneagul a coborât în mormânt, prea frumoasă îi era opera pentru ca urmaşii să n'o continue.

Activitatea acestei Societăţi fiind intrată de acum în domeniul istoriei, ar merita o cercetare mai largă. Nu o pot face de astă dată. Adaug numai atât, că dacă tăria ei a fost administraţia, aceasta i-a fost şi slăbiciunea. Prea s'a închis această societate într'un biurocratism îngust, prea a lăsat vremea să fugă înaintea ei. Eminescu, cu spiritul lui pătrunzător, a spus-o încă dela 1870: Societatea nu trebuie să fie preocupată numai de strângerea banilor, ci şi de crearea repertoriului şi a actorilor. Pentru a înţelege într'un mod atât de larg menirea ei, a trebuit să treacă multă vreme, a trebuit să vină critica generaţiei ardelene dela 1900, mai cultă, mai sprintenă, mai întreprinzătoare. Odată cu întâii ani ai veacului nostru, societatea intră într'un ritm mai tineresc. Anuarul ei, început la 1898, devine mai bogat; se fac concursuri pentru piese, se editează o bibliotecă teatrală şi 'n sfârşit, se dau burse pentru pregătirea actorilor şi a cântăreţilor. La 1905, cu prilejul inaugurării „Muzeului" Astrei din Sibiu, societatea amenajează pe cheltuiala ei o scenă permanentă în sala festivă a frumosului palat. Către sfârşitul deceniului îşi elaborează un plan de acţiune, îşi angajează un director artistic în persoana d-lui

A. P. Bănuţ şi un secretar, pe d-l Horia Petra Petrescu [1]); îşi creează apoi numeroase filiale în centrele din Ardeal. Cu toate acestea, până la sfârşitul ei, Societatea s'a mişcat greoiu.

V

In ultimele decenii ale veacului al XIX, cel mai jucat autor dramatic român în Transilvania şi Banat, după Alecsandri, a fost Iosif Vulcan. Paginile *Familiei* sunt pline de comediile, vodevilurile, canţonetele şi dramele lui. Unele din ele, ca *Alb şi Roşu*, comedie într'un act (*Familia* 1874) şi *Ştefan Vodă cel Tânăr*, dramă în cinci acte (Oradea 1893), au avut cinstea de a fi jucate pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti, întâia în 1872, iar a doua în 1892. Scrise cu oarecare vioiciune, într'o limbă destul de curată, chiar dacă e lipsită de orice accent particular, cu o bună tehnică teatrală, aceste comedii [2]) satirizau păcatele sociale şi naţionale ale Românilor de dincolo şi de dincoace de Carpaţi, pe stricătorii de limbă latinizaţi, maghiarizaţi sau franţuziţi, pe parveniţi, dihonia dintre partide, abuzurile electorale şi alte metehne vechi ale noastre. Unele dintre ele, ca atât de jucata *Rugă dela Chisătău* erau mai mult prilejuri de a stârni entuziasm pentru cântecul şi jocul românesc. In apropierea tuturor se simte, model urmat şi admirat cu un adevărat cult, teatrul lui Vasile Alecsandri.

Intre aceia care au luat parte la ampla discuţie din periodicele ardelene, care au precedat întemeierea

1) Cel din urmă scoate în 1913 şi 1914, în locul anuarului, o *Revistă Teatrală.*

2) A mai publicat, pe lângă cele amintite: *Secretul (Familia* 1870), *Gramatica (Ibid.* 1872), *Sultăniţa*, com. în 5 acte *(Ibid.* 1879), *Chiriaşul fugit (Ibid.* 1889), *Ruga aela Chisătău (Ib.* 1889), *Sărăcie lucie*, Oradea 1894, *Soare cu ploaie*, Braşov, 1898, *Mâţa cu Clopot*, Oradea 1898, *Gargăunii dragostei*, Oradea 1899.

Societății pentru Fond de Teatru a fost și Ion Al. Lapedatu. Tânărul acesta care nu avea atunci decât 26 de ani, a formulat, alăturea de Mihai Eminescu, și mai tânăr decât el, cele mai înțelepte directive spre care să se îndrepte năzuințele Ardelenilor de a-și întemeia un teatru propriu. Amândoi au cerut ca, înainte de avea zidurile să ne îngrijim de sufletul cu care să le umplem, adică de repertoriu și de actori. „Pentruca un teatru să fie național — spunea Ion Lapedatu — nu e deajuns ca edificiul să fie ridicat de națiune: ce folos dacă noi vom înfiinţa scena și o vom decora și dacă sufletul ei nu va fi românesc?". Iar mai departe: „Va zice cineva că prin limbă se naționalizează piesele streine; nicidecum. O scenă națională trebue să interpreteze mai înâi de toate cugetarea și moravurile națiunii. Românii voind (deci) să aibă teatru, trebue să se îngrijească de creearea literaturii dramatice". (*Familia*, 1870, pp. 361—362).

Zis și făcut... Când formula aceste principii, tânărul poet trimetea *Familiei* schița dramatică *Fântâna de piatră* — apărută în această revistă în 1869 — iar un an mai târziu drama în trei acte *Tribunul*. Intâia după cum arată și titlul, era mai mult o schițare a unui motiv tragic, desprins, se pare, dintr'o baladă; a doua este însă cea dintâi dramă pe care ne-a dat-o un scriitor ardelean. Ea este scrisă sub stăpânirea celui mai eroic moment din istoria Românilor de dincoace de Carpați, a revoluției din 1848, amintirea căruia stăruia vie în cercul generației lui Lapedatu, căpeteniile căreia trăiau încă, mustrând cu prezența lor pe aceia care s'ar fi rupt dela trunchiul neamului. Iată de ce renegații sunt înfierați cu străşnicie în această dramă, iar dragostea de neam împinsă până la jertfă, este ridicată în slavă. Scriind-o, într'o limbă atât de energică și de românească — o raritate pentru Ardealul din acel timp — Ion Lapedatu nu

ne-a dat numai o piesă corespunzătoare idealului artistic pentru care milita, ci a săvârşit şi un act de mare curaj. Indrăsneală a dovedit însă nu numai autorul scriind-o, ci şi Iosif Vulcan, publicând-o în paginile *Familiei*, iar diletanţii ardeleni jucând-o. Căci drama a fost jucată, după cunoştinţa noastră de două ori, în 1874 la Cluj, în centrul iredentismului maghiar, iar în 1876 la Făgăraş.

Cu toate că mai tânăr cu abia patru ani decât Ion Lapedatu, Ion Slavici face parte din altă generaţie literară. Inaintaşii erau romantici — el e realist; înaintaşii preferă să-şi aleagă subiectele din viaţa „inteligenţei" sau din istorie, el se îndreaptă, cel puţin la început, spre viaţa ţărănească, de al cărei farmec este pătruns în toate fibrele bogatului său suflet. Când a plecat, în 1869, în capitala fostei monarhii austro-ungare, pentru a-şi face stagiul militar, autorul lui *Popa Tanda,* avea capul plin de basme, nuvele, piese şi studii, cu subiecte din satele Podgoriei lui dragi. Nu-i lipsea decât un sfătuitor literar şi răgazul pentru a le aşterne pe hârtie; sfătuitorul l-a aflat în marele său prieten Mihai Eminescu, care l-a învăţat adevărata limbă românească, iar răgazul îl va găsi, ca vai de lume, în nopţile de veghe din cazarma „Francisc Iosif", sau între numeroasele lecţii particulare, pe care trebuia să le dea, pentruca să trăiască. In una din acele nopţi a scris comedia în două acte *Fata de birău,* cea dintâiu operă literară a lui, publicată în *Convorbiri Literare* din 1871. Trimiţând-o revistei dela Iaşi, după ce a transcris-o cu ortografia fonetică, Mihail Eminescu o însoţea de o scrisoare, în care avea cuvinte de laudă pentru scenele ei de o „gingăşie simplă şi într'adevăr rustică" (Torouţiu-Cardaş, *Studii şi doc. lit.* I, p. 319). Lipsită de o intrigă mai iscusită, comedia lui Slavici este îmbibată de multă culoare locală veridică; ea are personajii reale — mai ales cele două femei, Naica

Floarea şi fata ei Aniţa — şi un delicat simţ pentru idilă. Spre deosebire de nuvelele lui Slavici, a căror limbă este general românească, personajele din *Fata de birău* vorbesc limba lor de acasă, de un farmec crud şi pitoresc. „Cum se mâncă ea cu mine" — spune dăscălaşul Cimbru, cătră Aniţa. Iar când Naica Floarea ascultă o petiţie a teologului Tănase a Popii, scrisă în stilul latinist, pe care Slavici îl zeflemizează, exclamă încântată: „Mâncu-i sufletul lui ....Aşa vorbeşte cât o vorbă nu pot înţelege! Vezi bine.., el vorbeşte după carte: ce ştim noi femeile proaste".

Ion Slavici va mai scrie două comedii: *Toane sau vorbe de clacă* (*Conv. Lit.* 1874) şi *Polipul unchiului (Tribuna,* 1886, nr. 222—225) de o reală vervă comică, lipsite însă de savoarea rustică a întâiei lui opere. El va da apoi drama istorică în 5 acte *Gaspar Graziani (Conv. Lit.* 1888), care va fi reprezentată în 1888 pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti, fără prea mult succes însă.

VI

Incepând de prin 1890 turneele teatrale încetează cu desăvârşire. G. A. Petculescu s'a stins în mizerie între Lugojenii lui, iar altul, care să-i urmeze, nu se va găsi decât târziu. Cauza de căpetenie erau măsurile tot mai drastice pe care le lua oficialitatea ungurească împotriva încercărilor de asemenea natură.

In schimb, se vor înmulţi reprezentaţiile de diletanţi. Vasile Goldiş, pe când era secretar al Societăţii pentru fond de teatru, a luat frumoasa iniţiativă să strângă date pentru o statistică a acestor reprezentaţii, care să se publice în Anuarul Societăţii. Datele strânse de el şi de urmaşul său, Iosif Blaga, cu toate că nu sunt complete, sunt extrem de instructive pentru cel ce urmăreşte gustul pentru teatru din Ardeal, în această

epocă. Culegerea acestor date s'a făcut an de an, dela 1898 până la 1906. Iată cum au variat ele:

In	1898	au fost	28
„	1899	„	73
„	1900	„	112
„	1901	„	117
„	1902	„	151
„	1903	„	179
„	1904	„	186
„	1905	„	167
„	1906	„	138

Autorii mai des reprezentaţi au fost Vasile Alecsandri şi Iosif Vulcan. Cu toate că multe din piesele celui dintâiu aveau o culoare locală prea pronunţată, Ardelenii nu s'au putut lipsi de ele.

Lipsa unui teatru permanent şi a unui public care să-l susţină şi alte cauze pe care nu le mai înşir, au făcut să întârzie în Ardeal apariţia dramaturgului care să se inspire din viaţa locală. Teatrul din Ardeal n'a avut norocul care a fost hărăzit prozei şi poeziei prin Coşbuc, Goga şi Agârbiceanu. Nouă ne trebuia la această dată — aşa cum au remarcat-o şi conducătorii Societăţii pentru fond de teatru — un teatru pentru popor, nu unul burghez. Şi problema teatrului pentru popor a frământat alte naţiuni, cu mai bogată experienţă şi cu alte mijloace decât noi, fără s'ajungă s'o rezolve în modul fericit în care o rezolviră Grecii antici de pildă.

VII

Dacă mişcarea literară din întâiul deceniu al veacului al XX-lea, generaţia *Luceafărului*, nu ne-a dat dramaturgul pe care-l aşteptam, ea ne-a dat în schimb un actor şi un împătimit de teatru, al cărui nume va rămânea neşters din istoria teatrului din Ardeal. Este *Zaharia Bârsan.*

Mai cu ajutorul Societăţii pentru fond de teatru — al cărei bursier a fost o bucată de timp — mai fără. Zaharia Bârsan a mers înainte pe drumul chemării adânci a sufletului său: arta dramatică.

El a venit în ora supremă. Amintirile reprezentaţiilor de mare răsunet, date de turneele dela 1870, se şterseră. Diletanţii coborâseră jos de tot noţiunea artei dramatice, făcând-o sinonimă cu „comédia". Pe lunga listă de reprezentaţii de diletanţi, publicate în *Anuarele* Societăţii pentru fond de teatru nu găsim decât comedii de-a treia mână, vodeviluri şi canţonete. Drama apare rar şi atunci este ridiculizată de jocul insuficient al interpreţilor şi de publicul neînţelegător. Nici măcar limba nu era cultivată.

In turneele sale, făcute între 1900 — 1913, tânărul ardelean, care făcuse frumoase studii teatrale la Bucureşti şi în străinătate, a reabilitat drama. De sine înţeles, că mult n'a putut face nici el, căci mijloacele de care dispunea erau cu totul modeste. Totuşi, pentru împrejurările şi timpul în care a lucrat, Zaharia Bârsan a făcut mult.

Mai mult decât de Societatea pentru fond de teatru. acţiunea lui a fost sprijinită de generaţia tânără a Ardealului. *Luceafărul* îşi urmărea prietenul cu simpatie şi-l încuraja mereu. De altfel în paginile revistei acesteia, se traducea şi se discuta teatru cu o seriozitate neobişnuită în publicaţiile ardelene de dinainte. Dela clasici (ca Shakespeare, Goethe, Schiller) până la contimporanii, cari făceau vâlvă peste hotare în acel timp (ca Ibsen, Strindberg, Maeterlink), toţi erau traduşi şi comentaţi cu competenţă.

Tinerii aceştia mai erau apoi, şi în această privinţă, cu ochii aţintiţi mereu spre Bucureşti. In corespondenţele din capitala ţării libere, trimise revistei de G. Bogdan-Duică, găsim dese cronici dramatice, scrise cu pricepere şi vervă critică. Caragiale era unul din

zeii casei. In desele lui treceri spre Germania el făcea multe popasuri în mijlocul lor.

Cu cât foc a aşteptat generaţia aceasta tânără turnee din Regatul liber! Oficialitatea se opunea însă cu îndărătnicie. Agata Bârsescu, marea noastră tragediană, a fost nevoită să facă în 1908 un turneu *singură*, mulţumindu-se să interpreteze unele din marile ei scene, ceeace n'a fost deloc o piedică pentru umplerea sălilor.

Cu prilejul serbărilor semi-centenare ale Asociaţiunii, ţinute la Blaj, în 1911, într'un cadru impunător, am avut norocul să vedem pe Aristiza Romanescu şi pe marele Petre Liciu.

Concesiune pentru turneu nu va reuşi să scoată însă decât ansamblul Antonescu în 1913. Cu un repertoriu în fruntea căreia stătea *Năpasta* şi *O noapte furtunoasă*, ansamblul din care făceau parte şi Iancu Brezeanu şi Maria Ciucurescu a cutreerat întreg Ardealul, stârnind un entuziasm care nu se poate compara decât cu cel dela 1870.

In anul următor Românimea intra în marea dramă a războiului care a îndepărtat pentru timpul cât s'a desfăşurat — interesul pentru drama cealaltă. *Inter arma silent musae*. Când tragicul spectacol s'a încheiat, şi încă într'un mod atât de fericit, teatrul românesc din Ardel va intra într'o zodie nouă.

BIBLIOGRAFIE: A. Lupeanu, *Un început de teatru românesc în Transilvania la 1755*, în *Societatea de Mâine*, I (1924), pp. 520—521. T. Burada, *Cercetări despre începutul teatrului românesc în Transilvania*, în *Familia*. 1905, p. 484—487. Göbl Lászlo, *A legrégibb oláh iskolai dráma*, în *Debreczeni Szemle*, VII (1933), p. 204—208. Al. Ciorănescu, *Occisio Gregorii Vodae, cea mai veche piesă de teatru în româneşte*, în *Rev. Fundaţiilor Regale*, IV (1937), nr. 8, pp. 423—438. Eugen Filtsch, *Geschichte des detschen Theaters in Siebenbürgen*, in *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, XXI (1888), pp. 515—590. Ferencz, Z, *A kolozsvári szinház története Kolozvar*. Szulică Szilárd, *Román szinjátszás*, în *Szinészeti Lexikon*, Budapest

1931. I. Lupaş, *Cum trăiau în Braşov boierii refugiaţi din Ţara Românească în cursul revoluţiunii lui Tudor Vladimirescu,* în *Ţara Bârsei,* IV (1932), p. 200—201. G. Bariţiu, *Thalia şi Melpomene în Ardeal,* în *Transilvania,* n-rele din 1 şi 15 Iunie, 1870. I. Georgescu, *Centenarul teatrului românesc din Transilvania. Cele mai vechi încercări dela Blaj,* în *Convorbiri Literare,* LXV (1932), pp. 550—560. Orbán László. *Adalékok a brassoi magyar szinészet történetéhez 1848—49-ig,* în *Emlékkönyv Kristóf György hatvánadik születésnapjára,* Cluj, 1939, p. 191 şi urm. G. Bogdan-Duică, *Un episod din istoria teatrului românesc,* în *Sămănătorul,* V (1906), pp. 406—413. Acelaşi, *Din istoria teatrului român în Braşov,* în *Ţara Bârsei,* I (1929), pp. 113—122. — Acelaşi, *Multe şi mărunte despre Eminescu* III. *Vara anului 1868,* în *Viaţa Românească,* LX (1924), pp. 183 şi urm. Gh. Bariţiu, *Matei Millo,* în *Transilvania,* n-rul dela 15 Iulie 1870. Ion Breazu, *Matei Millo în Transilvania şi Banat,* în *Fraţilor Alexandru şi Ion Lapedatu, la împlinirea vârstei de 60 de ani.* Buc. 1936, pp. 193—207. Oct. Lupaş, *Al doilea turneu al Teatrului Naţional din Bucureşti cu M. Pascaly la Arad,* în *Darul Vremii I* (1930), pp. 118—120. *Anuarele Societăţii pentra Fond de Teatru.* 15 vol. 1895—1911 din care remarcăm: V. Podoabă, *Prima societate teatrală română ambulantă în Transilvania,* în *Anuarul* IV, pp. 20—48 şi Dr. V. Branişte, *Societatea teatrală G. A. Petculescu,* în *Anuarul* V, pp. 65—95. G. Bogdan-Duică, *Un actor braşovean I. D. Ionescu* în *Ţara Bârsei,* I (1929), pp. 308—315. D. St. Petruţiu, *O contribuţie la istoria teatrului românesc în Transilvania,* în *Fraţilor Al. şi I. Lapedatu...,* pp. 675 şi urm. Z. Bârsan, *Impresii de teatru din Ardeal,* Arad, 1908, L. Paukerow, *Când joci teatru românesc în Ţara Ungurească,* Budapesta 1914. *Serbările dela Blaj,* Blaj, 1912. *Revista Teatrala,* I (1913—1914).

MATEI MILLO IN TRANSILVANIA ŞI BANAT (1870)

In urma celor câteva libertăţi acordate naţionalităţilor în era constituţională, vieaţa culturală a Românilor din Transilvania a început să se învioreze. Numărul tinerilor cari frecventau şcolile româneşti sau străine a crescut într'un mod simţitor; două societăţi culturale, „Astra" şi „Asociaţia" dela Arad au luat fiinţă, pentru a coordona mişcarea culturală şi a împărtăşi şi masele de binefacerile ei; cea dintâi şi cea mai importantă din aceste societăţi agita ideea unei universităţi, sau cel puţin a unei facultăţi juridice româneşti; „Societăţi de lectură" româneşti au început să se înfiripe până şi în centrele cele mai ostile nouă; gazetele s'au înmulţit şi ele; două reviste, *Aurora Română şi Familia*, veneau să li se alăture, pentru a da un ritm nou vieţii literare.

In această promiţătoare fermentare culturală a devenit scumpă Ardelenilor şi ideea unui teatru naţional. De pe la sfârşitul sec. al XVIII-lea încoace, teatru de diletanţi am avut mereu. Atâta însă nu ne mulţumea. Doream un teatru permanent, cu artişti devotaţi artei lor, capabili să dea, prin jocul lor, strălucire geniului românesc — de ale cărui aptitudini artistice eram profund convinşi—şi mai ales să crească cultul pentru limba românească, considerată cea mai puternică pavăză a naţionalităţii noastre.

Cât poate face teatrul pentru educaţia socială şi în deosebi pentru desvoltarea conştiinţei naţionale. Ardelenii o constatáu mereu la celelalte naţionalităţi din imperiul austriac. Nimic însă nu i-a făcut să îndrăgească atât de mult această instituţie ca turneele artiştilor din ţară, adevărate drumuri triumfale prin oraşele Ardealului şi ale Banatului.

Inceputul l-a făcut Fany Tardini, în 1863. Ea a venit la noi în trei veri consecutive, niciodată însă n'a mers mai departe de Braşov, cu toate chemările insistente ale Românilor din alte centre. Intâiul turneu mare îl va face Mihail Pascaly în 1868[1]). El a cutreerat Sudul ardelean şi bănăţean (Braşovul, Sibiul, Aradul, Lugojul, Timişoara şi Oraviţa). La spectacolele lui însă curgea lumea din depărtări, ca la nişte adunări naţionale. La Timişoara, de pildă, s'au văzut mulţi Români din Budapesta. Printre cei cari se înghesuiau în săli erau şi ţărani. In acest turneu mai ales a făcut cunoştinţă Mihai Eminescu, suflerul trupei, cu sufletul robust şi înflăcărat al Ardealului.

Succesul lui Pascaly—care n'a fost numai moral — a tentat şi pe Matei Millo, *son frère ennemi*, să organizeze un turneu dincoace de Carpaţi, cu doi ani în urmă.

Millo era atunci decanul scenei române. In Bucureşti, unde s'a stabilit de prin 1853, a condus în vreo câteva stagiuni Teatrul Naţional, jucând mereu, cu o vervă pe care vârsta nu i-o scădea de loc. Se specializase în comedii şi vodeviluri. A fost un interpret unic a lui Alecsandri.

Pascaly şi-a alcătuit repertoriul turneului din 1868 mai ales din piese traduse din limba franceză: comedii bulevardiere, sau melodrame de un gust îndoielnic.

---

1) G. Bogdan-Duică, *Multe şi mărunte despre Eminescu. III. Vara anului 1868.* In *Viaţa Românească*, vol. LX (1924), p. 383 şi urm.

El a crezut că şi Ardelenii se vor entuziasma de aceste piese, care făceau deliciul boierilor franţuziţi şi a burghezilor din Bucureşti. In realitate, spectatorii de dincoace de Carpaţi au fost încălziţi mai mult de frumoasa limbă românească a actorilor, decât de piese, pe care de cele mai multe ori nici nu le înţelegeau, atât erau de îndepărtate de felul de vieaţă şi de gusturile lor. Una singură le-a crescut însufleţirea, prin acţiunea şi personajiile ei: *Mihai Viteazul după lupta dela Călugăreni*, „tablou naţional" de Dim. Bolintineanu. Eroul evocat de ea venea să le dea curaj în lupta naţională, care era pâinea lor de toate zilele.

Fără de a le satisface pe deplin dorinţele, Millo aducea totuşi Românilor de dincoace de Carpaţi un repertoriu mai potrivit decât al lui Pascaly. El era alcătuit din următoarele piese [1]:

Lipitorile Satelor, comedie în 5 acte de V. Alecsandri şi M. Millo, muzica de Vachmann;

Boierii şi ţăranii, comedie vodevil naţional în 2 acte de M. Millo, muzica de Flechtenmacher;

Prăpastiile Bucureştilor, comedie vodevil în 4 acte, compusă de M. Millo, muzica de Vachmann;

Corbul român, vodevil naţional într'un act de V. Alecsandri, muzica naţională compusă de I. Vachmann;

Paraponisitul, canţonetă comică de V. Alecsandri, executată de M. Millo;

Pricopsiţii, comedie vodevil într'un act de S. Michăilescu;

Zuliaridi, comedie într'un act de V. Alecsandri;

Soldatul român, vodevil naţional într'un act [2];

Urâta satului, vodevil naţional în 2 acte de Carada, muzica de Flechtenmacher;

Jianu, căpitan de haiduci, dramă naţională cu cântece în 4 acte şi 6 tablouri, de M. Millo;

Baba Hârca, operetă naţională în 2 acte şi trei tablouri, compusă de M. Millo, muzica naţională de A. Flechtenmacher;

1) Il copiez întocmai după *Transilvania* III (1870), p. 170.

2) Nu e menţionat autorul.

Barbu Lăutarul, canţonetă comică de V. Alecsandri, executat în costum tradiţional de M. Millo, acompaniat pe scenă de un taraf de lăutari;

Pensio-Mania sau Cherą Nastasia, canţonetă comică de V. Alecsandri, executată de M. Millo;

Millo director, comedie vodevil, într'un act de V. Alecsandri, muzica de Ed. Wachmann;

Paracliserul, vodevil naţional într'un act de V. Alecsandri, muzica de Ed. Wachmann;

Herşcu Boccegiul, canţonetă comică de V. Alecsandri, executată de M Millo;

Muza dela Burdujeni, comedie vodevil într'un act de C. Negruzzi.

Toate piesele erau scrise deci de autori români şi aveau subiecte naţionale. Majoritatea erau ale lui Alecsandri şi Millo. *Lipitorile Satelor*, *Baba Hârca* şi *Barbu Lăutarul*, făceau parte din cele mai strălucite succese ale marelui comedian. Aproape toate piesele erau însă, şi de astădată, comedii şi vodeviluri. Pentru a preîntâmpina observaţiile, care i se vor face repertoriului, din partea Ardelenilor, doritori de piese grave, Millo ţine să-i anunţe de timpuriu că el a cultivat mai ales acest gen de teatru, reprezentarea dramelor şi tragediilor ar reclama apoi un ansamblu numeros, dorinţă anevoie de realizat în împrejurările în care se făcea turneul [1]).

El n'a avut curajul să treacă Carpaţii decât cu un ansamblu alcătuit din 12 persoane şi anume din actorii: Millo, Eliescu, Nicolau, Alecsandrescu I, Alexandrescu II, Mincu, Motăţianu şi din actriţele Nicolau, Alecsandrescu, Senti, Ionescu, Constantinescu [2]).

Momentul ales pentru cutreerarea Ardealului şi a Banatului era cât se poate de potrivit. Pascaly, cu toate neajunsurile repertoriului lui, răscolise adânc inimile. Emoţii cel puţin de aceeaşi calitate erau aşteptate şi dela Millo, a cărui faimă străbătuse de mult

1) *Familia*, 1870, p. 286.

2) *Transilvania*, loc. cit.

în gazetele şi revistele româneşti de dincoace de Carpaţi. Cu un an înainte de venirea lui în Ardeal, Iosif Vulcan începuse să agite în *Familia* ideea unui teatru naţional al Românilor din Ardeal şi Banat. Şi directorul revistei budapestene a pus atâta căldură şi stăruinţă în pledoaria pentru această idee — pentru care a luptat apoi întreaga vieaţă — încât a reuşit să cucerească toate capetele de elită ale Românilor de dincoace de munţi. Eminescu însuşi a luat cuvântul pentru apărarea ei, în *Familia,* dând, cu experienţa şi vastele lui cunoştinţe, câteva sfaturi extrem de preţioase [1]. Din revista lui Vulcan, discuţia a sărit în celelalte periodice ardelene ale vremii, iar de acolo în Parlamentul din Budapesta, unde, în Februarie 1870, deputatul Iosif Hodoş a cerut o subvenţie de 200.000 fl. pentru întemeierea instituţiei. Atât Ungurii, cât şi Saşii au ripostat cu sentimente de revoltă, sau cu ironii deplasate la cererea deputatului român. Văzând că dela aceia cari culegeau mierea bogăţiilor ţării nu se poate spera nimic, Românii s'au întors, ca şi altădată, la propriile lor mijloace. In primăvara aceluiaşi an au început, la Budapesta, discuţiile care au dus la întemeierea Societăţii pentru Fond de Teatru. Ea îşi va ţine întâia adunare generală în Octomvrie, la Deva.

Marea majoritate a acelora cari au luat parte la ea aveau cu siguranţă amintirea plină de jocul neîntrecut al lui Millo. Acesta părăsise Banatul cu o lună înainte, după ce patru luni de-a-rândul a străbătut Ardealul în lung şi lat.

Millo îşi concepuse un itinerar mai îndrăzneţ decât Pascaly. Gândul lui era să cutreere şi Nordul Ardealului (cu Clujul şi Oradea) şi să atingă chiar Budapesta, unde era atunci centrul politic al Românilor

1) *Teatrul românesc şi repertoriul lui,* în *Familia* 1870, p. 25 şi urm., reprod. şi în ed. Scurtu, p. 55 şi urm.

din Ungaria. Din motive pe care le vom aminti mai târziu, nu s'a putut opri însă decât în Braşov, Sibiu, Cluj, Orăştie, Arad, Lugoj şi Oraviţa.

La Braşov spectacolele au început la 23 Mai, cu *Lipitorile Satelor* [1]). Ele au continuat apoi până la 15 Iunie, reprezentându-se întreg repertoriul amintit.

Anunţând sosirea marelui actor român, *Transilvania* (p. 124), îşi arată satisfacţia că partea cea mai mare din piese sunt originale „al căror subiect este luat din viaţa noastră naţională, din datinele noastre, bune sau viţioase, vechi şi noi". Această parte a repertoriului a încălzit şi pe cronicarul *Gazetei*. *Soldatul român* — spune acesta — a plăcut mult fiindcă „poetul părăsea umorul câte un moment, prefăcându-l în cuvinte serioase, care ne mai plac nouă între Carpaţi. Românul numai îmbrăţişând natura lui Marte, dedându-se la arme din copilărie şi la fapte eroice, poate călca peste scorpie şi în urma străbunilor, făcându-se strănepot demn de gloria lor. Ne-ar plăcea când dramatica [*sic*] română s'ar ocupa mai mult de grandeţa faptelor române eroice şi a sacrificiilor cerute pentru prosperarea naţiunii, pentrucă, atunci când eşti apăsat de soartă nu-ţi vine a te delecta în umor, dacă nu eşti un flutur" [2]).

Comedii satirice, ca *Lipitorile* sau *Prăpăstiile Bucure-*

1) *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 37 din 1870. Anunţând venirea lui, cu câteva numere înainte (cf. *Familia*, p. 202), ziarul braşovean cere ca guvernele dela Bucureşti să subvenţioneze o societate teatrală, a cărei menire ar fi să facă, unele din turnee dincoace de Carpaţi pentrucă „limbajul cel deschis şi curgător al fraţilor din România, el mai că e singur chemat, aşa zicând, a intra în serviciul Thaliei—pentru ca să poată face efect, să poată impune şi să poată electriza şi entuziasma pe cei dosediţi şi aruncaţi la spatele lui Dumnezeu, între fii cei superbi ai Asiei...".

2) *Gazeta*, Nr. 40. Chiar şi Saşii felicită pe Millo că a preferit repertoriul naţional unor traduceri proaste (*Kronstädter Zeitung* din 1 Iunie, 1870).

ştilor, mai mult i-a întristat, pe aceşti Ardeleni, severi în moravuri, pentru soarta fraţilor din „ţară", storşi la sate de Evrei şi Greci, intraţi la oraşe prea de timpuriu pe drumul viţiului. *Telegraful Român* (Nr. 44), scriind despre reprezentaţia dela Braşov a *Prăpăstiilor*, fericeşte pe Românii din Ardeal că nu văd decât pe scenă otrava care mistue capitala Regatului liber.

Interpretarea pieselor a stors admiraţia braşovenilor. Toţi actorii sunt încărcaţi de elogii. In deosebi Millo a jucat în *Lipitorile* „încât e peste putinţă omenească ca alt cineva să poată imita aşa de caracteristic, nu numai în vorbă, ci şi în toate mişcările şi apucăturile lui pe jidan"[1]).

Cu toate că *Lipitorile* sunt o comedie, cuprinsul lor este „îngrozitor"—spune cronicarul *Albinei* din Pesta—care înfierează cu acest prilej pe aceste „lipitori" ale naţiei. Millo, cu toate că are 60—70 ani, „când se desbracă de hainele sale parcă depune şi greutatea anilor"[2]). Graiul moldovean al ţăranului din piesă, interpretat de Nicolau, a fermecat de asemenea urechea Braşovenilor [3]).

Jocul lipsit de cabotinism, plin de adevăr şi extrem de nuanţat al lui Millo a surprins plăcut şi pe Saşi. Cronicarul dela *Kronstädter Zeitung* (Nr. 86), declară că Germania şi Franţa au puţini actori asemenea lui.

Acela care va da însă evenimentului toată importanţa ce o merita, va fi Gheorghe Bariţ. Pentru fostul director al *Gazetei* şi al *Foii pentru minte* — atunci secretar al Astrei şi conducător al *Transilvaniei* — teatrul era, de altfel, o veche pasiune. Felul în care a prins dragoste de el, pe timpul când era elev la Blaj,

1) *Ibid.* Nr. 37.

2) *Albina* din 22. V—3. VI, 1870.

3) Cf. despre celelalte spectacole dela Braşov *Ibid.* N-rele din 24. V—5 VI şi 7—19. VI, 1870.

în 1825, participarea lui la reprezentațiile de diletanți de acolo, apoi din Brașov, vicisitudinile acestei arte la Românii de dincoace de Carpați, el a găsit prilejul să le povestească chiar în momentul când Brașovenii alergau la spectacolele lui Millo[1]). Pe marele comedian el îl cunoștea apoi de mult, din corespondențele de dincolo ale foilor lui; va fi asistat chiar la spectacolele dela București, unde, de când cu întemeierea Academiei Române, al cărei membru a fost ales, făcea drumuri anuale. De aceea el se simte îndatorat să consacre lui Millo un lung articol, în care după ce-i descrie cariera eroică, îi caracterizează repertoriul și jocul[2]). Pe când alți fii de boieri — spune în rezumat Barit — se gândeau la posturi înalte de Stat, Millo, la întoarcerea lui dela Paris, în 1836, n'a cerut altceva, — spre uimirea și indignarea rudelor lui—decât conducerea Teatrului Național din Iași. „Așa-i șoptea geniul lui, intima sa convicțiune, că el are vocațiunea de a forma o școală dramatică românească, ale cărei subiecte să fie luate din vieața poporului românesc, din istoria, din tradițiunile, suferințele, datinele, costumele (mores et consuetudines) și apucăturile singulare ale lui, îmbrăcate în vestminte naționale, reproduse în limba națională și oarecum înfipte pe scenă, reîmprospătate, reînviate, pentruca să nu se piardă nicidecum". Inteles îndeosebi de prietenul său Alecsandri, Millo a reușit, după multe sacrificii de tot felul, să realizeze acest ideal, în parte cel puțin, mai întâi la Iași, apoi la București, unde a condus teatrul pe timpul domniei lui Cuza. După căderea acestuia nu s'a mai bucurat de aceleași favoruri, totuși Parlamentul român i-a votat, cu un an înainte, o pensie pe viață de 7.200 franci, iar noul domnitor l-a decorat cu „Bene

1) *Thalia și Melpomene în Ardeal*, în *Transilvania* din 1 și 15 Iunie 1870.

2) *Matei Millo Ibid.* Nr. din 15 Iulie.

5

Merenti". Această recompensă — continuă bătrânul gazetar — împreună cu aceea acordată lui Eliade — face onoare națiunii române. Turneul acesta ardelean — mărturisește el — este un vechiu gând al lui Millo. El nu și-a putut permite să vină cu un ansamblu mai mare pentrucă Ardelenii n'au o burghezie bogată și numeroasă, care să suporte cheltuelile unui astfel de turneu. Intrucât privește repertoriul, e adevărat că unele piese au caracter prea local, ceea ce le face să nu prea fie înțelese în Ardeal, dar Românii de dincoace nu s'au grăbit să ofere până atunci nicio piesă originală, scoasă din viața lor [1]), ba nici n'au tradus măcar piese străine de valoare, „acomodate după cerințele noastre"... „Dacă este vorba de comedii, de vodevile și farse, apoi tot mai bune vor fi acelea, care s'au produs de atâtea ori în capitalele României, decât mulțimea nenumărată a acelor secături sarbede, necălite, lipsite de orice sâmbure sănătos, adesea plesnitoare în față pentru morală și buna cuviință, la care Românii dela orașe aleargă, pentru ca să le vază în câte un teatru nemțesc și își varsă pungile, fără să știe pentru ce". De altfel — continuă el — „sunt și în patria noastră multe raporturi putrede, la care se poate aplica prea bine satira comică... cuprinsă în reprezentațiile lui Millo". In ce privește apoi comparația între școala dramatică a lui Millo și a lui Pascaly, Barit crede că e mai bine să fie lăsați Bucureștenii să se pronunțe. Poate, spune el, să se ajungă, în viitor, la o conciliere între naționalismul uneia și cosmopolitismul celeilalte. „Până atunci însă — con-

1) De fapt, cu câteva luni înainte de articolul lui Barit, Ion Lapedatu a început să publice în *Familia*, drama lui în trei a te *Tribunul*, cu subiect din revoluția ardeleană dela 1848, scrisă într'o admirabilă limbă românească. Cenzura n'ar fi îngăduit însă reprezentarea în Ardal, din partea unei trupe de dincolo, a unei piese în care Ungurii erau făcuți trădători, lași și impilatori nemiloși..

tinuă el — existenţa politică a naţiunii şi a patriei româneşti va trebui să fie mult mai bine asigurată, decât este în timpul acesta, pentru ca şcoala lui Millo să poată face concesiuni cosmopolitismului". Ar trebui, bine înţeles, alese din repertoriul străin acele piese care prin cuprinsul şi forma lor sunt proprietatea întregei omeniri, nu numai comedii franceze, pe care publicul român adesea nu le înţelege. Şi ar trebui, mai ales, bine traduse. „Originalul torturat, scalambat [*sic*] în româneşte — cine să-l înţeleagă? Ne trebuesc traducători, care să cunoască perfect cele două limbi, având-le în deplina lor potestate, nu numai din cărţi, ci şi din vieaţă, de pe scenă, dela tribună, catedră, piaţă, amvon, din capitală şi din sat, de pe uscat şi dela mare, dela câmp şi din pădure, din lucrătoria profesionistului orăşan şi de lângă aratrul agricultorului". Jocul lui Millo? El nu caută să-l caracterizeze, ci se mulţumeşte să reproducă cuvintele marelui comedian francez Levasseur, care văzându-l pe Millo jucând în *Treizeci şi trei de mii de franci*, ar fi spus: „Millo m'a bătut!".

Cele câteva rezerve, timid exprimate, n'au împiedicat însă pe Braşoveni să umple sălile lui Millo, seară de seară. La ultimul spectacol îndeosebi *(Jianu, căpitan de haiduci)*, sala „a fost extraordinar de îndesuită". In momentul când Millo a apărut pe scenă a fost inundat de flori şi panglici tricolore. La sfârşitul reprezentaţiei s'au ţinut discursuri şi i s'a oferit lui Millo un pahar de argint şi o tabacheră. „O naţie însuflată totdeauna de astfel de sentimente — a răspuns acesta — nu va pieri niciodată" [1]).

Dela Braşov — pe care îl părăsesc în 17 Iunie — actorii aveau de gând să meargă la Făgăraş. Se vor îndrepta însă spre Sibiu unde îi aştepta un comitet

(1 *Gazeta Transilvaniei* Nr. 43. Cf. şi *Federaţiunea* din 10—22 Iunie, 1870.

local, pentru a le da toate înlesnirile și onorurile. „Aducă-l Dumnezeu în pace!" — exclamă *Telegraful Român* (Nr. 42), când aude că Millo va veni și acolo. Reprezentațiile au început la 21 Iunie, urmând și aici în aceeași ordine. Ele au avut loc în sala teatrului orășenesc. In momentul apariției pe scenă, în *Lipitorile*, Millo a fost năpădit și aici de flori și panglici naționale [1]. *Telegraful Român* (Nr. 46), vede în piesă o „tragedie" a vieții țăranului de dincolo. „Ceva am fi dorit încă în dramă sau comedie — continuă acest ziar. Să vedem undeva, afară de aviditatea cea mare de a-și astâmpăra setea prin beuturi spirtoase, afară de perplexitățile cele multe ale țăranului, și din naturelul cel inteligent al Românului țăran și din esteticul, putem zice și sublimul țăranului român în mai mare abundență, pentru ca trăsurile cu care e marcată beția și perplexitățile să dispară oarecum în materia cealaltă și totul să aibă mai mult sublim estetic".

Publicul — intelectuali, negustori, meseriași — a umplut și aici sălile. Piesa lui Millo *Boierii și țăranii*, se termina cu o horă. Ea a plăcut atât de mult încât a fost repetată [2]. Cu toate că era sezonul muncilor agricole, au alergat mulți Români din jur, mai ales „din părțile despre munte" — cum spune *Telegraful* (Nr. 51). Au asistat și vreo treizeci de străini. La urmă, când s'a dat tot *Jianu*, iarăși flori și aplauze entusiaste.

Jocul actorilor e încărcat și aici de elogii [3]. Intrucât privește piesele, cronicarul *Telegrafului* le atribue o reală valoare poetică, le crede însă prea locale. Doar Brașovenii — spune acesta — al căror contact cu țara e mai viu, le-au putut gusta pe deplin. Să nu se creadă

1) *Familia*, 1870, p. 297—298.
2) *Familia*, 1870, p. 309.
3) Cf. *Tel. Rom.* N-rele 47, 48, 49 și 50.

apoi că ele alcătuesc întreg teatrul nostru. Teatrele din Bucureşti şi Iaşi cunosc drame mult mai preţioase (ca *Ştefan cel Mare şi Radu dela Afumaţi*). Şi entusiastul cronicar se gândeşte la un compozitor, care ar face din *Jianu*, ceea ce a realizat Rosini din *Wilhelm Tell*[1]).

Reprezentaţiile de aici au găsit un bogat ecou şi în cotidianul săsesc local *Hermannstädter Zeitung* (Nr. 146, 147, 150, 157). Pe scena dela Sibiu se juca, în acest timp *Hamlet* şi *Faust*, de către o trupă germană, cu concursul actorului Adolf Klein. Dela aceste mărimi ale literaturii universale, cronicarul sas al ziarului se coboară totuşi, cu destulă înţelegere, la comediile şi canţonetele româneşti, cărora le găseşte, pe lângă câteva lipsuri, reale calităţi artistice. Năvala la spectacole, în număr neobişnuit de mare, a publicului român, atât de pitoresc în varietatea lui, îl face să exclame: „Suntem oare într'adevăr în Sibiu?". Aminteşte şi el de „inundaţia" şi „ploaia" de buchete. Muzica cu motive româneşti a lui Flechtenmacher e plăcută; corurile armonioase şi puternice. Dintre actori, Alexandrescu I a cucerit publicul, prin doinele din *Jianu*, cântate cu un bariton sonor şi cald. Mimica, varietatea interpretării lui Millo sunt într'adevăr, surprinzătoare. El îşi copiază personajiile din viaţă. Actorii ansamblului sunt, în general, elemente bune; doar actriţele nu sunt totdeauna potrivite rolurilor.

Dela Sibiu, Millo plănuia să meargă la Cluj. Orăştia ţinea însă mult să admire la ea acasă pe marele actor. La stăruinţa Românilor de acolo, în frunte cu secretarul judecătoresc Mih. Dobo, Millo se opreşte deci şi în acest oraş, pentru patru reprezentaţii. A ajuns acolo în 4 Iulie. Spectacolele n'au început însă decât în 7. Trei zile au trebuit să lucreze — actorii şi co-

1) *Ibid.* Nr. 51, Cf. despre spectacolele dela Sibiu şi *Federaţiunea* din 8 Iulie 1870.

mitetul — până au putut să înjghebeze o scenă potrivită, în sala hotelului Szécsenyi. Reprezentaţiile au început cu *Lipitorile* şi s'au încheiat cu *Prăpăstiile Bucureştilor*. Săli supraîncărcate şi flori, şi aiçi. Au alergat şi Românii din Deva şi Zarand. „Nu mă uitaţi că nici eu n'am să vă uit în veci!" — a spus Millo, la sfârşitul ultimei reprezentaţii [1]).

In sfârşit iată-i îndreptându-se spre Cluj, senzaţia turneului! Opiniile Saşilor din Sibiu şi Braşov, Românii le-au cunoscut şi cu ocazia turneului lui Pascaly. Ce vor spune însă Ungurii, cu cari erau în fricţiuni neîntrerupte, cari ne negau cu încăpăţânare orice aptitudine artistică? Inainte de plecarea în turneu a lui Millo, ziarele din Bucureşti au răspândit svonul că oficialitatea maghiară i-ar face dificultăţi [2]). Millo a ţinut însă să desmintă aceste svonuri, încă de pe când era la Braşov. El s'a dovedit bine informat. Cel puţin de astădată, Ungurii s'au arătat foarte cavaleri. In capitala politică a Ardealului, unde era centrul lor cultural, unde aveau cel mai vechiu teatru din întreaga Ungarie, ei au ţinut să dea protagonistului scenei române toate onorurile. I-au pus, mai întâiu, la dispoziţie, în mod gratuit, sala teatrului maghiar, fapt unic în istoria acestei instituţii pe scena căreia era interzis conform literei fundaţionale, să se joace în altă limbă decât cea maghiară [3]). La întâiele două reprezetaţii s'au prezentat apoi într'un număr atât de mare, încât Millo a ţinut să le mulţumească în mod special pentru această atenţie [4]).

Cel puţin la întâiul spectacol, publicul străin a fost tentat să participe însă şi din alte motive. Se svonise adică, cu câteva zile înainte de venirea la Cluj a acto-

1) *Albina*, din 12—24 Iulie, 1870.
2) *Federaţiunea*, din 10 Iunie, 1870.
3) *Kolozsváry Közlöny* din 21. VII, 1870.
4) *Ibid.* Nr. din 17. VII.

rilor români, că *Lipitorile*, cu care se va începe seria reprezentaţiilor, nu este o piesă prea măgulitoare pentru Evrei. Aceştia intervin deci la Poliţie să se interzică spectacolul. Nu li s'a dat ascultare [1]. Agitaţia lor a excitat însă mult curiozitatea publicului. Cu o seară înainte de spectacol nu se mai găsea niciun bilet de vânzare.

S'au dat la Cluj şase spectacole, în zilele de 16, 17, 20, 23, 24 şi 25 Iulie. La ultima reprezentaţie *(Jianu)*, iarăş năvală de flori şi panglici tricolore. A doua zi „Societatea de lectură" a Românilor din Cluj a oferit lui Millo diploma de membru de onoare, iar seara a avut loc un banchet de 60 de persoane [2].

De critica dramatică s'au îngrijit atât corespondenţii gazetelor româneşti, cât şi cele două ziare maghiare locale, *Magyar Polgár* şi *Kolozsváry Közlöny*. Intâiul a consacrat (în Nr. din 20.VII), o destul de lungă cronică *Lipitortior*. Millo în deosebi — spune cronicarul ziarului — „a repurtat un succes excepţional şi a conceput admirabil rolul cârciumarului evreu Moisi". El nu exagerează în interpretare şi dovedeşte o mare deprindere în mimică şi plasticizare. I se aduc apoi elogii lui Alexandrescu I, pentru „jocul lui liniştit, vocea bărbătească şi ţinuta scenică". Alexandrescu II, exagerează însă, lăsându-se influenţat de public. Nicolau a avut o mască originală şi o voce potrivită rolului. Acriţelor li se descopere însă mai multe defecte, decât actorilor. D-na Alexandrescu cântă mediocru, are însă un bun joc de scenă; d-na Nicolau joacă fără vlagă şi n'are concepţie; d-şoara Senti pare însă a fi o bună actriţă.

„Mai curioşi am fost însă — spune cronicarul acesta — de costumele româneşti din piese. In această privinţă însă am văzut puţine lucruri noui. Portul

1) *Federaţiunea* din 12—24 Iulie, 1870.
2) *Ibid.* Nr. din 31 Iulie—12 August.

românesc din unele regiuni ardelene e mult mai pitoresc. Cine a văzut, în zile de sărbătoare, la nunţi, la joc, sau la botez, porturile femeieşti din împrejurimile Sibiului, sau mai de grabă, cele din jurul Haţegului (unde se găsesc cele mai frumoase Romånce), trebue să dea întâietate acestora". Ansamblurile şi unele cântece au fost bine executate. Millo în deosebi „se vede că este un vechiu şampion al artei dramatice".

Celălalt ziar maghiar nu consacră evenimentului o cronică atât de lungă, este însă şi el plin de elogii mai ales pentru director, a cărui putere de travestire îl impresionează în mod deosebit (Nr. din 19 Iulie).

Dintre ziarele româneşti a dat atenţie opririi la Cluj a lui Millo, *Federaţiunea* din Pesta. In Nr. din 31 Iulie—12 August, aceasta caracterizează pe larg interpreţii, scăldându-i pe toţi în superlative. „D-l Millo este în templul Thaliei — spune acest corespondent — un preot celebru; această însuşire i-o atribuesc şi Maghiarii din Cluj, fără linguşire". Un Evreu asemenea celui creiat de el în *Lipitorile* nu s'a mai văzut pe scena dela Cluj. Chiar şi Alexandrescu II e apărat faţă de criticile din *Magyar Polgár*[1]).

Pe când era la Cluj, Millo a primit invitaţii să meargă la Abrud, Alba Iulia şi Năsăud. Probabil însă că din lipsa unor scene potrivite n'a putut să dea ascultare invitaţiilor. Gândul lui era să viziteze Oradea. Directorul teatrului maghiar de acolo i-a pus însă astfel de condiţii (din pricina *Lipitorilor*?) încât nu le-a putut accepta. De aceea, în 27 Iulie se îndreaptă spre Arad, unde un comitet de organizare dădea zor

1) Asupra lui Millo la Cluj a ţinut o conferinţă, în cadrele Pen Clubului din acest oraş, d. Dr. Kovács József. Cf. un rezumat al ei de d-l Elie Dăianu, în *Boabe de Grâu* IV (1933), p. 760. D-sa a găsit şi afişul, în româneşte şi ungureşte al reprezentaţiei din 16 Iulie. Cf. despre reprezentaţiile dela Cluj şi *Familia*, p. 345—346.

Românilor să facă marelui actor toate onorurile pe care le merită[1]).

Spectacolele încep aici în 14 şi se încheie în 26 August. Ele au avut loc în sala teatrului maghiar. Au fost în total nouă. Ordinea lor însă a fost puţin schimbată. Inaugurarea s'a făcut cu *Millo director, Kera Nastasia,* şi *Corbul român; Jianu,* care de obicei forma spectacolul de închidere, a fost aici al cincilea, iar *Lipitorile* al VIII-lea. Ordinea aceasta a fost modificată cu siguranţă din pricina buclucaşelor de *Lipitori.* Evreimea de aici s'a alarmat şi ea cumplit, când a auzit de ele. A intervenit deci iarăşi pentru suprimarea piesei de pe afiş. Millo a fost citat la tribunal unde a dovedit, cu manuscrisul în mână, că *Lipitorile* au fost admise de cenzura politică. In faţa acestor dovezi, căpitanul Poliţiei a fost nevoit să admită spectacolul. Tratativele acestea au făcut însă piesei o mare reclamă între străini. „Cu ore întregi înainte de deschiderea teatrului — spune corespondentul *Albinei* — (publicul) inundă stradele dimprejur. La 7 şi jum. ore, teatrul era îndesat de public românesc, nemţesc, unguresc şi jidănesc; cei ce veniră mai târziu rămaseră pe afară, înuntru nu mai încăpea suflet de om". Când Millo apăru în rolul lui Moisi, aplauzele „au sguduit" sala. Chiar şi Evreii au aplaudat[2])...

Lipitorile erau destinate să formeze spectacolul de închidere. La cererea publicului s'a dat însă, în ziua următoare, o reprezentaţie de adio cu *Paracliserul, Corbul român* şi *Soldatul român* — cele două din urmă, cantonete care au aprins pretutindeni entuziasmul, prin caracterul lor patriotic. După spectacol a avut loc un banchet la care a luat cuvântul deputatul ro-

1) Vezi apelul comitetului în *Albina* din 19—31 Iulie. In Nr. următor, Millo publică şi el un apel către public.

2) *Albina* din 13—25 August. Corespondenţă semn. Curtius (Gheorghe Popa ?).

-mân Popovici-Desseanu şi Millo. Sărbătoritului i s'a oferit un vas de argint pentru flori. După banchet tinerimea a dansat jocuri româneşti[1]).

Publicul a asistat la spectacole în număr mare, ca şi în celelalte părţi. La întâiul spectacol provincialii n'au fost prea numeroşi fie din pricina ploilor, fie din motivul că n'au fost anunţaţi mai din vreme[2]). La al doilea însă şi mai ales la al treilea, teatrul a fost „năduşit" de spectatori, atât din loc, cât şi din împrejurimi. Spectacolele coincideau cu şedinţele „Consistorului plenar", fapt care a fost în avantajul lor, căci venerabilele feţe preoţeşti şi-au luat cu ei şi familia, pentru a nu pierde ocazia, atât de rară, de a admira un mare actor român. Străini au asistat puţini la început. La *Lipitorile* au fost însă cel puţin tot atâţia cât şi Români. La spectacolul al cincilea s'au văzut în sală şi câteva familii de Sârbi[3]).

Curtius, cronicarul *Albinei* — gazeta care relatează mai abundent despre spectacole — şi-a luat însărcinarea să comenteze şi jocul actorilor. După al treilea spectacol el se simte însă foarte descurajat; simte că palidele lui note nu pot înfăţişa nici pe de departe arta cu care a jucat „brava noastră Thalie română". In *Kera Nastasia*, Millo — spune el — a realizat un adevărat „cap de operă". A admirat de asemenea mult *Baba Hârca*, piesă care era, de fapt, unul din marile succese ale lui Millo. Cuprinsul *Lipitorilor* e povestit cu bogate insistenţe asupra învăţăturilor care se pot scoate din piesă pentru Românii din Ardeal. Condeiul lui devine apoi deosebit de cald (cum trebue să fi fost şi inima spectatorilor), când comentează piese cu subiecte naţionale ca: *Jianu, Corbul român* şi *Soldatul român*. Pe cele din urmă, îndeosebi, le recomandă Lu-

1) *Albina* din 13—25 August.
2) *Ibid.* Nr. din 2—14 August.
3) *Ibid.* Nr. din 7—19 August.

gojenilor, Oraviţenilor şi Timişorenilor, pe unde va trece Millo[1]).

Tot atât de elogios vorbeşte despre spectacole *Gura Satului*, p. 123 şi 127. Ea numeşte luna August „luna lui Millo". Culmile au fost, şi pentru corespondentul ei, *Baba Hârca* şi *Lipitorile* — „rolul cel mai excelent al lui Millo, jucat cu atâta măestrie cât ne-a dus la uimire". El protestează împotriva acelora care au afirmat că unele din piese ar dăuna bunului nume al celor din „ţară". „Nu e adevăr. Niciuna din piese — spune acest anonim — n'a fost frivolă, ci toate propagatoare de moralitate, patriotism şi naţionalitate".

N'am putut consulta încă ziarul local maghiar *Alföld*, pentru a vedea şi opiniile străinilor asupra turneului. Ele n'au putut fi însă decât favorabile. Cronicarul *Albinei* afirmă că... „streinii inteligenţi, văzând excelând artiştii noştrii recunoscură că spiritul românesc şi pe terenul acesta e capace de a produce rezultate splendide". Directorul teatrului maghiar din localitate ar fi spus — după acelaşi cronicar — despre Alexandrescu I, că de ar fi al lui „nu l-ar da pentru tot Aradul".

Dela Arad compania a plecat la Lugoj, pentru 6 spectacole [2]). Acolo s'au făcut iarăşi intervenţii pentru înlăturarea *Lipitorilor* [3]). Lugojul se pare însă că a fost singurul punct negru al turneului. Spectacolele n'au fost prea frecventate. I se obiecţiona lui Millo că astfel de canţonete şi vodeviluri nu sunt pentru marele lui talent, nici nu fac prea mare cinste literaturii noastre. „Asemenea canţonete pe la noi se cântă în berărie" — spune corespondentul *Familiei* (p. 443), singurul care comentează spectacolele.

Ultimul popas al ansamblului a fost Oraviţa, unde

1) *Ibid.* Nr. din 13—25 August.
2) *Albina* din 7—19 Septemvrie.
3) *Gura Satului* din 6—18 Septemvrie.

s'au dat patru spectacole cu *Paracliserul, Ciobanul* şi *Corbul român* (22 Septemvrie), *Lipitorile* (23 Septemvrie, în beneficiul d-lui Alexandrescu, „transilvănean"), *Baba Hârca* (25 Septemvrie) şi *Jianu* (26 Septemvrie). Românii din acest orăşel bănăţean au alergat însă în număr mare la spectacole, dovedind astfel — cum spune corespondentul *Albinei* — „că n'au sărit departe de firea strămoşilor din Roma". De altfel acest corespondent (un E. T.) pare mai iniţiat în arta dramatică, decât ceilalţi cronicari amintiţi (cu excepţia doar a lui Bariţ), căci el îşi permite să arate nu numai lumini, ci şi umbre în jocul actorilor români. Actriţele mai ales nu sunt găsite totdeauna potrivite pentru rolurile pe care le interpretează. D-şoarele Constantinescu şi Senti sunt nişte începătoare. Dintre actori, dacă Alexandrescu I este nu numai un bun cântăreţ, ci şi un mare actor, dacă Mincu e un bun comic şi Nicolau un actor conştiincios, Eliescu are o voce prea înaltă, iar Alexandrescu II de abia a putut fi înţeles în *Baba Hârca*. Bine înţeles că Millo e, şi pentru el deasupra oricărei critice. Păcat doar că nu e mai tânăr. El este un adevărat Nestroy, sau Molière al Românilor, care a creiat din nimic teatrul românesc [1]).

Dela Oraviţa, Millo a trecut frontiera, oprindu-se la Craiova pentru o serie de reprezentaţii [2]). N'a mai mers nici la Timişoara şi nici la Pesta, cum plănuise la începutul turneului. Motivele nu le cunoaştem, cu siguranţă însă că *Lipitorile* trebue să fi fost, în mare parte, pricina acestei ciuntiri a itinerarului. Timpul era apoi destul de înaintat, iar lumea privea cu îngrijorare la războiul franco german, ale cărui comunicate umpleau coloanele gazetelor. Cred că din pri-

1) *Albina* din 17—29 Septemvrie 1879.

2) Dim. C. Ollănescu, *Teatrul la Români, Anal. Ac. Rom.* seria II. tomul XVIII, Mem. secţ. Lit. p. 294.

cina lor nu s'a dat părţii dela sfârşit a turneului atenţia pe care o merita.

Cu toate acestea turneul lui a răscolit adânc mândria românească a Ardelenilor şi le-a crescut dorul după un teatru naţional. In urma lui şi a celor două turnee ale lui Pascaly, spectacolele de diletanţi s'au înmulţit şi au devenit, uneori, deosebit de îndrăzneţe. Astfel entusiasmului stârnit de Millo se datoreşte, în mare parte, înfiinţarea societăţii de diletanţi români din Cluj, condusă de Ion Baciu, viitorul preot din Şoimuş (unde va înfiinţa un teatru ţărănesc), societate alcătuită din elevi români ai liceelor ungureşti. Atât de mult au fost cuceriţi aceşti tineri de jocul lui Millo în *Lipitorile*, încât şi-au luat piesa în repertoriu şi au cutreerat cu ea o mare parte din oraşele ardelene [3]).

Tot turneului lui Millo credem apoi că se datoreşte creşterea în Ardeal a admiraţiei pentru teatrul lui Alecsandri. Câteva din piesele lui au fost jucate şi înainte. De acum încolo ele vor fi însă nelipsite dela reprezentaţiile diletanţilor de dincoace de Carpaţi.

3) V. Podoabă, *Prima societate teatrală română ambulantă în Transilvania*, în *An. Soc. pentru Fond. de Teatru*, IV, pp. 20 şi urm.

IOSIF HODOŞ

1. Există momente în istoria popoarelor care sunt adevărate probe de foc pentru rezistenţa şi conştiinţa lor etnică. Aşa a fost, pentru Românii din Transilvania anul 1848. Probă de foc şi de sânge în care s'a lămurit crezul unui neam, nu numai pentru decenii, ci pentru veacuri de-a-rândul. Căci ceea ce a spus Simeon Bărnuţiu, în celebrul lui discurs din catedrala dela Blaj, n'a fost literă de Evanghelie numai pentru generaţia lui şi pentru generaţiile Transilvaniei până la 1918, ci pentru toate generaţiile româneşti; iar eroismul şi sacrificiile cu care au fost apărate, în acel an memorabil, aceste adevărate table ale legii neamului românesc din Transilvania, formează un tezaur moral, a cărui valoare departe de a scade, creşte mereu cu trecerea anilor.

Iosif Hodoş este fiul sufletesc al acestui mare moment istoric. Dela el a primit ideile politice şi culturale; în focul lui s'a călit curajul neînfricat cu care a apărat aceste idei o viaţă întreagă; întreg stilul vieţii lui de luptător cu spada şi cu spiritul a luat formă la lumina acestui an.

2. S'a născut la 29 Octomvrie 1829 în Bandul de Câmpie (jud. Turda), fiind cel din urmă din cei 5 copii ai preotului Vasile Hodoş din această comună. Moşul lui a fost tot preot, precum preot a fost unul din unchi,

iar cele trei mătuşi au ajuns preotese. Una din ele este „moaşa" lui Axente Sever, iar alta mama lui Alexandru Papiu-Ilarian. Trei dintre fraţii lui Iosif: popa Ion din Band, popa Simeon din Giula şi popa Novic din Icland sunt de asemenea slujitori ai altarului. O întreagă dinastie de preoţi! Iosif Hodoş se trage deci din tagma, care până la 1848, şi în mare parte după acest an, a fost singura elită a Românilor din Transilvania. Din acest pomelnic genealogic se mai poate constata însă ceva: Cu generaţia dela 48 Hodoş n'a avut numai legături de credinţă şi suferinţă, ci şi de sânge. Neînfricatul Axente şi înflăcăratul Papiu-Ilarian i-au fost veri, iar mai târziu, uriaşul Popa Balint din Roşia Abrudului, care a schimbat ca atâţia alţi preoţi, în acel an, crucea cu sabia, devenind prefect de legiune, egal în rang cu Avram Iancu — i-a fost lui Hodoş socru.

Acestor legături de sânge se adaugă legătura spirituală cu Simeon Bărnuţiu, şeful spiritual al generaţiei dela 1848. Hodoş a fost elevul lui la Blaj. Când Bărnuţiu este nevoit, din pricina procesului cu episcopul Lemenyi, să plece dela catedra, pe care o transformase în amvon al crezului de redeşteptare naţională, Hodoş se solidarizează cu el, părăsind Blajul pentru a se înscrie la liceul din Cluj.

Anul 1848 îl găseşte în acest oraş. De abia a apucat să-şi ia (în mod strălucit) certificatul de absolvire şi revoluţia îl prinde în valurile ei. N'avea decât 19 ani, pentru aceea a fost socotit vrednic de a i se încredinţa o viceprefectură de legiune. A luptat şi în urmă a pribegit în Moldova şi Muntenia. A cunoscut deci, la vârsta marilor avânturi, temperatura de înaltă tensiune a tuturor provinciilor româneşti din acest binecuvântat an, roscolitor de energii şi de îndrăzneţe idealuri de libertate şi unitate.

3. Răsplata curţii imperiale din Viena pentru jertfa de sânge a Românilor din Transilvania a desamăgit cumplit pe conducătorii acestora. Avram Iancu, cel mai curat şi mai viteaz dintre ei, s'a simţit atât de crunt lovit, încât a ieşit din rândul oamenilor şi a pribegit până la sfârşitul vieţii cu mintea rătăcită, biată şi sfâşietor de tragică epavă a celui mai glorios moment al istoriei noastre. Această lovitură n'a putut sdrobi însă voinţă de a lupta a unei întregi generaţii, călită în sacrificii fără seamăn. Oricât de triste sunt deocamdată perspectivele — spuneau conducătorii ei — lupta trebue continuată. Ar fi o crimă dacă am trăda capitalul moral şi de sânge dela 48. Scopul rămâne acelaşi: Dreptul Românilor din Transilvania de a-şi conserva şi desvolta naţionalitatea, egalitatea lor în faţa legilor. Doar armele trebuesc schimbate. Lăncile, puştile, celebrele tunuri de cireş, care au băgat groază în Unguri, trebuesc înlocuite cu armele spiritului.

Lupta era însă, de astă dată, mult mai anevoioasă şi mai îndelungată. Căci puteai să faci comandanţi de oşti pe cei câţiva jurişti şi absolvenţi de şcoli secundare şi de seminarii, dar era mult mai greu să-i transformi peste noapte în autori de memorande şi în deputaţi, care să se mişte cu siguranţă în plasa legilor şi paragrafelor, anume făcută par-că pentru ca Românii din Transilvania să nu se poată descurca niciodată din ea. La studiu deci, şi mai ales la studiul dreptului. Aceasta era deviza celor traşi pe sfoară de Viena. Conducătorii de neam şi prefecţii de legiuni coboară pe băncile universităţilor şi iau în mână tratatele de drept. Gândul tuturor este la o Academie de drepturi a Românilor din Transilvania. Pentru ea îşi testează şi Avram Iancu modesta lui avere.

4. Astfel, în urma unui adevărat program naţional ajunge şi Iosif Hodoş să studieze dreptul, mai întâi la

Viena, apoi la Padua, în Italia de Nord, pe atunci sub stăpânire austriacă.

A plecat pe acest drum însoţit de vărul său Papiu-Ilarian şi de dascălul său Simeon Bărnuţiu, — „Bătrânul" cum îl numesc verii în scrisorile lor. Tinerii se înscriu la Universitatea din Padua, iar Bărnuţiu la cea din Pavia. Cu toate că în locuri diferite, contactul între ei este neîntrerupt în tot cursul studiilor. Tinerii ajută pe Bărnuţiu cu bani, iar Bătrânul le dă sfaturi, le aduce mereu aminte de scopul mergerii lor acolo. Căci spre Italia n'au plecat numai în urma faptului că viaţa la Universitatea din Viena ar fi fost extrem de dificilă pentru nişte revoluţionari ţinuţi sub observaţie ca ei, ci şi atraşi de mirajul gloriei străbune; „Că n'am venit în Italia — spune Bărnuţiu, într'o scrisoare din acest timp — ca să învăţăm Corpus Juris Il Codice austriaco, ci, afară de acestea, ca să vedem cu ochii noştri monumentele mărimei străbunilor noştri, ca să putem aduce şi noi de aici câte un surcel la vetrele noastre din Dacia şi să ţinem focul naţionalităţii noastre, ca să nu-l stingă boarea getică şi sarmatică".

Au trăit acolo doi ani (1852—1854) de studiu încordat şi de viaţă aspră şi plină de privaţii. Bătrânul era mereu bolnav, mereu hărţuit de poliţie, dar idealul de care era posedat îi dădea puteri să treacă peste toate încercările, să aibă timp nu numai pentru pregătirea examenelor, ci şi pentru cercetări de dialectologie, pentru observaţii asupra agriculturii şi a civilizaţiei italiene — toate, toate cu gândul la cei de acasă, care acum ori niciodată trebuiau smulşi din starea înapoiată în care se găseau. Gândul lui nu se îndrepta numai spre fraţii din Transilvania, ci şi spre cei din Principate: „Dacă te vei întâlni cu d. Magheru — scrie el cuiva — spune-i salutare. Dorul nostru al tuturor îl va însoţi pe undele Archipelagu-

lui. Şi fiindcă nu putem ajuta altmintre, vom ruga zeii nemuritori, cari veghează asupra României, să creeze o inimă şi o unire în toţi Românii, pentru salvarea Patriei".

Tinerii la rândul lor fac studii de istorie şi filologie, leagă prietenii şi poartă discuţii cu savanţii italieni, asupra originii şi limbii Românilor.

Vieaţa le-a fost însă extrem de grea. Fără o bursă din Fundaţiunea Ramonţană a Blajului şi fără ajutorul generos al Popii Balint n'ar fi putut-o scoate la capăt. „Scurt la vorbă şi greu la scris", — cum îl caracterizează Axente — straşnicul prefect de legiune, care a făcut pe Unguri să spună „Dracul să se mai bată cu popii!" s'a retras, după revoluţie, la parohia lui din Roşia şi s'a aşternut cu nădejde şi pricepere pe gospodărie, „a pus mâinile pe râzne" cum spune acelaş Axente, şi, din prisosul muncii lui mai trimetea câte ceva şi celor trei studenţi din Italia. „Ne bucurăm că sunteţi pe pământul străbunilor—le scrie el — şi veţi avea ocaziunea a face cunoscută celor de acolo o plasă a ginţilor aruncată pe valurile lumii, spuindu-le că noi aici inscripţiunile de pe mormintele străbunilor lor şi ai noştri în toată ziua le citim". Iar când cei trei studenţi îşi iau doctoratul în drept, bucuria lui este nespusă. Naţiunea românească—le spune el — este mai însetată după astfel de oameni „decât cerbul cel prigonit trei zile în pustie, departe de izvorul apei cei limpede".

5. In vara anului 1854 „Giusseppe Hodosiu" se întoarce acasă, doctor în drept al universităţii din Padua. Scopul pentru care a studiat acolo a fost atins. Românii din Transilvania aveau acum încă un om de drept, un admirabil cunoscător de constituţii şi paragrafe şi un iscusit mânuitor al unei impecabile argumentaţii juridice. Stilul juridic, clar, sprinten, energic,

cu lungi dar sigure perioade de stil vorbit (Hodoş a fost un bun orator) dă o notă particulară cuvântărilor., studiilor şi articolelor lui. Este o trăsătură pe care trebue să o adăugăm celei de luptător, pentru a-i defini mai de aproape personalitatea. Din „patria străbunilor" el nu aduce însă numai atât, ci o frumoasă cultură generală, mai ales o bună cunoaştere a literaturii italiene, bunuri care luminau din când în când activitatea lui, arătându-ne că avem de a face cu un spirit de elită.

Bărnuţiu şi Papiu-Ilarian se stabilesc la Iaşi, ca profesori la Universitate, unde luptă cu mai multă libertate pentru idealul care le-a încălzit tinereţa, O invitaţie să plece în capitala Moldovei a primit şi Hodoş. El a rămas însă acasă, pentru a duce lupta alăturea de ai lui, adesea în fruntea lor, luptă mai obscură, mai anevoioasă, nu mai puţin necesară însă şi pregătitoare zilei celei mari, la care se gândeau cu toţii. Ştim cât de fanatică a fost credinţa naţionalistă a lui Bărnuţiu; şi mai ştim cât de îndrăzneţe erau planurile de unitate naţională ale lui Papiu-Ilarian, sfetnicul intim al lui Vodă Cuza. Un naţionalism luminat şi drept, tot atât de fanatic, caracterizează şi activitatea şi întreaga personalitate a lui Hodoş. Şi pentru el ca pentru toţi transilvănenii, limba este cel dintâi şi cel mai sacru atribut al naţionalităţii. Pentru păstrarea lui integrală — spune el — Românii luptă mai mult decât pentru vieaţă. Iar membrilor societăţii Astra, care vin la Abrud în 1865 pentru a lua parte la o adunare generală, el le adresează aceste cuvinte: „Fără limbă nu este nici literatură, nici poezie, nici ştiinţă, nici vieaţă, nici nimica... Căutaţi la florile pământului! Cât sunt de diverse şi de frumoase colorile lor! Ce-ar fi când le-aţi reduce — lucru ce nu se poate — la o singură coloare? Ei bine, domnilor, naţiunile sunt florile nemuritoare ale lui Dumnezeu; limba e coloarea

lor; fiecare îşi are frumuseţa sa particulară care nu-i iertat să piară, pentrucă aşa vrea Dumnezeu... Noi încă avem floarea noastră şi noi încă avem să o lăsăm posterităţii în deplina ei puritate şi în perfecta ei originalitate".

Acest patrimoniu naţional nu poate fi salvat şi îmbogăţit decât prin solidaritate şi unire. Cel dintâiu principiu al doleanţelor politice a Românilor din Monarhie — spune el, într'un articol din 1861—este formarea, între celelalte naţionalităţi ale imperiului a unui „corp naţional, unul, liber şi nedespărţit, independent", supus numai Suveranului. Să nu uităm că Hodoş preciza că din acest corp trebue să facă parte nu numai Românii din Transilvania, ci şi cei din Banat, părţile arădane, Maramureş şi chiar şi Bucovina. El cerea un congres naţional al tuturor acestora. De aici din Transilvania, Hodoş nu putea să vorbească, în auzul tuturor, decât de atât. Cu siguranţă însă că această unire, atât de necesară pentru conservarea naţionalităţii, el o consideră o etapă pentru unirea cea mare. In întâlnirile lui dela Bucureşti, cu vărul său Papiu-Ilarian, gândul lor va fi poposit adeseori la acest liman, de a cărui posibilă atingere şi-au dat seama în 1848. Uneori acest gând străbate, pentru cei care au urechi de auzit, şi în cuvântările de acasă, ca atunci când vorbeşte, la 1865, de pregătirea unei generaţii „care să ajungă la acel pământ al promisiunii, către care şi noi mânăm şi mânăm arca noastră...".

6. Rămas în Transilvania, Hodoş se stabileşte deocamdată la Abrud. Il reţinea acolo vechile legături cu Simeon Balint — legături care ajung acum familiare, prin luarea în căsătorie a singurei fete a acestuia. Cred însă că la alegerea acestui loc a fost determinat şi de dorinţa lui de a trăi în mijlocul acelor Români care, în 1848, şi-au arătat cu mai multă hotărîre şi

vitejie voinţa lor de a fi liberi. Cea mai frumoasă parte a vieţii, Hodoş şi-a petrecut-o între ei, luptând din răsputeri pentru a le apăra drepturile, pentru a-i smulge din mizeria în care erau ţinuţi de un sol sărac şi de o mână de exploatatori streini. După ce îşi trece examenul de avocat, la insistenţele amicilor săi, se mută dela Abrud la Baia de Criş, unde este ales vicecomite al Zarandului, judeţ (comitat, cum se spunea atunci), compus din plasele Baia de Criş, Brad, Hălmaj, Băiţa şi Aciuva, adecă o mare parte din ceea ce numim Ţara Moţilor. Dela 1861 până la 1876, Hodoş conduce acest judeţ, ridică şcoale — gimnaziul din Brad, inaugurat la 1870, în mare parte lui se datoreşte — spitale, şi alte instituţii publice, exoperează tot felul de îmbunătăţiri. Niciodată acest comitat n'a avut, o vieaţă românească atât de intensă şi de conştientă. A fost cântecul lui de lebedă. In 1876, Ungurii îl desfiinţează. Acest „cuib al Hodoşeştilor", cum numiau ei Zarandul, trebuia suprimat cu orice preţ.

7. Când Hodoş a fost numit vicecomite al Zarandului, acest judeţ nu mai făcea parte din Transilvania. Această provincie era greu de înghiţit dintr'odată în stomacul nesăţios al Ungariei. Au încercat ei, Ungurii, să facă această înghiţitură în 1848 şi rezultatul a fost cea mai cumplită revoluţie pe care a cunoscut-o Transilvania. S'au gândit deci că ar fi mai bine să o înghită în rate. Au reuşit deci, în 1861, prin tot felul de intrigi şi presiuni la Curtea din Viena să deslipească părţile ei mărginaşe şi să le alăture Ungariei. Intre aceste părţi era şi Zarandul. Hodoş protestează tot timpul, cu o neadormită energie, împotriva acestei nedreptăţi. Cel dintâi act pe care-l face, în calitate de vicecomite al Zarandului, este un memoriu la Impăratul în care cere realipirea judeţului la provincia din care a făcut parte din veac. Nu este ascultat. Era acolo, la Viena o anumită „cancelarie regală maghiară",

care se îngrijea ca aceste memorii şi memorande să fie interpretate greşit, sau pur şi simplu, restituite, fără a fi citite. Atât în acest memoriu, cât şi în cuvântările din parlamentul din Budapesta — unde a reprezentat Zarandul timp de 12 ani — Hodoş, apărând judeţul lui, apăra întreaga Transilvanie, — „patria mea, nefericita şi frumoasa Transilvanie", cum o numia el. In celebra lui cuvântare „pro Transilvania", pronunţată în acest parlament la 26 Februarie 1866, el a pledat cu o rară energie şi inteligenţă pentru integritatea şi independenţa acestei provincii. Actul lui de curaj a avut un mare răsunet, nu numai la el acasă, ci şi de cealaltă parte a Carpaţilor. Din Braşov, Sibiu, Blaj, Hunedoara, Turda, Făgăraş, Sălaj, Bucureşti, Craiova curg adresele de recunoştinţă şi felicitare. „Lupta ce o susţineţi, în această cauză mare şi sfântă, e o luptă de onoare şi de vieaţă pentru întreaga naţiune românească" — spune adresa din Bucureşti, care purta o sută de semnături.

Pentru aceeaşi dragă Transilvanie a scris Hodoş, în 1871 studiul *Românii şi constituţiunile Transilvaniei*, în care cu mare putere de pătrundere şi cu o caldă dragoste de neam analizează toate legile şi actele din care rezultă independenţa şi integritatea acestei provincii, precum şi drepturile Românilor între hotarele ei. Stilul cărţii este sprinten, energic, lucid. Mai ales atunci când vorbeşte de Unguri, apare omul dela 48, care loveşte fără teamă cu ironie şi uneori cu sacră indignare, drept la ţintă.

Ar trebui să cităm numeroase pasagii din această lucrare a lui Hodoş [1]). Unele din ele sunt de o permanentă şi dureroasă actualitate. Spaţiul pe care îl

1) De remarcat în deosebi paginile 75 şi urm. în care descrie, deosebit de viu, felul în care Ungurii au hotărât la 48, în sala redutei dela Cluj unirea Transilvaniei cu Ungaria.

avem la dispoziţie nu ne îngădue acest lucru. Desprindem doar primele şi ultimele ei cuvinte:

„A cere cu buna, a pretinde în numele dreptului, a vindica cu legea e dreptul şi forţa Românului.

„A lupta pentru limbă mai mult decât pentru viaţă a nu concede din pământul său nici cât e negru sub unghie; e virtutea şi datoria Românului".

Iar la sfârşitul cărţii:

Să credem în drepturile noastre; să luptăm în ele şi pentru ele"!

Hodoş a crezut şi a luptat fără încetare, cu toate desamăgirile de care au avut parte Românii din Transilvania. Era în sufletul acestui om una din acele credinţe, despre care Evanghelia spune că răstoarnă munţi. Nu voiau Ungurii să respecte drepturile Românilor? Cu atât mai rău pentru ei—le dădea Hodoş să înţeleagă, povestind în plină cameră maghiară anecdota cu un ţăran din Siria, care fiind tras pe sfoară de un advocat într'un proces cu un oarecare Bohuş, nu despereazä, ci răspunde: „Cu atât mai rău pentru Bohuş"! Iar altădată Hodoş o spune şi mai răspicat: „Lăpădaţi deci, fraţi Unguri, masca ipocritului şi depărtaţi dela voi pe diavolul înşelăciunii. Cum? Au din piatră şi din fier să răsară dreptate şi raţiune, numai din mintea şi inima voastră nu?

Nu vrea curtea imperială din Viena să satisfacă cererile româneşti? Nu trebue să şovăim, ci să continuăm lupta pe toate căile posibile. „Aici suntem, aici stăm —, spune Hodoş într'o cuvântare adresată unei delegaţii de Români, care se întorcea la Sibiu, de pe drumul de atâtea ori bătut în zadar, al Vienei". Aici suntem, aici stăm... Vom merge pe calea civilizaţiunii; vom cultiva limba noastră; vom propaga cultul religios; vom ţine sus şi tare la patria şi pământul nostru? ne vom pune pe lucru pentru ca elementul românesc să prindă rădăcină în toate ramurile de viaţă

publică, socială, arte, industrie, comerț; să prindă rădăcină pe care să nu o poată sgudui nici vijeliile timpului și nici eternitatea veacurilor. Astfel vom da împăratului cele ce sunt ale împăratului, lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu, iar nouă cele ce sunt ale noastre".

8. Am spus mai înainte că Hodoș s'a întors din Italia nu numai om drept, ci și om de o aleasă cultură. Și, cu siguranță, că dacă lupta pentru nevoile neamului său nu-l prindea atât de strâns în cleștele ei, ar fi dat mai mult preocupărilor de ordin spiritual. Modest cum era, nu făcea paradă din cunoștințele sale. Cei care îl cunoșteau însă de aproape, le prețuiau soliditatea și întinderea. De aceea, când în 1867 este întemeiată Societatea academică, din care se desvoltă mai târziu Academia Română, Hodoș a fost socotit vrednic de a fi ales printre membri ei. El face mult timp pe secretarul de ședință al sesiunilor generale; colaborează la întâiul dicționar al Academiei; traduce întâiele două volume din Operele complete ale lui Dimitrie Cantemir, editate de aceasta. In sesiunea din 1869 a rostit comunicarea lui despre „Literatură și bele-arte", remarcabilă prin luciditatea și nobleța ei. „...Popoarele și națiunile — spune acest naționalist înflăcărat în incinta celei mai înalte instituții ale țării— ...toate sunt create de Dumnezeu, nu pentru a se topi unele în altele, ci pentru a se conserva pure și independente, ca tot atâtea părți constitutive ale omenimii". Iar mai departe: „Lăsați-ne să gustăm toate aceste bunuri prețioase ale cerului (adică literatura, științele și artele); dar învățând din experiență să avem grijă ca strălucirea să nu ne orbească, precum iarăși să ne nizuim a depărta dela noi acele fantasme extravagante ale spiritului care nu arareori îmbată și mintea și rațiunea; aceasta vom putea-o face dacă

vom ține la religiune, la moral, la bunele moravuri, sub al căror sacru stindard putem fi asigurați de tempestățile trecute".

Unul din idealurile Românilor ardeleni a fost crearea unui teatru al lor, de pe scena căruia limba și acele „bune moravuri" să fie cultivate în spiritul artei. Pentru a atinge acest scop a luat ființă, în 1870, Societatea pentru fond de teatru român, care era după Astra cea mai importantă asociație culturală a Românilor din Transilvania până la Unire. Hodoș face parte dintre inițiatorii și fondatorii acestei instituții. El a avut cinstea de a fi întâiul ei președinte. Mai mult: când discuțiile care au pregătit-o erau în toi. Hodoș ține o energică cuvântare în parlamentul din Budapesta, cerând o subvenție de 200.000 floreni pentru înființarea unui teatru național român. Firește că nu i s'a dat ascultare. „Cu atât mai rău pentru Bohuș"! — se va fi gândit Hodoș.

Cu Astra legăturile lui au fost de asemenea foarte strânse. La adunările generale ține strălucite cuvântări sau disertații. Astfel, la cea din Abrud, din 1865, a vorbit despre „Istoria dreptului roman", iar la cea care a avut loc în anul următor la Alba-Iulia despre „Istoria literaturii italiene". E pentru întâia oară când se vorbește la noi cu atâta competință și căldură despre această mare literatură. Printre cei care ascultau din sală disertația lui Hodoș era și genialul tânăr pribeag Mihai Eminescu.

Când în 1876 se desființează județul Zarand, Hodoș se mută la Sibiu, unde ocupă postul de asesor în senatul școlar al Consistorului arhiepiscopesc și pe cel de secretar al doilea al Astrei, alăturea de Gheorghe Bariț care era întâiul. Sfârșitul l-a găsit în acest oraș la 10 Decemvrie 1880. Inmormântarea lui, făcută pe cheltuiala Astrei, a luat proporțiile unor funerarii naționale.

9. Lângă mormântul lui, închis destul de timpuriu — avea 51 de ani — plângeau opt orfani, şase băieţi şi două fete. Băieţii se numeau Enea, Sabin, Alexandru, Brutus, Ulpiu, Nerva, iar fetele Ana-Letiţia şi Roma-Victoria — tot nume de împăraţi şi matroane romane!

Intâiul din aceşti copii, Enea, a fost unul din cei mai străluciţi profesori ai Ardealului de dinainte de Unire. Harnic şi priceput folclorist, scriitor şi ziarist de ironie subţire, răspânditor — printre cei dintâi! — prin bune traduceri din original al lui Turgheniev în româneşte, Enea Hodoş este de multă vreme membru corespondent al Academiei Române. Astăzi el trăieşte la Sibiu ca redactor al *Telegrafului Român.* Poartă 84 de ani pe umerii lui gârbovi; dar capul lui este plin încă de lumină, inima caldă, iar mâna se mişcă sprintenă pe hârtia albă.

Al treilea din aceşti feciori, Alexandru, este cunoscutul scriitor Ion Gorun, mort în 1928, traducătorul lui *Faust* în româneşte, cunoscătorul lucid şi sigur al bunului stil românesc.

Ultimul din copiii lui Hodoş, Nerva, mort în 1913, şi-a îngropat vieaţa la temeliile Academiei Române, contribuind cu „aspra lui energie tăcută" (cuvintele sunt ale lui Nicolae Iorga), cu rigurosul lui spirit ştiinţific la câteva din lucrările monumentale ale culturii noastre. El este unul din întemeietorii bibliografiei româneşti.

Astfel, Iosif Hodoş a contribuit la ridicarea, prin luptă şi spirit, a neamului său nu numai cu truda cu rată şi eroică a vieţii sale, ci şi a vieţii urmaşilor să'. Este cel mai nobil mod de a te integra în veşnicia neamului.

BIBLIOGRAFIE: Lucrări de ale lui Iosif Hodoş, *Dorinţele Românilor din Munţii Apuseni ai Transilvaniei,* în *Revista Carpaţilor* II (1861), p. 85 şi urm. (semn. Castor Gemenul). — *Discurs despre*

istoria dreptului roman, şi *Cuvânt de binecuvântare membrilor adunarii generale a Asociaţiunii,* în *Protocolul adunării generale a V-a a Asociaţiunii transilvane...* Sibiu 1865, p. 116 şi urm. — *Discurs despre istoria literaturii italiene,* în *Familia,* 1866, p. 340 şi urm. — *Literatură şi belle-arti,* în *Archiva pentru fiologie şi istorie,* 1868, p. 375 şi urm. — *Adresa comitatului Zarand* în *Foaia p. Minte,* 1861, Nr. 42 şi 43. — *Românii şi constituţiunile Transilvaniei,* Pesta 1871. — Lucrări despre I. Hodoş: (I. Vulcan), *Iosif Hodoş,* în *Familia* 1866, p. 109 şi urm. (repr. şi în *Pantheonul român,* de acelaşi). — *Iosif Hodoş,* necr. nesemnat în *Familia,* 1880, p. 94 şi urm. — Gh. Bariţiu, *Momente din vieaţa lui Dr. Iosif Hodoş,* în *Observatorul* 1881, Nr. 70—73 — Al. Marcu, *Simeon Bărnuţiu, Al. Papiu-Ilarian* şi *Iosif Hodoş la studii în Italia,* în *Academia Rom., Mem Secţ. Lit.* III, tom. VII, p. 175 şi urm. — Enea Hodoş, *O vieaţă de luptă, suferinţă şi nădejde,* Sibiu f. a. şi *Scrisori,* Sibiu f. a. (la sfârşitul acesteia se reproduc şi fragmente din discursurile lui Hodoş şi parlamentul maghiar). — Gh. Bogdan-Duică. *După 50 de ani Iosif Hodoş,* în *Ţara Noastră,* 1930, p. 1094 şi urm. — N. Iorga, *Nerva Hodoş,* în *Oameni care au fost,* II, p. 67 şi urm.

— Citatele din Hodoş şi contemporanii lui, care sufereau cu toţii de latinism, au fost uşor modernizate.

IOSIF VULCAN ŞI „FAMILIA"

Până la sfânta zi de 1 Decemvrie 1918, noi Românii din Transilvania am avut două momente mai senine, două oaze de lumină într'o noapte care părea că nu mai sfârşeşte. Intâiul este o parte domnia dela sfârşitul secolului al XVIII-lea a generosului Impărat Iosif al II-lea, iar al doilea aşa numita „eră constituţională" dela 1860—1865. Cu toatecă amândouă momentele s'au terminat cu amara deziluzie a retragerii libertăţilor, acordate de Curtea din Viena numai din complicate calcule de salvare a imperiului, decât dintr'o dorinţă sinceră de a ne aşeza în rândul naţiunilor egal îndrep tăţite, cu toate acestea, cei câţiva ani de relativă respiraţie mai liberă au avut consecinţe binecuvântate pentru istoria noastră politică şi culturală.

Sub:

„Iosif cel Mare de neamuri iubit,
Soare de scutinţă nouă răsărit" —

cum este numit într'un Molitvelnic contemporan dela Blaj visătorul Habsburg, posedat de filosofia umanitară a veacului luminat, s'au întemeiat un mare număr de şcoale: s'au tipărit cărţi pentru învăţătura mulţimilor; au încolţit nădejdile dreptăţii sociale şi naţionale, care au dus la cumplita răscoală a lui Horia şi la Supplex Libellus Valachorum, cea dintâiu limpede şi solidară afirmare a conştiinţei noastre politice Mândria originii romane, axa renaşterii noastre naţionale, în această perioadă a prins aripi.

In „era constituţională" limba română devenind oficială şi deschizându-ni-se într'o oarecare măsură portiţa funcţiunilor publice a crescut în mod simţitor numărul tinerilor care urmau şcoalele de toate gradele din monarhie. La universităţile din Viena şi Pesta ei sunt atât de numeroşi încât se gândesc să se constitue în societăţi pentru cultivarea limbei şi a literaturii. Liceele din Braşov şi Blaj iau o mare desvoltare, iar pe lângă unele licee străine se întemeiază catedre de limba română, în jurul cărora elevii români se strâng de asemenea în societăţi de lectură. Creşte apoi numărul gazetelor şi al publicaţiilor româneşti de toate categoriile. In această perioadă ia fiinţă „Astra", cea mai importantă asociaţie culturală a noastră şi tot acum marele Şaguna scutură erarhia sârbească, restaurând vechea metropolie ortodoxă. In sfârşit, această perioadă constituţională ne-a dat dieta dela Sibiu din anii 1863—64, în care pentru prima oară Românii au fost reprezentanţi mai potrivit cu numărul şi importanţa lor politică.

Reviste „Familia" s'a născut în aceşti ani, plini de aventuri şi de speranţe. Patruzeci şi unu de ani, dela 1865 la 1906, săptămână de săptămână, a dus în casele intelectualilor români de pretutindeni cultul valorilor româneşti, contribuind astfel cât o instituţie cu o armată întreagă de membri la apărarea şi creşterea patrimoniul strămoşesc. Dela înaltul ierarh şi conducătorul politic, la preotul şi dascălul de sat aşteptau cu toţii nerăbdători caietele ei, cu articole, literatură uşoară şi ştiri culturale de pretutindeni, ilustrate cu gravuri în care se preamărea pacea şi mulţumirea căminului familiar. Ceteau bătrânii câte un articol ceva mai greu, sau portretul cutărui „bărbat al naţiunii", dar citeau mai ales tinerii şi femeile literatura. Caietele erau păstrate apoi cu sfinţenie, pentru a fi legate

în volume şi a fi aşezate în biblioteca familiei, unde au rămas multă vreme cele mai iubite cărţi ale casei.

„Familia" îşi datoreşte vieaţa exclusiv unui om, lui Iosif Vulcan. Am avut şi alte publicaţii legate de un singur nume, niciuna nu s'a contopit însă aşa de mult cu el, ca revista dela Oradea. Iosif Vulcan s'a identificat cu „Familia" ca un ţăran cu pământul pe care-l munceşte din zori până în seară, dându-i pecetea hărniciei, priceperii şi dragostii lui, dar primind până la urmă el însuşi ceva din duhul acestui pământ. A avut intuiţia acestei reviste, de care şi-a legat vieaţa ca de-un destin, încă de pe când era, prin anii 60 ai veacului trecut, student la Pesta, când a întemeiat sau a fost colaboratorul principal al unor publicaţii ca „Umoristul", „Gura Satului" şi „Aurora Română", care erau toate dibueli după o formă definitivă, ca modelările unui artist după icoana care-l obsedează. Această formă a găsit-o în 1865. Cu siguranţă că la plămădirea ei a primit şi sugestii străine, în deosebi germane. Dar faptul acesta are puţină importanţă. Ceea ce trebue să reţinem este spiritul care a fost turnat în această formă, adaptarea ei la realităţile româneşti, frământarea aluatului acestor realităţi, pentru ca la timp potrivit să crească din el pâinea caldă a creaţiei spirituale şi a marilor aspiraţii naţionale.

Prezent, încă de pe când era elev de liceu la Oradea la toate manifestările sociale ale generaţiei sale, Iosif Vulcan şi-a dat de timpuriu seama de primejdia care ameninţa tinerimea română de atunci. El o vedea dornică de a cunoaşte, de a se desfăta de toate plăcerile spiritului, ale artei şi ale vieţii sociale, se îngrozea însă la gândul că această curiozitate firească e nevoită să se hrănească din publicaţii streine, modelându-se astfel după tipare care nu erau ale firii noastre. Cele câteva periodice pe care le aveam atunci dincoace de Carpaţi, cu interminabilele lor articole

politice, cu aridele lor discuţii fiologice, nu puteau satisface setea de poezie, de joc şi de lumină a acestei tinereţi. Ea avea nevoie de o revistă care să-i meargă la inimă. Această revistă a creiat-o Iosif Vulcan.

Şi a mai observat ceva feciorul de preot din Holodul Bihariei. In vizitele pe care le făcea în familiile româneşti, la balurile, petrecerile şi şezătorile literare dela care era nelipsit şi-a dat seama că nimeni nu se ocupă de cultura femeii române. Cele câteva institute modeste de educaţia fetelor, pe care le-am avut în Transilvania dinainte de Unire, s'au consolidat abia cătră sfârşitul veacului; femeia adultă era de asemenea, în completă părăsire. Şi româncele trebuiau să primească şi ele o educaţie mai aleasă, căci tinerii funcţionari, liber profesioniştii şi chiar preoţii şi învăţătorii mai răsăriţi nu se mai mulţumiau cu soţii educate exclusiv în familie, sau cu fiice de ţăran. Această educaţie o primeau în institute străine, unde în mod fatal îşi însuşiau gusturi, înclinări şi mai ales învăţau limba streină. Femeia a fost apoi totdeauna cea mai harnică şi mai pasionată consumatoare de literatură. Noi nu hrăneam cu nimic această înclinare firească a ei. Prin femei eram ameninţaţi deci să pătrundă desnaţionalizarea în ultima şi cea mai rezistentă cetate a noastră, în familie. Căci oricare ar fi meritele celorlalte aşezăminte ale noastre pentru apărarea şi adâncirea conştiintei etnice, aceea care a rămas suprema ei garanţie a fost familia, îndeosebi familia ţărănească, cu tradiţiile ei puternice şi statornice. Păstrătoarea şi transmiţătoarea acestor tradiţii este femeia, mama. Iosif Vulcan a fost cel dintâi care s'a gândit în mod stăruitor la ea. A căutat să cunoască şi să cultive în spirit naţional lumea ei de dulci nimicuri, dar şi de mari şi nobile aspiraţii. Dela început a creat în revistă rubrica conversaţiei cu cetitoarele, aşa numitele „saloane", pe care de cele mai

multe ori le redacta el însuşi, în stilul lui uşor, glumeţ sentimental. Ii trimetea apoi tot felul de informaţii privitoare la gospodărie, la vieaţa de familie, la modă şi era atent în deosebi la baluri, petreceri, logodne şi căsătorii. Din paginile „Familiei" se ştia că în cutare oraş, târguşor sau sat s'a mai întemeiat un cămin românesc, prin alianţa dintre cutare şi cutare familie. Revista a contribuit astfel la consolidarea familiei noastre burgheze, ameninţată de primejdii mult mai mari decât familia ţărănească.

Dar „Familia" n'a ajutat numai la întărirea acestui nucleu social fundamental al nostru, ci a încurajat orice încercare de organizare socială cu scop cultural la Românii de dincoace de Carpaţi. Eram în vremea când am fost cuprinşi cu toţii de febra spiritului asociaţionist. Datorită lui a luat fiinţă, la 1861, ASTRA. Dar alăturea de ea a apărut o floră întreagă de asociaţii, răspândite pretutindeni unde se găsea o mână de Români. Aproape n'a rămas oraş fără casină română, sau şcoală secundară ori superioară fără societate de lectură. Până şi la liceele din inima Ungariei, unde rătăceau doi-trei tineri români, ei se uniau într'o astfel de societate, pentru a-şi apăra şi cultiva naţionalitatea. „Familia" a fost buletinul acestor însoţiri, îndrumătoarea şi ocrotitoarea lor.

Şi a mai observat agerul Iosif Vulcan că prin nimic nu poate fi mai efectiv îndrumată burghezia românească în spirit naţional, prin nimic nu poate fi ridicat nivelul culturei sociale a acesteia aşa de mult ca prin teatru. A luat atunci, în 1870, iniţiativa întemeierii „Societăţii pentru Fond de Teatru român", cea mai importantă asociaţie culturală din Ardealul de pe vremuri, după Astra, al cărei suflet timp de 35 de ani a fost Iosif Vulcan. Scopul îi era strângerea fondurilor pentru întemeierea unui teatru român stabil. Indată după întemeiere „Familia" a devenit organul ofi-

cial al societății, funcție pe care a îndeplinit-o până la dispariția revistei. Un teatru așa cum îl visa Vulcan n'am putut avea decât în 1919. Prin interesul lui neobosit pentru acest așezământ, despre care Societatea, condusă mult timp de el și „Familia" sunt o impresionantă dovadă, a fost pregătit terenul pentru ca, la timpul său, acest teatru să poată lua ființă și să fie îmbrățișat cu toată dragostea, încât am putut să dăm și în acest domeniu un examen strălucit de maturitate spirituală. Iosif Vulcan este întâiul ctitor, părintele teatrului românesc din Ardeal.

„Familia" a apărut la Pesta, iar din 1880 s'a mutat la Oradea, unde a avut cei mai frumoși ani din lunga ei existență. Ea a rămas deci tot timpul în mijlocul societății românești care era mai bântuită de primejdiile schițate mai înainte. De aici au ieșit apostolii naivi sau interesați ai „împăcărilor" și ai compromisurilor; aici a început să se întindă plaga căsătoriilor mixte; aici limba era împestrițată tot mai insistent cu elemente străine sau pur și simplu părăsită. „Familia" a luptat pas de pas pentru înlăturarea acestor pericole de moarte pentru neamul nostru, învățând, ademenind cu farmecul limbii și al literaturii, mustrând, întărind *conștiința* națională. „Ce ne îndeamnă a iubi și adora naționalitatea noastră"? — Se întreba Iosif Vulcan, într'o cuvântare rostită în 1872 la Pesta, în sânul societății studențești „Petru Maior". „Ce nu ne permite ca s'o putem trăda? Ce ne face superbi că suntem și noi fiii ei? Ce ne însuflețește să creem fapte mari pentru a-i asigura înflorirea? Ce ne ușurează durerile morții, știind că ne-am făcut datoria"? — „Conștiința națională" răspunde el. Iar mai târziu, în 1899, la adunarea dela Săliște a Societății pentru Fond de Teatru definea astfel acest bun neprețuit: „Istoria veacurilor ne e mărturie că poporul cu conștiința națională n'are să se teamă de nimic. Poți să-l izbești cât de crud,

tot n'ai să-l striveşti; poţi să-i pui cât de multe stavile n'ai să împiedeci înaintarea lui; poţi să-l nedreptăţeşti cât de volnic, n'ai să-i poţi opri avântul: căci conştiinţa naţională e scutul care-l apără şi tăria care-l scoate biruitor din toate primejdiile. Volnicia poate să-i răpească tot, să-l facă rob, să-i stingă chiar viaţa; dar nu-i putere în lume care să-i cuprindă inima şi sufletul, care să-i înnăbuşe simţirea şi să-i sugrume conştiinţa naţională".

Am insistat asupra acestor rosturi ale revistei „Familia", pentrucă ele sunt mai importante decât cele literare, care nu sunt totuşi de neglijat. Unitatea de măsură a aprecierii oamenilor şi a instituţiilor în Transilvania de dinainte de 1918 era contribuţia lor la lupta de apărare şi afirmare naţională. Puteai să fii o inteligenţă strălucită, un artist sau om de ştiinţă de valoare excepţională, şeful unei mari instituţii, dacă călcai această lege de fier, erai eliminat din corpul naţiunii, ba riscai — am avut şi astfel de cazuri — să fi pus la stâlpul infamiei. „Familia" a respectat această lege prin toate actele ei, deci şi prin literatura pe care a sprijinit-o. Ea a fost mai întâi leagănul unui mare număr de scriitori mari şi mici. A devenit un loc comun al istoriei noastre literare faptul că Vulcan este naşul celui mai mare poet român, căruia, după ce i-a publicat primele versuri, i-a schimbat numele din Eminovici în Eminescu. Aici şi-a publicat Coşbuc două din primele lui încercări poetice, sub pseudonimul Boşcu. Şi alţii, şi alţii şi-au luat sborul din acest cuib primitor, pe care mai târziu l-au dat uitării s'au l-au criticat. Vulcan nu se supăra, ci îşi continua senin drumul lui fiind sigur că îndeplineşte o mare misiune. El n'a servit cu încăpăţânare nicio ideologie literară, ci a căutat, după cum însuşi mărturiseşte, la sfârşitul vieţii, să facă din revistă „oglinda

fideală a evoluţiei noastre intelectuale". Totuşi, „Familia" a avut un ritm al ei, care n'a fost sesizat încă în toată amplitudinea. La început, în perioada dela Pesta, a navigat în apele romantismului naţional gen Bolintineanu şi Andrei Mureşeanu. Cei doi poeţi au fost zeii tutelari ai casei, imitaţi de toată lumea, cădelniţaţi fără întrerupere de Aron Densuşianu, care a fost în aceşti ani criticul mărturisit şi nemărturisit al revistei. Dacă la numele lor mai adăugăm pe al lui Haşdeu, care se înşirue încă din 1867 printre colaboratorii revistei, atunci am definit orizontul ei literar din această epocă. In privinţa limbii ea era pentru etimologism. Poet el însuşi, Vulcan şi-a dat însă în curând seama că literatura nu poate prospera în cămaşa de forţă a principiilor latiniste. De aceea a început, încetul pe încetul, să comită mici infidelităţi faţă de ele. Ochii lui erau îndreptaţi în permanenţă spre Ţara liberă, pe care a vizitat-o mai întâi în 1868, pentru ca mai apoi, când ajunge membru al Academiei să facă an de an câte o călătorie la Bucureşti, unde vedea că vieaţa literară a luat cu totul alt curs. Era mai ales acolo o mare personalitate literară, în faţa căreia se închinau toate steagurile. Vulcan şi l-a închinat şi el pe al lui. Vasile Alecsandri — căci aceasta era personalitatea — a devenit modelul năzuinţelor lui literare. Directorul „Familiei" l-a imitat în poezie şi l-a urmat mai ales cu real succes în teatru; a fecundat în pământul atât de fertil al Transilvaniei, cultul lui pentru poezia populară. Avem impresia că el a căutat să joace dincoace de Carpaţi rolul pe care l-a jucat Alecsandri în literatura Ţării libere. De aceea, când poetul dela Mirceşti, în lupta lui împotriva latinismului, a scris *Dicţionarul grotesc*, fapt care provoacă replica aspră a lui Cipariu, Vulcan ia apărarea poetului într'un ton cu totul neobişnuit pentru atmosfera revistei. Alecsandri, care a fost un mare cuceri-

tor, a intrat de acum şi el printre zeităţile casei, bucurându-se până la moarte de un cult statornic şi viu.

Autorul „Gintei Latine" a fost înaintemergătorul ideologiei junimiste la Românii din Transilvania. Ruptura dintre vechiul şi noul crez literar, care a luat în această provincie proporţiile unui cutremur, despărţitor de ape şi creator de munţi, s'a desăvârşit în jurul deceniului al optulea al veacului trecut. Ea s'a petrecut mai întâi în sânul tinerilor. Iosif Vulcan care urmărea de aproape orice mişcare a lor, nu putea să nu observe acest fenomen. Valurile stârnite de cutremur inundă deci curând şi „Familia". Grigore Silaşi, fostul profesor dela universitatea din Cluj, ultimul latinist bine înzestrat, încearcă să le pună stavilă, prin polemicile lui inteligente şi documentate. Incercare zadarnică! Până la urmă Vulcan însuşi trece în tabăra junimistă, adoptând un fel de compromis între etimologism şi fonetism. Ruptura este pecetluită prin publicarea, în 1883, a portretului lui Titu Maiorescu, care la rândul său, recrutează colaboratori pentru revistă şi colectează abonamente. La îndemnul lui, Eminescu dă lui Vulcan şase din ultimele lui poezii, atenţie pe care naşul poetului nu va uita-o niciodată. Alăturea de el apar apoi cu inedite Alecsandri, Matilda Poni, Duiliu Zamfirescu, Carol Scrob şi alţi scriitori junimişti, pentru a nu mai aminti pe ardeleni. Această schimbare la faţă a fost o adevărată binecuvântare pentru „Familia". Deceniul acesta, 1880—1890, a fost cel mai bogat din activitatea ei.

Chiar dacă mai târziu n'a mai avut un rol important în orientarea vieţii literare, a adus totdeauna nepreţuite servicii acesteia, fie că publica literatură originală, fie că făcea loc traducerilor sau literaturii de peste munţi. Mai ales teatrul şi literatura populară s'au bucurat de o deosebită simpatie. Vulcan a fost apoi unul dintre puţinii ardeleni care au cunoscut

literatura franceză. In 1867 a vizitat Parisul, de unde s'a întors cucerit pentru toată vieața. Alăturea de traduceri germane, revista lui publică deci numeroase traduceri din literatura franceză. Nu sunt neglijate însă nici celelalte literaturi. Abia când vom avea bibliografia completă a acestei reviste — pentru care Academia Română a instituit un mare premiu — ne vom da seama de imensul material îngropat în cele 41 de volume ale ei.

Prin întreaga această operă, săvârşită prin „Familia", Iosif Vulcan a fost unul din ziditorii Unirii. „Ca două râurele, pornite din acelaşi izvor, ca două raze ale aceluiaşi soare, ca fiii aceleiaşi mame: ne interesăm şi noi de toate păsurile fraţilor noştri de peste Carpaţi"... — scrie el în 1867 — „Ochii noştri sunt inundaţi de lacrimile bucuriei, când dânşii fac un pas pe spinoasa cale a înaintării şi a desvoltării naţionale; şi noi cei dedaţi a suferi împărţim cu dânşii toate suferinţele lor, căci sângele apă nu se face, frate pe frate nu-l poate denega".

La începutul veacului a XIX ideea unităţii de simţire a început să se lămurească în foile lui Bariţiu, la Braşov, unde contactul cu Ţara liberă a fost totdeauna viu şi permanent. In a doua jumătate a acestui veac ea s'a afirmat cu puterea unei porunci dela care nimeni nu se mai poate abate, la Sibiu, în inima Ardealului românesc, prin „Tribuna" lui Slavici. Iosif Vulcan şi-a luat o misiune mai grea: să poarte acest steag în însăşi capitala de pe malurile Dunării, iar mai apoi să-l înfigă la marginea vestică a românismului, strângând sub faldurile lui pe cei mai năpăstuiţi dintre fraţii noştri. Toţi cei care au servit cu credinţă acest steag ştiau că pregătesc ceasul unităţii politice, singura garanţie definitivă a existenţii şi a propăşirii noastre. In splendidul portret pe care-l face lui Iosif

Vulcan, Octavian Goga ne-a păstrat o dovadă impresionantă despre măsura în care directorul „Familiei" își dădea seama despre acest adevăr. In 1905, la jubileul de 40 de ani al revistei, la care au luat parte delegați din toate provinciile românești, Iosif Vulcan a închinat pentru unitatea sufletească a neamului. Din colțul lui, Octavian Goga, care reprezenta acolo „Luceafărul", a strigat însă: „Să bem pentru unitatea politică!" Replica lui a stârnit aplauzele tinerilor, dar a speriat pe bătrâni — afară de unul singur. Acesta a fost Iosif Vulcan. După plecarea oaspeților, el a sărutat fruntea tânărului cu ochii albaștri și i-a spus: „Tu ai dreptate!"

Era mulțumit. Munca lui de o jumătate de veac a fost înțeleasă, în sensul ei ultim, de generația tânără. Unirea politică se apropie prăvălitoare, ca o apă de munte căreia nimic nu-i poate sta împotrivă. De acum putea să moară liniștit. După doi ani, într'o zi de toamnă a închis ochii la Oradea. Mormântul lui ocrotește ca și al lui Bărnuțiu în Sălaj, al lui Lucaci în Satu-Mare și al lui Goga la Ciucea...

ALEXANDRU ODOBESCU ŞI TRANSILVANIA

1. Pentru toate spiritele alese ale Vechiului Regat, cunoaşterea Transilvaniei — această vatră străveche şi eroică a românismului — a luat proporţiile unei adevărate revelaţii. E ca şi cum ar fi descoperit izvoare de vieaţă veşnică a neamului, de un farmec şi de o putere nebănuită, ca şi cum s'ar fi împărtăşit cu însăşi misiunea noastră istorică. Unii din aceştia, un Mihai Eminescu de pildă, a avut noroc să facă această descoperire în anii fragezi ai copilăriei; alţii, un Nicolae Bălcescu, numai la maturitate: iar alţii, un Caragiale, de abia la sfârşitul vieţii. Oricând însă ar fi avut loc acest contact fizic cu pământul şi oamenii Ardealului — el a însemnat o dată hotărîtoare în desăvârşirea personalităţii lor.

Un astfel de spirit de elită în toată puterea cuvântului, a fost şi Alexandru Odobescu. Aristocrat prin naştere, el a rămas un aristocrat în toate înclinările şi faptele vieţii sale. Şi vom adăuga numaidecât: mai presus de toate aristocrat român. După tată şi după mamă, autorul „Falsului tratat de vânătoare" se trăgea din vestite familii boereşti de baştină. Când întâlnim deci la el o sensibilitate atât de vie şi de sigură pentru tot ce este românesc, trebue să ţinem seama de aceste porunci ale sângelui, care vin de dincolo de leagăn şi care arareori se întâmplă să greşească. Ceea ce mai trebue remarcat apoi dela început

la acest boier de o rară distincție, nu numai în gusturile, ci în întreagă făptura lui, este înțelegerea și dragostea deosebită pe care a avut-o pentru valorile etnice populare: pentru limba, poezia, portul, simțirea și toate manifestările celor de jos. Vieața lui a fost o necontenită goană după frumos; să-i recunoaștem meritul de a nu fi ocolit, în această goană, potecile care duc la sat, acolo unde se ascund atâtea comori de aleasă simțire și creație, pe nedreptul ignorate sau disprețuite. Valori românești de oriunde și de pretutindeni! El a avut sufletul deschis și privirea atentă asupra întregului pământ și neam românesc, a cărui eliberarea și unire o considera numai o chestiune de timp.

2. Alexandru Odobescu s'a împărtășit cu ideea Unirii tuturor Românilor în tinerețe, din potirul pe care i-l întindea cel mai curat și mai departe văzător la altarul acestei idei Nicolae Bălcescu.

Era în anii de cumplită desnădejde și de amare reproșuri, de după revoluția din 1848 în Țările Române. Conducătorii acestei revoluții gemeau în închisori, mâncau pâinea amară a exilului, sau băteau drumul Vienei, pentru a stoarce măcar o fărâmă de dreptate, pentru poporul care a dovedit prin numeroase jertfe de sânge și prin o conștiință și înțelepciune atât de luminată, că merită o soartă mai omenească. I-a fost dat însă acestui neam ca, în mijlocul celor mai mari înfrângeri și desamăgiri, să ridice capul cu energie, să creadă, cu sacra putere pe care ți-o dă suferința și revolta în fața nedreptății, în steaua lui biruitoare. Așa s'a întâmplat și după revoluția din 1848, care, cu toate că înfrântă, a devenit cel mai mare capital moral și politic al nației române, trezit la viață nouă. In focul ei s'au călit ideile de dreptate socială, de inde-

pendență și de unire, stâlpii de temelie ai existenții noastre naționale.

Conducătorii munteni și moldoveni ai acestei revoluții s'au refugiat în mare parte la Paris, unde au inițiat energica înflăcărata operă de propagandă care a dus la Unirea Principatelor. La 3/15 Mai 1851, ei au hotărît să comemoreze acolo adunarea de pe Câmpia Libertății dela Blaj. A fost cea dintâi comemorare a acestei zile memorabile, care a devenit apoi o sărbătoare națională, cinstită, împotriva tuturor opreliștilor care s'au ridicat din partea acelora, care s'ar fi bucurat nespus de mult să nu fi fost înscrisă cu roșu în calendarul românesc, iar dacă totul s'a înscris să o radă pentru totdeauna. Cel care a evocat în fața pribegilor dela Paris marea zi a fost însuși Nicolae Bălcescu. Cu toate că era atât de slăbit de boala, care avea să-l coboare peste câteva luni în mormânt, încât de abia se mai ținea pe picioare, a vorbit ca un arhanghel. Intreg Ardealul, cu nesfârșitele suferințe ale istoriei lui, cu voința lui neînfrântă de a trăi, cu sângeroasele și cumplitele lui răzbunări, cu visul Unirii ridicându-se triumfător la orizont, fremăta în această cuvântare profetică.

Intre tinerii care ascultau pe marele inspirat era și Alexandru Odobescu. El nu era acolo un pribeag. Se dusese în capitala Franței pentru ca să-și desăvârșească studiile. Avea 17 ani. Era deci la vârsta deschisă tuturor marilor elanuri. Cuvântarea lui Bălcescu l-a copleșit prin sinceritatea și elocința ei. El nu va uita-o niciodată, cum nu va uita, de altfel, nimic din ceeace a săvârșit Bălcescu, căruia, după cum vom vedea, îi va purta un adevărat cult, toată vieața. Dela acest martir și profet al redeșteptării noastre naționale a luat Odobescu credința în ideea națională și în Unire. Cuvântarea lui Bălcescu a fost publicată, în același an, în *Junimea Română,* foaie pe care o scoteau

la Paris câţiva tineri români, printre care se găsea şi Odobescu. Autorul Istoriei lui Mihai Vodă Viteazul trebue să fi fost unul din spiritele protectoare şi diriguitoare ale acestei foi. Căci iată ce citim în articolul ei program: „Acela care vine să vă răpească libertatea sau naţionalitatea este un monstru: să-l goniţi, să-l loviţi! Cu cât îi veţi face o rană mai adâncă, cu atât veţi merita mai bine dela patrie, dela omenirea întreagă". Iar în articolul „Muncitorul Român", pe care Odobescu însuşi îl publică aici, citim: Românilor, îndepărtaţi dela voi „moliciunea" şi „melancolia" care s'a strecurat în cântecele, obiceiurile şi în întreg spiritul vostru. Umpleţi-vă de „virtute" nouă căci „a sosit timpul ca România să formeze toată o singură şi puternică naţie, care să se întindă pe amândouă poalele munţilor Carpaţi, din Dunăre până la Nistru, din Marea Neagră până la Tisa"!

3. Cu un deceniu mai târziu, în 1861, tinerii care au făcut actul de curaj dela „Junimea Română", împreună cu alţi scriitori şi cercetători, scot — de astădată la Bucureşti — Revista Română pentru Litere, Ştiinţe şi Arte. Sufletul acestei publicaţii, de o eleganţă şi masivitate necunoscută până atunci la noi, este Alex. Odobescu. Mai ales datorită lui, ideea Unirii stăruie şi aici ca axă centrală, ca o poruncă dela care nimeni nu se poate abate. Ea apare din cultul de care se bucură Bălcescu în paginile revistei — aici a publicat mai întâi Odobescu „Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul" şi a reprodus din nou discursul comemorativ dela 1851; — din năzuinţa redactorului ei principal de a atrage între colaboratorii revistei scriitori de pretutindeni; din interesul crescând pe care îl poartă manifestărilor româneşti de dincolo de hotarele ţării libere. Grija lui Odobescu este ca revista să fie cât mai răspândită în Transil-

vania. El cere în acest scop, sprijinul lui Gheorghe Bariţ: „Toată inteligenţa Principatelor şi mai ales toată junimea — îi scrie el — n'are alte vis, nici altă dorinţă decât unirea în idei şi lucrări cu fraţii de peste munţi... Primiţi dar înfrăţirea cu Junimea, căci al ei este viitorul. Populaţia românească din Ardeal a păstrat virginătatea în idei şi simţăminte; e firesc lucru ca ea să se asocieze cu ceea ce este neîntinat în populaţia dunăreană". Pentru ca revista, care era cam costisitoare pentru pungile modeste ale popilor şi dascălilor ardeleni, să poată fi citită de cât mai mulţi, el scoate 50 de exemplare pe hârtie mai ieftină, destinate numai Transilvaniei.

Dar generosul tânăr nu se mulţumeşte cu atât. Când în 1862 se ţine la Braşov a doua adunare generală a Astrei, participă şi el, publicând în paginile revistei o amplă şi caldă dare de seamă. Se strânseseră atunci, în acest oraş, tot ceeace avea Ardealul mai ales, dela arhiereii celor două biserici—un Şaguna, preşedintele Astrei, un Şuluţ, mitropolitul Blajului — la conducătorii politici şi intelectuali: Timotei Cipariu, Gheorghe Bariţ, Andrei Mureşeanu, Axente Sever, Ilie Măcelar, Vicenţiu Babeş, D-rul Raţiu, Pavel Vasici, Ion Popazu, Nicolae Popea, Ion Puşcariu, Visarion Roman—la ţărănimea din sudul ardelean, sau de pe malurile, mai îndepărtate, ale Mureşului. Gheorghe Bariţ, sufletul adunării, a organizat cu acest prilej o expoziţie a produselor ţărăneşti şi industriale şi chiar a artelor plastice din Transilvania. A fost cea dintâi expoziţie de acest fel la Români. Nu se putea un prilej mai potrivit pentru a face o baie adevărată în apele tari ale sufletului ardelenesc. Nimic nu scapă inteligenţii rafinate, ochiului viu, şi inimii primitoare a lui Odobescu. El ne-a dat atunci cea mai frumoasă, mai înţelegătoare şi mai caldă cronică ce s'a scris vreodată despre adunările Astrei. Ceeace l-a impresionat mai

adânc au fost accentele de românism luminat şi inspirat din cuvântările lui Cipariu şi Popazu, protopopul Braşovului, apoi apariţia singulară a ţărănimii şi a preoţimii: „Era plăcut lucru — spune el — a vedea amestecându-se cu frăţie albele sucmane ale Ardelenilor câmpeni şi zăbunele de mătase ale frumoaselor Scheiene şi Săcelene; apoi figurile venerabile ale protopopilor români, cu vestmintele lor negre, incinse cu brâu roşu şi cu pălăriile largĭ; apoi acel aer sărbătoresc, care se răspândise peste tót locul, şi care părea a zice tuturor: „Suntem aci toţi Români! Sunten într'o ţară română! Nu mai e Neamţ, nu mai e Sas, nu mai e Ungur între noi!"

Iar caracterul atât de autentic românesc al produselor ţărăneşti dela expoziţie, pentru care manifestă o mare admiraţie, îl face să nu simtă că a trecut frontiera. Ele sunt o dovadă că naţiunea română „în orice stare se află şi sub orice dominare trăeşte, ea totuşi a păstrat, în toate acelaşi caracter, aceleaşi obiceie în viaţa sa casnică, aceeaşi activitate, aceleaşi tradiţiuni industriale, acelaşi gust original şi propriu al său".

4. Cu un singur lucru nu s'a putut împăca Odobescu, nici la adunarea dela Braşov şi nici mai târziu: cu drumul pe care a apucat limba cărturarilor români din Transilvania. De aceea el va lupta fără odihnă, cu toate puterile spiritului său sprinten şi luminat, cu ironie şi glumă uneori, cu înţelepciune totdeauna, pentru readucerea Ardelenilor pe calea sănătoasă a limbii istorice şi populare, aceeaşi pretutindeni, „spornică, vârtoasă şi limpede" cum o numeşte el. El se aşează deci pe linia unui Alecu Russo, Vasile Alecsandri şi Titu Maiorescu, păstrând, totuşi, în această tovărăşie silueta lui particulară. Căci dacă a înfierat şi el, asemenea celor amintiţi, latinomania ardeleană, numind-o

„trufie stearpă şi fără temei serios“, declarând că niciodată „nu va lăuda gâştele din bătătură, sub cuvânt că sunt urmaşe ale gâştelor din Capitol“ şi cerând „să fim mai presus de toate buni Români şi nu Romaui spălăciţi, să vorbim curat româneşte, iar nu pocit latineşte“ — nimeni n'a avut ca el atâta înţelegere pentru procesul sufletesc, de o desinvoltură aproape tragică, ce i-a dus pe ardeleni la această exagerare. A arătat-o aceasta în deosebi în magistralul portret, de umbră şi lumină, ca 'n genialele tablouri de filosofi şi evanghelişti ale lui Rembrandt, pe care l-a făcut lui Timotei Cipariu, la moartea acestuia, în 1887. Meritele învăţatului canonic dela Blaj, — spune Odobescu — de a fi „desţelenit şi prăşit ţarina cea mai temeinică a naţionalităţii noastre“, limba strămoşească, sunt nepieritoare. El a simţit că „ceea ce i-a scăpat pe Români mereu dela nimicire, ceea ce i-a făcut să trăiască vieaţă dăinuitoare, vieaţă necurmată, vieaţă dela olaltă, întinsă peste tot pământul românesc, aceea a fost numai şi numai limba lor. Intr'însa a răsuflat necontenit şi pretutindeni plămânii neamului românesc; cu dânsa au petrecut şi au străbătut ei nevoile; cu dânsa vor învinge până la sfârşit. Ea este pentru dânşii steagul biruinţii, precum a fost crucea pentru întâiul împărat creştin. Despre dânsa ni se poate spune nouă „In hoc signo vinces“!... De aceea, din cel mai curat patriotism, Cipariu a dorit această limbă cât mai curată de elementele străine, a „fugit“ el, omul de ştiinţă, „de ispitele ştiinţei, ca un cuvios ce vrea să-şi păstreze nepătată credinţa“. Aşa au făcut şi Bariţ şi Laurian pentru care de asemenea Odobescu mărturiseşte o adâncă veneraţie.

5. In faţa patriotismului latinoman al cărturarilor, lui Odobescu îi plăcea să pună, ca şi Alecu Russo, simţirea românească, simplă şi dreaptă a ţărănimii din

Ardeal. Prilej pentru a evoca această simţire, ridicată pe culmile eroismului şi al martiriului, a găsit tocmai în războiul din 1877, adică în momentul cel mai glorios al poporului român din ţara liberă. Se ştie cu câtă inteligenţă şi hotărâre a militat atunci Odobescu pentru participarea la războiu, fiind sigur că numai printr'un act de mare bărbăţie ne vom cuceri şi ne vom merita neatârnarea. Gândul lui nu se îndrepta însă numai spre câmpiile de luptă din Bulgaria, ci şi dincolo de Carpaţi, la „mândrul Ardeal... acea frumoasă bucată de moşie strămoşească" — cum numeşte el în acest timp Transilvania. In articolele pe care le-a publicat atunci în *Românul* el a înfierat atitudinea stăpânitorilor de atunci ai acestei provincii, care interziceau doamnelor române să trimită ajutoare răniţilor din Războiul Independenţii şi a demascat, cu sarcasm şi cu indignare, simpatia suspectă şi nefirească a acestor stăpânitori pentru Turci. In primăvara anului 1878 el a rostit apoi la Ateneul Român două conferinţe, una despre Moţii lui Horia, iar alta despre Curcanii lui Vodă Carol, „fraţii mai tineri dar nescăpătaţi ai Moţilor ardeleni", cum îi numeşte el. Conferinţele au fost tipărite împreună şi larg răspândite în Transilvania. Ardelenii au putut astfel să citească, la ei acasă cea dintâi exaltare a legendarului lor erou, făcută de unul dintre cei mai respectaţi scriitori români. Tot atunci, Odobescu scoate pentru întâia oară în volum „Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul", a zeului său adorat, Nicolae Bălcescu, pe care de asemenea o strecoară dincoace de Carpaţi. Din această carte a scos el superbul tablou al cetăţii de munţi a Ardealului, cu care şi-a început amintita conferinţă; tot de aici şi din documentele şi studiile prietenului său Papiu Ilarian datele despre cauzele şi mersul sângeroasei răscoale. Dacă documentele i le-au dat alţii, haina în care l-a îmbrăcat, adânca semnificaţie panromânească este a lui, şi numai a lui.

6. Ultima mărturie a admirației și dragostei pentru Transilvania, ne-a dat-o Odobescu în 1894, cu un an înainte de tragicul lui sfârșit. Ca director al Școalei Normale Superioare, el a cunoscut și apreciat pe profesorul și pedagogul ardelean Vasile Gr. Borgovan, cu care s'a înțeles să scoată câteva manuale pentru școala primară. Odobescu mai colaborase înainte la o astfel de întreprindere, cu un alt ardelean, cu Ion Slavici. Manualele acestea sunt o dată însemnată în istoria școalei românești. La îndemnul lui Borgovan, el vizitează, în vara anului 1894, regiunea Năsăudului, unde petrece câteva săptămâni în localitatea balneară Sângeorzul Român. Eram în momentul când s'a terminat, faimosul proces al Memorandului, care a răscolit timp de doi ani toate conștiințele românești și întreagă opinia publică europeană. A fost o nouă baie de patriotism și energie românească, pe care i-a dat-o una din cele mai străvechi și mai autentice regiuni ale Transilvaniei. „Sunt într'o țară atât de românească — scrie Odobescu soției sale — atât de lipsită de străini, încât îmi pare că această țară nu poate să fie — în tot cazul nu trebue să fie — decât țara noastră. Patriotismul meu crește în localitățile românești care nu ne aparțin încă". Condițiile în care locuește la Sângeorz sunt deosebit de rudimentare. Cu mare greutate își poate înlocui salteaua de paie, prea tare pentru oasele lui delicate, cu câteva perini moi; au trebuit apoi să treacă câteva zile până când prietenii i-au găsit un dulap, în care elegantul „boer din țară" să-și așeze hainele. Cu toate acestea, din convorbirile cu intelectualii, care nu mai pridideșc să-i arate dragostea lor, din spectacolul frust și grandios al naturii, dar mai ales din priveliștea incomparabilă a acelei minunate țărănimi pe care o cântase cu câțiva ani înainte Coșbuc în Baladele și Idilele lui, din toate acestea el se simte adâuc întinerit. Dela Bistrița își

cumpară fotografiile Memorandiştilor. Ar fi vrut să ducă însă cu el şi o fotografie a ţărănimii. Fotograful comandat de el dela Bistriţa nu vine însă, pentru a prinde în clişeul lui sutele de ţărani şi ţărance, în frumosul lor port, care joacă, în faţa boierului din ţară, Someşanca, Moldovineasca şi Bătuta şi închină cu el din băutura, pe care le-a cinstit-o Odobescu nu poate deci duce cu el decât un costum pentru fiica lui şi câteva strigături, pe care le notează la faţa locului. Neştearsă rămâne însă în amintirea lui icoana acestui popor. Doresc să trăiesc pentru a vedea realizarea acestei frumoase aspiraţii generale, care aici nu mai are forma vagă a unui simplu vis"...

BIBLIOGRAFIE: Al. Odobescu, *Scrieri literare şi istorice*. Bucureşti, 1887, Ed. Socec. 3 vol. *Opere complete*. Bucureşti, 1906—1919, Ed. Minerva, 4 vol. — *Opere literare*, ediţie critică cu introducere, note şi variante de Scarlat Struţeanu. Bucureşti, 1938, Fundaţia Regală pt. Lit. şi Artă. — N. Bănescu, *Opt scrisori ale lui Odobescu către Bariţ (1862—1878)* în *Transilvania*, 1920, pp. 367 şi urm. — G. Popa-Lisseanu, *Din corespondenţa lui Al. Odobescu*, în *Conv. Lit.*, LVII (1925), pp. 83—89 şi 332—344. D. Goga, *Alexandru Odobescu*, în *Satul şi Şcoala*, Cluj I, nr. 1, (1931), p. 14—15. (Se publică şi o scrisoare a lui Odobescu către V. Gr. Borgovan).— O. Scridon, *„Revista Română"* şi *Gh. Bariţiu*, în *Studii Literare* I (1942), pp. 210—213.—Articolul nostru fiind o conferinţă la Radio, n'a putut prezenta raporturile lui Odobescu cu Transilvania decât în linii mari. După rostirea şi publicarea ei în *Transilvania*, LXXIII (1942), pp. 932 şi urm. problema a fost reluată într'un articol mai desvoltat, de Ştefan Lupu, *Dragostea lui Odobescu pentru Ardeal*, în *Stiu, revista liceului „Decebal" din Deva*, VI (1942), nr. 1—3, pp. 30—58, fără să fie epuizată însă.

PRESA TRANSILVANIEI

Dintre aşezămintele pe care românismul din Transilvania şi le-a creat, în lupta lui seculară pentru existenţa şi afirmarea naţională, fără îndoială că cel mai original este presa. Fireşte ne gândim la presa dinainte de 1918, căci după această dată epocală a istoriei noastre, chiar dacă presa acestei provincii a avut şi are încă momente frumoase, luată în totalitatea ei, n'a mai avut o linie sigură de conduită, în tot cazul n'a mai jucat rolul de aşezământ fundamental al vieţii noastre publice. Cauzele acestei decăderi — căci cu siguranţă că am asistat la o decădere, care a pricinuit multe critici şi amărăciuni — sunt numeroase şi în parte explicabile. Nu este însă locul să le expunem aici şi acum. Ceasurile grele prin care trecem ne cer să înnăbuşim glasul criticei, oricât de justificată ar fi ea, şi să ne îndreptăm cu precădere spre momentele de succes, spre treptele de lumină ale istoriei noastre, pentru a scoate din ele pilde de îmbărbătare pentru răscrucea de primejdii în care ne sbatem. Şi presa Transilvaniei de dinainte de 1918, a fost cu siguranţă o mare victorie, dovadă strălucită de inteligenţă, de înţelepciune, de iubire de neam şi de marile idealuri ale umanităţii, de simţ social şi stăruinţă pe drumul progresului, de eroism şi spirit de sacrificiu — tot atâtea calităţi care caracterizează popoarele alese.

In ce constă originalitatea acestei instituţii faţă de celelalte pe care şi le-au creat Românii din Transilvania? Când spunem „instituţie" ne gândim de obiceiu la un statut şi la anumite condiţiuni formale pe care trebue să le îndeplinească cei care fac parte din sânul ei. De fapt biserica şi şcoala, celelalte două aşezăminte culturale principale ale românismului de peste Carpaţi au avut aceste caractere, şi puterea lor a stat nu numai în oamenii care le-au ilustrat şi în credinţa care a încălzit inimile acestora, ci şi în tradiţia, statutele, numărul şi pregătirea acelora care au făcut parte din cadrele lor. Presa nu dispunea decât într'o mică măsură de aceste condiţii exterioare. Ea era deschisă tuturor şi trebuia să săvârşească totul. Acesta a fost caracterul presei de pretutindeni; nicăieri însă el nu s'a impus cu atâta necesitate ca la popoarele subjugate, cum au fost Românii din Transilvania, unde ea trebuia să ţină locul la o mulţime de aşezăminte, pe care în mod firesc, trebuia să le întemeieze şi să le susţină statul. Dacă în statul de atunci existau însă asemenea instituţii — orice ar spune anumiţi cercetători vecini interesaţi — ele erau create nu pentru ridicarea, ci pentru distrugerea noastră. Presa românească avea deci nu numai menirea să le înlocuiască, ci să ducă zi de zi o luptă aprigă, împotriva operei lor de nimicire. Ea trebuia să fie — şi de fapt a şi fost — învăţătoarea şi conducătoarea, atât a elitelor cât şi a mulţimilor, şcoala politică în nobilul înţeles al cuvântului, semănătoarea generoasă de idei şi cunoştinţe, dar şi arenă în care se ascut inteligenţele, se formează luptătorii şi se apără credinţele. *Presa Transilvaniei a fost timp de un secol laboratorul uriaş al conştiinţei naţionale.* Atât de adevărat este acest lucru, încât astăzi, când privim evenimentele din perspectiva liniştită a istoriei, nici nu ne putem imagina cum s'ar

fi putut forma şi oţeli această conştiinţă, fără contribuţia ei luminată, stăruitoare şi eroică.

Ideea unei gazete la Românii din Transilvania a apărut la acel luminat şi generos sfârşit al veacului al XVIII, din care pornesc, ca dintr'o stâncă miraculoasă, toate izvoarele redeşteptării noastre naţionale. Nu vom înşira aici toate acele încercări, precum şi cele care s'au făcut la începutul veacului următor, îndeajuns de cunoscute din studiile d-lui profesor I. Lupaş şi ale altor cercetători, ci ne vom opri la cele dintâi înfăptuiri care au rămas ca o temelie de granit: la „Gazeta de Transilvania" şi „Foaia pentru minte, inimă şi literatură", întemeiate la Braşov în 1838.

Asemenea tuturor marilor înfăptuiri ele se datoresc unui om. Numele lui este *Gheorghe Bariţiu*. Gazetar de vocaţie şi de talent, cu o curiozitate care îmbrăţişa până la adânci bătrâneţe toate domeniile, de stăruinţă şi de bun simţ, idealist în cel mai desăvârşit înţeles al cuvântului şi totuşi cu un profund simţ practic, de o simpatică şi cuceritoare sfătoşenie ţărănească, Gheorghe Bariţiu a fost pentru presa Transilvaniei unul din acei oameni providenţiali, care creiază ei singuri o tradiţie, dela care nu te mai poţi abate, ci doar să o asculţi ca pe o poruncă şi să o fructifici. Cel dintâi merit al foilor lui este cel al *duratei*. Nu era puţin lucru, mai ales pentru acele vremuri de început, să trimiţi ani de-a-rândul, săptămână de săptămână, în casele puţinilor cărturari români, o gazetă scrisă în limba lor. Al doilea este orientarea lor hotărît românească. „Insă scopul cel de căpetenie nu-l vom pierde din ochi — spune Bariţiu într'un articol program — cele ce sunt Românilor de neapărată trebuinţă vor precumpăni pe cele folositoare sau numai desfătătoare". Pe linia acestor interese esenţiale şi permanente ale românismului s'au întâlnit pentru întâia oară toate capetele luminate ale

Românilor din Transilvania, Banat şi aşa numitele părţi ungurene. Oameni care nici nu ştiau unii de alţii, aici s'au cunoscut, aici şi au comunicat mai întâi gândurile lor izolate şi adesea desorientate cu privire la soarta poporului român. Lor li s'au alăturat Moldovenii şi Muntenii. Dela românism orizontul se lărgea deci, pe nesimţite, la panromânism. De acest proces al unităţii de simţire şi-a dat seama nu numai Bariţiu, ci şi cititorii lui. Cu siguranţă că la el se gândeau fruntaşii societăţii ieşene, printre care găsim numele unui Kogălniceanu, Negruzzi şi Alecsandri, care trimit redactorului dela Braşov, în 1843, o adresă omagială împreună cu un inel, simbolul cel mai sugestiv al unirii sacre şi veşnice.

Dar acest proces a fost observat şi de străini, care aduc foilor dela Braşov acuzaţia că fac „panvalahism". „Dacă prin panvalahism vrea să înţeleagă o deşteptare a naţiei româneşti de peste tot către cunoaşterea drepturilor sale omeneşti, patriotice şi naţionale, atunci Românilor nu le poate fi ruşine de această nouă caracterizare — răspunde Bariţiu cu un admirabil curaj şi cu o claritate care desarmează.

La început precumpănesc în foi ştirile şi articolele instructive. Mai apoi apar şi articolele şi studiile originale „mai lunguşoare, mai vârtos politice" — cum le spune Bariţiu. „Pentru ce numai noi Românii — continuă el — să rămânem şi pe viitor tot leneşi de a cugeta ceva mai mult, a ne încorda şi a ne ageri puterile minţii? Pentru ce să aşteptăm, spre multa noastră ruşine, ca tot alţii să ne poarte lumina cunoştinţelor înaintea noastră"? Astfel, timp de un deceniu, dela 1838 la 1848, în aceste foi s'au frământat ideile în mijlocul cărora, în acest mare an, Simion Bărnuţiu va arunca chiagul unei credinţe politice sigure şi departe văzătoare, iar Avram Iancu le va da aureola eroïsmului şi a sacrificiului.

In preajma revoluţiei, în 1847, Timotei Cipariu prietenul şi unul din colaboratorii cei mai devotaţi ai lui Bariţiu, reuşeşte să scoată şi el la Blaj „Organul luminării", transformat în anul următor în „Organul naţional", îndeplinind astfel un gând mai vechiu al lui, de a înzestra acest important centru de cultură cu un organ de publicitate. In anul revoluţiei, marele filolog, preocupat totdeauna de luminarea mulţimilor, tipăreşte tot aici „Invăţătorul satului", importantă pentru că este cea dintâi foaie ardeleană pentru popor, inaungurând astfel o tradiţie care va fi ilustrată mai târziu de un mare numnr de publicaţii.

După revoluţie, regimul de restricţiuni al absolutismului austriac a creat presei condiţiuni de viaţă mult mai grele decât înainte. Examenul de conştiinţă şi de bărbăţie pe care l-au dat Românii în acel an trebuia însă să-şi dea roadele, în orice împrejurări, ori cât de maştere ar fi fost ele. Numărul intelectualilor români a început să crească în mod simţitor. Ei trebuiau feriţi de primejdia desnaţionalizării, care îi pândea la fiecare pas, şi reuniţi pe linia marilor comandamente naţionale. Cu toate greutăţile deci, toate centrele importante din punct de vedere politic şi cultural pentru Românii din Transilvania, Banat şi părţile ungurene se înzestrează încetul pe încetul cu gazete şi reviste, transformând astfel presa românească într'o forţă tot mai conştientă, mai necesară şi mai temută de adversari.

După o scurtă întrerupere, „Gazeta Transilvaniei" reapare în 1850. Bariţiu este silit însă să se retragă din fruntea ei, rămânând totuşi colaboratorul ei principal. De acum ctitoria lui intră pentru mai bine de o jumătate de veac sub conducerea Mureşenilor. mai întâi a lui Iacob, apoi, începând din 1877 a fiului acestuia Aurel. Dacă Gazeta a dăinuit, fiind cea mai veche foaie românească de pretutindeni, luptând şi

astăzi cu vechea dârzenie pentru integritatea patrimoniului românesc, faptul se datorește, pe lângă temelia lui Barițiu acestei adevărate dinastii de gazetari a Mureșenilor, care s'au identificat cu ea, și-au luat în fața istoriei răspunderea de a-i păstra obrazul curat și de a o înălța fără șovăire ca un steag în fața tuturor Românilor.

In anii 1874 și 1875 apare tot în acest oraș „Orientul latin", scos de Teofil Frâncu, Aron Densușianu și Ioan A. Lapedatu, trei oameni de curaj și de înalt patriotism, foaie remarcabilă prin spiritul ei critic și orientarea ei panromânească.

Incepând din 1853 Sibiul își are și el gazeta lui. Ea se numește „Telegraful Român", și continuă să apară și astăzi. A fost întemeiată de Andrei Șaguna ca organ al bisericii ortodoxe pe care marele arhiereu a consolidat-o și a reușit să-i dea un prestigiu unic. De fapt, a fost mai mult de cât atât, reprezentând ideile politice ale lui Șaguna, care au tras greu în cumpănă, iar din punct de vedere cultural contribuind la strecurarea în Transilvania, mai întâi prin reproduceri din publicațiile de dincolo de munți, apoi printr'o luptă fățișă, ideile care au contribuit la măcinarea latinismului, în momentul când amenința să devină o rătăcire primejdioasă pentru unitatea noastră spirituală. Tot la Sibiu scoate Barițiu „Observatorul", între anii 1878—1885. Gloria acestui oraș o formează însă „Tribuna" care apare zilnic începând cu 1884, fiind cel mai important ziar pe care l-au avut Românii din Transilvania și unul dintre cele mai bine scrise ale tuturor Românilor. Numele ei este legat de întâiul său director Ioan Slavici, care dacă n'a scris pe frontispiciul ziarului, a militat în fiecare zi în coloanele ziarului pentru deviza „Soarele Românilor la București răsare". Cu darul lui de a descoperi talentele și de a și le apropia, el a strâns în jurul ziarului o ade-

vărată generaţie de gazetari şi scriitori. Septimiu Albini, Gheorghe Bogdan-Duică, Gheorghe Coşbuc, Ion Rusu Şirianu şi atâţia alţii au ieşit din această şcoală unică. Marele merit politic al „Tribunei" este de a fi răspândit până în adâncul maselor româneşti conştiinţa unităţii spirituale a neamului românesc — temelie pentru unitatea lui politică — a drepturilor şi a demnităţii lui naţionale. Pasivitatea politică, decretată de aproape unanimitatea conducătorilor noştri politici, ar fi fost o armă negativă, care s'ar fi îndreptat împotriva noastră, adormindu-ne conştiinţele, dacă n'ar fi existat activitatea de fiecare zi a presei ardelene, în primul rând a „Tribunei". Ei îi datorăm superba solidaritate şi dârzenie din jurul Memorandului. Ea ne-a dat renaşterea spirituală, întemeiată pe orientarea spre popor şi spre valorile româneşti de pretutindeni.

Din năzuinţa de a coborî aceste porunci cât mai adânc în masele populare, Ion Rusu-Şireanu întemeiază în 1893 tot la Sibiu „Foaia Poporului", cea dintâi gazetă populară a noastră de mare răspândire. Aici a ucenicit părintele Ion Moţa, care va tipări, începând din 1902 la Orăştie, „Libertatea" şi celelalte foi ale lui, atât de îndrăgite de ţărănimea noastră pentru graiul lor simplu şi cinstit.

Sibiul ne-a dat un mare număr de publicaţii culturale, pedagogice şi economice, din care mai amintim în această înşirare fugară „Transilvania", revista Astrei întemeiată la 1868 de Bariţiu, care îşi continuă şi astăzi apariţia, şi mai ales „Luceafărul", mutat aici în 1906 dela Budapesta, revistă care a atins fără îndoială apogeul presei ardelene, atât prin calitatea cuprinsului cât şi prin condiţiile ei tehnice. Ea a adâncit până la ultimile consecinţe politice, ideea unităţii, propagată de „Tribuna". Gospodarul ei priceput a fost Oct. C. Tăslăuanu, iar copilul minune, Octavian

Goga, cel mai mare gazetar pe care l-a dat Ardealul dela Bariţiu încoace şi fără îndoială unul dintre cei mai mari pe care i-au avut Românii.

Tot din Budapesta, care fiind capitala statului de atunci era firesc să devină centru de îndrumare prin presă şi pentru Români, ne-au venit o seamă de publicaţii, ale unor naivi sau slabi de înger apostoli ai aşa zisei „împăcări", care s'a dovedit totdeauna o sinistră utopie, sau altele, editate şi subvenţionate gras de oficialitate. Nici unele, nici altele n'au avut ecou statornic în opinia românească. In schimb „Albina", condusă de Vincenţiu Babeş şi îndeosebi „Federaţiunea" vajnicului Alexandru Roman, care au apărut în deceniul al şaselea şi al şaptelea al veacului trecut, iar mai târziu, la 1907, marele ziar „Lupta" întemeiat acolo de Partidul Naţional Român au fost înconjurate cu dragoste de obştea românească, fiindcă luptau cu dârzenie pe linia tradiţională a intereselor noastre.

Când nu mai pot suporta atmosfera sufocantă de aici, publicaţiile se mută în centrul şi sub ocrotirea masei româneşti, cum am văzut că a procedat „Luceafărul" şi cum a făçut cu două decenii înainte „Familia", întemeiată la 1865 de Iosif Vulcan. Ea apare, începând din 1880 la Oradeà, unde a rămas, datorită exclusiv priceperii, stăruinţii şi patriotismului directorului ei, până în 1905, bastionul românismului la marginea lui primejduită, organul prin care clasa noastră de mijloc, în curs de formare şi mereu primejduită de desfigurarea etnică a primit o cultură socială în spirit românesc.

Un alt centru important al presei noastre a fost Aradul, unde Ion Rusu Şirianul, întemeiază la 1896 „Tribuna Poporului", transformată în „Tribuna", în 1903, după dispariţia ziarului cu acelaşi nume, care apărea la Sibiu. Incepând din 1911, Partidul Naţional Român scoate tot aici „Românul", condus de Vasile

Goldiş. Amândouă aceste cotidiane au fost adevărate podoabe ale presei noastre, nu numai pentru verva şi curajul articolelor politice, ci şi pentru bogatele lor foiletoane, la care colaborau cei mai buni scriitori ardeleni şi numeroşi scriitori din ţara liberă. In afară de directorii lor, amândoi gazetari de rasă, aici şi-au revărsat comoara spiritului lor un Ilarie Chendi, incomparabilul Octavian Goga şi atâţia alţii cărora regretăm că nu le putem aminti nici măcar numele.

Important, dacă nu pentru publicaţii politice, de bună seamă pentru foile lui culturale, a rămas tot timpul Blajul, în care „Unirea", organ al bisericii române unite a împlinit în anul trecut o jumătate de veac de existenţă.

In sfârşit, pentru a încheia cu centrele mai importante ale presei de dincolo de Carpaţi să amintim Timişoara, cu gazetele ei „Luminătorul" şi „Dreptatea" — în redacţia acesteia a muncit Teodor V. Păcăţeanu, care a colindat apoi o vieaţă de patriarh prin multe alte redacţii, cinstindu-le cu munca lui devotată — apoi Lugojul, unde patriotul luminat şi netemut, gazetarul de mare cultură, râvnă şi talent Valeriu Branisce a condus timp de 18 ani, începând cu 1901, „Drapelul".

Nu poate fi trecută apoi cu vederea nici contribuţia ardeleană la presa celorlalte provincii: un Gh. Bogdan-Duică, Branisce şi Sextil Puşcariu în Bucovina, un Onisifor Ghibu în Basarabia, apoi un lung şir de gazetari care s'au afirmat în întreagă desvoltarea presei din ţara liberă, dintre care se cuvine să amintim măcar numele marelui Aurel C. Popovici, atât de cult, atât de patriot, atât de pasionat în dialectica lui implacabilă, dela moartea căruia în pribegie la Geneva şi în vremuri grele ca şi cele de acum, se împlinesc 25 de ani.

Iată într'o sumară privire retrospectivă, felul în care s'a înfiripat presa Transilvaniei, caracterele ei principale, centrele din care a apărut cu dârzenie, ca din nişte fortăreţe inexpunabile drepturile românismului şi câţiva numai dintre comandanţii unei legiuni întregi de eroi cunoscuţi şi necunoscuţi care au luptat în rândurile ei. Câţi dintre ei n'au cunoscut suferinţa închisorilor, sau măcar jignirea unei condamnări nedrepte, pentrucă au apărat libertatea şi năzuinţa spre lumină a unui popor oprimat? Ca să dăm un singur exemplu — că din păcate nu avem o statistică completă în această privinţă — numai redactorii „Tribunei" au suferit în curs de 10 ani, dela 1893 la 1903, 17 ani de temniţă şi 40.000 de coroane amendă, sumă enormă atunci. Pentru ei închisoarea a fost însă totdeauna cel mai nobil certificat de serviciu. Dacă nu-i pândea boala sau mizeria, sau dacă nu erau nevoiţi să dispară prin Vama Cucului, persecuţiunea îi îndârjia, le înzecea puterile. Societatea românească i-a încunjurat totdeauna cu sprijinul şi dragostea ei. Un Diamandi Manole, un Gheorghe Pop de Băseşti, un Dr. Ioan Mihu, Mocioneştii au fost adevăraţi mecenaţi ai acestei prese. Până şi ultimul ţăran ştiutor de carte, care aştepta cu nerăbdare în fiecare Duminecă foaia lui, era convins că presa este sângele care dă vigoare organismului naţional.

Multe pot fi explicaţiile reuşitei acestui aşezământ. Noi credem însă că una singură înlocueşte pe toate. Ea este *credinţa în puterea de vieaţă a neamului românesc*. „Credinţa o am păstrat!" exclamă Aurel Mureşianu, la sfârşitul unei vieţi de trudă. „Staţi neclintiţi la postul la care v'a chemat soartea — continuă el; — n'aşteptaţi dela nimeni nici mulţumire, nici recunoştinţă, ci în bine şi în rău, în pace şi în războiu, ţineţi sus şi tare steagul mântuirii poporului vostru,.

ca să-l vadă şi să-l recunoască, pentru ca să nu se risipească şi să nu piardă nădejdea în izbândă".

Credinţa răstoarnă munţii — spune cuvântul Evangheliei. Credinţa presei ardelene a măcinat în curs de un veac Carpaţii, munţii, care streinii au crezut că sunt un hotar veşnic. Dacă vom şti să o păstrăm în sufletele noastre, ea va surpa cu atât mai uşor munţii artificiali, pe care îi aruncă între frate şi frate o nesătulă poftă de cucerire asiatică, o miopie istorică incorijibilă şi împotrivirea unor vremuri maştere.

AUREL MUREŞIANU

Dacă aveţi prilejul să vizitaţi depozitul uneia din marile noastre biblioteci, vă rog să cereţi să vi se arate raftul cu *Gazeta Transilvaniei*. Este un monument rar al tiparului românesc. Peste o sută de volume se înşirue alăturea, impresionante prin masivitatea lor. Sunt colecţiile celei mai vechi gazete de pe întreg cuprinsul pământului locuit de Români, nu numai în limba noastră, ci şi în limbă străină. La început volumele sunt mai subţirele şi de format mai mic. Gazeta apărea atunci odată pe săptămână. Paginile ei sbârcite de bătrâneţe, sunt scrise cu buchi. Incetul cu încetul volumele se îngroaşă însă. Incepând din 1842, Gazeta iese de două ori pe săptămână, dela 1880 de trei ori, iar din 1884 zilnic. Creşterea în volum a acestor colecţii reprezintă energia în creştere a poporului român din Transilvania. Pas de pas, foaia dela Braşov a mers alăturea de el, adeseori în fruntea lui, niciodată în urmă, luminându-l, încurajându-l, mustrându-l fără cruţare când era nevoie, întărindu-i puterea de rezistenţă, de luptă şi de credinţă. Dacă ai răbdarea să răsfoieşti aceste file, îngălbenite de vreme, te cuprinde un freamăt de bărbăţie, parc'ai intrat într'o pădure de stejari. De nicăiri umbrele strămoşilor nu te înconjoară mai numeroase, mai luminoase şi mai dârze. Gazeta este o pildă rară de idealism şi tenacitate ardelenească. La jubileul de 50 de ani, Titu Maiorescu i-a trimis acest mesagiu: „*Nicio putere nu se poate suprima în natură; de aceea este periculos a o*

comprima". Intr'adevăr, desvoltarea Gazetei ilustrează admirabil această lege, care de altfel ar putea fi scrisă pe frontispiciul istoriei noastre. Incercarea de a „*comprima*", forța naturală a poporului român, n'a făcut decât să-i crească puterile și, mai curând sau mai târziu, ea s'a întors împotriva acelora care au luat această primejdioasă inițiativă.

Dacă, interesându-vă mai de aproape de acest exemplu de tenacitate, ați vrea să cunoașteți numele acelora care l-au înscris în istorie, să nu vă așteptați la un lung pomelnic, care să vă întunece memoria. Ele nu sunt decât două: a lui *Gheorghe Barițiu* și a *Mureșenilor*. Barițiu a pus temeliile de granit ale clădirii și a ridicat întâiul ei etaj. Incă din primii ani „mâna lui dreaptă" — expresia îi aparține — a fost *Andrei Mureșianu*, poetul, autorul lui „*Deșteaptă-te Române*", In 1850 Barițiu, neînțelegând să facă regimului absolutist de atunci concesiile care i se cereau. se retrage din fruntea foii, cedând răspunderea redacției lui *Iacob Mureșianu*, rămânând însă și mai departe colaboratorul ei principal. Iacob o gospodărește până în 1877, când o lasă moștenire fiului său *Aurel*. Din momentul când a luat această povară pe umerii săi, până în 20 Iunie 1909, când moartea l-a găsit cu condeiul în mână, Aurel Mureșianu a apărat, a cultivat și a îmbogățit brazda moștenită cu neistovită putere de muncă, cu credință, cu curaj și neînfrântă demnitate, devenită legendară în istoria presei noastre.

De unde a moștenit el aceste virtuți?

Mureșenii descind din Maramureș, stupul din care au roit descălecătorii, țara cu boieri în opinci și cu balade. Viță de boieri sunt și ei; cu o baladă se aseamănă povestea vieții lor. In vremurile de demult — spune cronica familiei — au coborît din Țara lui Dragoș patru frați în ținutul Năsăudului și al Câmpiei ardelene. După locul ei de origine, ei au fost numiți

„Moroşeni", cum numesc şi astăzi ţăranii de pe Someş pe Maramureşeni. Bunicul lui Aurel a luptat ca soldat grănicer în războaiele napoleoniene, de unde, cum spune el, *„trei gloanţe înfipte în trupul meu am adus"*. Pe la 1800 a desbrăcat însă uniforma *cătanelor negre* pentru a îmbrăca haina preoţească. Trecerea aceasta, de pe câmpul de luptă în slujba altarului, şi invers, se întâlneşte destul de des în istoria Transilvaniei. Lupta pentru neam cerea adeseori să schimbi crucea cu sabia sau să le serveşti pe amândouă în acelaşi timp. Iacob, unul, din fiii acestui preot-soldat, se stabileşte în Braşov, ca profesor, mai apoi ca director al gimnaziului romano-catalic. Incepând din 1850 el este redactorul răspunzător al Gazetei. Fiul său Aurel se naşte la 20 Iunie 1847. In familia lui, în şcoalele secundare pe care le-a frecventat, la Braşov şi la Blaj, el s'a hrănit cu amintirea uriaşă a revoluţiei din 1848. Viitorul director al Gazetei este fiul sufletesc al acestui eveniment de răscruce al istoriei noastre. Din exemplul vieţii celor care au luat parte activă la desfăşurarea lui — şi pe care a avut prilejul să-i cunoască din prima copilărie — din învăţămintele politice ale acestui an şi ai celor care l-au urmat, din legenda care lua aripi sub ochii lui, s'a format nu numai crezul politic al vieţii lui, ci însăşi personalitatea lui morală. Asemenea lui Simeon Balint, straşnicul protopop al Câmpenilor, lui Axente Sever, numele căruia umplea de groază pe duşmani, lui Simeon Bărnuţiu, Treboniu Laurian, Papiu Ilarian şi a altor supravieţuitori ai revoluţiei, Aurel Mureşianu şi-a păstrat toată viaţa atitudinea de naţionalism intransigent şi protestatar. Cu toate desamăgirile suferite din partea Curţii din Viena, sprijinul ei trebue căutat fără întrerupere. Cu duşmanul cu care ne-am măsurat în 1848, frângându-i cerbicia, nu trebue însă colaborat. Să preferăm libertatea din munţii noştri — spune

Aurel — coliviei de aur a dietei dela Pesta. Când Viena a sprijinit tot mai mult politica Budapestei, concluzia acestei gândiri politice a fost pasivitatea. Aurel Mureşianu a fost unul din iniţiatorii ei şi a apărat-o cu îndârjire până la moarte, chiar şi atunci când s'a dovedit că ea nu mai poate aduce rezultatele scontate. Pasivitatea lui nu însemna însă retragere comodă la gura sobei, ci lupta continuă pentru întărirea conştiinţei naţionale, prezenţa neîntreruptă în arenă pentru solidarizarea mulţimilor româneşti pe linia marilor comandamente ale neamului.

Redactorul *Gazetei* încurajează, încă din copilărie, orice acţiune care întăreşte solidaritatea naţională. In 1862, ca elev al liceului săsesc din Braşov, el iniţiază *„Compania literară a junilor studioşi dela Gimnaziul superior din Braşov pentru cultivarea limbei şi a literaturii române"*, la şedinţele căreia el citeşte numeroase disertaţii, dintre care una poartă titlul, semnificativ pentru credinţele lui de mai târziu: *„Pelagia Roşu, sau femeile române în 1848"*. Lui Aurel Mureşianu se datoreşte reuniunea celor două societăţi ale studenţilor români din Viena într'una singură, pe care, inspirându-se dela *„Italia jună"* a lui *Mazzini*, el va boteza-o *„România jună"*. Cu prestigiul pe care i l-a dat Eminescu, Slavici şi un lung şir de spirite alese de pe întreg cuprinsul pământului românesc, ea va deveni cea mai de seamă societate studenţească din trecutul românesc. Dela Viena, unde a făcut strălucite studii de drept, el trimitea Gazetei articole de o surprinzătoare maturitate politică. Mai importante decât acestea sunt însă articolele publicate în marea revistă vieneză *Die Reform*, de sub conducerea lui Franz Schuselka, ziarist, deputat şi mare orator al parlamentului austriac. Era în vremea când Românii din Transilvania au primit lovitura de măciucă a dualismului, trezindu-se „uniţi" cu Ungaria cu toate protestele lor energice şi repetate.

Aurel Mureşianu a luptat cu toate puterile tinereţii sale împotriva acestui dualism, prin articolele apărute timp de trei ani în revista lui Schuselka, comentate pe larg atât în presa noastră cât şi în cea străină. „Nenorocita împărţire în două a imperiului" — spune el într'unul din articole — despoiază trei sferturi din locuitorii Ardealului de drepturile şi libertăţile lor politice"... „Ardealul nu poate trăi decât prin unirea liberă a popoarelor sale — spune el în alt articol; — ca bastion al despotismului maghiar niciodată".

Pentru a rezista acestei ameninţări a însăşi existenţei lor, Românii trebuiau să se unească. Mureşianu ar fi dorit ca pe acest front solidar să se aşeze toţi Românii din monarhie. Când vede că acest plan este irealizabil, militează deocamdată pentru unirea într'un partid a celor din Ardeal şi Ungaria. La conferinţa naţională din Sibiu, ţinută în 1881, când a luat fiinţă Partidul Naţional, rolul lui Mureşianu a fost dintre cele mai însemnate. Şi cu toate că nu Gazeta a fost organul oficial al Partidului, ci „Tribuna" dela Sibiu, Mureşianu a militat fără întrerupere pentru întărirea şi solidaritatea Partidului.

Numeroase din atitudinile de mai târziu ale lui Mureşianu nu se pot explica decât prin această preocupare permanentă de solidaritate. Aşa este de pildă atitudinea în procesul Memorandului. Mureşianu a fost unul din iniţiatorii acestui act politic, care a răscolit până în adâncime conştiinţa naţională a Românilor din Transilvania şi a avut un mare răsunet în opinia europeană. In 1890 el redactează chiar un proiect de Memorand, care n'a fost însă acceptat, probabil din pricina formei lui prea răspicate. Omul crescut în spiritul generaţiei dela 1848 nu era obişnuit cu frazele onctuoase, care singure puteau străbate la Curtea din Viena. „*Constituţionalismul unguresc*—spune ciorna de Memorand a lui Mureşianu — *este pentru*

noi o minciună... Poporul române, despoiat de drepturile sale politice naționale și de libertatea sa individuală și amenințat cumplit în bunăstarea și averea sa, amenințat chiar în biserica sa, a ajuns într'o stare, pe care numai un fir de păr o desparte de totala disperare". Și după ce continuă în acest fel, încheie: „*Fiți încredințat, Majestate, că Românii nu vor renunța niciodată la aceste drepturi*".

Pentru buna reușită a Memorandului el cerea solidarizarea tuturor Românilor de dincolo de Carpați, deci și a celor din Banat, care au păstrat mereu o atitudine de rezervă. Cerea apoi solidarizarea maselor populare, conștiința cărora trebue lămurită și îndârjită prin întruniri populare.

Dacă Aurel Mureșianu a criticat procedeul întrebuințat în înaintarea Memorandului, când cererile juste ale națiunii române au fost răsplătite prin târîrea conducătorilor ei în fața justiției, a sărit în apărarea lor ca un leu rănit. In sinistrul proces istoric dela Cluj, el a fost unul din principalii apărători. Gazeta protestează în fiecare zi, din coloanele ei. „*Dușmanii de veacuri ai neamului românesc dintre Tisa și Carpați* — scrie el în numărul 90 din 1894 — *și-au implântat securea in marele stejar al națiunii noastre, pe care vor să-l răstoarne la pământ*". Iar la bara dela Cluj cere ca apărarea să se facă numai în limba română, „*căci n'am venit aici să facem dietă ungurească*". In redactarea declarației D-rului Rațiu, exemplu clasic de demnitate răspicată și de curaj, Aurel Mureșianu a avut o parte însemnată.

Nu e singura dată când neînfricatul gazetar apără demnitatea limbii românești. Asemenea tuturor fruntașilor vieții noastre politice și culturare, Mureșianu credea cu tărie că limba este pavăza principală a naționalității noastre. Pierderea ei nimic nu o poate înlocui. De aceea, când în 1882 se încearcă maghia-

rizarea tuturor şcoalelor noastre secundare, Gazeta protestează cu energie şi ia iniţiativa unor întruniri publice de mare răsunet. Tot aşa în 1891, când planul de desnaţionalizare coboară mai jos, pentru a desfigura sufletele plăpânde ale copiilor, abia ieşiţi din leagăn, pentru care se intenţionează să se întemeieze azile de copii de limba maghiară. Totdeauna Gazeta dela Braşov a fost, de altfel, o fortăreaţă din care limba se apăra fără odihnă. Conservatismul ei etimologic se explică numai prin teama ca nu cumva prin adoptarea ortografiel fonetice, limba să-şi piardă demnitatea romană.

Aurel Mureşianu a fost cel dintâiu ardelean care şi-a dedicat întreaga veaţă profesiunii de gazetar. Marele fruntaş, Gheorghe Bariţiu a dat şi el acestei profesiuni, care avea atunci aureola unui apostolat, o însemnată parte din lunga şi bogata lui existenţă. Aurel Mureşianu şi-a dăruit-o în întregime. După strălucite studii la universitatea din Viena, în timpul cărora n'au încetat de a colabora la gazete, se gândea pentru moment să se facă avocat. A şi făcut câţiva ani de practică avocaţială, creându-şi un bun nume şi frumoase relaţii în capitala monarhiei. Căzut la pat, tatăl său îi trimite însă în 1877 un apel desnădăjduit să vină să preia conducerea gazetei. Incă din primii ani ai studenţiei sale, bătrânul gazetar scria fiului său: „Osteneală eşti dator a aduce pentru naţiune, de când te-ai născut şi voiu să aduci până la ultima ta suflare". In momentul atât de decisiv pentru vieaţa lui, când trebuia să aleagă între cariera de avocat şi gazetărie, el îşi va fi adus aminte de aceste cuvinte, şi a ales pe cea din urmă. „M'am decis — spune el, în mişcătoarea confesiune publicată în numărul prin care sărbătorea 70 de ani dela întemeierea gazetei — m'am decis a-mi dedica toate forţele mele ziaristicei române

și națiunii. Vedeam bine ce mă așteaptă... Am închis deci ochii și am sărit în reduta Gazetei, ca să apăr steagul în jurul căruia au luptat bărbații cei mai distinși din epoca redeșteptării noastre naționale"...

Și.într'adevăr, perspectivele nu erau de loc surâzătoare. Persecuțiunile puterii de stat împotriva presei românești deveneau din zi în zi mai numeroase și mai anevoie de suportat. Afară de aceasta, Gazeta începea să fie concurată tot mai serios de alte organe, care apăreau la Românii din Transilvania. In două rânduri, concurența aceasta putea să-i fie fatală. La 1878, când Mureșianu preia conducerea foii, Barițiu, care timp de patru decenii a fost colaboratorul și inspiratorul ei principal, se mută la Sibiu, unde primește oferta unor amici de a scoate gazeta „Observatorul". Noul organ nu era ostil foii dela Brașov, dar ducând în linii mari aceeași politică, putea să rupă din cititorii și sprijinitorii Gazetei. Mureșianu nu era însă din rândul acelora care descurajează repede. El pune în paginile bătrânei foi tot focul tinereții lui, toată pregătirea aleasă pe care și-o câștigase la Viena. Departe de a slăbi, Gazeta se întărește. După doi ani, în 1880, ea apare de trei ori pe săptămână. Al doilea moment critic a fost întemeierea în 1884, la Sibiu, a „Tribunei". Comitetul însărcinat cu întemeierea acestui ziar a oferit lui Mureșianu conducerea, cerându-i în schimb desființarea Gazetei. El n'a putut accepta dărâmarea unei instituții atât de vechi și încărcată cu atâta prestigiu. In loc să se lase cuprins de griji, transformă Gazeta în cotidian cu zece zile înainte ca Tribuna să apară. Ardealul avea acum două cotidiane. „Două tunuri care se descarcă în fiecare zi!" a exclamat Diamandi Manole, unul din sprijinitorii principali ai ziarului sibian. De acum conștiința națională era frământată în fiecare zi; de

acum nu mai scăpa niciun act, măsură sau provocare a duşmanilor fără replică imediată; însăşi vieaţa spirituală se resimte puternic de această muncă cotidiană cu valorile spiritului. Concurenţa cu „Tribuna" a durat două decenii. Cu toate că Gazeta nu s'a putut ridica la nivelul literar al ziarului dela Sibiu, a câştigat mult din această concurenţă. Colaboratorii ei externi s'au înmulţit. Foiletonul egalează uneori pe al Tribunei. El ar merita odată un studiu sistematic. In 1887, ea reuşeşte să-şi întemeieze o tipografie proprie. Incepând din 1889 ea scoate pentru popor *Gazeta de Duminecă*, la care colaborează un Andrei Bârseanu, Ion Pop-Reteganul, I. C. Panţu, bucovineanul Iraclie Porumbescu şi alţi reprezentanţi iubitori şi admirabili cunoscători ai sufletului ţărănimii noastre.

Mult mai grele decât această concurenţă erau loviturile puterii de stat. Când Gazeta se transformă în cotidian, evenimentul este primit cu entuziasm de studenţii români din Cluj; *ceilalţi* însă o ard în pieţele oraşului. Urmează apoi un lung şir de procese de presă, care răresc numărul şi aşa scăzut al redactorilor şi secătuesc fondurile, strânse cu mare trudă şi chivernisite cu atâta grijă. Mureşianu are şi el parte de două condamnări la închisoare, una în 1889, iar alta în 1896. El se duce cu fruntea ridicată la bara justiţiei, refuzând să întrebuinţeze altă limbă decât aceea pe care a învăţat-o dela mama lui, storcând prin atitudinea lui demnă, nu numai admiraţia Românilor, ci şi a străinilor. „Mureşianu e spătos, de statură înaltă, părul şi barba lui încep să încărunţească — scrie ziarul „Budapesti Hirlap". Decât statura mai impunător e talentul lui oratoric. Vocea lui e puternică, de aramă curată; predarea clară răpeşte cu ea şi pe cel ce nu înţelege nicio vorbă din cuvântarea lui".

La întoarcerea din închisoare sau dela procesele de presă îl aştepta acasă banderii de călăreţi şi sute de telegrame şi scrisori de felicitare şi îmbărbătare. Această simpatie sinceră şi largă era singura mângâiere a trudei lui de fiecare zi, a grelelor încercări pe care numai el le cunoştea. Când Gazeta împlineşte 50 de ani, în 1888, şi 70 de ani în 1908, în toate straturile societăţii româneşti de ambele părţi ale Carpaţilor, curg valurile urărilor şi a omagiilor. Evenimentele iau proporţiile unor adevărate sărbători naţionale însemnate în două numere jubiliare de toată frumuseţea. Kogălniceanu, pentru care Aurel Mureşianu a avut totdeauna un adevărat cult, îi trimite, în 1888, o lungă scrisoare, din care desprindem aceste rânduri care nu trebue să-şi piardă niciodată actualitatea: „Dreptul nu piere niciodată... Noi, Românii din Regatul românesc, un minut n'am fost, un minut nu suntem, fără a împărtăşi durerile voastre, fără a simpatiza cu sforţările voastre pentru asigurarea naţionalităţii române, acolo unde Dumnezeu şi Divul Traian a implântat-o căci ştim că atunci când — *(dar aceasta nu va fi)* — când naţionalitatea română ar fi stinsă peste Carpaţi, nici noi Românii de dincoace de Carpaţi nu vom avea propria noastră existenţă naţională asigurată".

Erau, fireşte, toate aceste manifestări, o mare mângâiere pentru Aurel Mureşianu. Chiar dacă ele nu veneau însă să picure untdelemn pe rănile luptătorului, chiar dacă loviturile duşmanilor s'ar fi repetat în fiecare clipă, el ar fi continuat să lupte. Ardea în sufletul lui o credinţă neînfrântă în puterea de viaţă a naţiei sale, care ea singură ar fi fost de ajuns să-i înzeciască puterile. Creşterea sub ochii lui a prestigiului Regatului Român — cu câtă bucurie a salutat Gazeta Războiul Independenţei şi întemeierea Regatului — manifestările tot mai energice şi mai cuprin-

zătoare ale conştiinţei politice a Românilor din Transilvania îi hrăneau această credinţă. In scrisoarea amintită, Kogălniceanu urează Gazetei să-şi serbeze jubileul de o sută de ani „în mijlocul unei naţiuni fericite, adică ajunse la culmea împlinirii dreptelor sale aspiraţiuni". Aurel Mureşianu n'a mai ajuns această zi mare, dar a pregătit-o prin munca neprihănită a unei vieţii exemplare.

VASILE ALECSANDRI ŞI ANDREI BÂRSEANU

1. Legăturile lui Alecsandri cu Ardealul formează un capitol mare de istorie literară şi în acelaş timp de istorie a unităţii spirituale a românismului. Vom încerca să scriem altădată acest capitol. De astădată vom da numai o schiţă a lui, pe care o credem necesară pentru a înţelege cele ce vom spune mai târziu despre raporturile poetului cu Andrei Bârseanu.

Geniul poetic al lui Alecsandri a început să se afirme prin anii patruzeci ai veacului trecut, când în toate provinciile româneşti se lucra cu mult entuziasm, cu eroism chiar, la trezirea conştiinţelor naţionale. Cărţile, gazetele, oamenii treceau dintr'o provincie în alta, ducând cu ei ideile şi primind idei noi. Astfel a cunoscut şi Alecsandri Ardealul, mai întâi prin călugărul maramureşan Gherman Vida, care i-a fost dascăl în copilărie [1]; apoi prin scrierile Şcoalei ardelene, atât de citite pretutindeni; şi, în fine, prin gazetele dela Braşov ale lui Gheorghe Bariţ, în paginile cărora se întâlneau toate condeele de seamă ale neamului. Câtă admiraţie aveau Moldovenii pentru acesta din urmă o dovedeşte scrisoarea colectivă din 1843, prin care îl anunţă că îi trimit, drept recunoş-

1) Trecând Carpaţii, acest călugăr duce în desagii lui manuscrisul *Cronicei* lui Şincai, care va fi tipărit, mai întâi fragmentar, la Iaşi, în 1843.

ţintă pentru opera lui românească, un inel, — dar deosebit de simbolic pentru acele vremi. Intre cei care semnează această adresă este şi Vasile Alecsandri.[1])

Din acest contact îndepărtat cu Ardealul, cred că i-a rămas lui Alecsandri ideea latinităţii, pe care el, cel dintâi va transpune-o pe registrul poeziei adevărate în acea *Sentinelă Română*, scrisă în 1848, publicată însă ceva mai târziu, cea mai iubită poezie a lui dincoace de Carpaţi. *Sentinela* era să fie un fragment numai dintr'un mare poem „despre cuprinderea Daciei", care preocupa pe poet în această epocă de apel stăruitor la gloria străbună. Iar ideea latină va adânci-o şi lărgi-o mereu, toată vieaţa, aşezând-o în centrul concepţiei lui politice şi culturale.

Cu sufletul eroic al Ardealului, Alecsandri a avut însă şi un contact mai intim, în 1848, adică în anul în care conştiinţa românismului acestei provincii a fost răscolită până în străfundurile ei populare. După sugrumarea în faşă a revoluţiei din Moldova, Alecsandri se refugiază la Braşov, în Aprilie 1848, aducând cu sine nu numai *Sentinela* — pe care am amintit-o, — ci şi *Deşteptarea României*, tipărită pe foi volante, înainte de a fi publicată aici în *Foaia pentru Minte*, cu o lună înainte de *Deşteaptă-te Române*, pe care, evident, l-a influenţat. In cele două luni petrecute la Braşov, el mai dă *Foaiei* poeziile *15 Mai 1848* şi *Hora Ardealului*, scrise cu acelaşi scop revoluţionar. Activitatea aceasta l-a făcut incomod la Braşov, de unde a trebuit să plece în Iunie „trecând — cum spune el — printre popor în plină revoluţie, în jurul târgurilor şi în mijlocul satelor româneşti". S'a dus la Cernăuţi, mai apoi la Paris, luptând cu farmecul talen-

1) Ion Breazu, *Un omagiu al Moldovenilor pentru Gheorghe Bariţ*, în *Transilvania*, Anul 70 (1939), p. 132—134.

tului pentru drepturile nației sale. A continuat deci să facă politică și poezie, servind cu una pe cealaltă, înălțându-le pe amândouă prin nobleța sufletului său. Ardelenii, rămași acasă cu amărăciunea unor speranțe înșelate, dar cu amintirea momentelor neuitate din epopeea dela 1848 — au continuat să facă politică, îndepărtându-se tot mai mult de poezie, desfigurând-o într'o limbă fabricată în atelierele latiniștilor fanatici. Această schinjuire a limbii, Alecsandri n'a putut-o ierta. Intre Ardealul oficial și poet s'a săpat astfel o prăpastie, care n'a putut fi astupată definitiv decât prin 1880, când Alecsandri a devenit Regele neîncoronat al poziei române, în fața căruia toate steagurile s'au închinat.

Alăturea de amicii lui Moldoveni, Alecsandri a atacat unde și de câteori a putut, cu armele lui poetice, pe stricătorii de limbă ardeleni, cari ajunseseră atotputernici până și în Academia Română. In tot acest răstimp de după 1848, dacă relațiile personale ale poetului cu Ardealul oficial au fost întrerupte, opera lui își făcea drum, dincoace de Carpați, încet dar statornic, la început mai mult subteran, mai apoi pe față și prăvălitor ca o avalanșă. Admiratori a avut totdeauna, mai ales în Sudul ardelean, la Brașov și Sibiu; Nordul nu va fi cucerit definitiv decât mai târziu.

Alecsandri a cucerit mai întâi prin poezia lui. Tinerii îl recitau și îl cântau mereu la festivalurile lor. *Sentinela Română* a fost, cu toată lungimea ei, una din cele mai recitate poezii românești în Ardeal.[1]) *Deș-*

1) Iată un exemplu caracteristic dela 1866, povestit de I. Hossu-Longin în *Amintiri*, Caetul IV, p. 49 și urm. (în manuscris, la Biblioteca Universității din Cluj). Elevii români dela liceele ungurești din Cluj au reînființat în acel an „Societatea Junimei studioase", care, între altele, organiza și festivaluri cu recitări și cântece. La unul din aceste festivaluri, Hossu-Longin, pe atunci în clasa VII-a, recitează *Sentinela Română*, pe care a învățat-o din *Lepturarlul* lui

teptarea României se cânta în Ardeal încă dela 1848. Poezia lui a avut mereu imitatori dincoace de munți. In jurul ei se încrucișau săbiile în coloanele publicațiilor noastre, între apărătorii și detractorii poetului.

Alecsandri a cucerit apoi prin teatrul lui. Elevii școalelor secundare, burghezia ardeleană în curs de formare, țăranii chiar, cereau mereu teatru și noi nu aveam un repertoriu național. Am recurs atunci la Alecsandri, cu toate că piesele lui, fiind legate de anumite stări de lucruri din Principate, nu erau totdeauna înțelese de spectatorii ardeleni. In tot acest secol al XIX, noi am văzut însă în teatru mai ales un mijloc de cultivare a limbii și a sentimentelor naționale. Pentru acest motiv a fost admirat înainte de toate și teatrul și poezia lui Alecsandri. Și este interesant de amintit că, între piesele mai mult jucate dincoace de Carpați, este *Rusaliile în satul lui Cremene,* în care autorul lovea, cu satira sa plină mai mult de haz, decât de cruzime, în latiniștii ardeleni, zugrăviți în personajul Galuscus. S'au mai jucat canțonetele și piesele cu subiecte luate din viața dela țară, cu atât de multe asemănări în toate provinciile românești.

Alecsandri a străbătut apoi în Ardeal prin poezia populară, care dacă a avut dincoace de Carpați totdeauna admiratori, entuziasm unanim n'a stârnit decât prin culegerile poetului moldovean. Această desrobire a cântecului popular din lanțurile ignoranței și a unei

---

Pumnul. Cu toate că poezia a fost recitată la sfârșitul programului a stârnit un entuziasm neobișnuit. „Când am terminat, ca un singur om, au sărit toți în picioare și se năpustiră asupra mea, îmbrățișându-mă și sărutându-mă, ca pe un copil răsfățat". La dorința lui Ladislau Vaida, fruntaș politic ardelean, poezia a fost recitată a doua oră. Insuflețirea a fost acum atât de mare, încât toată asistența a început să cânte *Deșteaptă-te Române.* Printre cei prezenți erau, afară de Vaida, Ilie Măcelar, Ladislau Pop și Iacob Bologa, cei doi din urmă viitori președinți ai Astrei.

false interpretări este, credem, cel mai mare merit al poetului. El ne-a ajutat astfel să ne înfrățim cu poporul, de care niciodată nu ne-am depărtat în Ardeal, și prin această comunitate de inspirație, de simțire și de limbă, care ne-o dă poezia. Rezultatul a fost între altele, că Alecsandri, mai mult decât oricine, ne-a ajutat să iubim iarăși graiul strămoșilor, păstrat în toată bogăția lui în gura țăranilor. După poezia populară am început să îndrăgim basmul, să le imităm apoi și pe unul și pe celălalt, ajungând, pe acest drum, prin Slavici și Coșbuc la o adevărată primăvară literară. Dacă Junimea a indiguit și a adâncit apele acestei primăveri, Alecsandri este acela care le-a desghețat, le-a deslănțuit — să învioreze văile și șesurile.

Pe toate aceste căi, cultul pentru bardul dela Mircești a crescut mereu, atingându-și culmea în 1878, când prin premierea la Montpellier a *Cântecului gintei latine*, Alecsandri a devenit o glorie universală, o mândrie națională, necesară oriunde, dar mai ales aici în Ardeal, unde aveam nevoie, pentru încrederea în puterile noastre, nu numai de conștiința superiorității numerice și a dreptului, ci și de prestigiul creației spirituale, încununată de un mare juriu european. Aproape din toate centrele culturale ardelene s'au trimis atunci omagii entuziaste poetului, iar el a avut răgazul să răspundă tuturor, spunând cuvinte de mulțumire și încurajare, cu o semnificație mult mai adâncă decât se dă unui act convențional. Așa, de pildă, mulțumind Românilor din Arad, el le scria: „Ardealul a fost totdeauna cuibul sacru al românismului, pe care nici o furtună nu l-a putut distruge, căci a fost cimentat cu anticul și nepieritorul sânge roman. Din acest cuib, binecuvântat de Dumnezeu, mulți vulturi se vor înălța pe cerul României, fără ca de azi înainte nimeni să îndrăsnească a se încerca a le smulge penele aripilor“[1]).

1) *Biserica și Școala*, Arad, Anul II (1878), p. 195.

Cuvintele acestea ardelenii nu le-au putut niciodată uita. Ele au fost amintite adeseori în publicistica de dincoace de Carpaţi, ca nişte cuvinte de foc, care străbat veacurile. Nu erau numai cuvintele unui poet vizionar, ci şi ale unui om politic, cu autoritate nu numai la el acasă, ci pretutindeni unde este suflare românească. „Sunt în România numai câţiva oameni ale căror sfaturi Românii din toate ţările coroanei ungare sunt dispuşi a le primi. Astfel sunt: Vasile Alecsandri, Ion Brătianu, Mih. Kogălniceanu, Titu Maiorescu şi D. Sturdza" — spune Ion Slavici la 1886 *(Tribuna,* Anul III, Nr. 16). Alecsandri a devenit astfel, nu numai un îndreptar cultural, ci şi unul politic, unul din „părinţii" neamului.

2. Am spus mai sus că admiraţia pentru opera lui Alecsandri s'a păstrat vie mai ales în Sudul ardelean. Vom vorbi altădată despre cultul Sibienilor pentru poet. Să spunem acum câteva cuvinte despre cultul Braşovenilor.

In cele două luni, petrecute la Braşov, în primăvara anului 1848, Alecsandri trebue să se fi făcut cunoscut nu numai prin poeziile publicate în foile lui Bariţ, ci şi prin farmecul totdeauna cuceritor al persoanei sale. Mi-l închipui luând parte la convenirile familiare ale societăţii româneşti din Braşov, unde se ridicase acum o atât de numeroasă şi reprezentativă burghezie românească. Va fi citit aici din opera lui, dar mai ales va fi intrat în aprinsele discuţii politice, în care se punea la cale soarta neamului românesc de pretutindeni. Chipul unui tânăr atât de superior înzestrat va fi rămas neşters în amintirea celor care au avut prilejul să-l cunoască. Iar dacă timpul ar fi încercat să-i şteargă chipul din această amintire, opera poetului se îngrija să-l păstreze proaspăt. Teatrul lui se juca mereu la reprezentaţiile diletanţilor braşoveni de:

burghezi, meseriaşi şi elevi,[1]) sau de cătră turneele din ţară, care au culminat în turneul din 1870, al lui Matei Millo, cu un repertoriu alcătuit în cea mai mare parte din Alecsandri. Poezia lui se citia, mai ales în *Convorbiri Literare*, revistă care dela cei dintâi ani de apariţie a avut numeroşi abonaţi în acest oraş. Ion Meşotă, directorul atât de stimat al liceului, era în legătură de amiciţie cu Titu Maiorescu, *spiritus rector* al celebrei reviste.

In tot cazul, în momentul când tânărul fiu de preot din Dârste, Andrei Bârseanu, ajunge pe băncile liceului din Braşov, cultul marelui poet era foarte viu, atât între profesori cât şi între elevi. Mai ales doi dintre profesorii lui Bârseanu: Ion Popea şi I. A. Lapedatu au insuflat elevilor acest cult, nu numai la lecţiunile de română, ci în deosebi la şedinţele societăţii de lectură. „Parcă văd şi acum acele cărţi frumos legate şi puse într'un quart de hârtie albă, de parcă nici să le atingă cu degetele — spune un contimporan[2]) — căci un Alecsandri întreg costa pe atunci 30 lei — şi ne cetia (prof. Popea) şi noi ascultam cu o sfinţenie ca în biserică. Cu mare grijă ne lăsa şi nouă câte un volum să cetim aşa, după sfârşitul orei şi să ne decopiem câteva din poeziile frumoase. Ne uitam ca la nişte moaşte la cărţile lui Alecsandri şi nu le avea dintre noi decât un singur elev, un tânăr din România". Bârseanu însuşi ne spune că pe când era în clasa V-a, Popea îi punea să înveţe pe de rost *Pastelurile*.[3]) Vorbind cam în aceeaşi vreme, la o serbare şcolară, despre „Idealurile studentului român", acest profesor punea,

1) După informaţiile pe care le avem până acum, mai întâi s'a reprezentat la Braşov *O nuntă ţărănească,* în 1853.

2) I. C. Panţu, *Cartea lui Maiorescu* în *Gazeta Transilvaniei,* 1910, Nr. 34.

3) Andrei Bârseanu, *Amintiri despre Aug. Bunea,* în *Gaz. Trans.* 1910, Nr. 69.

între mijloacele cu care se pot atinge aceste idealuri, lecturile din autorii mari, străini şi români. In fruntea celor din urmă aşeza pe Alecsandri şi poezia populară, gândindu-se de sigur la culegerea făcută de marele poet[1]). Ion Al. Lapedatu, căruia Andrei Bârseanu i-a păstrat totdeauna o scumpă amintire, vorbia cu aceeaşi admiraţie elevilor lui despre bardul dela Mirceşti. Vorbea nu numai cu înţelegerea unui bun profesor, ci şi a unui poet, de promiţător talent.

Când, în 1877, tânărul profesor scoate la Sibiu, cu ajutorul material al lui Visarion Roman, frumoasa revistă de familie *Albina Carpaţilor*, poetul moldovean se bucură în ea de onoruri deosebite. Poezia lui e reprodusă adeseori din *Convorbiri Literare*, iar victoria dela Montpellier este salutată ca un triumf naţional. In caldul şi documentatul portret pe care-l face poetului în această revistă[2]), Lapedatu ne spune cum numele lui „a ieşit de mult din hotarele Moldovei şi au pătruns prin toate celelalte provincii locuite de Români, au pătruns — continuă el, cu ironie — chiar şi în acele părţi, pe unde un potop de proză versificată stricase gustul pentru adevărata poezie". Cu câtă satisfacţie anunţa Lapedatu colaborarea lui Alecsandri la revistă, care trimite *Albinei* sceneta *La Turnu Măgurele*, foarte mult jucată dincoace de Carpaţi, probabil tocmai în urma publicării ei într'o revistă ardeleană.

Când apărea *Albina*, Bârseanu era în cl. VIII-a a liceului din Braşov. El trebue să fi citit cu pasiune fiecare şir din această revistă a profesorului său iubit, la care a colaborat de altfel (în anul al III-lea) cu două poezii.

---

1) Conferinţa lui Popea a fost publicată în *Foişoara Telegrafului Român*, Sibiu, Anul II (1877), p. 18—21.

2) Anul I, p. 277—279. Articolul nu e semnat dar autorul lui nu poate fi decât I. Al. Lapedatu.

3. In 1878 Andrei Bârseanu mergea să-şi continue studiile la Viena, ajutat de o bursă a Asociaţiunii. El se ducea, în capitala austriacă, nu numai cu dorinţa de a-şi trece în mod conştiincios examenele, ci de a participa activ la vieaţa culturală, spre care se simţea atras încă de pe băncile liceului[1]). El va trimite de aici poezii *Albinei Carpaţilor*, *Familiei* şi chiar *Convorbirilor Literare*, dar mai ales va fi sufletul „României June", cea mai importantă societate studenţească a Românilor de atunci şi, poate, din toate vremurile.

O epocă nouă se deschidea în vieaţa acestei societăţi, în momentul când Bârseanu ajunge la Viena. In deosebi sub influenţa membrilor ei, veniţi dela Braşov, învinge în sânul României June simpatia pentru curentul „direcţiei noi", reprezentat prin Junimea dela Iaşi. A fost o frumoasă luptă de idei, care a avut mai apoi repercusiuni adânci asupra orientării culturale a Românilor din Transilvania. Ca şi în vieaţa culturală din ţară, victoria Junimei a fost ajutată mult şi aici, de geniul lui Alecsandri, care prin sensul adânc românesc al operei sale, prin prestigiul său poetic şi personal avea darul de a îndulci asperităţile, de a uni, pe linia permanenţelor româneşti.

Victoria dela Montpellier, nu putea să nu aibă ecou şi la Viena. Tinerii români din capitala austriacă au trimis poetului un album, acoperit de un mare număr de iscălituri, însoţit de o felicitare entuziastă, căreia Alecsandri îi răspunde emoţionat.

Cântecul gintei latine a început să se cânte la România Jună, aşa cum, de altfel, s'a cântat, îndată după

1) In cl. V-a el scoate cu Augustin Bunea revista-manuscris *Conversaţiuni* — titlu imitat după *Convorbiri Literare*. Un exemplar din această revistă a fost donat de curând Bibliotecii Universitare din Sibiu. Răsfoindu-l, am rămas surprinşi de seriozitatea cu care a fost redactată. Bârseanu publică aici poezii, nuvele şi o mică piesă teatrală.

apariţie, în toate centrele româneşti. Ciprian Porumbescu, tânărul compozitor bucovinean, pe atunci şi el membru asiduu al societăţii, a compus chiar o nouă melodie acestui imn. Studenţilor, le trebuia însă un imn al lor. Se alcătuieşte atunci un juriu şi se institue un premiu — ca la Montpellier. Nu s'a prezentat însă decât o singură poezie: *Pe-al nostru steag*, al cărui autor era Andrei Bârseanu.[1]) Aşa a luat naştere *Imnul Unirii*, care pentru curăţenia sentimentelor lui patriotice şi pentru melodia lui de o caldă inspiraţie, scrisă de Porumbescu, a devenit cu timpul, al doilea imn naţional românesc. Bârseanu l-a scris sub influenţa *Cântecului gintei latine*, căci imnul lui are acelaşi metru, acelaşi sistem de rimă şi aceeaşi strofă.

Plin, cum era, de admiraţie pentru Alecsandri, Bârseanu se gândea să arate, într'o formă mai sărbătorească recunoştinţa tineretului faţă de marele poet. Prilejul se iveşte în 1881, când autorul *Cântecului gintei latine* împlineşte 60 de ani. La îndemnul şi cu colaborarea lui, „România Jună" organizează atunci la 4 Iulie, un festival comemorativ, la care a luat parte toată societatea românească a Vienei. S'au recitat cu acest prilej, poeziile *Mihu Copilul*, *Groza* şi *Ghioaga lui Briar*, s'a cântat *Steluţa* şi *Gondoletta* şi mai ales s'a vorbit. Ioan C. Panţu, viitorul profesor dela Braşov, a rostit o disertaţie despre *Poeziile populare colectate de V. Alecsandri*, Ion Paul, viitorul profesor dela Caransebeş, mai apoi dela Iaşi şi în fine, dela Universitatea din Cluj, conferenţiază despre „Alecsandri în teatrul român", iar Andrei Bârseanu prezintă întreaga personalitate a poetului[2]).

Ni s'a păstrat această cuvântare străbătută dela un

---

1) I. Grămadă, *„România Jună" din Viena*, Arad, 1912, p. 73.

2) Bârseanu fiind plecat la Paris, cuvântarea lui este citită de altcineva. Despre această comemorare cf. Panţu, *Op. cit.* şi Grămadă, *Op. cit.* p. 86 şi urm.

capăt la altul de nobleţa şi elevaţiunea sufletească, de sinceritatea şi intensitatea sentimentelor patriotice, care caracterizează toate cuvântările viitorului preşedinte al Asociaţiunii[1]). Alecsandri — spune el acolo — este, „în istoria literelor române, soarele, la ale cărui raze călduroase a înviat o lume întreagă". Este deosebit de elogios pentru culegătorul de poezie populară: „Iată-l cutreerând munţii şi câmpiile Moldovei celei frumoase, iată-l intrând în nemernicele căsuţe ale asupritului ţăran, iată-l oprindu-se în mijlocul drumului şi ascultând cu băgare de seamă duiosul cântec, ieşit din fluerul păstoresc; iată-l amestecându-se printre pletoşii flăcăi din sat şi veselindu-se împreună cu ei, la sunetele vioarei şi ale naiului; iată-l, în sfârşit, stând de vorbă cu înţeleptul moşneag, care nu întârzie a-şi împodobi sănătoasele sale cuvinte cu numeroase pilde rămase din moşi-strămoşi..." Acole a descoperit Alecsandri pe Ileana Cosînzeana care a arătat literaturii noastre calea adevărată. Aceeaşi admiraţie o arată apoi pentru *Doine şi lăcrămioare*, pentru *Teatrul* lui Alecsandri, cu binefăcătoarea lui influenţă socială apoi pentru *Pasteluri* şi *Legende*, unde „totul este desăvârşit". Şi încheie cu aşezarea poetului între cei mai mari poeţi ai lumei.

Dela această serbare, tinerii au adresat poetului dela Mirceşti o telegramă, căreia el îi răspunde mişcat. Ei îi trimit apoi un album, legat în catifea, purtând pe faţă o ghirlandă de stejar şi lauri, lucrate în argint, cu iniţialele poetului. Albumul cuprinde o avântată dedicaţie, scrisă probabil de Ion Paul, dar la redactarea căreia credem că a contribuit şi Andrei Bârseanu. Ea se încheie astfel:

„Ani 60 în şir ai fost în picioare la căpătâiul ţării tale; ani 60 ai încălzit-o şi ai întărit-o cu glasul tău fermecător. Şi acum când România, după 60 de ani

1) A fost publicată în *Gazeta Transilvaniei*, 1881, Nr. 88 şi 89.

de luptă își serbează încoronarea, strigând Europei: Loc! cu ea îți încoronezi rodul celor 60 de ani de lupte.

„Tot Românul îți urează la mulți ani, pentru gloria neamului său.

„Iar noi tinerimea, al cărui părinte și model ești, îți strigăm de departe: Glorie ție, poete, glorie și ani mulți, ție care însuți ești gloria neamului românesc!"[1]).

Alecsandri mulțumește pentru album, printr'o scrisoare în care, după ce arată melancolia trezită în sufletul lui de trecerea anilor, trimite tinerilor cuvinte de încurajare: „Inainte, înainte, Junime română! Fie ca ultimii pași ce mi rămân de făcut să fie întovărășiți și susținuți de răsunetul faptelor tale triumfale".

4. Intr'o însemnare păstrată între manuscrisele lui și destinată probabil cuiva, Andrei Bârseanu spune următoarele despre el: „Ca elev de liceu încă a început a se ocupa de adunarea și studiarea literaturii poporale, către care s'a simțit totdeauna atras. Mult a contribuit la această atragere cetirea colecției lui Alecsandri și îndemnurile profesorului și poetului Ioan Al. Lapedatu, decedat în 1878.

„Ca elev în cl. VI și VII a adunat un număr de doine și strigături din împrejurimile Brașovului și din ținutul Făgărașului (Țara Oltului)".

Interesul lui Bârseanu pentru poezia populară a început deci sub semnul colecției lui Alecsandri. La Viena s'a dus plin de acest interes. Acolo va avea prilejul să și-l arate și în altă formă.

Intre streinii care erau nelipsiți dela festivalurile României June se afla și tânărul docent dela Universitatea din capitala Austriei, Dr. Ioan Urban Jarnik. Mânat de interesul lui științific — era docent de Fi-

1) Dedicația a fost reprodusă în *Gazeta Trans.*, 1881, No. 82.

lologia Romanică — dar şi de o reală dragoste pentru poporul nostru, acesta a început să ne înveţe limba, să citească regulat ziare, reviste şi cărţi româneşti, să intre în legături cu oamenii de seamă de pe la noi şi chiar cu poporul şi pământul românesc. Intr'o călătorie pe care o face în Ardeal, în vara anului 1879, el se opreşte la Blaj, unde este oaspele lui Ion Micu Moldovan. Tânărul învăţat ceh a avut norocul să descopere în canonicul blăjean una din cele mai reprezentative figuri ardelene: un om tobă de carte, de care însă nu făcea prea multă paradă, un spirit luminat, plin de bunul simţ şi de judecata sănătoasă a ţăranilor din mijlocul cărora s'a ridicat, un adânc cunoscător al poporului său. La plecare, Jarnik duce cu sine la Viena, drept dar, o mare colecţie de literatură populară, adunată de Ion Micu Moldovan cu elevii lui, începând din 1863, din toate părţile Ardealului.

Pentru selecţionarea şi clasarea acestui bogat material, Jarnik cere ajutorul studentului Andrei Bârseanu, pe care avusese prilejul să-l cunoască la reuniunile României June. A început astfel acea colaborare, al cărei rezultat este colecţia *Doine şi strigături din Ardeal*, editate de Academia Română în 1885, una dintre cele mai de seamă colecţii de folclor românesc.

In 1882 colecţia era gata de tipar. Se punea acum problema editării. Jarnik s'a adresat atunci lui Titu Maiorescu, pe care-l ştia mare iubitor de literatură populară. Maiorescu a dat colecţia lui Alecsandri, pentru ca să facă un raport Academiei, în care să propună editarea culegerei pe cheltuiala ei. Alecsandri a studiat manuscrisul în liniştea dela Mirceşti şi, în sesiunea din primăvara anului 1883, a recomandat-o Academiei într'o comunicare foarte elogioasă. Marele poet constată din această colecţie că poesia populară română este aceeaşi pretutindenea, că modul de simţire al poporului nostru este identic, iar exprimarea

se face în acelaşi chip, dovadă neîndoioasă că „geniul românesc este acelaşi peste Carpaţi şi peste Dunăre, cum este dincoace şi dincolo de Milcov"[1]).

Colecţia a fost prefaţată de Andrei Bârseanu. El aminteşte cu multă recunoştinţă de sprijinul poetului dela Mirceşti, pe care-l numeşte „marele nostru Alecsandri".

Cei doi autori au închinat *Doinele* „Asociaţiunii pentru literatura şi cultura poporului român". Dintr'o scrisoare a lui Jarnik către Bârseanu se vede că au făcut acest gest pentru a mulţumi astfel Astrei, întâiul pentrucă a fost ales membru de onoare al instituţiei, iar al doilea pentrucă aceasta l-a ajutat cu o bursă.

Cât de statornică a fost admiraţia lui Bârseanu faţă de *Poesiile populare* ale lui Alecsandri se poate vedea şi din faptul că, atunci când i s'a oferit prilejul, în calitate de Preşedinte al Astrei, să le răspândească larg, în massele populare ardelene, le-a reeditat. Noua ediţie a fost tipărită în 1914, în biblioteca Astrei, cu cheltuiala mecenatelui basarabean Vasile Stroescu.

5. Acelaşi cult l-a avut Bârseanu pentru întreaga operă a poetului moldovean. In puţinele lui poesii — alături de o uşoară influenţă din Heine şi Eminescu, care străbate în versurile din tinereţe, publicate în *Albina Carpaţilor* (1878), *Familia* (1881) şi *Convorbiri Literare* (1882) — se simt mai ales ecouri alecsandrine. Asemenea celui care a cântat toate momentele mari ale neamului, Bârseanu a cântat şi el evenimentele istorice ale Românilor ardeleni, sau a închinat imnuri instituţiilor acestora. Le-a cântat uneori cu aceiaşi măsură a versului, cu aceeaşi sinceră simţire şi în aceeaşi limbă curată, generală românească, modelată

1) *Analele Academiei Rom.*, Seria II. tomul V, p. 45.

după graiul poporului. Una din poeziile lui începe foarte asemănător cu *Deşteptarea României*. Iată cum se adresează el învăţătorilor români:

„Voi ce'n mâna voastră ţineţi tăinuitul viitor,
Voi ce plăsmuiţi ursita, binele unui popor"...[1])

Fireşte, poezia lui Andrei Bârseanu nu este străbătută de fiorul marilor inspiraţii, nici nu e săpată în metalul preţios al unui vers care rezistă dintelui vremii. Cu modestia care niciodată nu l-a părăsit, îşi dădea bine seamă de acest fapt. De aceea nu s'a gândit să-şi strângă în volum versurile, risipite prin reviste şi foiletoanele ziarelor, mai ales ale *Gazetei Transilvaniei*. Şi totuşi ar trebui să facem noi aceasta, cel puţin cu o parte din versurile lui, nu pentru a descoperi în ele cine ştie ce încântări artistice, ci pentru realul lor scop educativ, pentru curatul lor fior patriotic.

6. In splendida evocare a lui Vasile Alecsandri[2]), Octavian Goga constată cât de unanim a fost doliul neamului la moartea marelui poet, dovadă a pătrunderii sale adânci în conştiinţa populară a românismului de pretutindeni. Cine a răsfoit ziarele şi revistele ardelene din August 1890, a putut vedea pagini întregi în chenare negre; articole şi poezii închinate memoriei poetului; cele mai mici amănunte dela sfârşitul vieţii lui, povestite cu duioşie; iar discursurile dela înmormântare reprodu-se textual. Opinia publică ardeleană nu s'a mulţumit însă numai cu aceste semne de recunoştinţă. In câteva din centrele culturale de dincoace de Carpaţi s'au organizat parastase şi festivaluri comemorative. Astfel, la Sibiu s'a ţinut un parastas, în catedrala metropolitană, cu care prilej un alt admirator ardelean vechiu şi statornic al poetului

1) *Invăţătorilor români*, în *Şcoala şi Familia*, II, (1887), p. 20.
2) *Precursori*, p. 41—68.

consilierul eparhial Zaharia Boiu, viitor secretar al Astrei, a rostit, poate, cel mai frumos panegiric al lui Alecsandri. La parastasul dela Lugoj evocarea marelui mort al neamului a fost făcută de protopopul Gheorghe Popovici. La Braşov, după parastasul care a avut loc la biserica Sf. Nicolae, publicul a trecut în sala festivă a liceului „Şaguna", unde s'a citit şi s'a cântat din opera poetului, iar Andrei Bârseanu a rostit o cuvântare comemorativă [1]).

Este una din cuvântările de seamă ale acestui mare orator ardelean, documentat, sobru şi totuşi plin de un avânt ales şi comunicativ. El începe prin a arăta cum, durerea provocată de „Regele poeţilor români", a fost generală, căci — continuă el — „timp de o jumătate de veac el a fost fala noastră, deoarece numele lui era cu drag rostit în toate colţurile locuite de suflare românească. Bătrânii se simţeau mândri de contemporanul lor, al cărui geniu le luminase tinereţea şi-i oţelise în anii bărbăţiei; iar noi, generaţia mai tânără, ne-am trezit la fermecătoarele acorduri ale lirei lui". Îi povesteşte apoi vieaţa, pentrucă o astfel de vieaţă — spune Bârseanu — este totdeauna un izvor de sentimente alese. Alecsandri „a fost unul din bărbaţii cărora România are a le mulţumi ridicarea sa, poziţia sa actuală". Vorbind apoi despre poet arată cum dragostea de neam nu l-a părăsit niciodată, dela afirmarea lui ca scriitor. „Sufletul lui nu s'a deslipit nicicând de poporul său; a trăit cu el, l-a urmărit în toate mişcările, în toate aspiraţiunile sale; el a fost interpretul cel mai fidel al sentimentelor lui". Iar în altă parte: „Român a fost Alecsandri în simţirile sale, Român în faptele sale, Român în scrierile sale". Chiar dacă Alecsandri n'ar fi făcut altceva — spune el, pe bună dreptate — decât, să ne descopere comoara poe-

1) Reprodusă în *Gazeta Trans.*, Nr. 248 din 1890.

ziei populare şi totuşi ar trebui să-i fim vecinic recunoscători. Bârseanu face apoi această justă constatare a influenţei populare în opera poetului:

„Indeletnicindu-se neîntrerupt cu produsele muzei populare, observând cu băgare de seamă vieaţa poporului nostru, Alecsandri dobândi, pe nesimţite, acea dulceaţă a limbii, acea fermecătoare simplitate a concepţiunilor sale, acea coloritură în adevăr românească prin care versurile sale sunt atât de plăcute, atât de fermecătoare, care înconjură ca o aureolă toate produsele geniului său". Prin această formă aleasă a poeziilor lui, precum şi prin „curăţenia simţămintelor", „înălţimea concepţiunilor" şi „bogata lor fantezie", Alecsandri a devenit nu numai cel dintâi poet al neamului, ci unul din cei mai mari poeţi ai lumii.

Din această vieaţă şi operă bogată în semnificaţii, Andrei Bârseanu scoate următoarea învăţătură, îndreptar nu numai pentru tineretul care-l asculta, ci pentru toţi intelectualii ardeleni, al cărăr număr a crescut mult la acest sfârşit de veac, dar deasupra cărora ameninţa, fără întrerupere, primejdia înstrăinării:

„Nu vă depărtaţi niciodată de poporul vostru, inspiraţi-vă dela el, învăţaţi-i graiul şi-l păstraţi ca cea mai scumpă a voastră moştenire".

Andrei Bârseanu nu s'a depărtat niciodată dela această poruncă. El a adus-o, poate din satul lui, sau o putea auzi pretutindeni în Ardeal, căci văzduhul era plin, în această vreme, de astfel de comandamente. Credem însă că Alecsandri a fost acela care l-a ajutat să şi-o adâncească, să-i găsească sensuri spirituale, să o aşeze în însuşi centrul vieţii lui, trăită clipă de clipă pentru luminarea neamului său, pentru întărirea conştiinţei şi solidarităţii lui etnice.

PĂTRUNDEREA IDEILOR JUNIMISTE IN TRANSILVANIA

I

1. Septimiu Albini, scriitor onest şi cumpătat la vorbă, a povestit, către sfârşitul vieţii, procesul de penetrare a junimismului la Românii din Transilvania[1]. Crescut la Blaj, când latinismul stăpânea acolo cu o adevărată tiranie, ajuns la Viena, în vremea când „direcţia nouă" îşi serba biruinţa la „România Jună", stabilit, apoi la Sibiu, unde ocupă un loc important în redacţia *Tribunei*, Albini a cunoscut de aproape, sau a fost chiar părtaş, la momentele capitale ale acestei lupte pentru renaşterea culturală a Ardealului şi reîncopcierea lui în ritmul general al vieţii româneşti. De aceea relatările lui sunt foarte preţioase, mai ales pentru numeroasele amintiri personale pe care le cuprind. Tabloul schiţat de el, dacă e just, nu e însă complet. El are nevoe de câteva întregiri, pe care vom căuta să le dăm în cele ce urmează.

---

1) S. Albini, *Direcţia nouă în Ardeal* în *Lui Ion Bianu, amintire...* Bucureşti, 1916, p. 3—37. Inainte de Albini, Ilarie Chendi arătase, într'un articol sumar, *Junimea şi Ardealul* (reprodus în *Impresii*, Bucureşti, 1908, p. 269—276), legăturile cu Ardealul ale şcoalei literare dela Iaşi. Cf. şi N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti contemporane*. Bucureşti, 1934, vol. I, p. 263 şi urm; I. Verbină, *Aspecte din lupta junimistă în Transilvania*, în *Studii Literare*, I (1942), p. 59 şi urm.

2. Vieaţa literară a Ardealului până la Unire nu s'a desvoltat în mod normal. Lipsiţi de o clasă conducătoare, care să se poată consacra dulcelui inutil al artei, angajaţi cu toate puterile în lupta crâncenă pentru existenţa naţională, nevoiţi să ne desfigurăm sufleteşte în şcoli străine, ameninţaţi, de câte ori un scriitor mai de seamă se ridica din mijlocul nostru, să treacă Carpaţii, pentru a găsi dincolo împrejurări mai favorabile deşăvârşirii sale sufleteşti, literatura noastră s'a desvoltat în mod accidentat, prin răbufniri violente — pe cât de fructuoase uneori, pe atât de dezastroase alteori — cărora le urmau tăceri deadreptul exasperante prin lungimea lor. Ori de câte ori vrem să apreciem un moment din trecutul literar al Ardealului, dacă vrem să fim drepţi, trebue să ţinem seamă de aceste împrejurări şi caractere speciale. Astfel va trebui să privim şi latinismul ardelean, de după 1848.

Cei trei călugări dela Blaj, Clain, Şincai şi Maior, au fructificat o idee, care, dacă a existat şi înainte de ei în câteva capete de Români, numai prin entusiasmul şi energia lor s'a înfipt, piatră de hotar, în cultura românească. Dacă la Românii din Principate roadele ei, mai ales prin fapta şi jertfa lui Gheorghe Lazăr, au fost salutare, cu atât mai binecuvântate au fost la Românii de dincoace de Carpaţi, cărora le-a dat conştiinţa şi demnitatea romanităţii, dreptul de a ridica fruntea, aplecată până atunci, în faţa stăpânitorului străin. Ce a fost în stare să facă această idee, s'a văzut mai ales în 1848. Gloatele în opinci şi cu mămăligă în traistă de pe Câmpia Libertăţii dela Blaj, prin faptul că erau împărţite în „centurii" şi „decurii", aveau, pentru „prefecţii", „tribunii" şi „decurionii" lor, prestigiul armatei romane, care a biruit lumea. Cu coasele, cu furcile şi cu tunurile lor de cireş, dar cu mândria romană în pieptul conducătorilor, aceste gloate au săvârşit fapte care au rămas cel mai preţios tezaur

al istoriei Românilor din Ardeal. Se putea ca ideea romană să nu devină o dogmă căreia trebue să i se închine orice Român, mai ales dincoace de Carpaţi, unde înainte de apariţia ei nici nu existam ca naţiune?

Cu cât creştea în noi conştiinţa originei noastre romane, cu atât aceasta era negată mai cu îndărătnicie de naţiunile stăpânitoare din imperiul austriac, în deosebi de Maghiari. Tratate peste tratate, înzestrate cu o armură ştiinţifică, menită să impresioneze, combăteau cu înverşunare această idee. Să ne închipuim ce rană producea negarea ei, pe un ton de batjocură, în sufletul tinerilor Români din şcoalele ungureşti, al căror număr, mai ales în epoca absolutismului, crescuse într'un mod neobişnuit; să ne mai închipuim apoi indignarea pe care o stârnea în sufletul intelectualilor, când citeau publicaţiile ungureşti, unde eram zeflemisiţi zi de zi pentru această ambiţie romană a noastră. Astfel prestigiul ideii romane a crescut până la desfigurare. Om să fii să trezeşti la realitate pe cei cuprinşi în plasa ei vrăjită!..

Latinismul a avut însă, din naştere, două păcate, care aveau să fie fatale desvoltării literare a Românilor din Ardeal. Atât iniţiatorii lui din secolul al XVIII-lea, cât şi continuatorii lor, au fost cu desăvârşire lipsiţi de gust şi vocaţie artistică. In educaţia lor claustrală din Viena şi Roma ei n'au răsfoit decât tratatele de istorie, de limbă, sau de teologie. Vaticanul le-a stat ani de zile în apropiere, în scrierile lor nu vei găsi însă nicăeri amintirea uneia din miile de minuni ale artei, adăpostite în acest muzeu unic. Chiar dacă unii din ei au tradus opere literare, alegerea lor se oprea asupra unor scriitori moralizatori, incapabili de a fecunda o renaştere literară. Chiar dacă unii din ei, ca Şincai şi Timotei Cipariu, au avut înclinări literare, ele au fost înnăbuşite repede de pasiunea lor ştiinţifică. O singură excepţie am avut, pe Ion Budai

Deleanu, superbă excepţie, dovadă măreaţă a aptitudinilor artistice ale rasei. Rămânând însă în manuscris, opera lui n'a avut nicio influenţă asupra desvoltării literaturii de dincoace de Carpaţi.

Astfel Alecu Russo, ale cărui lovituri au fost atât de simţite de „pedanţii" ardeleni, avea dreptate când spunea: „Ardealul n'a dat României, până acum (la 1855) o singură carte de închipuire şi care să răsbată inimile". Căci singura poezie de preţ din această lungă perioadă, *Deşteaptă-te Române* a lui Andrei Mureşeanu, nu putea să legitimeze aspiraţiile literare ale unei naţiuni.

Şi în întâia jumătate a veacului trecut nici nu stăteam atât de rău, dacă nu în privinţa creaţiei literare, în privinţa contactului cu înmuguririle literare de dincolo de Carpaţi, cărora Bariţ le-a dat o largă ospitalitate în foile sale. După 1848 însă, vlaga literară a acestor foi a secat, în mod intempestiv, mai ales în urma înclinării crescânde a conducătorului lor spre latinismul excluzivist.

Al doilea viţiu originar al latinismului a fost concepţia lui despre limbă. Voind ca această supremă dovadă a originei noastre să fie cât mai nepătată în înfăţişarea ei romană, latiniştii au apucat pe un drum greşit, care era să fie deadreptul funest pentru desvoltarea noastră sufletească. Rătăcirea aceasta a fost mai mare decât cea dintâi, pentrucă ea ameninţa să rupă unitatea noastră de limbă şi să izoleze pe intelectuali de popor, acesta din urmă ne mai înţelegând păsăreasca celor dintâi. Intemeietorii şcoalei fuseseră rezervaţi în tendinţa lor de latinizare. Timoteiu Cipariu însuşi, bun cunoscător al cărţilor vechi, a avut o oarecare măsură în purismul lui. Discipolii lui au mers însă cu exagerările şi încăpăţânarea până la ridicol. Şi cu cât latinismul câştiga în prestigiu şi se răspândea în mase, cu atât rătăcirea creştea. In fiecare

preot sau dascăl de sat găseai câte un vânător de etimologii latine. Gramatica devenise o boală ucigătoare de poezie.

S'a pornit dela ortografie şi dela alungarea elementelor străine, pentru a se ajunge, în momentul când s'a întâmplat reacţiunea junimistă, la pronunţarea cuvintelor aşa cum erau desfigurate de ortografia etimologică.

Şi n'a fost destul atât. Incă dela cel dintâi contact cu cultura latină, Ardelenii şi-au însuşit-o prin filiera germană. Ei au împrumutat astfel structura de frază a unei latine artificiale, care face fraza lor uscată şi neprietenoasă. Urmaşii au mers şi mai departe pe acest drum greşit, introducând în limba românească din Ardeal o mulţime de forme de structură germană şi maghiară.

Latiniştii au ajuns astfel într'un paradox, din care trebuia să fie bine scuturaţi pentru a se desmetici. Lipsiţi de stratificări sociale, Ardelenii nu puteau să se orienteze decât spre popor; „gergul" lui nu voiau însă să-l recunoască, iar de literatura lui, chiar dacă-şi umpleau saltarele cu ea — cum a făcut Ion Micu Moldovan — nu se prea entusiasmau. Sunt cunoscute epitetele cu care a învrednicit Cipariu — de altfel foarte măsurat la vorbă — această literatură. Mai târziu, sub influenţa covârşitoare a colecţiei lui Alecsandri, atitudinea lor s'a schimbat. Grigore Silaşi şi Atanasie Marienescu, cu toate că îmbătaţi de mitul Romei, au colecţionat şi au studiat această literatură cu o râvnă lăudabilă. Andrei Mureşianu are cuvinte elogioase pentru ea. Ei s'au ferit însă să facă din poezia populară un îndreptar al limbii şi mai ales un îndreptar estetic, căutând în ea îndeosebi înrudiri cu aceeaşi Romă a visurilor lor de totdeauna.

Dacă de jos în sus, cum era natural, latiniştii nu voiau să se orienteze în aşezarea limbii pe baze sănă-

toase de desvoltare, cu atât mai puţin puteau să se orienteze de sus în jos. In Ardeal nu aveam o clasă de sus, care să-şi fi alcătuit o limbă proprie, încercată în numeroase opere literare şi ştiinţifice. In Principate această clasă exista, limba ei era însă considerată ca o adevărată primejdie naţională. Grecismele ei mai întâi, franţuzismele mai apoi, au speriat pe cei câţiva Ardeleni cari au venit în contact cu boierimea de dincolo pe Carpaţi. Şi ei nu se gândeau atât la cei câţiva scriitori de mare marcă, ieşiţi din această clasă, la un Negruzzi, Kogălniceanu, sau Alecsandri, cari în genere s'au bucurat de mult prestigiu în faţa lor, cât la limba vorbită în societate, sau scrisă mai ales în jurnalele de după 1848. Limba acestei clase ei nu voiau să şi-o ia de dreptar; dimpotrivă, aveau pretenţia să-i impună limba construită de ei, în Ardeal.

Iată, în câteva cuvinte, pricinile gloriei şi decadenţei ideei romane la Românii de dincoace de Carpaţi, în această epocă. La toate acestea trebue să mai adăogăm prestigiul de care se bucurau, în Ardealul de după 1848, reprezentanţii latinismului. Cel căruia se datoreşte avântul lui nou, Timoteiu Cipariu, purta o aureolă legendară. In vrafurile de cărţi şi manuscrise, care umpleau pereţii chiliei lui austere, din modestul orăşel dela gura Târnavelor, era, pentru admiratorii lui, înţelepciunea lumii. Preşedinte al Astrei, membru mai apoi al Academiei Române, care i-a încoronat cu un mare premiu *Gramatica*, Ardelenii, în deosebi Blăjenii, îi urmau cu sfinţenie cuvintele.

Celălalt, Gheorghe Bariţ, era de o activitate miraculoasă. In ştiinţă, în literatură, în politică, el era mereu prezent, fiind gata să-şi spună oricând cuvântul, cu o sfătoşenie cuceritoare, chiar când îmbrăca cu tot mai multă preferinţă haina aspră a limbii latinizante.

Cei trecuţi dincolo, dintre cari nu amintim decât pe Barnuţiu, Laurian şi Papiu-Ilarian, prin activitatea lor

ştiinţifică şi publică de mare răsunet, prin dârzenia lor patriotică, creşteau şi ei mândria romană a celor de acasă. Dacă ei s'au stins mai de vreme, Cipariu şi Bariţ au atins vârstă de patriarhi, mustrând prin prezenţa lor încercările tinerilor de a se abate dela vechea dogmă.

A te atinge de unul din ei — mai ales aici în Ardeal, unde critica nu putea să ia avânt, din pricina necesităţii puternice a solidarităţii naţionale în lupta politică — era un adevărat sacrilegiu [1]).

3. Cu tot abuzul de filologie şi de istorie, necesitatea literaturii a fost însă mereu simţită.

In tot cursul veacului al XIX-lea, dar mai ales dela 1848 încoace, românismul ardelean a fost într'o creştere, care pe noi ne umplea de încredere, iar pe adversari de spaimă. Creştere biologică, politică, economică. Fenomenul acesta cerea o literatură corespunzătoare lui: energetică, optimistă, etică. Iată de ce Andrei Mureşeanu — cu toate că poet „monocotiledon", cum îl numeşte Maiorescu — s'a bucurat de un prestigiu atât de îndelungat, având atâţia imitatori. La concursurile literare ale revistelor şi ziarelor erau preferate bucăţile brodate pe aceste teme, chiar dacă erau inferioare celor cu alte motive de inspiraţie [2]). De aceea Ardea-

1) Glasuri timide s'au ridicat totuşi, din când în când, pentru a arăta primejdia lipsei de critică, pentru desvoltarea vieţii literare. Incă în 1864 un oarecare M. B. se plângea în *Aurora Română*. (II, p. 141 —142) de trista stare a literaturii noastre din pricina lipsei unei critici serioase, arătând că „datorinţa jurnalisticei este a sbiciui fără cruţare toate abuzurile, oricine le-ar face, precum şi îmbulzeala către altarul cel sacru al literaturii naţionale" *Familia* însăşi, care în privinţa aceasta se poate spune că a fost un adevărat sat fără câini, ofta mereu după critică, mai ales prin articolele' colaboratorului ei Spinu Ghimpescu, sub care se ascundea probabil Iosif Vulcan însuşi.

2) Caracteristic în această privinţă este concursul *Aurorei Ro-*

lul n'a voit să se lase înlănţuit, decât târziu, de tristeţea plină de vrajă a lui Eminescu şi a avut mereu rezerve faţă de literatura „bolnavă" a *Convorbirilor*. Chiar Alecsandri nu satisfăcea totdeauna setea de eroism a Ardelenilor. Până târziu, în 1893, Aron Densuşianu, cel mai înverşunat adversar al „Junimei", foarte erudit şi bine înarmat, plin adeseori de vervă, a rupt săgeţi împotriva „direcţiuniştilor", în numele unei literaturi „sănătoase" şi luptătoare. Din aceleaşi motive a scris Al. Grama, în 1892, pamfletul lui antieminescian, de tristă celebritate. Şi aceleaşi argumente le invoca şi Grigore Silaşi, în atacurile lui repetate din *Familia* şi *Amicul Familiei*. Acel popor „homeric" (cuvântul este al lui Slavici) care s'a trezit la vieaţă nouă, avea nevoe, asemenea tuturor popoarelor în epoca lor de expansiune, de epos şi de odă. Când un poet latinist, acelaşi Aron Densuşianu, a voit să i dea o epopee, a scris însă *Negriada*, un eşafodaj obositor de versuri, fără pic de duh poetic.

Aceşti Ardeleni au avut multă energie în ei, cu siguranţă că au fost printre ei şi oameni înzestraţi cu daruri poetice, le-a lipsit însă limba. Ea înflorea în apropierea lor, le intra în casă, mai mult decât în alte părţi ale românismului, şi ei, legaţi la ochi de latinism, n'o observau. Asemenea lui Anteu din mitul

---

mâne din Pesta, dela 1864, la care a luat premiul I Gheorghe Marchiş cu poezia *Un sfat* (publicată in rev. la p. 145—146), în care un tânăr român e sfătuit să-şi înăbuşe disperarea şi să intre în lupta pentru ridicarea patriei şi a naţiunii. Juriul a acordat apoi menţiune poeziei *Dor de libertate* (*Ibid.*, p. 157—158) de Iuiian Grozescu, fiind de aceeaşi inspiraţie patriotică. Abia în al treilea rând a fost menţionată poezia de dragoste a lui *Silvanu* [Z. Boiu] (*Ibid.*, p. 169—170), care ar fi meritat premiul I. De acelaşi spirit au fost conduse mai târziu şi juriile *Familiei*. La concursul acesteia din 1867 pentru cea mai bună nuvelă originală se anunţă că vor fi preferate bucăţile cu subiecte istorice şi populare (*Familia*, III, p. 491).

străvechiu, îi trebuia Ardealului, pentru a renaşte la o nouă viaţă literară, contactul cu pământul. Gestul acesta atât de bogat în consecinţe, pe care ei l-au uitat, l-au învăţat mai ales dela „Junimea".

4. E adevărat că terenul pentru el a fost pregătit întrucâtva de Alecu Russo, a cărui critică împotriva pedantismului ardelean a avut un ecou destul de puternic, chiar dacă a fost de scurtă durată, la Sibiu[1]). E adevărat apoi că Alecsandri s'a bucurat de un deosebit prestigiu, încă de timpuriu, în acelaşi Sud ardelean. El a străbătut însă, în toate unghiurile ardelene, mai ales după 1867, când a fost îmbrăţişat de „Junimea" şi când Titu Maiorescu a devenit teoreticianul operei acestui poet. Societăţile de lectură ale tinerilor Români, înfiinţate acum până şi în oraşele ardelene cu foarte puţină populaţie românească, îl declamau, iar trupele de diletanţi se hrăneau de preferinţă din repertoriul lui, chiar când acest repertoriu nu se prea potrivea cu împrejurările dela noi. După ce „Junimea" a biruit definitiv, Alecsandri s'a bucurat în Ardeal de o regalitate literară în mase, ca nici într'o altă provincie românească.

5. E deosebit de semnificativ faptul că întâiele atacuri mari ale lui Titu Maiorescu au fost îndreptate împotriva Ardelenilor[2]). Il durea poate pe acest fiu al dârzului Ion Maiorescu, că tovarăşii de luptă ai tatălui său au împins cultura românească, mai ales în Ardeal,

1) Cugetările lui din *România Literară* au fost reproduse şi comentate elogios în *Telegraful Român* din 1855—1856. Cf. I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria ziaristicei ardelene*, Sibiu, 1926, p. 93 şi D. St. Petruţiu, *Telegraful Român şi literatura de peste Carpaţi*, în *Gând Românesc*, I (1933), p. 167 şi urm.

2) *Despre scrierea limbii române* (1866); *Contra şcoalei Bărnuţiu* (1868), *Limba română în jurnalele din Austria* (1868).

unde era o problemă de existenţă naţională, pe un drum care putea să devină fatal. De aceea a început cu ei, pentru a-şi consacra apoi cea mai mare parte a activităţii critice luptei împotriva formelor fără fond, care privea în deosebi cultura din Regatul liber.

Sunt în deajuns de cunoscute atacurile lui împotriva Ardelenilor, pentru a mai stărui aici asupra lor. Ceea ce vreau să arăt este felul cum ele şi întreaga ideologia junimistă, au fost răspândite dincoace de Carpaţi, şi reacţiunea Ardelenilor în faţa lor.

Unul din secretele succesului „Junimei" a fost admirabilul spirit organizator şi priceputa strategie literară a membrilor ei, în deosebi a lui Titu Maiorescu şi Iacob Negruzzi. Când un talent tânăr era simţit undeva, se făceau imediat sondajii pentru captarea lui; când se întâmpla ca tânărul să promită mult şi să fie lipsit de mijloace, se făceau şi jertfe materiale pentru cucerirea lui. Aceeşi bună chibzuială şi strategie au fost întrebuinţate şi în organizarea şi răspândirea *Convorbirilor Literare*, organul de luptă al societăţii. Pentru a asigura existenţa revistei, s'a cumpărat o tipografie ceea ce a uşurat foarte mult editarea ei. Totdeauna prompt în relaţiile cu oamenii, cu acel umor cuceritor prin simplitatea lui, redactorul revistei a fost mereu preocupat de difuzarea ei cât mai largă.

Românii din Ardeal n'au fost uitaţi nici ei. Se pare chiar că s'au bucurat de o solicitudine specială. Incă în al doilea an de apariţie, *Convorbirile* sunt trimise societăţilor de lectură din Blaj, Beiuş[1]) şi Satu-Mare[2]), iar în al treilea la Oradea[3]), Orăştie[4]), Caransebeş[5])

1) *Conv. Lit.*, II, p. 283.
2) *Ibid.*, p. 299.
3) *Ibid.*, III, p. 40.
4) *Ibid.*, p. 104.
5) *Ibid.*, p. 340.

Sibiu[1]). Atât de importante i se par lui Iacob Negruzzi aceste societăți, încât le consacră o cronică specială în acelaşi an al revistei, înşirând, pe lângă cele amintite, societățile din Viena (unde erau atunci două), Cernăuți, Năsăud, Gherla şi Kecskemét (Ungaria), cărora de bună seamă li se trimetea de asemenea revista[2]). Afară de aceasta se făceau abonamente prin prieteni, al căror număr dacă la început n'a fost prea mare, le-a fost mare devotamentul. Avem informații pozitive despre abonamentele pe care le făcea profesorul I. Meşotă la Braşov, Ion Slavici la Arad şi Oradea, iar Ilarion Puşcariu la Sibiu. Cel dintâi se îndeletniceşte cu răspândirea revistei încă din al treilea an al ei[3]), pentru a ajunge cu câțiva ani mai târziu la frumosul număr de 40 de abonamente numai la Braşov[4]). Ion Slavici roagă cerul, în 1873, să dea un an bun, pentru ca numărul abonaților din Arad şi împrejurimi să crească la 40—50[5]). Lui Il. Puşcariu, Negruzzi însuşi ține să-i mulțumească, într'o scrisoare din 1874, pentru abonamentele culese la Sibiu[6]).

Prin aceşti agenți harnici şi devotați revista se difuza astfel în Ardeal, crescând sub pojghița latinistă încet, dar sigur, simpatiile pentru *Junimea*, în deosebi în sânul tinerimii.

6. Acestea n'au fost însă singurele fire, pe care *Junimea* le-a legat la începutul existenței sale, prin revista ei, cu Românii de dincoace de Carpați.

Incă din 1868 ochii societății se îndreaptă spre acel

1) *Ibid.*, p. 380.
2) *Societățile de lectură*, *Ibid*, p. 355—356.
3) *Ibid.*, p. 104.
4) I. C. Panțu, *Cartea lui Maiorescu* in *Gazeta Transilvaniei*, 1910, nr. 34.
5) Torouțiu, *Studii şi documente literare*, vol. II, p. 207.
6) *Ibid.*, vol. V, p. 147.

Braşov, care avea atunci cea mai numeroasă, mai cultă şi mai înstărită societate românească dintre oraşele ardelene, ale cărui legături cu principatele au fost totdeauna vii, de care pe Titu Maiorescu îl legau amintiri plăcute şi strânse relaţii de rubedenie [1]).

Am amintit mai sus de abonamentele lui I. Meşotă, harnicul director al liceului din Braşov, care a lăsat atâtea amintiri bune în urma lui. Relaţiile *Junimei* cu acest fost coleg de şcoală al lui Maiorescu [2]) nu s'au oprit însă la atât.

Din întâiele ei şedinţe, societatea literară dela Iaşi a fost preocupată îndelung de problema manualelor şcolare. Când a reuşit să intre în stăpânirea unei tipografii, între cele dintâi cărţi care au fost scoase de subt teascurile ei au fost aceste manuale. Discutând într'una din şedinţe care manuale de geografie şi istorie să fie editate, s'au oprit asupra lui Pütz, cărţile căruia se bucurau atunci de un bun nume în Germania [3]). A fost însărcinat atunci cu prelucrarea uneia din ele I. Meşotă, „a cărui inteligenţă şi solidă conştiinţă de lucru îi era (Junimei) cunoscută". Manualul a şi apărut în 1868, întâiul volum, iar în 1870 al doilea, bucurându-se ambele volume de recensia elogioasă a lui Titu Maiorescu [4]).

Alăturea de prelucrarea lui Meşotă, *Junimea* mai editează, în 1868, *Odele şi Epodele lui Horaţiu Flaccu,*

---

1) Protopopul Braşovului, I. Popasu, viitorul episcop al Caransebeşului, era unchiul după mamă al lui Maiorescu.

2) Meşotă a fost coleg, în 1850, cu Maiorescu, în cea dintâi şi atunci singura clasă a liceului român, proaspăt înfiinţat, din Braşov. Cf. A. Bârseanu, *Istoria şcoalelor române centrale din Braşov*, Braşov, 1901, p. 57.

3) Torouţiu, *Op. cit.*, vol. IV, p. 436.

4) Pentru întâiul cf. *Conv. Lit.*, I, p. 256, iar pentru al doilea *Ibid.*, vol. III, p. 136—138.

explicate în usul şcoalelor de 'G. I. Munteanu, atunci director al liceului braşovean [1]).

Din acest Braşov revista recrutează întâiul colaborator de dincoace de Carpaţi, în persoana aceluiaşi Meşotă, care publică în anul I (p. 248 şi urm.) conferinţa lui *Ochire asupra literaturii franceze*, importantă pentru răsunetul culturii franceze în Ardeal în acest timp de recrudescenţă a influenţei germane.

Cucerit prin aceste relaţii de *Junimea*, Meşotă îi va răspândi ideile mai ales în şcoala pe care o va conduce [2]). Incă din 1874, el introduce în liceu ortografia fonetică. Ajutat îndeosebi de I. A. Lapedat, I. Popea [3]), I. C. Tacit, a făcut din *Convorbiri* una din lecturile permanente şi cele mai plăcute ale elevilor din cursul superior. Elevii acestor profesori, I. C. Panţu, D. Făgărăşanu, Andrei Bârseanu, E. Codru-Drăguşanu, I. T. Mera, ş. a. vor transmite junimismul şi în alte centre româneşti.

7. Cu al doilea centru românesc din Sudul Ardealului, cu Sibiul, relaţiile *Junimei* au început, de asemenea, destul de timpuriu.

Şaguna însuşi a pivit cu interes mişcarea dela Iaşi, dela cele dintâi manifestări ale ei [4]). Am văzut cum *Telegraful Român*, care stătea sub directa lui supraveghere, primeşte cu simpatie critica lui Russo şi poeziile lui Alecsandri. De aceeaşi favoare se bucură şi

1) In *Conv. Lit.*, II, p. 128 lucrarea e menţionată într'o notă, în care, cu rezerva unor germanisme, e găsită bună.

2) Cf. pentru acţiunea junimistă la Braşov mai ales, I. C. Panţu *Cartea lui Maiorescu*, în *Gaz. Trans.* 1910, nr. 34.

3) Acesta recomanda, în 1877, într'o conferinţă ţinută elevilor, pe Alecsandri, Alexandrescu, Negruzzi, dar mai ales literatura populară. (*Idealele studentului român* în *Foişoara Telegrafului Român*, II, p. 18—21).

4) Ion Slavici, *Lumea prin care am trecut*, Buc., 1930, p. 81.

Convorbirile. Foiţa gazetei dela Sibiu se hrăneşte abundent din ele. Studiul lui Maiorescu *Despre poezia română* este reprodus acolo în întregime[1]). Şi reproducerile nu se reduc numai la atât. Adevărat că ele nu sunt comentate în mod deosebit, sunt însă atât de numeroase, încât e evident că sunt făcute cu un anumit scop, de care diriguitorul suprem al ziarului nu e străin.

Spirit realist, cu o orientare largă în atmosfera ştiinţifică, îndeosebi germană, a vremii, Şaguna s'a înconjurat de o pleiadă de tineri, crescuţi cu sprijinul sau sub directa lui supraveghere, mai ales în institutele de învăţământ din ţările germane. Astfel Nicolae Cristea, directorul de mai târziu al *Telegrafului Român* şi-a făcut studiile la Iena; Zaharia Boiu şi Ion Popescu, profesori la Seminarul şi Institutul Pedagogic, la Lipsca; D. Popovici Barceanu, profesor la acelaşi seminar, la Viena; Ilarion Puşcariu la Viena şi la Lipsca; Ion Bechnitz, redactor la *Telegraful Român* şi spiritus rector al *Tribunei* în aceeaşi Vienă şi la Heidelberg; Eugen Brote şi D. Comşa în alte centre germane.

Toţi aceştia au fost mai ales teologi, pedagogi, economişti şi ziarişti. Crescuţi fiind însă în aceeaşi atmosferă ca şi cei mai mulţi dintre junimişti, acţiunea şcoalei dela Iaşi a găsit, de timpuriu, o largă înţelegere în sânul lor.

Convorbirile Literare le urmărea de altfel cu interes activitatea. *Compendiul de drept canonic* al lui Şaguna a fost salutat de revistă printr'un lung studiu critic, semnat de N. Mandrea[2]). *Compendiile* de pedagogie şi psihologie ale lui Ion Popescu, s'au bucurat de primirea favorabilă a lui Maiorescu însuşi[3]).

1) *Tel. Rom.*, foiţa dela 1 Martie 1867 şi urm. Cf. şi Petruţiu, *Art. cit.*

2) *Conv. Lit.*, vol. II, p. 375 şi urm. şi 389 şi urm.

3) *Compendiul de Pedagogie* a fost recensat *ibid.*, II, p. 145—147.

Directorul *Convorbirilor* cere insistent colaborareà Sibienilor, adresându-le lungi scrisori, în care îi sfătuește să-și îndrepte limba, stâlcită de etimologiști și de școalele străine. Mai lăsați-vă de abstracțiunile nemțești — scrie el lui Ilarion Pușcariu, în 1874 — căci nu se potrivesc firii Românului, „ce nu poate sbura prin sfere eterice, ci vrea să pășească cu siguranță pe pământ vârtos". Să lapede apoi mulțimea de neologisme, luate în cea mai mare parte „din vânt", fără nicio legătură cu vechea limbă românească a cărei frumusețe el o admiră în Precuvântarea la *Biblia* lui Șaguna. „Frica că ne vor crede Slavi — continuă Negruzzi cu sfătoșenia lui românească — fiindcă limba noastră are încă elemente slave, elemente ce drept vorbind astăzi nici nu mai pot fi considerate ca slave, îmi pare tot așa de nebună ca omul bogat ce ar arunca galbenii de aur fiindcă sunt bătuți în fabrica împărătească din Austria. El sărăcește și nu este mai Român pentru aceasta. Noi ne calicim limba și tot nu ne facem mai Români în suflet... Ce am gândi de acel gospodar ce ar refuza să-și îngrașe pământul său cu gunoiu din altă țară, fiindcă e străin? Gunoiul său intră în pământ, grâul său se face mai frumos și nu este pentru aceasta un product străin... Trebue să ne rupem

„Expunereà — spune Maiorescu — este pretutindeni clară, limba pură și mai ferită de germanisme, decât în alte publicațiuni de peste Carpați" Ed. II-a a cărții a fost primită și ea elogios. *Ibid.*, vol X, p. 401—402. Despre *Psihologia empirică* Maiorescu spune (*Ibid.* XI, p. 243—244): „D. Popescu este dintre acei autori de peste Carpați, cari scriu bine românește. Înțelegem scriu bine, că scriu așa încât să-i înțeleagă toți Românii, așa încât să fie cât mai apropiați de limba populară și pe cât mai îndepărtați de construcțiile arbitrare ale filologilor, așa încât să ajungă a fi identitate de vorbire cu Românii culți din România liberă și să pregătească astfel înălțarea la vorbirea și scrierea unei limbi culte, uniforme în privința gramaticală și lexicală". Iar despre ediția a II-a a cărții afirmă că este „cea mai bună carte de materie filosofică în limba română". (*Ibid.*, XXI, p. 742).

cu sila de lanțurile ce ne-au legat trupul încă fiind în școală. Lucrul nu e ușor, dar suntem siliți a-l face de nu voim să pierim neapărat. Fără pedeapsă nu se leapădă nimeni de părinții săi". Ardelenii ar trebui apoi să se obișnuiască odată cu gândul că adevărata limbă și literatură românească numai în Regatul liber se poate desvolta. Căci nici „cel mai mare dușman al Românilor nu ar fi putut face atâta rău poporului nostru, cât au făcut câțiva învățați" de vreo treizeci de ani încoace. „Limba noastră nu o pricepem. Chipul nostru de a gândi se deosebește din ce în ce, străini suntem unii altora și inima noastră se răcește pentru frații depărtați de noi [1])".

Mai târziu, când N. Popea va scrie cea dintâi biografie a lui Șaguna, Slavici va primi-o printr'un studiu entusiast, în aceleași *Convorbiri*, făcând cu acest prilej un portret cald al marelui arhiereu, față de care el a avut totdeauna un adevărat cult.

Prin aceste încurajări, prin propaganda lui Slavici, care a stat în relații neîntrerupte cu Sibiul, apoi prin sporirea numărului membrilor cu aderenți crescuți în aceeași Germanie sau la Viena [2]), cercul junimist sibian și-a închegat de timpuriu rândurile și aștepta momentul pentru lupta deschisă.

Deocamdată membrii lui au intrat în casa înțelegătoare a *Telegrafului Român*, făcând din el o foaie bine scrisă [3]). Apoi, când s'au simțit destul de pregătiți, au ieșit pe teren. Organul lor a fost *Foișoara Telegrafului Român* [4]). Fiindcă această publicație are meritul de-a fi dat un ritm nou acțiunii antietimologice

1) Torouțiu, *Studii și doc. lit.* V, p. 148—154.

2) Simion Popescu, Dr. Ion Crișanu. ș. a.

3) „Cea mai modernă de peste Carpați" — spune Eminescu, la 1876 în *Curierul de Iași* (*Scrieri politice și literare*, ed. Scurtu, p. 158).

4) A apărut tot la două săptămâni în 1876 și 1877, doi ani deci, nu unul singur, cum afirmă Albini, *Op. cit.*, p. 23.

în Ardeal, se cuvine să ne ocupăm mai de aproape de ea.

Cu toate că a fost înainte de toate o revistă pedagogică şi de vulgarizare a ştiinţelor, ea este străbătută dela un capăt la altul de spiritul direcţiei noi.

In articolul program din fruntea nr. I, ni se spune că *Foişoara* va tinde la formarea unei culturi naţionale, întemeiată pe adevăr, cultură, care să se dăruiască larg maselor româneşti şi să-şi soarbă originalitatea din ele. Amintind de literatură, programa anunţă că vor fi preferate acele opere, care vor spori „fondul de idei sănătoase şi folositoare, care să ţină cumpăna superficialităţii şi a frazelor fără cuprins". In acelaşi număr, Dumitru Comşa, în articolul cu care îşi începe seria de *Studii asupra stării noastre economice*, se ridică împotriva instituţiilor întemeiate în mod pripit, neţinându-se seama de trebuinţele noastre reale şi de evoluţia naturală a poporului român.

In întreaga revistă se simte o atitudine hotărît critică. Eugen Brote, economist şi el, condamnă „încurajarea superficialităţii şi a ignoranţei pretenţioase, în literatura ardeleană din ultimul timp[1])". Voind dar adevăratul progres — continuă el în acel articol — trebue să ne folosim de operaţiunea inevitabilă a criticii. Numai o critică pozitivă „va da naştere unei lucrări serioase, bazate pe adevăr şi ştiinţă". Adevărul trebue spus răspicat, chiar dacă el ar supăra pe anumiţi „anteluptători naţionali" şi „ilustrităţi celebre". Consecvent cu sine însuşi, Brote începe în nr. 13 al *Foişoarei* un lung studiu critic asupra Asociaţiunii transilvane[2]). Pentru ideile lui sănătoase, bogat ar-

1) *Indulgenţă sau critică, Foiş*, I, p. 14—16.

2) *O privire asupra activităţii Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român dela înfiinţarea ei până la a XIV-a adunare generală. Ibid.*, I, n-rele 13—16, 18, 19.

gumentate, precum şi pentru claritatea cu care sunt expuse, studiul s'a bucurat de elogiul lui Eminescu însuşi, care îl reproduce în *Curierul de Iaşi*[1]). „Venerabilul comitet" al Asociaţiei este acuzat de Brote că „a preferit forma goală, înaintea fondului", gândindu-se la întemeierea unei Academii de Drept, când noi nu avem şcoalele elementare necesare. „Nu forţa brută— continuă el — nici fraze goale, ci o cultură trainică, desvoltarea puterilor sale materiale şi spirituale vor ridica şi susţine pe popor la o poziţie însemnată în Stat. O cultură trainică însă numai atunci se creează când poporul, în desvoltarea sa, urmăreşte legile naturii şi, după ce a zidit fundamentul, pune treptat piatră peste piatră, la edificiul culturii sale". Progresul *Astrei* în cei patrusprezece ani este o iluziune. Este însă „un postulat al progresului a ne desface, odată pentru totdeauna, de iluziuni şi chiar dacă am trece de răi naţionalişti, a cerceta cu sânge rece după adevăr".

Idei lansate de junimişti se pot găsi în multe din articolele colaboratorilor *Foişoarei*. Acolo însă unde ele s'au bucurat de o aplicare sistematică a fost în atitudinea redactorilor în chestiunile de limbă.

Inainte de toate revista a adoptat ortografia fonetică a *Convorbirilor*, ceea ce a fost o adevărată revoluţie culturală pentru Ardealul de atunci, în care chestiunea ortografică era discutată cu atâta pasiune[2]). Pentru apărarea poziţiilor ei fonetice, *Foişoara* avea în redacţie un om bine înarmat, pe Ion Bechnitz, care

1) *Scrieri*, ed. Scurtu, p. 314 şi urm.

2) *Familia*, care era mai concesivă în acest domeniu, fără de a se putea rupe însă definitiv de etimologism, primeşte inovaţia cu rezerve. In paginile ei Ion cav. de Puşcariu publică ale sale *Consideraţiuni ortografice* (*Fam.*, vol. XV, p. 266 şi urm.) în care „codiţele" şi „corniţele" „neofiţilor" dela Sibiu sunt ironizate cu mult duh. Cf. şi Albini *Op. cit.*, p. 23—24.

va juca mai târziu un rol însemnat în redacția *Tribunei*, întemeiată la 1884.

In studiul *Despre sistemul etimologic*[1]), el izbește în însuși capul școalei etimologice, în Timotei Cipariu. Argumentele invocate de el, izvoarele linguistice utilizate (în deosebi Max Müller), precum și concluziile la care ajunge sunt aproximativ identice cu ale lui Titu Maiorescu din *Despre scrierea limbii române*. El le mânuește însă cu o abilitate și o vervă care dă studiului o coloare proprie, deosebit de simpatică. Bechnitz atacă mai întâi pretinsa bază științifică a sistemului ciparian; arată apoi cât de nepedagogic și neeconomic este. Mai demonstrează că sub pretinsa unitate de limbă, pe care o urmărește acest sistem, se petrece, în realitate, o ruptură a vechei noastre unități de graiu, care era mult mai reală pe timpul ortografiei chirilice. Pentrucă sistemul etimologic nu e numai ortografic, ci și linguistic, ceea ce este o adevărată calamitate națională. Etimologiștii, spune el, citând exemple din graiul ardelean curent, tind tot mai mult să pronunțe cum scriu, formând astfel dincoace de Carpați o limbă ciudată, care n'are nicio legătură cu desvoltarea organică a limbii românești.

La sfârșitul anului 1877, *Foișoara* și-a încetat apariția. Faptul este anunțat prin următoarea notă către cititori: „După ce vedem realizată o mică parte a scopului ce ne-am propus, *Foișoara Telegrafului Român* va înceta cu numărul de față a apare în edițiune separată și va intra pe viitor în coloanele *Telegrafului Român*. Această schimbare în formă nu va altera întru nimic programul nostru cunoscut".

Și într'adevăr grupul va continua lupta junimistă, cu o energie îndoită, în paginile *Telegrafului*, care, în-

1) *Foișoara*, II, p. 133—135, 139—142, 149—152, 155—157, 162—164, semnat Bz.

cepând cu 1878, adoptă o ortografie fonetică temperată şi apare de trei ori pe săptămână".

Când Academia Română îşi tipăreşte, în acelaşi an, rapoartele cu „semne", gazeta o felicită pentru această inovaţie, printr'o scrisoare semnată de „Mai mulţi Ardeleni", în care se arată cum creşte simpatia pentru fonetism în Ardeal [1]).

Cel care va reprezenta cu mai multă stăruinţă şi pricepere ideile literare ale ziarului va fi tot Bechnitz. Răspunzând „Unui Etimologist", care propune, într'o lungă scrisoare către redacţie, o tranzacţie în chestiunea ortografică, el se aşează pe aceleaşi poziţii fonetice, încheind cu aceste cuvinte, care ne dovedesc cum problema limbii era pentru el o mare chestiune naţională: „Noi am primit semnele purcezând dela principiul că este necondiţionat de lipsă ca Românii, a căror limbă se află încă în proces viu de desvoltare, să ştie unii dela alţii cum vorbesc; şi ca nu cumva să se trezească odată, având aceeaşi scriere, desbinaţi unii de alţii prin graiu. Semnele [fonetice] silesc a părăsi acel clar obscur, numit unitatea ortografică, sub a cărui scut se ţese aici în Ardeal o limbă deosebită. Semnele ne fac să ştim cum vorbesc fraţii noştrii de dincolo de Carpaţi, cum se desvoltă limba noastră acolo unde singur se poate într'adevăr desvolta pe deplin" [2]).

1) Mai mulţi Ardeleni, *La adresa Academiei Române, Tel. Rom.* 1878, nr. 198. Se propune însă Academiei un fonetism temperat.

2) *O transacţie ortografică, Tel. Rom.*, 1879, n-rele 133—137, 139, 141—143, 145, 147—148 şi 151—152. Până la nr. 143 este propunerea „Unui Etimologist". urmează apoi observaţiile redacţiei nesemnate, după argumentele şi stilul lor cu siguranţă sunt însă ale lui Bechnitz. Tot el, recensând foarte just, al doilea vol. al *Dicţionarului* lui Cihac (*Ibid.*, n-relè 126—128 şi 130) critică sever *Dicţionarul* lui Laurian şi Massimu, un „făt tragicomic". Ale lui sunt apoi polemicile, pline de spirit şi ironie, cu Gr. Silaşi, care

Atât *Foişoara* cât şi *Telegraful* nu se vor mulţumi numai cu apărarea ortografiei fonetice, ci vor urmări şi purificarea limbii de germanisme şi ungurisme, organizând o adevărată goană după ele, mai ales în manualele de şcoală. Până în 1883, când în urma unui conflict politic cu Mitropolitul Miron Romanul, Nicolae Cristea, redactorul *Telegrafului* a trebuit să părăsească ziarul, urmat fiind de prietenii lui junimişti, *Telegraful* a continuat propaganda pentru ideile direcţiei noi.

Pentru răspândirea fonetismului în mase, doi din redactorii *Foişoarei*, Eugen Brote şi D. Comşa, tipăresc cu semne, începând din 1877, *Calendarul bunului econom*, în care literatura *Junimii* şi folclorul ocupă aproape întreaga parte literară [1]).

abuza intr'un mod bizar şi comic de analogia în limbă, permiţându-şi să schimbe unele cuvinte din *Latina Gintă* a lui Alecsandri (*Un „meşter strică"*, în *Tel. Rom.*, 1878, nr. 91 şi *Despre „derepţiunea" în desvoltarea limbii române, Ibid.*, n-rele 115—117)

1) *Calendarul* avea o parte literară mai redusă, fiind consacrat mai ales chestiunilor de economie practică. Intâiul, cel de pe 1877, cuprinde: Slavici, *Popa Tanda*, Alecsandri, *Cinel-cinel şi Groza*, Bolintineanu, *Mărioara*, Matilda Cugler, *Cât te-am iubit*, Veronica Micle, *De-aşi putea*, Gr. Alexandrescu, *Ţiganul şi Purcelul*, Miron Pompiliu, *Cântece populare* şi o traducere din Goethe, Maiorescu, *Despre scrierea limbii române* (în extras). *Calendarul* de pe 1878 nu-l cunosc decât dintr'o notă a *Tel. Rom.* El cuprinde *Răsbunarea lui Statu Palmă, Sămănătorii şi Rodica* de Alecsandri, apoi *Stan Bolovan* de Slavici, *Toader şi Mărinda* şi Poezii poporale. Cel de pe 1879 cuprinde: Creangă, *Povestea lui Harap Alb*, Alecsandri, *Cântecul gintei latine*, *Ulciorul fermecat* şi *Lăcrămioare*, Volenti, *Problemul deslegat* (poezie), apoi cântece populare. Partea lui economică este scrisă într'o limbă admirabilă. El se tipăreşte „în mii şi mii de exemplare" (*Tel. Rom.*, 1878, nr. 108). Pentru buna lui redactare, a fost remarcat de Eminescu în *Curierul de Iaşi (Scrieri*, ed. Scurtu, p. 332). Tot Eminescu recensează (în *Conv. Lit.*, XI, p. 197—199, ed. Scurtu, p. 309—314) *Pomăritul* lui D. Comşa, făcând cu această ocazie sugestive observaţii asupra limbii româneşti şi condamnând purismul filologilor, cari îşi „sug teoriile din degetul cel mic".

Sibiul n'a făcut însă în acest timp, propagandă fonetică numai prin *Foişoară* şi *Telegraf*. Cu un an în urma celei dintâi, apărea tot acolo, *Albina Carpaţilor*, scrisă şi ea cu ortografie fonetică, maì temperată însă decât a *Foişoarei*. Revista nu are ideologia hotărît junimistă a grupului dela *Foişoara*. Redactorul ei principal, Ion A. Lapedat, a căutat să-şi asigure, încă înainte de apariţia publicaţiei, simpatiile şi colaborarea cercului junimist din Bucureşti. Acesta s'a oferit chiar ca manuscrisele să fie citite, înainte de apariţia în revistă, în şedinţele sale. Probabil din cauza legăturilor lui cu fraţii Densuşianu şi cu grupul Haşdeu, la foile cărora a colaborat, Maiorescu a refuzat sprijinul [1]). Dacă n'a militat însă pe linia junimistă, totuşi, prin ortografie, prin limba îngrijită, prin colaborarea unor scriitori filojunimişti, între care nu amintim aici decât pe Alecsandri, apoi prin bogatul folclor, pe care îl publică, precum şi prin nota ei hotărît panromânească, *Albina Carpaţilor* a ajutat mult la înfrângerea latinismului şi la biruinţa ideilor direcţiei noi.

8. Al treilea focar de răspândire a junimismului în Ardeal a fost Viena, prin „România Jună", cea mai bine organizată societate de studenţi români până la Unire [2]).

„Infecţia" datează mai ales din 1870, când Iacob Negruzzi, vizitând Viena, face cunoştinţă cu Eminescu şi Slavici, cucerindu-i pentru *Convorbiri*. Conducătorul

---

1) Scrisoarea lui Slavici către Iacob Negruzzi, din 5 Aug. 1877 în Torouţiu, *Op. cit.*, vol. II, p. 281. Se pare că Slavici nu e prea mulţumit de refuzul lui Maiorescu, căci el roagă pe Negruzzi să sprijine revista în *Convorbiri*, deoarece ea-şi propune să lupte în Ardeal, împotriva *Familiei*, şi în favoarea Junimei. El a şi dat *Albinei* povestea *Ionea mamei* (III, nr. 5). Eminescu a ţinut să remarce, în *Curierul de Iaşi* şi această revistă (*Scrieri*, p. 330).

2) Asupra ei cf. Ion Grămadă, *Societatea academică „România Jună" din Viena (1871—1911)* Arad, 1912.

revistei ieşene a făcut o bună alegere. Cei doi scriitori s'au nimerit să fie cele mai lucide capete ale tinerimii române din Viena, amândoi plini de entusiasm şi cu pronunţate înclinări spre acţiune socială. Ei vor căuta deci să inoculeze societăţii, în întâiul comitet, unul ca preşedinte, iar celălat ca bibliotecar, principiile junimiste, dându-le însă o nuanţă mai naţionalistă. In organizarea serbării dela Putna, în a cărei desfăşurare au partea leului, ei cer mereu sfatul societăţii ieşene. La propunerea lor comisiunea pentru censurarea discursului festiv al serbării a fost alcătuită din Alecsandri, Maiorescu, Negruzzi şi Pogor. S'a mai nimerit ca discursul să fie rostit de un tânăr colaborator al *Convorbirilir*, A. D. Xenopol, pe atunci student la Berlin. Toate acestea, dar mai ales alegerea lui Maiorescu în comisia de censurare a discursului, împotriva căruia se ducea atunci, în ţară, o urâtă campanie de denigrare, a stârnit o adevărată furtună în sânul societăţii. Comitetul cu simpatii junimiste a fost crunt atacat. Opoziţia, condusă de Ioniţă Bumbac, a reuşit, printr'o bună propagandă, să-şi câştige majoritatea în societate. Şcoala dela Iaşi a fost declarată de primejdie naţională. Ea nu merită decât „să se scuipe în ea" — a declarat şeful acestei opoziţii[1]). Astfel Slavici şi Eminescu şi-au dat demisia, cel din urmă pregătindu-se cu o pledoarie pro Maiorescu, pe care însă, mai ales la intervenţia lui Slavici, n'a mai dat-o publicităţii[2]).

Din polemica aceasta înfierbântată, câţiva Ardeleni s'au ales însă cu pronunţate simpatii junimiste. Nu mai insistăm asupra lui Slavici, care, alăturea de Eminescu, a fost capul răutăţilor; credem însă că Sibienii Ion Bechnitz[3]), D. Popovici Barcianu, Ilarion Puşca-

1) Eminescu, *Scrieri*, ed. Scurtu, p. 18.

2) Slavici, *Amintiri*, p. 44—46.

3) Slavici spune *(Ibid.)*, că întâia oară când l-a văzut pe Eminescu la Viena era în societatea acestuia. Cf. şi Grămadă, *Op. cit.* p. 59.

riu, Maior (viitor protopop al Săliştei), apoi Braşovenii Sterie Ciurcu, Teodor Nica, Năsăudenii Tanco, Mazăre şi Docan, Blăjanul I. Neagoe, Arădanii Oncu şi Hozanu, au luat din aceste discuţii sămânţa junimistă, pe care vor răspândi-o apoi în oraşele ardelene [1]).

In urma lor a rămas la *România Jună* o luptă ortografică ce nu s'a încheiat definitiv decât în 1882. Ortografia grupa simpatiile şi ridica sau răsturna comitetele. In 1874, Ardelenii latinişti doboară comitetul, alcătuit în majoritate din Bucovineni, conduşi de Pompiliu Dan care, pe lângă că adoptă fonetismul *Convorbirilor*, mai făcu şi crima de a alege membru de onoare al societăţii pe Maiorescu, atunci Ministru al Instrucţiei [2]).

De acum înainte simpatiile pentru direcţia nouă merg însă crescând, alimentate fiind mai ales de absolvenţii liceului din Braşov. De prin 1878 se coace în sânul societăţii lovitura hotărîtoare împotriva etimologismului, care n'a fost dată însă decât în 1882.

In 1878 îşi începe discret agitaţia junimistă în societate Andrei Bârseanu şi Ion Paul, care sunt aleşi ambii în comitetul societăţii [3]).

In anul următor se adaogă acestor doi I. C. Panţu, Ion Pipoş, I. Moisil, Solomon Haliţă, Septimiu Albini, S. Pop, Dionisie Făgărăşanu, E. Codru-Drăgăşanu, A. Şterca Suluţiu, Silv. Moldovan, Matei Voileanu, I. Cupărescu şi Demian [4]), veniţi la Viena, dela Braşov, Blaj, Năsăud, Arad, cuceriţi însă, încetul cu încetul

1) Pentru unele din nume cf. şi Slavici, *Unitatea noastră culturală* în *Tribuna* (Arad), 1907, Nr. 6-8, 10-12.

2) Slavici, *Scrisoare către Titu Maiorescu,* din Oct. 1875, în *Conv. Lit.*, LXIII, p. 1149-1153. Maiorescu purta atunci un deosebit interes societăţii, fără îndoială pentru a şi-o cuceri pentru scopurile lui culturale. Când este ales membru de onoare, el donează 30 napoleoni pentru biblioteca Rom. June. (Grămadă, *Op. cit.*, p. 93).

3) *Familia*, XIV, p. 595.

4) I. C. Panţu, *Cartea lui Maiorescu,* în *Gaz. Trans.* 1910, nr. 34.

pentru direcţia nouă de către Braşoveni. Discuţiile au început, bineînţeles, dela ortografie, pentru a ajunge la idei şi a rămâne numai la ele. „Cartea" lui Maiorescu a devenit cea mai citită din biblioteca societăţii.

In 1880—1881, grupului amintit s'au mai alăturat St. Popovici din Lugoj, Pop Radu şi Octavian Bonfiniu din Blaj, I. T. Mera, Ciril Vulcan, D. Ştefan şi Enea Hodoş, veniţi mai ales dela Braşov. In semestrul de vară ei organizează, în deosebi la iniţiativa lui Andrei Bârseanu, o serbare pentru jubileul de 60 de ani al lui Alecsandri, care evidenţiază şi mai mult pe junimişti în societate.

In 1881—1882, coeziunea grupului se accentuiază. Pentru a-şi arăta cultul maiorescian, membrii lui împrumută nu numai ideile, ci şi barbişonul maestrului. Grupul se numeşte acum „Arborele", numărând după Panţu 14, iar după Moisil 17 membri[1]). El ţine, fără îndoială după modelul *Junimei*, şedinţe literare săptămânale. Numărul aderenţilor creşte atât de mult, încât la sfârşitul anului se mută cu şedinţele la sediul societăţii, punând stăpânire pe ea. Pentru a-şi serba triumful, ei organizează, în Iunie 1882, o şedinţă festivă în onoarea Junimei, cu prilejul împlinirii a 15 ani de apariţie a *Convorbirilor*. Ne mărginim să dăm aici programul acestei serbări, ale cărui puncte sunt îndeajuns de semnificative. Preşedintele societăţii C. Popazu (văr cu Maiorescu) rosteşte cuvântul de deschidere; S. Pop recitează *Inşiră-te Mărgărite* de Vasile Alecsandri şi *Scrisoarea a III-a* de Eminescu; S. Haliţă vorbeşte despre *Literatura română dinainte de 1868, Titu Maiorescu şi direcţia nouă critică în cultura română;* I. T. Mera despre *Scriitori dela Junimea;* S. Albini, despre *Titu Maiorescu şi poezia română.* Toţi au înălţat osanele

1) Iuliu Moisil, *Scrisoare către I. Negruzzi*, în *Arhiva Someşană*, nr. 8 (1928), p. 54—58.

Junimei, mai ales şefului ei. S'au citit apoi scrisori şi telegrame dela Titu Maiorescu, I. Negruzzi, dela un grup junimist din Iaşi şi dela altul din Braşov [1]).

Cum era de aşteptat, serbarea prin caracterul ei ostentativ junimist, a trezit ecou în Ardealul cu multe puteri latiniste încă [2]). Cel care a făcut elogiul bătrânilor a fost Grigore Silaşi, cel din urmă latinist ardelean bine înzestrat [3]). El începe prin a lovi în Slavici, care în *Familia* [4]) luase apărarea lui N. Gane, ale cărui nuvele au fost criticate, mai ales pentru limba lor, de un Elia Trăilă, elev, se pare, al lui Silaşi [5]). Foarte probabil că Silaşi a cumulat aceste două replici cu intenţia de a izbi nu numai în tinerii dela Viena, pe cari îi considera mai mult sau mai puţin inconştienţi, ci şi în acela care era privit pe drept cuvânt principalul instigator junimist în Ardeal. Articolul fostului profesor dela Universitatea din Cluj e plin de vervă şi de o indignare simpatică prin sinceritatea ei. Slavici recomanda pe Gane ca model de limbă a claselor culte din Regat, pe care intelectualii ardeleni ar trebui să o urmeze, pentru a se mai desbăra de germanisme şi ungurisme. Silaşi admitea că limba cultă numai în Regatul liber se poate creia, cerea însă boie-

1) Aceasta a fost semnată de N. Pilţia, V. Voina, Dr. G. Baiulescu, Cipr. Porumbescu, I. Socaciu, G. Chelariu şi A. Bârseanu. Cf. şi I. Breazu, *Noi contribuţii privitoare la pătrunderea junimismului în Transilvania* în *Studii Literare,* I (1942), p. 213 şi urm.

2) Dări de seamă despre ea s'au publicat de către I. C. Frunză [Panţu] în *Gaz. Trans.* din 1882, n-rele 66 şi 67, de unde a fost reprodusă fragmentar în *Conv. Lit.* din acelaşi an, p. 157—163. Apoi de către „Un oaspe" în *Telegràful Român* din 1882, nr. 69. „Cât voi trăi nu voi uita această serbare" — îşi încheie el reportajul. Conferinţa lui I. T. Mera a fost reprodusă *Ibid.,* n-rele 72—73 apoi în *Familia* 1882, p. 302—304.

3) *D-l Slavici şi serbarea României June în onoarea Conv. Lit.,* în *Familia,* 1882, p. 401—403, 414—415, 432—435, 444—447.

4) 1882, p. 255 şi urm.

5) Critica lui Trăilă. *Ibid.,* p. 223—226.

rilor de dincolo să mai lase grecismele şi franţuzismele. Venind apoi la tineri, el îi mustră pentru laudele exagerate, aduse *Junimei*, făcând *tabula rasa* cu tot ce s'a înfăptuit până atunci în literatura română, fără să uite nici acţiunea lui Kogălniceanu dela *Dacia Literară*. Se ridică împotriva „gergurilor", cu care „Direcţiuniştii" vreau să ne fărămiţeze limba. Recunoaşte şi el o cădere a literaturii, mai ales dela 1860 încoace. Ea n'a fost ridicată însă de producţia *Convorbirilor*, căreia nu-i recunoaşte decât oarecare merite în nuvelă. El înşiră astfel multe din argumentele care au fost utilizate împotriva şcoalei dela Iaşi de numeroşii ei critici, a căror sământă n'a pierit nici astăzi.

Violentei ieşiri a lui Silaşi îi replică I. T. Mera, unul din cei vizaţi de ea[1]). Mera reproşează profesorului clujan tonul, şi face apoi, înarmat cu multe citate din Maiorescu, o nouă profesiune de credinţă junimistă. Silaşi ripostează prin articolul *Limbă poporală şi limbă literară*[2]), în care se ridică cu aceeaşi vervă împotriva ideilor linguistice ale *Junimii*, terminând cu o pledoarie caldă a latinismului.

Astfel s'a încheiat cea din urmă mare luptă dintre latinişti şi junimişti în Ardeal[3]). Oricâte argumente ar fi invocat însă Silaşi pentru apărarea latiniştilor, tinerii dela Viena, încurajaţi acum şi de P. Carp, care era ministru acolo, nu mai puteau fi readuşi la matcă. Ei îşi continuă drumul în „direcţia nouă", scoţând, un an mai târziu, frumosul *Almanah*, în care Eminescu şi-a publicat *Luceafărul*, iar alăturea de el colaborau Alecsandri, Maiorescu, Creangă, Gane, Slavici şi Xenopol[4]).

1) *Familia*, 1882, p. 479—482.

2) *Ibid.*, 1883, p. 4—6, 16—19.

3) Cum era de aşteptat, serbarea dela Viena a amărît mai ales pe Blăjeni. Lui Albini i s'au făcut, la întoarcerea la Blaj, aspre reproşuri pentrucă participase la ea. (Cf. Albini, *Op. cit.*, p. 28).

4) Al doilea *Almanah* al României June, cu colaborări în majoritate junimiste şi acestea, a apărut în 1888.

9. Ideile însuşite la Viena au fost răspândite larg în Ardeal[1]). Nu mai amintim de surplusul de junimism adus din capitala monarhiei de Braşoveni şi Sibieni. De acolo însă mai ales s'a transmis junimismul la Arad, Năsăud şi Caransebeş.

Captarea Aradului pentru noua ideologie literară a încercat-o Slavici încă din 1872, după întâia lui petrecere în Viena. De atunci încearcă el să facă abonamente pentru *Convorbiri*, atât la Arad, cât şi la Şiria [2]). In anul următor, dela propaganda între prieteni, trece la prelegeri publice, de felul celor care se ţineau la Iaşi, bine înţeles la înălţimea modestului public intelectual din acest oraş de margine. In una din aceste prelegeri el vorbeşte despre Alecsandri, Maiorescu, Eminescu — întâia oară, cred, când s'a vorbit despre Eminescu în Ardeal — apoi, despre poezia populară. Alecsandri şi cântecul popular merg direct la inima Arădanilor; pentru a-l pricepe pe Eminescu nu sunt însă destul de pregătiţi. „Atât din această prelegere — scrie el lui I. Negruzzi — cât şi din alte convorbiri cu oamenii de aici, m'am convins că direcţia d-voastră va intra la noi fără a da de greumânte [3])". Incolţit de mizerii, el se gândeşte la un mic capital cu care ar cumpăra cărţi din „Ţară" — fără îndoială junimiste, sau acceptate de *Junimea* pentru a le vinde printre ai lui [4]).

In acelaşi an el face propagandă pentru *Convorbiri* la Oradea-Mare, unde petrece câteva luni [5]).

In Decemvrie e însă iarăşi la Viena, unde e scăpat de o grea boală şi prin ajutorul bănesc al *Junimii*, iar

1) Ardelenii formau de altfel majoritatea membrilor „României June". (Cf. statistica pe regiuni din Gramadă, *Op. cit.*, p. 167).

2) Torouţiu „*Op. cit.*, II, p. 185.

3) *Ibid.*, p. 207—208.

4) *Ibid.*, p. 211.

5) *Ibid.*, p. 215.

când se întoarce de acolo, în 1874, trece la Iaşi. Fie din capitala Moldovei, fie din Bucureşti, unde se mută în 1877, el păstrează legături strânse cu Ardelenii, în deosebi cu Arădanii şi cu grupul sibian dela *Telegraful Român* (la care colaborează), în cercul cărora se bucura de mare admiraţie. Cu un an înainte, el era convins de biruinţa *Convorbirilor* în Ardeal: „Noi singuri — scrie el lui I. Negruzzi — ne putem făli că avem prieteni grupaţi în Ardeal şi *Convorbirile* vor fi foaia care, mai curând sau mai târziu, va fi citită în Ardeal [1])".

In urma lui steagul junimist a fost ţinut la Arad, cu mai multă sau mai puţină vigoare, de Gherasim Şerb, prietenul de şcoală al lui Slavici, Const. Gurban, Vasile Mangra şi Romul Ciorogariu [2]).

Tăvărăşia de idei începuse cu unii din ei de mult, de când se întâlniseră în paginile *Speranţei* (1869), cea dintâi foaie românească din Arad, continuată cu *Lumina* (1872—1875) [3]). Simpatia junimistă a grupului este evidentă însă numai în *Biserica şi Şcoala*, care începe să apară în 1877, ca organ oficial al Episcopiei arădane. Literatura propriu zisă ocupă puţin loc în foaie, atunci însă când străbate, între rapoartele şi „circularele" ei, este alcătuită mai ales din reproduceri din *Convorbiri*. Alecsandri este preferat şi aici. Dragostea pentru poetul ajuns acum, în urma concursului dela Montpellier, la culmea gloriei, este de altfel foarte puternică la această extremitate a românismului. Arădanii ţin, cu acest prilej, să-l felicite, printr'o caldă adresă, căreia poetul îi răspunde, făcând elogiul Ardealului, într'un mod cu totul neobicinuit

1) *Ibid.*, p. 276.

2) Slavici, *Amintiri*, p. 81, *Lumea prin care am trecut*, p. 81.

3) Asupra colaborării lui Slavici la aceste două foi cf. Gh. Ciuhandu, *Ioan Slavici ca pedagog*, în *Hotarul* (Arad), II, 1934.

pentru autorul *Dicționarului grotesc*[1]. Gazeta arădană se preocupă însă mai ales de chestiunea ortografiei, pe atunci în centrul discuțiilor literare de dincoace de munți. Vasile Mangra, cel mai inteligent dintre redactori, insistă asupra ei cu prilejul ridicării de către Sinodul românesc a chestiunii tipăririi cărților bisericești cu litere latine[2]. El cere ca limba acestor cărți să fie ferită, atât de exagerările latiniste, cât și de cele fonetiste, adoptându-se o limbă care să fie înțeleasă de toți Românii și care să fie revăzută de marii noștri scriitori. Semnificativ este elogiul cu care *Biserica și Școala* reproduce, în același an, raportul academic al lui Titu Maiorescu în chestiunea revizuirii ortografiei. Comentând, într'un articol, discuțiile stârnite de propunerile șefului junimist[3], foaia constată, „cu deplină mulțumire, că de când ilustrul Titu Maiorescu a pus în evidență dificultățile și deteriorările ce le întâmpină limba română prin sistema etimologică, ortografia pur etimologică, chiar la noi dincoace de Carpați pierde din ce în ce mai mult din terenul ocupat". Gazeta constată apoi cu îngrijorare că mai ales în părțile ungurene procesul de desfigurare al limbii face progrese dezastruase, deoarece Românii de acolo sunt în contact mai des cu Ungurii, iar ortografia etimologică îi împiedică să cunoască adevărata limbă românească. Prin stilul și cuprinsul lor, aceste articole par a fi ale lui Vasile Mangra, chiar atunci când nu poartă semnătura lui. Din pricina acestor idei filojunimiste el a fost nevoit să părăsească redacția foaiei, în 1883, șeful lui ierarhic, Episcopul Ion Mețianu, fiind un etimologist îndârjit[4].

1) Textul adresei și răspunsul poetului în *Bis. și Șc.*, II, p. 195.

2) Cf. *Bis. și Șc.*, I, p. 109—110 și IV, p. 369—370.

3) *Ibid.*, V, p. 162—164.

4) Roman Ciorogariu, *Sperantia (1869), Lumina (1872), Biserica și Școala (1877), Tribuna (1884-1912)*, Cluj, 1934, p. 11.

Luându-şi, în articolul *Steaua noastră conducătoare*, rămas bun dela gazeta căreia îi dăduse cele mai bune pagini, Mangra spune, între altele: „Pe lângă aceasta n'am uitat nici datoria ce aveam în respectul culturii şi progresului limbii naţionale. Un jurnal românesc, oricare ar fi ramura literară ce tratează, nu este iertat să ignoreze progresele limbii naţionale, de aceea atât în privinţa limbii, cât şi a modului de a scrie noi ne-am conformat, pe cât ne-a stat în putinţă, curentului binefăcător de peste Carpaţi. Noi ştiam prea bine şi suntem convinşi de ceea ce ne spunea mai deunăzi un mare jurnal din Bucureşti: „A trecut timpul, când direcţiunea în cultura naţională să fie dată de o mică pleiadă de Români erudiţi din Transilvania" şi că astăzi „România trebue privită ca centrul dela care să se împartă razele luminoase pentru întregul românism [1])".

10. Din Viena au ajuns câteva simpatii junimiste şi la Năsăud. Ioan Mălai, Const. Moisil, Ioan Ciocan, Pavel Tanco, A. P. Alexi, profesori la gimnaziul de acolo, au trecut pe la *România Jună* în prima perioadă de agitaţie junimistă a acestei societăţi. Ei trebuie să fi fost aceia cari au provocat, în sânul corpului profesoral, discuţii aprinse pe chestiunea ortografiei, încă de prin 1874 [2]). Ele au ecou şi în sânul elevilor din cursul superior, cari citesc de preferinţă *Convorbirile*, declamă la societatea lor „Virtus Romana redidiva", pe Vasile Alecsandri şi admiră literatura populară. In a doua perioadă de propagandă pentru junimism la Viena, întâlnim acolo pe Năsăudenii S Haliţă, Iuliu Moisil şi S. Pop.

Năsăudul mai avea apoi, în pedagogul Vasile Petri,

1) *Biserica şi Şcoala,* VII (1883), p. 52.
2) I. Moisil, *Art. cit.,* în *Arh. Som.*

un om deschis ideilor junimiste[1]. Studiind la Praga (1853—57), el vine în contact, cu o parte cel puţin, din cercul de idei în care vor fi crescuţi unii dintre membrii şcoalei dela Iaşi. De aceea el este, destul de timpuriu pentru această regiune, adept al ortografiei fonetice, pe care o răspândeşte larg prin popularele sale *Abecedare* şi *Legendare*[2].

Datorită influenţei lui şi a celorlalţi profesori amintiţi, ortografia cu semne a fost introdusă în ţinutul Năsăudului încă din 1882[3].

11. Un mic nucleu junimist s'a înfiripat apoi la Caransebeş.

Acolo a păstorit (dela 1865—1889) Episcopul Ion Popasu, unchiul după mamă al lui Titu Maiorescu, care privea cu simpatie ideile literare ale nepotului. El a avut, *mutatis mutandis*, în acest oraş grăniceresc, rolul lui Şaguna la Sibiu. Cu aceeaşi solicitudine ca şi marele arhiereu se îngrijea de educarea elementelor mai alese ale tineretului în centrele de cultură germană. Asemenea aceluia invita apoi, la institutele de cultură de sub ocrotirea lui, tineri înzestraţi cu idei moderne.

In anii 1882—1883 petrece acolo, ca profesor la Institutul Teologic şi Pedagogic, Ioan Paul, unul dintre cei mai aprigi luptători pentru *Junimea* la *România Jună*. In 1886—1889 e profesor la acelaşi Institut, Vasile Goldiş, fost şi el, în 1883, membru al societăţii studenţeşti dela Viena, când aceasta îşi edita celebrul

---

1) Sandu Manoliu, *Un ales pedagog al Ardealului: Vasile Petri*, în *Icoana unei şcoli dintr'un colţ de ţară românesc*, Năsăud, 1930, p. 169 şi urm.

2) In *Tel. Rom.*, 1878, nr. 44, recensându-i al său *Nou abecedar românesc*, D. P. B[arcianu] îl felicită pentru această inovaţie.

3) Dr. A. P. Alexi, *Incă ceva despre conferinţa dela Blaj şi despre ortografia scrierii româneşti*, în *Tribuna*, II, nr. 124—130.

Almanah. In acelaşi timp conducerea institutului este încredinţată lui St. Velovan, foarte apreciat în cercurile junimiste, la revista cărora colaborează cu studii pedagogice şi filosofice.

12. Astfel, în jurul anului 1880, Junimea îşi avea asigurată simpatia elitei tinerimii din Ardeal. Bătrânii înşişi au început să şovăe în atitudinea lor, mai ales în chestiunea ortografiei. Când, în 1880, Academia a discutat raportul lui Titu Maiorescu, Vicenţiu Babeş, unul din etimologiştii îndârjiţi de altădată, a trecut de partea şefului junimist. Ca director al *Albinei*, spunea el, a primit numeroase scrisori prin care cititorii „protestau mereu că nu pot să citească" ortografia etimologică a ziarului [1]).

Cu doi ani înainte, Iosif Vulcan se ridicase împotriva *Dicţionarului* lui Laurian şi Massimu, cerând unificarea ortografiei [2]). Atunci el se gândea însă mai mult la o unificare pe baze etimologice. Când a văzut însă că tinerii se îndreaptă tot mai insistent spre ortografia fonetică, directorul *Familiei*, care avea ochii mereu îndreptaţi spre ei, a cedat, introducând în revistă, începând cu 1882, un fonetism moderat. Cu acest an revista se îmbunătăţeşte, directorul ei orientându-se mai hotărît spre cercurile junimiste. De unde, prin 1880—1881, *Familia* trăia aproape numai din reproduceri [3]), în 1883 Vulcan reuşeşte să publice şase poezii de ale lui Emiuescu, să primească apoi inedite dela Alecsandri, Matilda Poni, Duiliu Zamfirescu, Carol Scrob, ş. a. colaboratori ai *Convorbirilor*. In acelaş an, A. C. Şor (Iuliu C. Roşca), corespondentul

1) *Familia*, XVI, p. 216—217.

2) I. Vulcan, *Ce cerem dela Societatea academică*: *Familia* XIV, p. 433—435.

3) Ceea ce i-a adus o aspră critică a unui Braşovean, I. A. Castor, în *Tel. Rom.*, 1880, nr. 142—143.

bucureştean al revistei, relatează adeseori despre şedinţele *Junimei* din casa lui Maiorescu, la care el ia parte activă, citind o lucrare de folclor [1]).

Această năvală de junimism, în revista care s'a făcut adesea ecou al adversarilor direcţiei noi, avea nevoe de o lămurire. Ea vine din partea directorului, în portretul pe care acesta îl face lui Titu Maiorescu [2]). După ce fixează poziţiile dela acea dată a celor două tabere adverse, Vulcan arată că pentru el adevărul a fost totdeauna la mijloc. Aşa dar nici purismul exagerat, dar nici năvala de „gerguri barbare" a celor dela direcţia nouă. „Am crezut şi credem — spune el — că numai calea aceea ne poate duce la progresul literar, care, mânecând din temelia poporală, ţine cont de cerinţele latiniste. A nu porni din popor ar fi să cădem în prăpastiile absurde ale purismului radical; a neconsidera latinitatea ar însemna să ne derománim limba... Poporul e temelia, din limba lui s'a creat şi desvoltat toate limbile şi literaturile culte; de acolo trebue să pornim şi noi, chiar şi cu jertfe de purism, dacă voim să ne înţeleagă majoritatea naţiunii căreia ne adresăm şi dacă voim să dăm urmaşilor noştri o limbă şi o literatură originală, mai cultă de cum ne-au lăsat strămoşii noştri". El felicită apoi cele două tabere pentru concesiunile făcute, citând cu satisfacţie dintr'o scrisoare ce i o adresase Maiorescu, în care acela constata cum „în timpul din urmă au început a se apropia direcţiile literare între d-voastră şi noi".

Scriindu-i astfel, abilul strateg literar şi finul diplomat Maiorescu voia să dea etimologiştilor iluzia

1) *Calul după cântecele poporale ale Românilor*, publicată în *Familia*, 1883, n-rele 12 şi urm. Despre o şedinţă a Junimei, în care Alecsandri a citit *Fântâna Blanduziei, Ibid.*, nr. 11 şi 14. Ea s'a ţinut la 23 Martie şi a avut un caracter deosebit de solemn.

2) *Familia*, 1883, p. 233—235.

că de nicio parte n'au fost învingători şi învinşi. De fapt însă purismul îşi trăia ultimele clipe în Ardeal. Va fi însă rezervată ziarului *Tribuna* din Sibiu favoarea de a-i da lovitura de graţie.

II

1. Gândul unui cotidian românesc al Ardealului s'a înfiripat în capetele tinerilor cari au participat la serbarea dela Putna[1]). Eminescu în deosebi credea atunci că numai în această provincie, cu naţionalismul ei viguros şi dârz, se poate lupta pentru o renaştere culturală a românismului în spirit naţionalist. Tinerii se gândeau să se pună sub ocrotirea înţelegătoare a lui Şaguna. Marele arhiereu închidea însă ochii doi ani în urmă. Prin moartea lui ideea a pierdut din posibilitatea realizării practice, n'a dispărut însă din cercul acelora cari au îndrăgit-o.

O împrejurare, mai mult de natură politică, a împins-o spre înfăptuire. Tinerii junimişti, grupaţi în jurul *Telegrafului Român*, n'au fost nici odată în relaţii prea cordiale cu şeful lor ierarhic, Miron Romanul, ajuns împotriva voinţei lor în scaunul lui Şaguna, pentru care gândul lor se îndrepta spre vicarul Nicolae Popea, crescut în intimitatea şi în spiritul marelui arhiereu. Când planurile politicei filoguvernamentale ale lui Miron Romanul au început să se lămurească şi să devină agresive, opoziţia dintre grupul *Telegrafului* şi Mitropolit s'a accentuat tot mai mult până a ajuns la o ruptură. Ea a fost ocazionată de articolul *Răsplata* publicat în *Telegraf* în 1883, nesemnat, pe care Slavici însă şi-l atribue[2]). In urma acestui articol, Nicolae Cristea, redactorul gazetei, a

1) Slavici, *Lumea prin care am trecut*, p. 81. Cf. şi O. Boitoş. *Activitatea lui Ion Slavici la „Tribuna" din Sibiu*, Cluj, 1927, p. 15

2) Slavici, *Op. cit.* p. 79.

fost nevoit să-şi dea demisia dela conducerea foaiei, încredinţată lui prin testament de Şaguna însuşi. Deodată cu el a părăsit *Telegraful* întregul grup şagunisto-junimist, ale cărui figuri mai proeminente sunt Ion Bechnitz, Eugen Brote, D. Comşa, Sim. Popescu şi D. P. Barcianu.

Toţi aceştia erau acum oameni maturi, cari ştiau ce vreau şi erau hotărîţi să realizeze ceea ce vroiau. Ei aveau simpatii numeroase şi în ordinea politică mai ales printre admiratorii lui Şaguna din Sibiu, Braşov şi Caransebeş, iar în ordinea culturală, pe lângă aceste trei centre, la Arad şi Năsăud. S'a mai nimerit apoi ca printre prietenii lor devotaţi să se găsească câţiva oameni cu o poziţie materială independentă şi cu o remarcabilă inteligenţă practică.

Cel mai bine înzestrat din acest punct de vedere a fost negustorul braşovean Diamandi Manole[1]). El a salvat serbarea dela Putna din greul impas în care a căzut prin falimentul bancherului Mureşanu, la care tinerii ei organizatori îşi depuseseră sumele colectate; el va organiza o frumoasă subscripţie printre Ardeleni, în 1878, pentru ajutorarea răniţilor din războiul pentru neatârnare; el va aduce, adeseori în mod tainic, importante sume de bani dela guvernele din Bucureşti pentru şcolile din Braşov; tot el va avea partea leului şi în organizarea materială a *Tribunei*[2]).

1) Portretul lui, deosebit de simpatic, se desprinde mai ales din numeroasele amintiri ale lui Slavici. Cf. Slavici, *Tipuri contemporane: Piţigoii*, în *Tribuna*, IV, nr. 47. *Lumea prin care am trecut*, p. 85 şi urm. şi *Amintiri*, p. 111 şi urm.

2) Asupra rolului lui în subvenţionarea ziarului *Tribuna*, trebue să presupunem chiar mai mult decât ştim din lucrările amintite ale lui Slavici. Se pare că, mai ales în epoca de criză a ziarului, care începe chiar din anul al doilea, el aducea, într'o formă sau alta, bani dela Ion Brătianu. Arhiva lui Slavici, pe care d-l Torouţiu promite să o publice, va fi revelatoare în această privinţă. (Torouţiu, *Studii şi doc.*, III, p. 133—135).

In cursul anului 1883 s'au ţinut numeroase consfătuiri pentru întemeierea cotidianului. La începutul anului următor ideea a pătruns în sânul conducerii Partidului Naţional, care alege un comitet pentru ducerea ei la îndeplinire. Ziarul se va numi *Ateneul Român*. El urma să dea în paginele lui, un întins loc chestiunilor culturale şi literare. Cu toate că subscripţiile erau înaintate, planul a fost amânat. Gândul i-a dus atunci, mai ales pe Braşovenii grupului, spre *Gazeta Transilvaniei*. Vor intra deci cu toţii acolo, sub conducerea lui Aurel Mureşianu, sau îl vor înduplеca pe acesta să părăsească Braşovul şi *Gazeta*, şi să se aşeze în fruntea noului ziar. Probabil însă că Junimiştii se temeau de un conflict cu el, mei ales literar. De aceea nu s'a putut ajunge la o înţelegere, cu toate că tratativele erau destul de înaintate [1]).

Aurel Mureşianu nu se va lăsa însă nici el. In acelaşi an (1884) el va transforma *Gazeta* în cotidian, astfel că din aceste frământări Ardealul se va alege cu două cotidiane, un eveniment hotărîtor pentru evoluţia lui politică şi culturală.

Grupul dela *Telegraful*, cu amicii lui sibieni şi braşoveni, a rămas atunci la propriile puteri. Din capitalul strâns în grabă, s'a întemeiat mai întâi un „Institut Tipografic", întreprindere binevenită atât pentru gospodăria ziarului cât şi pentru realizarea planurilor culturale ale grupului. La 12/26 Aprilie 1884, întâiul număr al *Tribunei* vede lumina zilei.

---

1) Pentru toate aceste dibuiri ale începutului, cf. *Trib.* III, nr. 13; Slavici, *Scrisoare către Titu Maiorescu*, în *Conv. Lit.*, LXII[1], pag. 953—957 şi *Unitatea noastră culturală*, art. cit. din *Tribuna* (Arad); Ioan Georgescu, *George Pop de Băseşti*, Oradea, 1935, p. 61 şi 224, apoi Aurel A. Mureşianu, *Un document important relativ la geneza „Tribunei" din Sibiu. O scrisoare din 2 Martie 1884 a lui Eugen Brote către Aurel Mureşianu*, în *Ţara Bârsei*, VIII (1936) p. 129 şi urm.

2. Pentru conducerea redacţiei s'a oprit la Ion Slavici[1]). Cu el, grupul dela *Telegraful* a avut relaţii neîntrerupte, începând dela întâia petrecere a acestuia la Viena (1869—1871). La ziarul lor Slavici a colaborat mereu. Activitatea lui literară era de asemenea urmărită de amicii sibieni, care în ziarul şi *Calendarele* lor îi reproduceau, din când în când, nuvelele şi articolele din *Convorbiri*. La această dată gloria literară a lui Slavici era de altfel în plină ascensiune. In 1881 apăruse volumul său de *Novele din popor*, care l-au aşezat printre cei mai de seamă scriitori români contemporani[2]). El era cunoscut apoi din redacţia *Timpului* — ziar de aproape urmărit de *Telegraful*, dovadă numeroasele reproduceri din el — ca un ziarist de întâia mână. Incă dela serbarea dela Putna, Sibienii îl ştiau cu o ideologie culturală bine articulată, pe care o aprobau în întregime.

Dacă Ion Slavici a semnat ca director, având astfel şi răspunderea în faţa legii şi a opiniei publice, censorul spiritual al ziarului a fost Ion Bechnitz. Intre cei ce semnează actul fundaţional din numărul 1, figurează şi numele lui. Este singura dată când îi găsim numele semnat în acest ziar, care lui îi datorează în mare parte viaţa şi aleasa lui ţinută politică şi literară.

Aproape tot ceea ce ştim — şi e de regretat că nu ştim mai mult — despre rolul lui Bechnitz la *Tribuna*, datorăm lui Slavici[3]). Din amintirile acestui prieten devotat, apoi din ceeace se desprinde atât de discret

1) Vezi angajamentul lui în Torouţiu, *Op. cit.* III, p. 134.

2) Maiorescu îl credea, la 1876 „cel mai capabil scriitor al întregei Junime". Torouţiu, *Op. cit.*, vol. I, pag. 6.

3) Slavici *Tribuna şi Tribuniştii*, Bucureşti, 1896, p. 27 şi urm. *Lumea prin care am trecut*, p. 94 şi urm. Cf. şi Ion Mateiu, *Figuri din vechea ziaristică ardeleană: Ion Bechnitz*, în *Societatea de Mâine*, X (1933), p. 33—35, cu câteva contribuţii asupra tinereţii lui Bechnitz.

din *Telegraful* şi *Foişoara*, unde arareori îşi permitea să pună în josul miezoaselor lui articole un „Bz", Ion Bechnitz ne apare un adevărat „spirit universal" al Ardealului din acea vreme. „Ioan Bechnitz" — spune textual Slavici — „era, în ceea ce priveşte cultura generală mai presus de toţi intelectualii români cu cari am avut parte să lucrez împreună" [1]. El s'a pregătit la Viena şi la Heidelberg pentru cariera juridică. De pe băncile universităţii intră însă într'o curajoasă polemică cu profesorul german Wattenbach, în care dovedeşte temeinice cunoştinţe istorice. La *Telegraful* şi *Foişoara* l-am întâlnit semnând serioase studii linguistice. Tot acolo el discută însă cu aceeaşi abilitate şi temeinicie teoriile lui Roesler şi Jung, apoi studii de etnologie, o ştiinţă nouă atunci. L-am crede deci cu înclinări istorico-filologice, asemenea celor mai mulţi din Ardelenii vremii sale. Dar Slavici ne spune că era foarte bine informat în domeniul literar şi artistic, mai ales în ce priveşte muzica şi artele plastice [2]. Simţul lui politic era apoi tot atât de sigur, căci, după amintirile aceluiaşi prieten, lui i se datorează conduita politică iniţială a ziarului, precum şi lămurirea ei în multe împrejurări delicate. Necăsătorit, cu o poziţie materială independentă, el s'a devotat cu desăvârşire, fără a aştepta nici o remuneraţie, gazetei care realiza un gând pe care el îl nutrea de mult. Titlul şi formatul *Tribunei* el le-a stabilit; şi tot el a ales litera şi a împărţit rubricile. Regretăm că nu ştim până când a continuat acest zel al lui pentru *Tribuna*. In tot cazul, în 1889 el era încă în redacţia ei [3].

1) Slavici, *Lumea . . .*, p. 94.

2) Ion Gorun, avea deci dreptate când îl numea „lexicon de conversaţie", *Câteva amintiri*, în *Almanahul Presei Române*. Cluj, 1926, pag. 29.

3) G. Bogdan-Duică în recensia despre *Slavici, Amintiri, Soc. de Mâine*, II, (1925), p. 61.

Pe Slavici, Bechnitz şi grupul dela *Telegraful* se sprijinea deci, înainte de toate, *Tribuna*. Nu vom încerca să stabilim aici o evoluţie exactă a compoziţiei redacţiei, dela 1884 până la finele anului 1895, data când cei din urmă dintre Tribuniştii din garda veche au trebuit să părăsească ziarul, în urma conflictului cu conducerea Partidului Naţional. Lucrul e de altfel şi anevoie de făcut. In împrejurările în care a fost dusă lupta politică atât de dârză a *Tribunei*, care a culminat cu procesul Memorandului (1894), nu se putea da în vileag tot ceea ce se petrecea în redacţia ziarului. Ne mărginim să adăugăm aici, la cele două nume amintite, pe redactorii cari au avut o oarecare influenţă asupra evoluţiei literare a ziarului, chestiune care pe noi ne preocupă în întâiul rând.

Din 1886 semnează ca redactor responsabil al *Tribunei* Septimiu Albini. Cu numele lui ne-am întâlnit la „România Jună" din Viena, unde se arăta un junimist fervent, calitate ce cu siguranţă a contribuit la apropierea lui de ziarul sibian. După ce a intrat în redacţie el a ajuns director al Şcoalei de fete a Asociaţiunii din Sibiu. Slavici ne spune despre el că era „una din cele mai distinse puteri didactice ale noastre" [1]). El a colaborat la *Tribuna* înainte de toate cu articole politice, suportând numeroase pedepse pentru curajul lui. Dar literatura n'a uitat-o niciodată, fie că e vorba de folclor, de schiţe originale, sau mai ales de traduceri [2]). Albini părăseşte redacţia în 1894, când emigrează la Bucureşti, pentru a nu mai executa cei doi ani şi jumătate de închisoare la care fusese condamnat în procesul Memorandului.

Septimiu Albini făcea parte din generaţia tânără,

---

1) *Tribuna şi Tribuniştii*, p. 30.

2) Cf. despre activitatea lui la *Tribuna*, Ion Breazu, *Literatura Tribunei*, în *Dacoromania* VIII (1934—35), p. 82—86.

următoare în vârstă a vechiului grup dela *Telegraful*. George Coşbuc era mai tânăr decât el cu cinci ani (n. 1866). Speranţele *Tribunei* se îndreptau deci spre tineret; şi ele n'aveau să se înşele. Coşbuc îşi începe colaborarea la ziar în 1884; în redacţie, el nu intră însă decât în 1887. Dela 27 Martie la 2 Aprilie 1889 el semnează chiar ca redactor responsabil, în locul lui Albini, care îşi ispăşea curajul la închisoare. Rămâne în redacţie până către sfârşitul acestui an, când trece şi el în capitala Regatului liber pentru a-şi desăvârşi acolo irezistibila chemare literară[1]). Colaborarea lui la ziar nu încetează însă după această dată. Ca redactor el a început prin a scrie preţurile de pe piaţă, pentru a ajunge stăpân pe rubrica „varietăţilor" şi a da apoi „foiţei" prodigioasa sa activitate poetică, cea mai frumoasă podoabă a ziarului.

In 1888 şi-a început colaborarea la *Tribuna* un alt tânăr, de aceeaşi vârstă cu Coşbuc. Un an în urmă, Gheorghe Bogdan-Duică — el este tânărul — venea să colaboreze efectiv cu oamenii pe cari îi admira, a căror încredere o câştigase. El a părăsit definitiv redacţia ziarului în 1895, în urma conflictului cu conducerea partidului. Cât a petrecut însă exact în redacţie în acest răstimp, nu putem stabili. Atâta ştim că în aceşti ani el a stat câtva timp la Bucureşti, la studii la Jena, apoi la Cernăuţi unde a redactat *Gazeta Bucovinei* (4.V.1893—5.VIII.1894). Colaborarea lui la ziar n'a încetat însă, nici în timpul când era departe de el. El a fost unul din stâlpii literari ai *Tribunei*, care a dat gazetei o înaltă ţinută critică[2]).

1) Leandru [I. Russu Şirianu]. *Coşbuc-funcţionar,* în *Tribuna Poporului* (Arad) nr. 133 din 1901. (Cf. şi B. Constantinescu, *Scrisoare către T. Maiorescu,* în *Conv. Lit.*, LXIV, p. 1055—1056).

2) Cf. despre activitatea lui la *Tribuna,* D. Popovici, *Evoluţia concepţiei literare a lui Gh. Bogdan-Duică,* în *Dacoromania* IX, (1936—1938), p. 15—55.

Incepând mai ales cu 1891, un important rol are în redacţia ziarului Ion Russu-Şirianu. Colaborarea lui începe însă cu mult înainte, în 1886, pe când era redactor la *Românul* din Bucureşti. El părăseşte redacţia deodată cu bunul lui prieten Gh. Bogdan-Duică.

3. Cercul *Tribunei* îşi păstra coeziunea şi entusiasmul de care avea nevoie pentru curajoasa faptă pe care o întreprindea şi prin cultivarea raporturilor sociale dintre membrii lui. Gândindu-se probabil la *Junimea*, al cărei exemplu îl aveau mereu prezent, dar şi la societatea germană, pe care o cunoşteau de aproape, în cercul căreia şi-au făcut cu toţii educaţia, ei conveneau des, fie la cafenea, fie la excursiile din munţii apropiaţi, fie la vreunul din membrii redacţiei, acasă. Era respectată mai ales regula ca odată pe săptămână să cineze împreună [1]). Nu putem să precizăm cum a evoluat acest cerc şi ce se discuta în sânul lui. Intr'o formă, mai mult sau mai puţin definită, el a existat însă în tot cursul perioadei care este obiectul acestui studiu. Coşbuc l-a cunoscut de aproape şi a profitat de atmosfera lui aleasă [2]). Gh. Bogdan-Duică îi apreciază superioritatea intelectuală, faţă de societatea braşoveană, pe care o părăsise [3]). In 1895 el citeşte în acest cerc, pe care acum îl numeşte „Club literar", o dare de seamă asupra unei cărţi străine [4]). In momentul întemeierii ziarului, Slavici constată o mare deosebire de nivel cultural între intelectualii lui

1) Slavici, *Amintiri*, p. 143; *Lumea*. . ., p. 94; *Convorbiri Literare*, LXIII, p. 958.

2) Slavici, *Amintiri*, p. 143—144.

3) Art. cit. din *Soc. de Mâine*.

4) *Tribuna*, XII (1895), nr. 263, la Cronică: *„Club literar.* Azi amicii noştri se întâlnesc, în această iarnă întâia oară, pentru a asculta o dare de seamă a d-lui Gh. Bogdan-Duică asupra cărţii lui Beniamin Kidd, *Evoluţia Socială* şi traducerea verbală a unui capitol din această interesantă lucrare".

şi cei din celelalte oraşe ardelene (cu excepţia doar a Braşovului [1]).

4. *Tribuna* a fost înainte de toate un ziar politic. Ea a şi avut un rol hotărîtor în evoluţia politică a Românilor de dincoace de Carpaţi. Dacă politica a stăruit pe întâiul plan al preocupărilor ziarului, cultura a urmat imediat în urma ei, nu ca o Cenuşăreasă, ci ca o tovarăşă cu drepturi egale.

Intâia poruncă din programul cultural al *Tribunei* a fost: Unitatea culturală a tuturor Românilor; iar a doua: „Soarele pentru toţi Românii la Bucureşti răsare".

Nici una din ele n'au fost o inovaţie a *Tribunei*. Conştiinţa unităţii culturale a fost totdeauna vie la Români, mai ales în cursul sec. al XIX-lea. Aici în Ardeal nimeni n'a luptat însă cu atâta stăruinţă ca ziarul sibian pentru lămurirea şi răspândirea ei până în straturile cele mai adânci ale românismului.

Fără îndoială că rolul principal în formularea acestor devize l-a avut Ion Slavici. El apare destul de evident din numeroasele lui scrieri, iar întru cât priveşte articularea lui în paginile *Tribunei* studiul amintit, al d-lui O. Boitoş, ne informează suficient. De aceea noi nu vom stărui aici în mod deosebit asupra contribuţiei lui la această parte din programul ziarului [2]).

Să nu uităm însă contribuţia pe care şi-au dat-o la afirmarea lui ceilalţi redactori şi colaboratori ai *Tribunei*. Să nu uităm mai ales contribuţia lui Ion Bechnitz, căruia Slavici îi atribue, şi în acest punct, merite excepţionale.

Dacă întâiul din aceste puncte ale programului cul-

1) Slavici, *Conv. Lit.*, LXIII, p. 1053.

2) Despre colaborarea lui literară la ziar cf. şi studiul nostru citat din *Dacoromania* VIII, pag. 54 şi urm.

tural era acceptat de către majoritatea Ardelenilor luminaţi, cu mult mai anevoie se puteau împăca cu al doilea. Că centrul vieţii sufleteşti se află, şi pentru Românii de dincoace de Carpaţi, în Principate, a spus-o Alecu Russo, la 1855. Cuvântul lui era însă prea usturător, uneori chiar nedrept, de acea n'a căzut bine Ardelenilor şi nici n'a găsit, decât o trecătoare aprobare, la Sibiu. El venea apoi şi într'o vreme nepotrivită pentru înţelegerea lui. La 1884 situaţia era însă cu totul alta. Regatul român creştea în prestigiu, ca Făt Frumos din poveste. Creşterea lui politică şi culturală era urmărită de Ardeleni cu o mândrie abia stăpânită. Mai ales războiul pentru independenţă a avut o uimitoare resonanţă, până în cele mai îndepărtate colţuri ale Românilor de dincoace de Carpaţi.

Pornită din condeiul lui Alecu Russo ideea nu avea apoi şanse mari de succes şi din motivul că venea dela unul „de dincolo". Cu totul alt ecou avea să trezească atunci când va fi rostită, de cei de dincoace. Incă în 1870, un V. Babeş spunea în „*Albina:* „Aşteptăm ca România să devină un soare ale cărui raze să încălzească şi să lumineze pe toţi Românii din ţările vecine" [1]). Ideea orientării spre Românii din ţările libere era deci în aer. Chiar imaginea în care Slavici îşi îmbracă celebra lui deviză nu este atât de originală. Dârzenia şi stăruinţa cu care a luptat însă pentru realizarea ei este a lui, şi numai a lui. Mari greşeli a săvârşit acest scriitor, în deosebi la sfârşitul sbuciumatei sale vieţi. Dacă le punem însă în cumpănă cu meritele lui pentru preţiosul tezaur al unităţii noastre sufleteşti, ele cad în umbră şi figura lui rămâne luminoasă în istoria noastră modernă.

1) Citat de I. Lupaş, *Op. cit.*, p. 21.

5. Cea dintâi armă întrebuințată de *Tribuna* pentru înfăptuirea unității noastre culturale a fost limba. Desrobirea ei de etimologism și de nefastele influențe străine este cel mai mare merit literar al ziarului.

Am văzut cum problema ortografică făcuse un pas însemnat în direcția fonetică, în momentul apariției *Tribunei*. Ea nu va da lovitura de grație etimologismului prin polemici și discuții teoretice, ci prin faptul că va apare zilnic și prin aleasa ei ținută literară. Atât în această chestiune, cât și în cea mai larg culturală, *Tribuna* a procedat cu un deosebit tact, ceea ce a contribuit mult la asigurarea succesului ei.

S'a ferit mai întâi de atacuri directe. Cu mult mai vehement a izbit în etimologiști *Foișoara* și *Telegraful*. Tribuniștii știau bine de câtă simpatie se bucura fonetismul, mai ales în sânul tinerimii. Socoteau deci inutil să mai facă zile amare unui curent, care își trăia ultimele clipe. Ei ținea apoi mult la solidaritatea națională, pentru realizarea scopurilor lor culturale și politice.

Din întâiele momente ale activității, Tribuniștii au făcut încercări de a câștiga de partea lor Blajul, cetatea cea mai rezistentă a etimologismului, unde unii din tineri erau de altfel alăturea de ei [1]). Doi dintre cei zece membri ai Consiliului de administrație al ziarului, Dr. Neagoe și Simeon Mărgineanu, ambii Brașoveni, erau greco-catolici. S'a hotărît apoi ca redactorul responsabil al ziarului să fie totdeauna greco-catolic. De fapt, Cornel Pop Păcurar, cel dintâi redactor a fost unit și tot unit a fost Sept. Albini, care a ocupat acest post mai mult timp și în epoca cea mai grea a ziarului. Colaborări greco-catolice au avut apoi, totdeauna, din Blaj chiar (A. Grama, Aug. Bunea, A. C. Domșa, ș. a.). Coșbuc însuși, mândria literară a

1) Slavici, scrisoarea citată în *Conv. Lit.*, LXIII.

Tribunei, a fost greco-catolic. Şeful şcoalei etimologice, Timoteiu Cipariu, este preamărit de ziar în momentul trecerii din vieaţă, în termeni foarte elogioşi, relevându-se într'un articol de fond marile lui merite ştiinţifice şi naţionale[1]). Coşbuc îi plânge moartea prin poesia *Non omnis moriar,* publicată în foiţa din acelaşi număr al *Tribunei.* Mai mult prin lucrare directă deci, decât prin critică negativă, a procedat *Tribuna* în această delicată problemă, şi bine a procedat. Slavici afirmă că, cu tot acest tact, rezerva cercurilor conducătoare ale Blajului, faţă de fapta lor, n'a fost nici odată înlăturată definitiv[2]). Dacă rezerve au existat, ele nu s'au manifestat însă în publicitate, ceea ce a contribuit mult la succesul acţiunii tribuniste.

Mult mai anevoioasă era problema purificării limbii de elementele hibride, introduse de etimologism şi de influenţele germano-maghiare, care cu toată critica drastică a lui Maiorescu şi acţiunea celor câţiva junimişti de dincoace de munţi, stăruia şi se sporeau chiar, în graiul intelectualilor ardeleni. Nici aici nu s'a procedat, cel puţin în întâii ani, prin critică violentă. Numeroasele corespondenţe ale ziarului—cărora li se da o deosebită atenţie. pentru ca ziarul să câştige simpatii locale în toate colţurile Ardealului — erau citite cu atenţie, corectate, uneori refăcute atât de radical, încât autorii lor abia îşi mai recunoşteau scrisul. „Mai ales în primii doi ani — ni se spune într'o notă a redacţiei — noi am fost aici la redacţiunea *Tribunei,* nu numai redactori, ci totodată şi dascăli de limbă românească. Chiar acum (1887) primim corespondenţe şi mult material pentru „Foiţă", care nu poate să fie publicat fără corecturi în ceea ce priveşte limba, stilul şi maniera"[3]). Această operă de îndrep-

1) *Tribuna,* IV, nr. 191.
2) Slavici, *Lumea prin care am trecut,* p. 93—94.
3) *Tribuna,* IV, nr. 291.

tare a limbii au săvârşit-o, în întâii ani, Slavici şi Bechnitz. Mai târziu li s'a alăturat şi Gheorghe Coşbuc, care avea şi el o mare pasiune pentru problemele de limbă.

E destul de altfel să luăm în mână oricare din numerele ziarului pentru a ne convinge de aleasa calitate a limbii lui, mai ales faţă de felul în care se scria înainte în Ardeal, sau faţă de celelalte periodice contemporane de dincoace de Carpaţi. Dela articolele de fond, la ştiri, dela corespondenţe la varietăţi, totul e scris într'o limbă românească bine aşezată. Neologismele sunt puţine, în comparaţie cu limba gazetelor de peste Carpaţi. In schimb se face loc expresiei populare, fără a se ajunge la un manierism din întrebuinţarea ei. Câte o expresie neromânească mai scapă ici, colo, dacă ţinem însă seama că avem înainte un ziar, care niciodată nu poate fi îngrijit ca o revistă, sau o carte, dacă mai ţinem apoi seama de contactul inevitabil al intelectualului ardelean cu mediul străin ele nici nu trebue luate în considerare. Tonul ziarului de asemenea, dacă este energic, nu-şi pierde din cuviinţă. Pamfletul îl întâlnim rar. Dacă critica nu lipseşte, ea este însoţită totdeauna de probe suficiente.

6. Intâia parte din programul literar al *Tribunei* a fost aşezarea pe baze sănătoase de desvoltare a limbii româneşti din Ardeal; iar a doua stimularea forţelor literare locale spre o creaţie literară originală.

In programul, publicat în întâiul număr al ziarului, ni se spune: „Infiinţând ziarul, ei [întemeietorii] au voit să creeze şi un centru de lucrare literară şi au întemeiat o tipografie, menită a spori cărţile populare române şi a contribui la educaţiunea poporului român".

Această lucrare literară ziarul a săvârşit-o prin „foiţa" lui, care rareori s'a întâmplat să nu apară.

Din foiţă s'a alcătuit „Biblioteca poporală a Tri-

bunei", care în perioada pe care o tratăm s'a urcat la 46 de numere[1]). Ea a făcut, în întâiul rând, o operă de educaţie literară. Scopul ei era să trezească în Ardeal gustul pentru citit, printr'o literatură potrivită vieţii lui populare, fie că această literatură era originală, fie că era vorba de traduceri. Ea a urmărit apoi crearea unui curent literar de aceeaşi inspiraţie rustică.

Prin subiectele ei, prin limba simplă în care era redactată, prin largul loc pe care îl dădea folclorului, Biblioteca ţintea să coboare până adânc în masele ţărăneşti. Cu toate că era scrisă într'o limbă lipsită de neologisme, *Tribuna* nu trata totdeauna probleme pe care să le poată pricepe un ţăran cu şcoală. Cărticelele Bibliotecii puteau fi înţelese însă cu uşurinţă. Ele s'au şi bucurat de o largă răspândire[2]).

O a doua publicaţie de vulgarizare literară, editată de ziar a fost *Calendarul Poporului*. El începe să apară în 1886 şi continuă în tot răstimpul care intră în cadrul acestui studiu. In întâii ani el a avut parte şi de literatură originală. Slavici, Enea Hodoş, Pop-Reteganul, I. Russu-Şirianu au publicat în el câteva din schiţele şi poveştile lor. Se hrănea apoi din „foiţa" ziarului, din care reproducea mai ales bucăţile de inspiraţie folclorică. Unele din poveştile lui Coşbuc

---

1) Dela 1884—1887 au apărut 45 de numere. nr. 46 a apărut în 1890. Ea a încetat apoi din pricina dificultăţilor materiale ale Institutului Tipografic. Cf. despre ea şi Boitoş, *Op. cit.*, p. 57 şi urm.

2) Pentru a ne da seama de răspândirea Bibliotecii e destul, cred, să amintim că al 14-lea număr al ei, *Bunica* de Bojena Nemţova, în traducerea lui Urban Jarnik, s'a tras în 2.000 de exemplare. (Torouţiu, *Op. cit.*, III, p. 163). Ea era însă cel mai voluminos dintre numerile Bibliotecii (404 p.). Celelalte numere, de proporţii mult mai reduse şi cu subiecte mai locale, trebue să se fi tras cel puţin în număr îndoit. Iar întru cât priveşte ediţiile, amintim un singur exemplu: *Blăstăm de mamă* de G. Coşbuc (nr. 13), a ajuns, în 1912, la a unsprezecea ediţie.

au ajuns la o mare răspândire nu numai prin Bibliotecă, ci şi prin acest *Calendar*, tipărit în foarte multe exemplare. In fine, se mai reproducea în paginele lui, bună literatură din periodicele de peste Carpaţi, mai ales din *Convorbiri*. Astfel el a contribuit mult la popularizarea în Ardeal a poeziilor lui Eminescu, care au intrat aproape în toate numerele lui.

Când Biblioteca a încetat să mai apară, Institutul Tipografic a editat *Foaia Ilustrată*, o revistă săptămânală de felul *Albinei Carpaţilor* şi a *Familiei*, în care literatura a ocupat un loc de seamă [1]). Probabil din cauza greutăţilor politice, care se îngrămădeau la orizont, ea n'a apărut decât un singur an. Conducătorul ei a fost profesorul D. Popovici-Barcianu, unul din membrii grupului literar şi politic al *Tribunei*, iar colaboratorii ne sunt cunoscuţi cu toţii din foiţa ziarului. *Foaia* era astfel aproape un supliment literar al *Tribunei*. Biblioteca Poporală şi celelalte două publicaţii, editate de *Tribuna*, sunt departe însă de a ne da o icoană exactă a operei literare înfăptuită de ea. In întreaga ei amploare ea nu poate fi urmărită decât în foiţa ziarului.

Ritmul acestei activităţi a avut mari variaţii. In întâii patru ani el se menţine la un nivel aproximativ egal. Cu anul al cincilea formatul ziarului se măreşte şi deodată cu el se îmbogăţeşte şi foiţa.

Dacă ziarul şi-a păstrat formatul, foiletonul, în deosebi din 1891, a început să decadă. *Tribuna* s'a angajat într'o luptă politică înverşunată, care îi absorbea toate puterile. Redactorii şi colaboratorii ei trec des pe la închisoare, privând ziarul de controlul critic şi de cele mai bune condeie. Uneori literatura câştiga din aceste vacanţe forţate ale colaboratorilor, căci la închisoare,

1) *Foaia ilustrată pentru petrecere şi pentru popularizarea de cunoştinţe literare şi ştiinţifice*, 16 p. în 4⁰. . . Intâiul număr a apărut la 6/18 Ian , iar cel din urmă (52) la 29 Dec. 1891 (10 Ian. 1892).

pentru a-şi omorî urîtul, aceştia se aşterneau la scris. Astfel Slavici a scris la Vaţ *Fapta omenească*, iar Sept. Albini, I. Russu-Şirianu şi Valeriu Branişte au trimis şi ei traduceri şi foiletoane din închisoarea Seghedinului. In genere însă literatura ziarului a pierdut prin accentuarea notei politice.

Dacă frâna critică a slăbit, permiţând să apară lucrări originale şi mai ales traduceri lipsite de orice valoare, literatura bună n'a lipsit niciodată *Tribunei*. Aşa încât o putem spune, fără teamă de desminţire, că foiţa ei este, pentru anii 1884—1896, cea mai fidelă oglindă a literaturii ardelene, mult mai justă decât *Familia* de pildă, care cu toate colaborările ei mari, n'a avut niciodată un discernământ critic în alegerea materialului şi a abuzat totdeauna de reproduceri.

7. Sursele literare ale *Tribunei* pornesc din Junimea. Slavici era un copil literar al direcţiei noi, iar cercul de intelectuali pe care se sprijinea ziarul era, şi el, adânc îmbibat de ideile şcolii dela Iaşi.

E natural deci să-l vedem pe directorul ziarului ţinând la curent pe Maiorescu cu proiectele lui atât politice cât şi literare, mai ales la început. Şeful junimist era însă sceptic. El avea o opinie nedrept de slabă despre conducătorii politici ardeleni şi credea cu totul inutilă risipa de muncă pe care Slavici se pregătea să o facă cu atâta generozitate. Acesta însă n'a descurajat; optimismul şi idealismul lui viguros, atât de evident în tot ce a scris, îi dădea puteri. Impotriva sfatului lui Maiorescu, el ia deci conducerea ziarului, ţine însă mult la un cuvânt de aprobare din partea aceluia care era atât de adorat de oamenii cu care colabora. „Aş dori — îi scrie el — ca ceea ce facem noi aici să afle aprobarea d-voastră, ori cel puţin să nu vă supere, căci purtaţi, în mod fatal, răspunderea pentru o parte însemnată din faptele noastre".

Dăscălimea din Sibiu, îi mai spune el în acea scrisoare, e junimistă „îndârjită", iar tinerimea dela Institutul pedagogic și teologic este și ea de partea lor. Pentru a-și manifesta simpatia față de spiritul în care se va întreprinde noua operă, profesorii îl primesc la gară, iar tineretul îi face o manifestație cu cântece. „Vă spun aceasta — continuă el scrisoarea către Maiorescu — pentrucă în adevăr ea nu mă privește numai pe mine". El îi dă apoi să înțeleagă cât de binevenită ar fi colaborarea Junimiștilor la partea literară a ziarului. Caragiale și Gane au promis chiar că-i vor trimite din scrierile lor [1].

Junimea, la acea dată, nu mai era însă o acțiune pur literară. Mai ales dela 1874 încoace, politica a intrat tot mai adânc în sânul ei, având repercusiuni însemnate și asupra evoluției ei literare. Nu toți cei grupați în jurul *Tribunei* aprobau însă această politică. Nu cunoaștem încă îndeajuns dedesubturile acțiunii lor politice, avem însă credință că, dela început, aveau pronunțate simpatii pentru partidul liberal. De aceea, cu toată încrederea care îl lega de Slavici, ei l-au silit să dea un angajament formal că Ion Brătianu nu va fi atacat niciodată în ziarul lor [2].

Faptul acesta a influențat și atitudinea lor literară. Din întâiul an, alăturea de scriitorii *Convorbirilor* sunt reproduși în foiță scriitorii simpatizați de partidul liberar sau militanți chiar în cadrele acestuia (ca Hașdeu și grupul dela *Revista Nouă*, sau chiar foiletoane de ale *Românului*). Această purtare are darul de a

1) Scrisoare cit. în *Conv. Lit.*, LXIII, p. 995. Caragiale publică în foiletonul ziarului, apoi în Bibliotecă Nr. 45, traducerea dramei lui Perodi, *Roma învinsă*. Din Gane nu se fac decât reproduceri. Ceea ce n'a făcut să scadă admirația pentru el a Junimiștilor sibieni, cari îi trimit o telegramă de felicitare din partea „caracudei sibiene". (Torouțiu, III, p. 269).

2) Slavici, *Lumea prin care am trecut*, p. 91.

nemulţumi pe câţiva dintre Junimiştii ortodocşi. Probabil o lămurire a acestei atitudini ambigue a cerut Iacob Negruzzi, în scrisoarea, la care Slavici răspunde între altele: „Intre noi — îi spune acesta — nu mai e de discutat nimic. Toate principiile pe care le au susţinut *Convorbirile Literare* sunt astăzi admise de toţi. Dacă ar fi vorba de şcoală, nimeni nu e mai mult de şcoala *Convorbirilor*, decât însuşi d-l Haşdeu. Şi poate tocmai de aceea îl supără că se vede pus pe aceeaşi temelie literară, pe care o combătea. A discuta mai departe ar fi să voim a face coterii literare" [1]).

Când legăturile *Tribunei* cu partidul liberal ies şi mai mult în evidenţă, Maiorescu are nevoie şi el de explicări din partea lui Slavici. El este convins că nu mai are de a face decât cu un „junimist literar" [2]). Acestea s'au petrecut în 1889. Trei ani în urmă, Maiorescu va ataca în Parlamentul Român, pe Slavici pentru legăturile cu D. A. Sturdza, afirmând că el n'a făcut în Ardeal decât pe agentul politic al partidului liberal [3]).

Mai ales lui Ion Russu Şirianu, nepotul lui Slavici, trimis de acesta în 1884 la Bucureşti cu o scrisoare de recomandaţie către Maiorescu, ajuns însă în redacţia... *Românului*, credem că trebue atribuite simpatiile ziarului pentru cercurile literare adversare *Convorbirilor*.

E destul de semnificativă pentru aceste şovăiri ideologice, atitudinea ziarului în cunoscutul caz Rudow. Acesta publicase în 1892 a sa *Geschichte des rumänischen Schrifttums bis zur Gegenwart*, în care meritele scriitorilor dela Junimea erau scoase în evidenţă cu un mare lux de amănunte. *Tribuna* nu se mulţumeşte numai cu

1) Torouţiu, *Op. cit.*, II, p. 289–290.
2) Torouţiu, *Op. cit.*, III, p. 174.
3) Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. II, p. 65.

critica lucrării profesorului german, ci reproduce în întregime, din *Revista Nouă*, „Eine Trilogie", în care Haşdeu, Gion şi Şăineanu, loveau peste capul lui Rudow, cu o nedreaptă violenţă, în întreaga acţiune literară a Junimei. Slavici însuşi, care acum era la Bucureşti, a trebuit să intervină, mai ales pentu a lua apărarea lui Eminescu, a cărui memorie Haşdeu o murdărise cu câteva insinuări malitioase [1]).

Cu toate aceste oscilări, *Tribuna* a mers mai mult pe linia literară a Junimei. Ideile ei despre limbă le-a pus în aplicare [2]). In cele câteva dări de seamă ale sale, Slavici este un fidel interpret al criticei lui Maiorescu [3]). De asemenea Sept. Albini, Enea Hodoş şi mai ales Gheorghe Bogdan-Duică, adevăratul critic al mişcării.

8. Intr'o scrisoare către Urban Jarnik, din ajunul apariţiei *Tribunei*, Ion Slavici defineşte astfel scopul ziarului: „...va fi un ziar politic, însă scopul nostru este mai ales de a crea aici un centru de lucrare literară, în deosebi în direcţia populară" [4]). Din capitalul de idei literare ale Junimei el alege deci mai ales această „direcţie populară", pentru a o fructifica în

1) Ion Slavici, *Pro amico. Un răspuns d-lui B. P. Haşdeu*, în *Trib.*, IX, nr. 268–269. Repradus şi în Boitoş, *Op. cit.*, p. 65 şi urm. Pentru polemica în jurul cărţii lui Rudow cf. n-rele 224, 235, 242, 244, 255–259, 273, 284 din acelaşi an.

2) Şi nu numai în Ardeal, ci şi în Bucovina In corespondenţele *Tribunei* din această provincie ironiile la adresa ideilor despre limbă ale Societăţii pentru cultură sunt frecvente. (Cf. mai ales *Lupta pentru existenţă a lui « u » mut*, în *Trib.*, I, Nr. 115, semnat A. p. şi *Convorbiri din Cernăuţi. Ibid.*, II, n-rele 2, 3, 4, semnat Armindeanu). Redacţia *Tribunei* va da apoi pe Pompiliu Pipoş şi Gh. Bogdan-Duică, întâii doi directori ai *Gazetei Bucovinei*, care a avut în această provincie dela Nord, în ordinea literară, rolul ziarului sibian în Ardeal.

3) Cf. Boitoş, *Op. cit.*, p. 51 şi urm.

4) Torouţiu, *Op. cit.*, vol. III, p. 129.

Ardeal. Din contactul lui cu românismul de pretutindeni, el s'a convins cum viața populară nicăieri nu este atât de plină de originalitate ca aici. O știa el bine aceasta din anii adolescenței, când a cutreerat apostolește Ardealul în lung și în lat, zăbovind îndelung printre țărani, însușindu și limba lor, admirându-le și culegându-le folclorul. *Tribuna* era o ocazie venită la timp pentru a arăta bogăția sufletească a acestui popos „homeric", cum numește el țărănimea ardeleană într'un studiu din tinerețe.

Prin nuvelele și folclorul său, Slavici a contribuit el însuși mult la orientarea Junimei spre acest realism popular. Acela însă care îl va încadra într'o teorie va fi Titu Maiorescu, în articolul lui *Literatura română și streinătatea,* apărut cu doi ani înainte de *Tribuna*[1]). El schițează acolo cunoscuta lui teorie a „romanului popular". După ce arată cum literatura europeană se îndrepta la acea vreme tot mai insistent spre cultivarea localismului, Maiorescu își arăta mulțumirea că de astădată noi ne-am încadrat la timp în ritmul ei, reușind să atragem atenția Europei asupra noastră. Intre operele românești cele mai reprezentative ale acestei direcții, el așeza *Amintirile din copilărie* ale lui Creangă și *Gura Satului* de Slavici. Pe viitorul director al *Tribunei* el îl considera deci ca reprezentant de frunte al curentului pe care el îl saluta cu atâta satisfacție. Acest elogiu venit din partea criticului atât de respectat va fi încurajat cu siguranță pe Slavici, pentru a face din direcția populară în care a mers cea mai aleasă parte a operei lui, un adevărat program literar pentru ziarul ardelean.

Cititor pasionat cum îl cunoaștem din tinerețe, Slavici nu se mulțumește însă cu ceea ce putea oferi,

---

1) Reprodus, în *Critice,* ed. Minerva, vol. II, p. 7 și urm El a fost reprodus și în foiletonul *Telegrafului Român* din 1882.

pentru stimularea realismului popular, opera lui şi literatura română a vremii, ci traduce el însuşi, sau pune pe alţii să traducă, din operele străine care au înălţat acest curent la un mare prestigiu artistic. Autorii cei mai cultivaţi în foiletonul *Tribunei* sunt tocmai aceia pe cari Maiorescu îi înşira în amintitul articol. Criticul junimist aduce acolo drept modele ale genului nuvele şi romane de ale lui Alarcon, Paul Heyse, George Sand, Flaubert, Turgheniev, Bret Harte, Dickens, Fritz Reuter. Dintre aceştia George Sand, Turgheniev, Bret Harte şi Heyse vor fi traduşi cu multă râvnă de Tribunişti.

Foarte caracteristic pentru această orientare realist-populară a *Tribunei* este concursul ei literar din 1890. S'au instituit atunci trei premii: întâiul pentru cea mai bună scriere beletristică, al doilea pentru cea mai reuşită descriere a unei datini populare, iar al treilea pentru comunicarea unei legende sau tradiţii, legate de o localitate din Ardeal. Premiul I a fost acordat lui Virgil Oniţiu pentru schiţa lui *O serată literară-muzicală declamatorică în Şunturug*. Iată cum justifică Septimiu Albini, raportorul comisiei de premiere, această distincţiune: „Autorul ne-a oferit într'însa, prin spiritul său de observare, prin limba sa bună românească şi mai ales prin fineţa coloritului satiric o adevărată scriere de valoare. Această valoare este cu atât mai mare, fiind lucrarea bazată pe un fond real, fiind luată eminamente din viaţa poporului dela ţară...". Au primit menţiune onorabilă, din cei cari au concurat pentru premiul întâiu, Ion Pop-Reteganul pentru „copia de pe natură" — titlu care ne aduce aminte de un junimist de seamă — *Ursoanea Granciului*, Ion Popovici-Bănăţeanu pentru *D'ale tinereţelor* şi Traian I. Mager pentru nuvela *Revederea*. Pentru acelaşi premiu, continuă Albini, s'au mai prezentat patru lucrări care „horribile dictu", au fost

toate nuvele. „Şi toate, fără excepţiune, ne-au prezentat câte un cioban palid şi gingaş, care vorbeşte în şezătoare limba de salon, câte o fată de bogătan ce moare sau se îmbolnăveşte de dorul ciobanului, câte un părinte tiran, câte o doică (drăguţe de cioban cu doică!) intrigantă, care sprijineşte dragostea nenorocitei fete, uneori cu, alteori fără folos, şi aşa mai departe, tot personaje imposibile oriunde, dar mai ales imposibile între ţărănimea noastră, unde cu totul altcum se petrec lucrurile... Romantica ciobăniei — continuă Albini — nu este pentru nuvelistica adevărată". Mai bine ar face aceşti tineri începători — încheie el — dacă şi-ar face educaţia literară studiind şi culegând literatura şi obiceiurile populare[1]).

9. Spre popor deci — acesta a fost cuvântul de ordine al Tribuniştilor, atât în ordinea politică cât şi în cea literară. Nu numai cultivarea limbii lui, nu numai inspiraţia din viaţa lui autentică, ci culegerea şi imitarea tuturor creaţiunilor geniului său.

S'a publicat în foiţa *Tribunei* foarte mult material folcloric de toate genurile. L-au cules mai ales învăţătorii şi preoţii de sat, dar l au iubit toate categoriile de intelectuali. N'a făcut *Tribuna* o inovaţie nici în acest domeniu. Folclorul a fost cultivat şi admirat în Ardeal şi înainte de ea. Mai ales *Gazeta Transilvaniei* şi *Familia* au fost totdeauna primitoare pentru poezia şi basmul popular. Ziarul sibian a făcut însă din cultul folclorului *un principiu*, ceea ce a avut o mare influenţă asupra desvoltării literaturii ardelene. Pentrucă dacă *Familia* de pildă a cultivat folclorul, nu el a dat tonul literaturii publicate în paginele ei, ci mai ales poezia şi nuvela patriotică, de imitaţie bolintineană, împotriva romantismului melodramatic al căreia Albini se ridica cu drept cuvânt.

1) S. Albini, *Concursul literar al Tribunei*, VII (1890), nr. 264.

Nu întreg folclorul publicat de *Tribuna* este inedit. In redacția unui ziar nu se poate face niciodată un control sever al materialului. Uu folclorist cu bună educație științifică, Dr. Urban Jarnik, care a stat totdeauna în relații amicale cu ziarul sibian, trimițându i uneori sfătoase corespondențe din capitala Bohemiei, a arătat într'un articol critic cum, din cele 45 poezii populare „de pe Olt", publicate în foiță de un I. Berghea, 42 sunt aproape identice cu cele din colecția lui și a lui Andrei Bârseanu [1]). Și cazul acesta se va mai fi repetat și cu alți culegători. Totuși avem credința că *Tribuna* cuprinde, până la 1896, cel mai bogat și mai autentic folclor român din Transilvania și părțile ungurene. Mai ales în urma propagandei sale, folclorul a devenit, de atunci încoace, nelipsit din gazetele și revistele ardelene [2]).

In paginele *Tribunei* au găsit adăpost cei mai buni folcloriști din această epocă. Aici și a publicat Ion Pop-Reteganul o bună parte din poveștile, baladele și doinele lui; aici I. T. Mera, Gr. Sima a lui Ion, Ion Berescu, I. Trimbițoniu, „Mărgineanul" au dat numeroase din poveștile lor. Aici a tipărit Avram Corcea baladele lui bănățene, iar Const. Pepa colecția lui de doine și strigături. Și alții, și alții, al căror nume a rămas pierdut în foița acestui ziar.

Și chiar dacă în culegerea acestui folclor suntem departe încă de metoda științifică de astăzi, se observă o tendință pronunțată spre notarea cât mai fidelă a materialului. Suntem deci, și în acest domeniu, avansați față de romantismul folcloric al generației anterioare, reprezentat mai ales prin Atanasie Marienescu și Gr. Silași. Cel mai însemnat folclorist ar-

1) Dr. Urban Jarnik, *Despre poeziile populare și culegerea lor. Trib.*, IX, nr. 278—279.

2) Incepând cu 1893 Institutul Tipografic al *Tribunei* editează *Foaia Poporului*, gazetă pentru popor de mare răspândire, condusă de I. Russu-Șirianu. Din foiletonul ei folclorul este nelipsit. Acum încep să facă culegeri și țăranii.

delean din această epocă, I. Pop-Reteganul sfătueşte pe culegători să noteze materialul folcloric în versuri, care e mai conservativ în limbă „chiar aşa după cum îl exprimă poporul fără a adăuga ori lăsă ceva afară. De crede că vreun cuvânt oarecare nu e înţeles de mulţimea Românilor — explice-l, de crede că nu s'ar putea exprima chiar după cum îl exprimă poporul în acel ţinut, pună-i semne oricâte şi explice această împrejurare, dar nu-l înlocuiască cu altul pentru cât bine în lume". El mai sfătueşte pe culegători să scrie fiecare piesă pe „foiţă separată, ca să o poţi pune unde vrei şi când vrei ca pe o carte de joc. Aceasta ajută studierea şi ordonarea materiei". Să se mai menţioneze apoi locul şi ţinutul unde a fost culeasă poezia. Intru cât priveşte basmele şi credinţele deşarte, ideal ar fi să fie stenografiate. Cum însă această dexteritate este puţin cunoscută de Români, să se respecte cel puţin „şirul ideilor şi al cuvintelor mai uzitate" [1]).

Aceleaşi sfaturi le dădea folcloriştilor şi Septimiu Albini, în amintitul articol asupra concursului literar al *Tribunei:* puţină muncă, onestitate, bună credinţă — spune el — „adecă să se înregistreze obiceiurile fără niciun adaos, aşa cum ele în adevăr există în popor". Celor ce aveau de gând să se ridice dela culegere la studiu, el le zicea să fie prudenţi mai ales în apropierile, lipsite de temeiu ştiinţific, dintre folclorul nostru şi cel antic, atât de frecvente la cercetătorii de atunci.

Sfaturile lui Ion Pop Reteganul şi Albini au şi fost urmate de mare parte din culegătorii *Tribunei,* materialul cărora este însoţit de indicaţia persoanei şi a

1) Ion Pop-Reteganul, *Despre modul de a aduna materialul literaturii poporale Trib.*, VII (1890) nr. 121. El anunţă in acest articol că a dăruit Academiei Române cele „5122 poesii lumeşti, fără colinde, descântece, etc.", pe care le-a cules.

localităţii, sau cel puţin a regiunii din care s'a făcut culegerea.

Cât de iubit a fost folclorul la *Tribuna* se poate constata nu numai din bogatul material publicat în foiţa ei, ci şi din cultivarea asiduă a două derivate ale lui: povestea artistică în proză sau în versuri. Vom vorbi altădată despre aceia din colaboratorii ei, cari s'au putut ridica la oarecare originalitate în acest gen.

10. Dacă *Tribuna* a ţintit înainte de toate la punerea în valoare a vieţii româneşti locale, ea nu s'a îngrădit în marginile ei, ci a avut ochii deschişi totdeauna asupra evoluţiei literaturii noastre din Regatul liber. Aceasta o cerea de altfel principiul unităţii culturale, promovat de ziar în toate actele lui. De aceea foiţa publică, dar mai ales reproduce operele scriitorilor de dincolo de Carpaţi, nu numai pentru fondul scrierilor, ci mai ales pentru limba lor, care era dată de model intelectualilor ardeleni[1]).

Scriitorii de dincolo, pentru cari Tribuniştii au avut cea mai entusiastă şi mai statornică admiraţie, au fost Vasile Alecsandri şi Mihail Eminescu. Cultul ziarului pentru ei credem că se cuvine să fie privit mai de aproape, deoarece el este un preţios indiciu pentru orientările literare şi pentru marea transformare sufletească ce s'a petrecut în Ardeal în acest răstimp.

In momentul apariţiei *Tribunei*, Alecsandri era rege neîncoronat al poeziei române. In deosebi prin reci-

1) O bună ocazie pentru aceasta a fost *Crestomaţia Română* a lui I. Manliu, din care se fac cele mai multe reproduceri. *Trib.*, VII, Nr. 66 şi urm). Ziarul o recomandă „celor ce-şi iubesc limba şi n'o pot găsi decât în colecţii de acest soiu". Dintre colaboratorii de dincolo ai ziarului mai amintim aici pe Matilda Cugler-Poni şi P. Ispirescu, care au pătruns, asemenea lui Caragiale, şi în Biblioteca Poporală.

tări şi reprezentaţii de diletanţi, el a pătruns în toate straturile sociale ale românismului ardelean. De aceea *Tribuna* s'a acordat sentimentului aproape unanim al cititorilor săi, închinând întâiul ei foileton poetului dela Mirceşti. Alecsandri a fost sărbătorit atunci la Bucureşti cu prilejul reprezentării *Fântânii Blanduziei*, printr'un banchet, organizat de Junimea, cu participarea însă a tuturor grupărilor literare. Despre această sărbătorire relatează foiţa amintită, cu titlul ei semnificativ, *Prânzul Junimei în onoarea lui Alecsandri*. Tot în întâiul an Petre Dulfu, corespondentul bucureştean al ziarului, raportează despre „seara neuitată", în care poetul a cetit în sânul Junimei, drama *Ovidiu*[1]). Un bănăţean, P. Broşteanu, scrie un bun articol despre Alecsandri în *Magazin für die Litteratur des Auslandes*. *Tribuna* îl traduce în foiletonul său, însoţindu-l de deosebite elogii[2]). Sunt numeroase apoi reproducerile din opera poetului, fără de a se ajunge însă la un abuz, căci *Tribuna* nu s'a hrănit niciodată din reproduceri fără rost, cum făceau adeseori ziarele şi revistele ardelene ale vremii, în partea lor literară. *Foaia Ilustrată* reuşeşte chiar să publice o inedită a poetului: *Plugul blestemat*, pe care autorul o dăduse pentru un *Almanah* al Societăţii „Petru Maior", care n'a mai apărut însă[3]).

---

1) Pentru a vedea cât de pestriţe au ajuns, la această dată, şedinţele Junimei e bine, credem, să notăm pe cei cari au participat la ea: „Afară de membrii obişnuiţi ai societăţii Junimea — spune Dulfu — (ca Teodor Rosetti, Iacob Negruzzi, D. Ollănescu, Şt. C. Mihăilescu, etc.), mai erau de faţă D. A. Sturdza (Ministru de Externe), P. S. Episcopul Melchisedec, d-nii col. şi adjutanţi regali Casimir şi Candiano Popescu, maiorul Argetoianu, etc., şi — ca nealtădată — împrejurul mesei de citit strălucea şi o frumoasă cunună de dame (d-nele Sturdza, Mite Kremnitz, Candiano Popescu, d-na Maiorescu, d-ra Livia Maiorescu, etc., etc.)".

2) *Trib.*, I, nr. 171.

3) *Foaia Ilustrată*, I, p. 192.

"Mai semnificativ însă pentru cultul față de poet al Ardealului este ecoul pe care moartea lui l-a avut în *Tribuna*. In răstimpul cuprins în acest studiu, Românii au pierdut pe câțiva dintre fruntașii vieții lor politice și culturale: C. A. Rosetti, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, I. C. Brătianu, M. Eminescu, Timoteiu Cipariu, Gheorghe Barițiu. Tuturora *Tribuna* le-a închinat articole și reportaje cu prilejul trecerii dintre cei vii. Dintre toți aceștia însă, numai I. C. Brătianu s'a împărtășit de elogiile acordate lui Alecsandri. Numărul 195 din 1890 al ziarului, închinat tristului eveniment, are întâia pagină încadrată în chenar negru, iar articolul de fond, cuprinde, între altele, aceste aprecieri asupra operei celui dispărut:

„Nu există pe fața pământului un unghiu de țară, locuit de Români, în care numele lui Vasile Alecsandri să nu fie cunoscut și cântecele sale să nu fie în gura tuturor. Eminescu a fost un mare geniu, dar adânca sa cugetare, fantazia lui colosală n'a străbătut în masele poporului, precum a străbătut dulcea limbă, doinele, baladele, legendele și cântecul patriotic al lui Vasile Alecsandri. Din izvorul bogat al poeziei populare s'a adăpat bardul nostru și din cântecul său dulce s'a adăpat poporul român; aici a grăit inimă la inimă"...

Sunt relevate în deosebi meritele poetului în desvoltarea limbii românești: „Pe când Românii, umiliți din toate părțile, se sileau să arate originea lor latină nu numai prin fapte istorice, ci și prin alcătuirea graiului lor, s'a format și aici și dincolo de Carpați o școală, care în năzuințele ei naționale a mers așa de departe, încât începuse a se forma un abis periculos, între limba literară și limba viuă a poporului. In același timp, Alecsandri scotea mereu comori din poezia populară și, pe când răceala îngrozitoare a a scrierilor filologilor te respingea, te atrăgea căldura binefăcătoare a graiului, în care se rostea cân-

tăreţul român. Puterea ştiinţifică a învăţaţilor se frângea, chiar şi în era unui simţ naţional exaltat, înaintea puterii magice a poetului. Tezaurul scos prin Alecsandri ne va rămâne încă mult timp izvorul perfecţionării limbii noastre".

Dovadă supremă pentru cultul lui Alecsandri — mai spune autorul acestui articol — este faptul că poeziile lui „se cântă de popor în toate ţările locuite de Români". La Mirceşti, încheie caldul omagiu, este pulberea vremelnică a poetului, spiritul lui „va fi însă al nostru al tuturor". Peste zeci şi sute de ani el va răsuna „dincoace şi dincolo de Carpaţi, dincoace şi dincolo de Balcani[1])".

Scriind astfel, *Tribuna* nu exprima numai sentimentul celor grupaţi în jurul ei, ci pe al întregei românimi de dincoace de Carpaţi, care a ţinut să deplângă trecerea din viaţă a poetului într'un mod cu totul deosebit. Astfel Sibienii au organizat, pentru odihna sufletului poetului, un parastas în catedrala arhiepiscopiei. Cel care a elogiat pe Alecsandri, cu acest prilej, a fost Zaharia Boiu, fostul redactor al *Telegrafului Român*, admirator şi imitator vechiu al poetului. Ziarul publică în întregime panegiricul lui, care prin înţelegerea pentru semnificaţia vieţei şi operei lui Alecsandri şi prin forma lui aleasă şi inspirată, face cinste celui care l a rostit[2]).

Cu câteva zile în urmă, Braşovenii au urmat pilda Sibienilor, închinând de asemenea un parastas poetului, urmat de o serbare comemorativă în sala festivă a liceului, la care s'a recitat din opera poetului defunct, iar Andrei Bârseanu a rostit o cuvântare omagială[3]).

1) *Tribuna*, VII, nr. 195.
2) *Tribuna*, VII, nr. 205 Zaharia Boiu a mai închinat poetului cu prilejul morţii poezia *La moartea lui Vasile Alecsandri*, *Tribuna*, VII, nr. 200.
3) *Ibid.* Cf. şi Bârseanu, *Ist. şcoalelor centrale. Op. cit.*, p. 537. Cf. şi studiul nostru *Vasile Alecsandri şi Andrei Bârseanu*, publicat în acest volum.

Acelaşi gest de pietate l-au săvârşit apoi Lugojenii, unde cuvântarea festivă a fost a protopopului Gh. Popovici [1]).

Cultul pentru Eminescu a fost mai discret, nu mai puţin adânc însă [2]).

Grupul Tribuniştilor îl admira încă înainte de întemeierea ziarului. Relaţiile lui Slavici cu poetul ne sunt îndeajuns de cunoscute. El n'a fost însă singurul care s'a apropiat de timpuriu de inima lui Eminescu. Ilarion Puşcariu i-a fost coleg la Viena. Ion Bechnitz i-a fost tot acolo, prieten bun, iar mai târziu mare admirator[3]). Intreg grupul dela *Telegraful* se va fi simţit apoi deosebit de atins de felul în care poetul le aprecia străduinţele literare. Prin ei cultul pentru autorul *Luceafărului* s'a răspândit în întreaga elită românească a Sibiului. Când poetul se înbolnăveşte, în 1883, Sibienii stăruiau să fie adus în mijlocul lor, asigurând pe Slavici că nicărei nu'va fi îngrijit ca acolo [4]). „Sosind la gară — scrie Slavici lui Maiorescu — am fost întâmpinat de dăscălimea de aici, care s'a simţit foarte desiluzionată, aflând că nu l-am adus pe Eminescu. Era aici aşteptat cu multă căldură. In deosebi şi cucoanele şi cuconiţele sibiene îl cunosc toate şi-l doreau să vină. E aşteptat aici şi dacă va veni va fi foarte călduros primit [5])". Eminescu însă, încolţit puternic de boală, a fost trimis de prieteni acolo unde se aştepta o salvare mai sigură, la Viena. Dacă n'a putut să vină însă la Sibiu, ultimii ani ai vieţii lui

1) *Trib.*, VII, nr. 282.

2) O schiţare mai mult bibliografică a acestui cult a dat Gh. Bogdan-Duică, în *Eminescu intrând în Ardeal (Pe drumul Tribunei din Sibiu)*, în *Mihai Eminescu* IV (1933), p. 1—3.

3) Slavici, *Amintiri*, p. 144.

4) *Ibid.*, p. 135.

5) *Conv. Lit.*, LXIII, p. 956.

au fost urmăriţi deaproape de prietenii sibieni, în ziarul lor. Cele din urmă poezii ale lui sunt uneori reproduse[1]; planurile lui literare sunt elogiate[2]; mersul sănătăţii lui este înregistrat cu deosebită îngrijorare, iar moartea i-a îndurerat pe toţi. Ziarul reproduce coloane întregi din presa şi revistele bucureştene despre răsunetul acestui eveniment la Românii de dincolo de Carpaţi[3]. Din parte-i *Tribuna* i-a consacrat o poezie a tânărului Al. I. Hodoş (viitorul Ion Gorun) şi un articol scurt, dar care cuprinde în scrisul lui miezos întregul sens al operei poetului[4]. El era scris de Gheorghe Bogdan-Duică, care cu un an înainte începuse să urmărească în foiletonul ziarului ecoul lui Eminescu dincoace de Carpaţi, demascând pe plagiatori şi lăudând pe cei ce au ştiut să învețe din taina artei lui.

Două luni în urmă, Vasile Goldiş, atunci profesor la Caransebeş, citea la adunarea din acel oraş a Societăţii pentru Fond de Teatru, conferinţa lui *Pesimismul în poeziile lui Eminescu,* pe care ziarul va reproduce-o în întregime în foiţă[5]. Prin gândirea ei strânsă, prin metoda taineană, aplicată cu pricepere operei poetului, prin explicaţia filosofic-istorică a pesi-

---

1) *La Steaua,* în *Trib.,* III, nr. 299.

2) Mai ales *Fântâna Blanduziei,* care e menţionată regulat la bibliografie.

3) Incepând cu nr. 139, anul VI. Cuvântările dela înmormântare sunt reproduse aproape toate. Apoi articolul lui Haşdeu din *Rev. Nouă,* al lui I. Negruzzi din *Conv. Lit.* şi studiul lui Maiorescu despre poet, acesta se pare, înainte de a apare în *Convorbiri,* căci în nota redacţională cu care e însoţit se spune: „In *Conv. Lit.* dela 1 Nov. *va apare* următorul articol scris de d-l Maiorescu". *(Trib.,* VI, nr. 253).

4) *Eminescu,* în *Trib.,* VI, nr. 140, semnat g., după stil însă cu siguranţă al lui G. B. D. In acelaşi număr poezia *Mort* a lui A. I. Hodoş.

5) *Trib.,* VI, nr. 257—260.

mismului lui şi indicarea legăturilor lui precise cu filosofia lui Schopenhauer, avem de a face mai mult decât cu o conferinţă, cu un studiu, care merită un loc de seamă în bibliografia eminesciană [1]).

Simpatia pentru poet a mers astfel crescând. Se caută amintiri despre petrecerea lui în Ardeal, se publică comentarii asupra operii lui. Astfel Aurel [C. Domşa] dă *Tribunei* un fel de statistică a lunii în poezia lui Eminescu, precedând-o de preţioase amintiri, culese dela Blăjeni despre trecerea poetului pe acolo [2]).

Aurel C. Domşa glăsuia, timid, sub pseudonim, în numele Blajului tânăr. Blajul bătrân gândea cu totul altfel. Cu trei ani în urmă, unul din reprezentanţii lui, Al. Grama, publica cunoscutul pamflet antieminescian. El a trezit o adevărată indignare la Bucureşti. *Tribuna* se face ecoul indignării Ardelenilor, admiratori ai poetului: „Asigurăm pe fraţii noştri de pe malurile Dâmboviţei — spune ea — că cursurile de estetică ale savantului anonim dela Blaj nu numai că n'au fost aprobate şi gustate de către publicul românesc de aici, dar au stârnit adevărată indignaţiune în toţi câţi au avut răbdarea să le citească. In tot Ardealul, cu cele mai îndepărtate părţi româneşti ale Ungariei, abia se mai găseşte azi un cărturar în casa căruia să nu fie pe masă volumul de poezii al lui Eminescu [3])". Pamfletul lui Grama se împărtăşeşte, un an în urmă, de satira usturătoare a lui Gh. Bogdan-Duică, care face cu acest prilej ironice consideraţii asupra şoarecilor în literatura universală, numind

1) Conferinţa n'a fost însă pricepută la Caransebeş, probabil din princina caracterului ei de studiu. Cf. Niţă dela Lugoj [Ion Popovici Bănăţeanu], *Adunarea Societăţii pentru Fond de Teatru. Trib.* VI, nr. 218.

2) Aurel, *Luna la Eminescu, Trib.,* VII, nr. 98.

3) *Curentul Eminescu*, dare de seamă despre conferinţa cu acest nume a lui Vlahuţă, în *Trib.,* IX, nr. 65 semn. V. D.

cartea lui Grama o „murdărire a unui spirit dumnezeesc[1])".

Tribuna n'a fost însă nevoită să apere pe poetul adorat numai de atacurile lui Grama, ci şi de ale altora, care se bucurau în cercul ei de multă stimă. Am amintit mai sus, într'o altă ordine de idei, de replica dată de Slavici lui Haşdeu, care în critica adusă cărţii lui Rudow era atât de lipsit de pietate faţă de memoria celei mai strălucite minţi româneşti.

1) *Când nu avem ce face ori ceva despre şoareci. Trib.,* X, nr. 7-8. Articolul e semnat Alfa, după stil e evident însă al lui Gh. Bogdan-Duică.

G. BOGDAN-DUICĂ
CRITIC ŞI ISTORIC LITERAR [1]

In toamna anului 1920 veneam la Cluj, absolvent al unuia din numeroasele licee româneşti proaspete ale Ardealului, cu gândul de a mă înscrie la Facultatea de Litere. Aduceam cu mine o mare iubire pentru literatura românească, pe care o cunoaştem mai mult din bogate lecturi particulare, decât din ceea ce mi-au dat profesorii, copleşiţi sărmanii de povara vremilor prin care trecusem. Cel dintâi contact cu specialitatea, la Universitatea Clujului, l-am avut la cursul de deschidere al lui G. Bogdan-Duică. Vorbea despre admiratorii şi detractorii lui Vasile Alecsandri: „Cinci decenii naţiunea românească din toate părţile — spunea profesorul — a stat necontenit subt influenţa lui Alecsandri: s'a înveselit cu el, a plâns cu el; s'a bucurat, a gemut împreună; a nădăjduit, a suferit de îndoieli; el a fost ea, ea a fost el... Căderea aceasta periodică de versuri şi proză, de idei generoase şi de sentimente alese peste sufletele poporului nostru se poate asemăna cu căderea ploilor pe lanuri încolţite. Ca lanurile, ca iarba verde, sufletele creşteau, săltau în sus. Dar din ele câte au spus, câte au putut spune ce au gândit şi ce au simţit? Unde sunt probele ameste-

1) Cuvânt comemorativ, rostit în aula Universităţii din Cluj, la 16 Dec. 1934.

cului intim de suflet național și suflet de cântăreț național?"[1]). Au urmat apoi probele, o pitorească suită de autori și date în mare parte necunoscute mie, vivificate de caracterizări cuprinzătoare și plastice. Alecsandri mi-a apărut atunci, pentru întâia oară, un uriaș care a purtat pe umerii lui destinul sufletesc al unui neam; dar un uriaș mi-a apărut și profesorul de-o apariție singulară, de pe catedră. In tot cursul lecțiunii am avut senzația de plăcere, amestecată cu teamă, a înălțimilor. Plăcerea mi-o dădea perspectiva nebănuit de largă asupra specialității, pe care mi-o deschidea profesorul; iar teama spiritul lucid, sprinten, caustic și mai ales bogăția lui de cunoștințe, pe care nu știam cum am să le înfrunt la examen.

Astfel l-am cunoscut pe Gheorghe Bogdan-Duică. Și am avut norocul să-i fiu elev în cea mai frumoasă epocă a activității lui. La sfârșitul întâiului meu an de universitate apărea clasicul lui discurs dela Academie asupra lui Titu Maiorescu; la al doilea monografia asupra lui Ioan Ionescu dela Brad; în al treilea *Poeții munteni* și discursurile asupra lui Goga și Sadoveanu; în al patrulea *George Lazăr* și *Simeon Bărnuț*, apoi vioaiele recensii din *Societatea de Mâine*. Alături de această revărsare de studii — cursuri care mergeau dela Școala ardeleană până la ultimul poet modern. Perspectiva mea asupra literaturii române creștea mereu și cu ea entuziasmul. Iar teama dispărea. De pe catedra lui profesorul cobora în mijlocul nostru, de câte ori i se oferea prilejul. Nu numai pentru a ne da sfaturi, totdeauna utile pentru specialitate, ci și pentru a-și descărca bogatul și veșnic agitatul său suflet. Am cunoscut astfel și omul, acea miraculoasă

1) Lecțiunea a fost citită, în primăvara anului următor, la Academia Română și publicată in *Anale*, Seria II, Tom. XLI, București, 1922. Citatul este dela p. 328.

acumulare de cunoştinţi, de amintiri şi pasiuni, din care a curs opera, cum izvorul curge din munte.

Să-mi daţi voie să fac elogiul acestei opere, oprindu-mă numai asupra istoricului literar şi a criticului, adecă a părţii ei mai importante.

I.

Gheorghe Bogdan-Duică şi-a deschis ochii spiritului sub auspicii binecuvântate. La liceul din Braşov, al cărui strălucit elev a fost, a surprins întâiele unde ale Junimismului în Ardeal, aduse acolo de profesorii lui I. C. Panţu, D. Făgărăşeanu şi Andrei Bârseanu, care fuseseră cuceriţi pentru „direcţia nouă" în luptele dela „România Jună" din Viena [1]). Incă nu terminase liceul şi asupra Ardealului se revărsa valul junimist, mare şi hotărîtor, al *Tribunei* (întemeiată la 1884), pe care el a urmărit-o dela întâiele numere cu tinerească înfrigurare. Cetitor asiduu încă de pe băncile şcoalei, el nu s'a mulţumit cu ceea ce-i spuneau profesorii, sau cu ceea ce aducea foiletonul *Tribunei*, ci a adâncit bine operele Junimiştilor şi colecţia *Convorbirilor Literare*, astfel că atunci când îşi începe activitatea de critic literar el se prezintă bine înzestrat cu arme din arsenalul junimist. Această activitate începe destul de timpuriu — n'avea decât 22 de ani — în foiletonul *Gazetei Transilvaniei* (1888) cu un ciclu de „Reviste Literare". Venind cu un ciclu el aducea un plan de luptă bine chibzuit. Se pregătea să facă în Ardeal ceea ce Titu Maiorescu a făcut în ţara liberă: să curețe mai întâi câmpul literar de toată pălămida şi uscăturile „gloriilor" locale răsuflate, de poetaştrii goi de idei şi de simţire, cu o limbă păsărească, pentruca mlădiţele tinere, care-şi trăgeau seva

1) Sextil Puşcariu în răspuns la discursul de recepţie la Academie al lui G. B.-D. *Ac. Rom. Discursuri de recepţiune*, LI, I, p. 34.

din fondul popular, să crească libere, în bătaia vântului care venea de dincolo de Carpaţi, la lumina soarelui care — Slavici a spus o — la Bucureşti răsare pentru toţi Românii. Dacă nu cu luciditatea maestrului dela Iaşi, fără îndoială cu curajul lui, tânărul critic a început să revizuiască şi să izbească în Andrei Mureşanu, apoi în Teochar Alexi, Iosif Vulcan, I. Popfiu, T. H. Pop, Ranta-Buticescu, V. Muntenescu, şi alte „celebrităţi" ale revistelor şi gazetelor noastre de atunci. In locul lor atrăgea atenţia asupra poeziei lui Ioan Lapedatu, Andrei Bârseanu, Lucreţia Suciu, dar mai ales asupra lui Gheorghe Coşbuc, tânărul şi fecundul poet din foiletonul *Tribunei*. „A nu vedea în începuturile lui Coşbuc — spune el — toate elementele ce-l vor face un bun şi cu renume poet ar însemna că nu avem pricepere şi ar fi şi o nedreptăţire a talentului, căruia i se cuvine cinste, ori de unde s'ar arăta" [1]).

Dacă avem şi astăzi admiraţie pentru curajul dela 1867 al lui Titu Maiorescu, nu putem să nu avem cuvinte de laudă şi pentru opera urmaşului său la Academie, cu toate că ea a fost săvârşită cu două decenii mai târziu. Pentrucă societatea ardeleană a vremii, cu solidaritatea ei de fier, în atmosfera ei patriarhală nu admitea astfel de îndrăsneli mai ales din partea unui tânăr. Asemenea lui Titu Maiorescu, tânărul braşovean avea să-şi atragă şi el oprobriul bătrânilor. Mai întâi *Gazeta Transilvaniei* n'a mai voit să-i publice „revistele literare" pentru că prea a lăudat în ele pe „necunoscutul" Coşbuc; iar la un an după aceasta, în toamna lui 1889 Venerabilul Consistor dela Sibiu îi retrăgea suplinirea catedrei de limba română dela liceul din Braşov, pentrucă „răspândeşte idei în contra disciplinei bisericii". „Caut în firea mea legile eticei

---

1) *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 113.

mele" — a răspuns G. Bogdan-Duică Consistorului,[1]) continuându-şi scrisul cu aceeaşi stăruinţă şi îndărătnicie. „Revistele" lui literare, care apăreau acum în *Tribuna*, au ajuns până la 26. Alăturea de literatură revizuia ştiinţa, mai ales pedagogia şi istoria, alungând şi de acolo falsurile şi pretenţiile. La încheierea acestor reviste le-a rezumat Ardelenilor, în lungi foiletoane, *Philosophie de l'art* şi *Histoire de la littérature anglaise* ale lui Taine, sfătuindu-i să-şi distrugă demodaţii zei locali şi să se îndrepte spre ideile estetice moderne. Iar întrucât priveşte literatura să citească cât mai multe cărţi din „ţară", sau pe autorii mari streini. Din parte-i se va nizui să vorbească cât mai des, atât de unii, cât şi de alţii. Foiletoanele lui vor prezenta acum pe Neniţescu, Vlahuţă, Sihleanu, Iulia Haşdeu, Odobescu, Naum, Ioan Ghica, Nicoleanu, ş. a. Dealtfel aceste foiletoane se vor întitula în curând „Corespondenţe din Bucureşti". De acolo va scrie nu numai despre cărţi, ci şi despre teatru, dând Ardelenilor cele dintâi cronici dramatice documentate. Dintre autorii streini, alăturea de Taine, pe care l-am amintit, va prezenta într'un lung studiu *Laokoonul* lui Lessing, apoi pe Tolstoi, Björnson, Hebbel, Molière, V. Hugo, R. Voss, sau va traduce însuşi, în versuri sau în proză, din Mahabarata *(Savitri)*, sau din poezia chinezească, din Ludovic Börne, sau din filozoful vienez Fr. Brentano. Astfel G. Bogdan-Duică s'a înscris în primele rânduri ale luptei literare dela *Tribuna*, hotărâtoare pentru transformarea spiritului public din Ardeal. Precum nu ne putem închipui acţiunea dela *Tribuna*, fără Slavici şi fără Coşbuc, aşa nu ne-o putem închipui fără el. Dacă Slavici a dat directivele culturale şi politice ale bătăliei, dacă Coşbuc a fost poetul, G. Bogdan-Duică a fost criticul ei

1) *Tribuna*, 8—20 Oct. 1889.

curajos, sigur de idealul literar urmărit, pe care îl verifica mereu cu cele mai autentice valori europene.

Astfel numele lui s'a impus de timpuriu în întâiele rânduri ale publiciştilor ardeleni. De aceea nu trebue să ne mire chemarea lui în fruntea *Gazetei Bucovinei*. In răstimpul petrecut la Cernăuţi (dela 4 Maiu 1893 la 5 August 1894) G. Bogdan-Duică a continuat, cu îndoită energie, lupta junimistă, începută la *Tribuna*. A fost un an neasemănat de bogat în agitata lui viaţă. Cu toate că la *Gazetă* avea povara direcţiei politice, ideea literară n'a abandonat-o nici odată. Foiletonul era susţinut în cea mai mare parte de el, scriind despre autorii din ţară, (Basarabeanu, Beldiceanu, Delavrancea), despre Budai-Deleanu, Bariţ, Bărnuţ sau Coşbuc, comentând şi traducând pe J. St. Mill, Zola, Brandes şi alţii. In jurul lui se formase o adevărată mişcare literară. „Aşteptam foiţa *Gazetei* — spune d. Victor Morariu — cu aceeaşi înfrigurare cu care mai târziu aşteptam *Sămănătorul* lui Iorga. A fost un an de glorie în publicistica bucovineană" [1]).

II.

Pasiunea lui pentru literatură, temperamentul lui combativ, probabil fermecătoarea carieră a lui Titu Maiorescu, l-au făcut pe Gheorghe Bogdan-Duică să debuteze şi să stăruie în critica literară. Critic a şi rămas el întreagă viaţa. Şi nu numai atunci când făcea literatură. Dar acolo unde a fost neîntrecut este istoria literară.

Vocaţia pentru ea şi-a descoperit-o destul de timpuriu. Apariţia ei a fost favorizată şi de anumite împrejurări speciale. In Germania, unde G. Bogdan-Duică şi-a făcut o parte din studii, de unde veneau

1) Victor Morariu, *Gh. Bogdan-Duică îndrumător literar al Bucovinei (1893—94)*, în *Făt Frumos*, V (1930), p. 85.

cele mai multe cărţi ale acestui cetitor nesăţios, studiile istorice îşi atingeau apogeul; la Junimea istoria a pătruns şi ea deabinelea, luând locul esteticei şi filosofiei; atât de bine încât conducerea *Convorbirilor* e trecută în mâna unui istoric, care nu era altul decât fratele mai mare al regretatului profesor, sobrul şi documentatul Ion Bogdan. In Ardeal istoria a fost apoi mereu o armă de luptă. Deaceea când George Bogdan-Duică a fost atras în lupta politică, ajunsă la mare încordare prin acţiunea memorandistă, intelectualul din el se va îndrepta spre istorie. Din trecutul agitat al Ardealului el a ales atunci un luptător cu condeiul pentru demnitatea românească, un sămănător de idei generoase, un caracter neînfricat, pe Petru Maior. Studiul pe care tânărul publicist i-l închina la începutul anului 1892, era o adevărată înviere a fruntaşului latinist.

Lui *Petru Maior* i-au urmat câteva contribuţii asupra lui Inochentie Micu Klein, Călugărul Visarion Sarai, Budai-Deleanu, Bariţ, Bărnuţ, ş. a. Temperamentul nu-l prea lăsa însă pe Bogdan-Duică între documente şi cărţi vechi. Intransigenţa lui i-a făcut zile amare şi la Cernăuţi, pe care a trebuit să-i părăsească după abia un an de înfrigurată activitate. Din Capitala Bucovinei s'a reîntors în redacţia *Tribunei* cu câteva amărăciuni, cu spinarea dreaptă şi cu cunoştiinţa profundă a naţiei româneşti din provincia dela Nord, pe care a condensat-o imediat într'o bogată monografie [1]). După doi ani a trebuit să părăsească însă din nou şi *Tribuna*, din pricina conflictelor cu acelaşi Venerabil Consistor dela Sibiu şi cu tot aşa de venerabila conducere a Partidului Naţional, conflicte pe care după obiceiul său le-a făcut publice, prin tipărirea a două

1) *Bucovina. Notiţe asupra situaţiei.* Sibiu, 1895.

broşuri [1]). De astă dată şi-a căutat rosturile peste Carpaţi, unde prin scrisul lui a îndreptat mereu privirile Ardelenilor. După scurte popasuri prin Focşani şi Galaţi ajunge, însfârşit, prin 1899, profesor la Bucureşti, bucurându-se acum de o relativă linişte — atâta câtă îi permitea temperamentul.

Situaţia politică era destul de calmă, în acest timp, în capitala Regatului. Gheorghe Bogdan-Duică s'a închis deci în biblioteci şi în şcoală, dedicându-se studiilor pedagogice, dar mai ales studiului literaturii române din epoca dragă lui, dela sfârşitul veacului al XVIII şi începutul veacului al XIX-lea. Incepând cu anul 1900 *Convorbiri Literare* vor aduce mereu contribuţiile lui privitoare la scriitorii din această epocă, contribuţii de-o uimitoare erudiţie, pline de puncte de vedere şi descoperiri noi. Atât de bogată i-a apărut perspectiva ce i se deschidea în tainele acestei epoci, şi atât de puţin cunoscută, încât s'a simţit „umilit de atâta lipsă de interes" [2]). Studiul ei îl concepea astfel, încât nu-şi putea închipui o sinteză a ei decât după cercetări îndelungate de cel puţin o jumătate de veac. Gândul lui se întindea cel mult până la monografii asupra singuraticilor scriitori şi curente. Nici pe acestea n'a avut însă răbdarea — şi cu siguranţă nici răgazul — să le facă. Monografiile lui asupra lui Budai-Deleanu şi Costache Conachi, concepute pe un plan atât de vast, se termină cu un „va urma". Aceste torso-uri vor rămânea însă în admiraţia şi folosul cercetătorilor mai mult decât atâtea „sinteze" ambiţioase.

Gheorghe Bogdan-Duică a publicat, în această întâie perioadă a activităţii lui de istoric literar, alăturea

1) *Canoanele şi politica*, Sibiu, 1895 şi *Partea mea în crisa Tribunei*, Orăştie, 1896.

2) Prefaţă la *Ist. lit. moderne. Intâii poeţi munteni.* Cluj, 1923.

de începuturile de monografii amintite, contribuţii şi studii asupra lui Grigore Alexandrescu, Alecu Russo, Anton Pann, George Bariţ, Vasile Cârlova, Ion Ghica, Vasile Alecsandri, şi asupra altora mai mărunţi; apoi contribuţii asupra teatrului românesc în Ardeal, sau asupra saloanelor literare dela începutul veacului, dela Iaşi şi Bucureşti.

Eu n'am făcut însă aici decât o seacă şi fugară înşirare de titluri. Şi nici măcar titlurile nu le-am amintit decât în parte. Pe toate le va cuprind bibliografia, foarte utilă specialiştilor, pe care cu colegul I. Crăciun am alcătuit-o anevoie din numeroasele publicaţii, în care acest muncitor uriaş şi-a risipit scrisul[1]). Timpul care îmi stă la dispoziţie nu-mi permite să arăt ceea ce G. Bogdan-Duică aduce nou nici măcar în parte din ele. Totuşi, nu pot trece peste acest strălucit debut al lui în istoria literară fără de a aminti ingeniozitatea cu care întrebuinţa o armă nouă de cercetare: *metoda comparată.*

III.

Literatura comparată este o disciplină destul de tânără în Universităţi. Dacă studii asupra împrumuturilor literare există de mult, teoria acestei discipline nu s'a încercat decât după răsboi, odată cu intensificarea spiritului de colaborare între popoare. Astăzi ea este un instrument de întâiul ordin în istoria literară de care nimeni nu se poate dispensa.

Este meritul lui G. Bogdan-Duică de a fi recurs la ajutorul ei, încă dela cele dintâi studii ale sale. Insăşi epoca la care se oprise el se caracteriza dealtfel printr'o intensă şi bogată circulaţie de idei pe întreg teritoriul Europei.

1) Ea a fost publicată în volumul comemorativ: *In memoria lui G. Bogdan-Duică,* Cluj, 1935, pp. 38—80.

Renaşterea noastră modernă datoreşte imens acestei osmoze spirituale. Setea noastră aprigă după tot ceea ce este nou, apoi lipsa unei tradiţii culturale puternice, care să se opună, sau să revizuiască ceea ce ne venea de peste hotare, ne-au făcut să primim *totul* într'o pitorească şi trepidantă desordine. Clasici şi romantici intrau la noi deodată, fiind primiţi cu egală simpatie, uneori în aceeaşi casă. Autori mediocri veneau braţ la braţ cu celebrităţi consacrate, fără putinţa de a-i distinge. Om să fii să te descurci în acest stufiş de influenţe streine şi înmuguriri autohtone...

Gheorghe Bogdan-Duică s'a mişcat dela început în el cu o rară siguranţă. Cetitor neodihnit, înzestrat cu o memorie căreia nimic nu-i scapă, el era un comparatist înăscut. Şi literatura comparată a şi rămas, întreaga viaţă, marea lui pasiune.

Incă în *Petru Maior* G. Bogdan-Duică arăta marele rol avut de iluminismul sec. XVIII-lea în desvoltarea fruntaşului ardelean. De atunci se dovedea bine informat asupra mediului austro-german din epoca Mariei Terezia şi a lui Iosif al II-lea, din care scriitorii renaşterii noastre romanice au supt un duh nou, cu consecinţe atât de generoase pentru neamul nostru.

Atenţia lui G. Bogdan-Duică s'a îndreptat mai ales spre influenţa germană. Intre numeroasele lui planuri este şi studiul amănunţit al acestei influenţe cel puţin până la jumătatea veacului al XIX-lea. N'a dat însă deocamdată, decât câteva contribuţii asupra unor autori: August de Kotzebue, Salomon Gessner, Kant şi elevii lui, Schiller, Gutzkow, sau asupra călătorie[1] unor motive literare germane la noi. Toate aceste contribuţii sunt cu atât mai preţioase cu cât, până astăzi, înrâurirea culturii germane la noi, mult mai bogată decât se crede de obiceiu, a fost foarte puţin studiată.

Nu s'a oprit însă numai la ceea ce ne venea din

ţările germane. Scriitorii studiaţi de el cereau bogate investigaţii şi dincolo de Rin. Bogdan-Duică le-a făcut cu aceeaşi pricepere şi pasiune, dându-ne şi aici câteva descoperiri care-i aparţin. Importante sunt contribuţiile lui mai ales privitoare la influenţa la noi a preromanticilor şi a romanticilor francezi: Florian, Marmontel, J. J. Rousseau, Bernadin de St. Pierre, Volney, Lamartine, Victor Hugo, Lamennais, Fourrier ş. a. Şi privirea sa se rotia şi mai departe, atât la Vest cât şi la Est, descoperind, de pildă, ecourile lui Byron, sau ale poetului rus Jucovschi, în poezia noastră.

Nici atunci însă şi nici mai târziu această pasionată urmărire de influenţe nu i-a întunecat privirea asupra virtuţilor creatoare ale rasei şi scriitorilor care o reprezintă.

IV.

Cele mai însemnate studii de istorie literară ale lui G. Bogdan-Duică, din această perioadă a activităţii sale, au apărut în *Convorbiri Literare* din anii 1900—1903. Fără să aibă amploarea acestora, contribuţiile lui au fost trimise mereu, până către 1907, aceloraşi *Convorbiri, Sămănătorului, Vieţii Româneşti, Luceafărului,* sau unor gazete ca *Tribuna Poporului* dela Arad, în foiletonul căreia publică cu comentarii, lungi extrase din atât de preţioasa corespondenţă a lui Bariţ. Zelul istoricului a început însă să scadă, iar criticul să-şi arate neastâmpărul. Alăturea de el literatura românească lua un nou avânt; un val de întinerire înviora toate provinciile. Criticul dela *Tribuna* s'a simţit şi el întinerind. La *Convorbiri,* unde dela 1902 face parte din comitetul de redacţie, recensiile lui asupra cărţilor proaspete se îndeasă mereu. Ele analizează, într'un stil vioi, cu vechea franchetă, chiar când e vorba de prieteni, proza lui Ion Adam, Const. Sandu-Aldea, Duiliu Zamfirescu, Delavancea sau Sadoveanu, poe-

ziile lui Iosif şi Coşbuc, sau dramele lui Davila şi Ronetti Roman.

O altă împrejurare venea să-l depărteze şi mai mult de vrafurile de manuscrise şi periodice ale Academiei, între care devenise atât de familiar. In Ardealul, pe care dacă a fost nevoit să-l părăsească nu l-a scos nici odată din inima lui, mişcarea literară lua o desvoltare ne mai cunoscută din timpul şcoalei ardelene. Tinerii grupaţi în jurul *Luceafărului* se impuneau tot mai mult, nu numai la ei acasă, ci şi la Bucureşti. Idealul cultural pentru care luptau era o continuare, într'un ritm mai viguròs şi cu mai conştiente aluzii politice, a idealului pentru care G. Bogdan-Duică a militat în foiletoanele *Tribunei*. De aceea el va alerga în mijlocul lor. Incepând din 1906 paginele frumoasei reviste ardelene vor aduce „Corespondenţele lui din Bucureşti", cari vor prezenta viaţa culturală, literară şi dramatică din capitală în spiritul românismului unitar şi luptător, urmărit de *Luceafărul*. „De când trăesc în România — spune el într'o astfel de corespondenţă — am avut adeseori momente, în care aducându-mi aminte de ce ştiam cândva în Ardeal, despre oamenii din România şi operele lor, mi-am zis: Puţine ştiam şi nici prin gând nu ne trecea că ar trebui să ne fie ruşine cât ştim de puţin. Ruşine pentrucă dacă vorba este să creem împreună o unitate culturală, *aici* nu ne putem desinteresa de nimic ce se petrece acolo, şi *acolo* de nimic ce se petrece aici"[1]).

Sunt numeroase mai ales cronicele lui dramatice, crescând prin ele dorul Ardelenilor după Teatrul Naţional, pentru care Societatea pentru Fond de Teatru lupta de mult, greoi, fără prea mari şanse de reuşită. Grija lui se îndrepta mai ales spre producţia dramatică originală. Când prin dramele lui Delavrancea

1) *Luceafărul*, VI (1907), p. 77.

această producţie trezea mari speranţe, corespondentul din Bucureşti al *Luceafărului* şi-a dat drumul entuziasmului. Cronica lui despre *Apus de soare* este numai elogii — lucru rar la el.

Atâta n'a fost însă deajuns. Alte împrejurări îl răpeau şi mai mult dela studiile literare. Mişcarea pedagogică, pentru care dela întâii lui ani de profesorat în Vechiul Regat a arătat un deosebit interes, lua, sub impulsul lui Spiru Haret un mare avânt. G. Bogdan-Duică trebuia să-şi spună şi el cuvântul. Şi l-a spus, în câteva studii temeinice, care îl aşează în întâiele rânduri ale acestei mişcări.

In preajma răsboiului lupta naţională, în care era adânc implicat prin alegerea lui de secretar al Ligii Culturale, l-a absorbit apoi definitiv. Loviturile lui împotriva pajurei cu două capete, ale cărei păcate le cunoştea demult, cad acum ca grindina.

Timpurile nu mai erau pentru literatură. Vor trebui alte împrejurări pentru ca să se apropie de această veche prietenă cu un entuziasm crescut.

V.

Pentru poporul românesc din Ardeal, Universitatea Daciei Superioare a venit cu câteva veacuri mai târziu; pentru Gheorghe Bogdan-Duică cu trei decenii. Domnul fie lăudat că ea n'a venit prea târziu, nici pentru Românii din Ardeal, nici pentru Gheorghe Bogdan-Duică!

Revenit în Ardeal între întâii profesori ai acestei instituţii, el aducea pe tălpile lui ţărână de pe întreg pământul românesc; aducea apoi, ca un alt Şincai, în fişele şi memoria lui cultura românească modernă în toată amploarea ei; şi mai aducea un entuziasm pe care numai tinereţa lui, fără bătrâneţe, putea să-l aibă. Ce binecuvântare pentru elevii lui!

Intâiul lui an de profesorat este închis în *Istoria*

literaturii române moderne. Intâii poeţi munteni. (Cluj, 1923). Ce mare de informaţii, de sugestii, de perspective! Ardelenii puteau să respire, la cursul lui, atmosfera în care a înmugurit românismul modern, în toată complexitatea ei. Mai ales Ion Eliade Rădulescu, acest patriarh al literaturii noastre a fost înfăţişat în toată măreţia lui vulcanică. Apoi Iancu Văcărescu, Grigore Alexandrescu, Cârlova, Bolliac, Rosetti. „Cea mai mare energie românească modernă" — cum numea el literatura, în prefaţa acestui volum, se desfăşura înaintea noastră, descărcâd şi în noi valuri de energie.

Şi, totuşi, această uriaşă desfundare a unei epoci el o considera numai ca o contribuţie pentru o sinteză, care — spune el, cu melancolie — „peste 40—50 de ani eu nu o voi mai citi".

Dacă stadiul în care se afla istoria noastră literară şi spiritul ştiinţific în care a fost crescut l-au reţinut dela această sinteză largă el ne-a dat în schimb câteva sinteze parţiale, câteva monografii în care facultăţile lui sufleteşti şi sistemul lui de cercetare au ajuns la supremă desvoltare.

Să fim recunoscători memoriei lui, noi Ardelenii mai mult decât toţi, pentrucă aceste monografii au fost închinate mai ales figurilor eroice, pe care *noi* le-am dăruit românismului.

Din mai multe motive atenţia lui s'a oprit asupra lor. Mai întâi un motiv de natură intimă. In George Lazăr şi Simeon Bărnuţiu s'a regăsit, într'o anumită măsură, pe sine însuşi, iubitor al rasei, luptător dârz pentru progresul şi umanizarea ei, nevoit, asemenea lor, să părăsească Ardealul pentru ideile lui. De aceea de timpuriu s'a simţit atras spre ei de o irezistibilă simpatie morală.

Atât Lazăr cât şi Bărnuţ au fost apoi stâlpi de foc în acea epocă dela începutul sec. XIX-lea, în tainele

căreia el a pătruns de mult, ca nimeni altul. Stabilindu-se apoi la Cluj, nu mai avea la îndemână biblioteca Academiei. Şi el nu putea lucra decât verificând mereu orice afirmaţie, oricâtă simpatie ar fi avut pentru subiectul ales. Atât Lazăr cât şi Bărnuţ s'au născut însă şi s'au desvoltat în mediul austro-ungar pentru care bibliotecile Ardealului sunt destul de bine informate.

Acest fericit concurs de împrejurări au dat naştere lui *George Lazăr* şi *Vieţii şi ideilor lui Simeon Bărnuţ*, două din cele mai bune monografii din literatura noastră istorică, care sunt şi două capitole din introducerea la noi a civilizaţiei moderne.

Dacă în studiile de până acum Bogdan-Duică s'a fărămiţit în fragmente, în schiţe de lucrări, în precizări de date, deastădată a urmărit un fenomen în desvoltarea şi structura lui intimă, epuizându-l cu desăvârşire. O masă enormă de informaţii şi fapte sunt armonizate, stăpânite cu suveranitate absolută, stoarse de întreaga lor semnificaţie, cum dirijorul stoarce palpitaţia armonică a unei simfonii din toate elementele orchestrei. Stăpânirea aceasta a unui material imens şi gruparea lui în jurul unei figuri eroice dă celor două monografii un deosebit farmec epic. Ca la marii maeştri ai istoriei, faptele şi realităţile sunt lăsate să vorbească cu elocvenţa lor implacabilă. *Viaţa* unei epoci freamătă aici puternic. Cel ce o povesteşte se vede că a retrăit-o intens. Şi poate să te facă şi pe tine, cetitor, să o retrăeşti. Stilul lui masiv, lapidar, frânt este adaptat şi el subiectului, crescându-i acel farmec epic de care aminteam. Iată-l de pildă pe Bărnuţ în catedrala dela Blaj, înainte de a-şi rosti celebrul discurs:

„Canonicul din Blaj, Vasile Raţiu, rosti câteva cuvinte. Şi deodată, din toate părţile, unanim, se auzi poftirea: Să vorbească Simeon Bărnuţiu.

„S. Bărnuţiu stătuse liniştit lângă altar. Lângă inima, care-i bătea mai iute decât de obiceiu, se odihnea manuscriptul discursului său. Ochii lui se plimbau asupra lumei, care aştepta curioasă, încordată. Nu lipsea nici un Blăjan; din Sudul Ardealului erau de faţă Sibienii şi Braşovenii, cu care venise Şaguna; în fruntea lor era Moise Fulea şi vioiul protopop Ion Popasu dela Braşov; liniştiţi, ştiind ce va urma se examinau şi se felicitau A. Tr. Laurian, G. Bariţ, Nic. Bălăşescu; câţiva tineri, viitori tribuni, scăpărau de idealism; aceştia ca şi ceilalţi vor fi privit cu părere de rău că din Banat şi dela Criş veniseră puţini: protopopul Bercian din Lugoj, preoţii Munteanu din Sarcău şi Popdanul din Sarsig şi — nici un Murgu. Dar munţii, Moţii, erau aici, cu craiul lor cel tânăr, Iancu. Pe acesta-l încălzeau mai ales ochii celor ce făcuseră revoluţia de dincolo de munţi şi care veniseră să o continue la noi, cu ai noştri: Alecu Rusu, Lascar Rosetti, G. Sion, fraţii Ioneşti, Teodor Moldovanul, Curius, actorul de origine ardeleană. Pe ici, pe colea, se ivea câte un tip săsesc; decât Saşi mult mai mulţi erau Ungurii, cari încă în aceia zi se grăbiau să trimită la guvern şi la gazete raporturi despre ce vor vedea şi vor auzi. O mulţime agitată, preoţi, civili, nobili şi militari aştepta un ceas istoric.

„Din toate părţile se auzi poftirea: Să vorbească Bărnuţiu! Un răsunător aplaus cutreeră biserica. Ceasul istoric bătuse: Bărnuţ era deasupra „sugestului" din faţa altarului; Bărnuţ începu a vorbi"[1]).

Alături de Lazăr şi Bărnuţiu un alt ardelean dela acelaşi început de veac, modestul versuitor dela Braşov, Ion Barac, s'a învreduicit de o cercetare tot atât de vastă. Bine înţeles că faţă de acesta n'a fost atras pentru personalitatea lui — pentru care nu odată G.

1) *Simion Bărnuţ*, pp. 89—90.

Bogan-Duică este destul de aspru — ci pentru prilejul ce i-l oferea de a urmări călătoria până la noi a o mulţime de motive literare streine. In această monografie comparatistul s'a întrecut pe sine. Ea este un model de cercetare exactă, un monument de erudiţie.

Vorbind despre aceste monografii — cărora le putem adăuga pe *Ion Ionescu dela Brad* şi *Vasile Alecsandri*— Gheorge Bogdan-Duică, atât de sever cu sine, era mulţumit. Avea dreptul să fie. Vorbea de o metodă proprie de cercetare. Credem că a sosit momentul să spunem şi noi câteva cuvinte despre această metodă.

VI.

Născându-se în zodia Junimismului, în floare, având dela început un adevărat cult pentru Titu Maiorescu — pe care dealtfel şi l-a păstrat întreagă viaţă; dovadă discursul dela Academie — G. Bogdan-Duică a avut totdeauna un mare interes pentru filosofie: „Eu filosofia o socotesc necesară pe lângă orice studiu, fie el cât de practic — spune el. Cu atât mai mult o socotesc indispensabilă carierelor ai căror posesori se îngrijesc de interesele culturale ale naţiunilor"[1]).

Aceasta este întâia lui virtute, care îi dă o siluetă specială între istoricii noştri. El ştia să meargă până în fondul ideologic al oamenilor şi evenimentelor, descoperindu-le astfel fisionomia general-omenească.

A doua virtute, moştenită tot dela Junimea, este iubirea de adevăr şi afirmarea lui cu curaj. Moştenirea aceasta s'a grefat dealtfel pe un temperament cât se poate de potrivit pentru valorificarea ei. Respectul de adevăr îl făcea să nu rişte nici o afirmaţie până nu este controlată cu sursele ei cele mai autentice, pentru descoperirea cărora desvolta nu odată investigaţii uriaşe.

1) *Societatea de Mâine*, I (1925), p. 243.

Cu această pasiune pentru filosofie a dat de Taine, destul de timpuriu. A dat de el într'o vreme când prestigiul autorului *Istoriei literaturii engleze* era enorm, nu numai în Franța, ci în întreagă Europa. Gheorghe Bogdan-Duică l-a citit în întregime cu o mare plăcere. „Taine — spune el — te și învață și te înveselește mult. Iți folosește și te scapă de urît"[1]). De aceea l-a dat pildă Ardelenilor, iar el l-a urmat cu multă fidelitate mai ales în întâia perioadă a activității sale științifice.

Positivismul lui Taine, hrănit de științifismul german, cunoscut de G. Bogdan-Duică la propriile surse, i-au dat așadar metoda de riguroasă critică istorică, credința că fenomenele literare trebue studiate și pot fi explicate ca orice fenomen din natură, total, definitiv. „Minunea omenească — spune el — se explică; trebue să se explice; să se poată explica"[2]).

De aici pasiunea lui pentru analize, pentru precizări de date, de influențe. *Toate* aspectele unei opere literare și ale unui scriitor trebue studiate în mod critic, pentruca nimic să nu mai rămână neexplicat. Și acest „tot" era pentru el neînchipuit de cuprinzător. De aceea s'a oprit mai mult la analiză și a privit sinteza cu sfială, cu toate că am credința că ar fi putut-o face.

Din aceleași surse a luat interesul pentru rasă și mediu, cărora le-a atribuit un rol atât de important în cercetările sale. Nu numai rasa spirituală, ci și rasa biologică. In arhiva scriitorilor el nu căuta numai reminiscențe de idei, ci și buletine medicale. Și îi dădeau aceeași satisfacție și unele și altele.

Nici temperamentul și nici marea lui pasiune pentru citit nu-l puteau lăsa pe G. Bogdan-Duică robul unui sistem. Până în pragul mormântului curiozitatea lui a

1) *Tribuna*, 1889 nr. 2.
2) *Societatea de Mâine*, I (1925), p. 243.

fost neadormită, pentru tot ceea ce producea creerul omenesc. Iar întrucât priveşte specialitatea era totdeauna informat asupra ultimelor concepţii şi metode de cercetare.

Am arătat cum împrejurările l-au rupt pe G.Bogdan-Duică, pe la 1908, dela studiile de istorie literară, îndreptându-l spre critică şi studii pedagogice. Din aceste incursiuni, întâia într'un domeniu înrudit, a doua într'unul mai îndepărtat, s'a întors cu bogate câştiguri sufleteşti. Nu voiu aminti decât pe unul: *importanţa personalităţii.* In întinsul lui studiu asupra Şcoalei Normale, publicate în *Convorbiri Literare* (din 1911—1913) el arată, întemeiat pe ultimele autorităţi în materie, rolul covârşitor care trebue acordat personalităţii în educaţie. Când, dupăce ajunge profesor la Universitatea noastră, se îndreaptă iarăşi spre istoria literară, vechea concepţie tainiană este lărgită prin restabilirea personalităţii în drepturile ei suverane în geneza fenomenelor literare şi în genere, în evoluţia istorică.

Numai acum îşi permitea să vorbească de o metodă proprie, chiar când cercetările lui se opreau asupra unui subiect studiat şi de alţii: „Proprie rămâne tendinţa mea — spune el — de a-l descifra pe Lazăr ca personalitate ştiinţific bogată, de-o acută simţire la orice atingere; imaginând meniri proprii şi naţionale mari; voind să realizeze stăruitor ce imagina: conştientă în orice moment de martiriul său şi chiar tragică prin durerea că nu a văzut rodul apostolatului său suferitor"[1]). Astfel, oricât rol ar fi atribuit eredităţii şi mediului, oricât ar fi arătat — cum spune el — istoria universală curgând alăturea de Lazăr, individualitatea acestuia nu e pierdută nici un moment din vedere, iar monografia se termină cu un admirabil

1) *Gheorghe Lazăr*, p. 1.

capitol al *caracterului* lui Lazăr, descris cu siguranța unui profund cunoscător al sufletului omenesc. Aceeași metodă a fost aplicată și lui Bărnuțiu și Alecsandri, reușind astfel să ne dea ființe vii, să îmbrace — cum spune el — scheletul în mușchi și piele, să-i dea duhul său, „pentruca omul să fie om întreg"[1]).

Atât personalitățile cât și fenomenele literare le studia apoi în mod evolutiv, în *devenirea* lor. Incă în 1904 dădea lui Ion Scurtu sfatul, ca atunci când va scrie biografia lui Eminescu să ne arate „cum *devine* Eminescu, ce-a devenit, cum sporește, din ce izvoare crește râul cugetării sale, nu numai ideia lor, ci creșterea lor, adaosul treptat din cărți, din viață, din colaborarea proprie" [2]).

Il interesa mai ales geneza și creșterea „unei individualități, sau a unui fenomen literar. Căderea o trata scurt, sec. De aceea a dat atât de puțină importanță părții ultime, de după 1848, a activității lui Ion Eliade Rădulescu și Simeon Bărnuț.

Cu tot acest rol atribuit personalității, cu toată această ascensiune până la sinteza monografică, și în partea din urmă a activității lui a avut același interes pentru amănunt. Dovadă imensul material asupra lui Alecsandri și Eminescu, sau asupra literaturii ardelene, strâns în anii din urmă, prezentat într'o formă strict documentară. Ochii îi erau îndreptați însă mereu spre sinteza de mâine a istoriei noastre literare, pe care el o vedea: „O psihologie literară evolutivă, sigură, a curentelor și a scriitorilor fixați exact în ele; o expunere — până acum neglijată cu desăvârșire — a mijloacelor artistice-tehnice; o informație deplină despre contactul nostru cu literaturile streine din Est și Vest"[3]).

---

1) *Ibidem.*
2) *Conv. Lit.*, XXXVIII, (1904), p. 323.
3) Prefață la *Ist. lit. moderne.*

VII.

In acest răstimp, când istoricul literar se urca pe culmi, criticul literar n'a adormit nici el. Paralel cu *Lazăr* şi *Bărnuţ* apăreau cronicele literare din *Societatea de Mâine*, în care G. Bogdan-Duică era mai tânăr decât la *Tribuna*; atâta supleţe, atâta largă înţelegere, atâta căldură au aceste cronici. Şi până în pragul mormântului criticul a urmărit literatura română până în cele mai proaspete palpitaţii ale ei, spunându-şi cuvântul cu francheţa lui, devenită proverbială.

Principiile estetice ale criticului pornesc din acelaş izvor tainean, din care porneau principiile istoricului literar. Corespondentul estetic al pozitivismului este *realismul*. G. Bogdan-Duică a păstrat totdeauna această noţiune în atelierul său, şlefuind-o, lărgind-o mereu, pentru a deveni cât mai cuprinzătoare. De altfel atunci când îşi făcea debutul literar realismul era în floare în Europa. El l-a urmărit cu pasiune, promiţând, de pildă, în *Gazeta Bucovinei*, un întins studiu asupra curentului realist în Germania. Studiul n'a apărut dar criticul a vorbit, atât în *Gazetă* cât şi în *Tribuna* despre realismul lui Tolstoi, Zola, Björnson şi Hebbel sau, dintre cei mai vechi, Shakespeare şi Grillparzer. Iar când Delavrancea venea cu nuvelele sale să dovedească încadrarea noastră în acest curent european, G. Bogdan-Duică l-a salutat cu satisfacţie. In cronicele literare de mai târziu, din *Convorbiri*, *Luceafărul* şi *Ramuri* simpatiile lui se opreau mai ales asupra scriitorilor noştri realişti: Ion Adam, C. Sandu-Aldea, M. Sadoveanu.

Contactul lui permanent cu marii clasici l-au oprit însă de a merge până la exagerările acestui curent. Naturalismul, rarul, bizarul, diformaţiunile fizice şi etice nu le-a admis nici odată în artă. Intr'un foileton din *Tribuna* a amintit o vorbă a lui Goethe: *Der reine*

Mensch. Omul curat era şi idealul lui. Artistul să fie real, să scoată însă din sine şi din lumea încunjurătoare mai ales sentimente şi idei cari înalţă naţia sa şi genul omenesc spre un înalt ideal etic. „In poeţi ţâşneşte neamul, rasa — spune el. Cum simte aceasta, până la ce înălţimi se ridică putinţa ei de concepţie ideală — aceasta trebue să ne intereseze". Aşa se explică rezervele lui faţă de Caragiale, obiectând lui Maiorescu că n'a făçut o alegere tocmai potrivită, când a vrut să-şi ilustreze estetica sa platoniciană cu tipurile din *Scrisoarea perdută*[1]).

In etajul de sus al realismului este misticismul. G. Bogdan-Duică nici acolo n'a vrut să intre şi a fost totdeauna plin de ironii faţă de cei ce locuiau în acest etaj. Este foarte natural ca un om, pentru care totul poate fi explicat, să nu se lase prins de sborul mistic.

Sinceritate, adevăr, intensitate şi energie de simţire, iată ce cerea el artei. Jocul sclipitor al formelor, oricât de ingenios şi delicat ar fi fost, dacă nu acoperea acest fond de realităţi umane nu-l entuziasma. Iată explicaţia rezervei lui faţă de un alt scriitor al nostru, faţă de Dimitrie Anghel. „Forma este suprafaţă — spune el în legătură cu poetul florilor — poezia este sentimentul, este viaţa coaptă în simţire şi numai învăluită în formă: drumul spre simţirea vieţii şi viaţa simţirii trebue să ducă neted, uşor, ademenitor, prin armonie şi prin caracteristicul expresiv al celui mai adecvat cuvânt, cerut de conţinut cum apa-i cerută de cel setos şi pâinea de cel flămând, cuvânt care să nu rămână numai atârnat de conţinut, ca fluturii de o fotă românească, ci să fie cusut din el, ca în fotă înfloritura arniciului" [2]).

Când artistul căzut în obiectivul criticei lui întru-

1) *Titu Maiorescu*, p. 18.
2) *Soc. de Mâine*, I (1924), p. 680.

nea aceste condiţii, atunci entuziasmul lui îşi lua sborul nestânjenit. Prospeţimea entuziasmului şi-a păstrat-o până în ultimii ani ai vieţii. Mai cald, mai viguros vibrează acest entuziasm în discursurile dela Academie asupra lui Goga şi Sadoveanu şi în volumul omagial asupra lui Alecsandri.

Nu pot încheia decât parafrazând cuvintele cu care termină el acest mişcător omagiu:

Oameni ca George Bogdan-Duică pier, dar nu mor. In mormântul dela Sibiu am închis moaşte; duhul profesorului a rămas afară, în larg, în ţara mare, cum a dorit-o din toată inima sa. Pentru acest duh în ţara sa nu va exista moarte.

POVESTITORI ARDELENI PANĂ LA 1918

Povestirea ardeleană, ale cărei caractere sunt astăzi îndeajuns de distincte, a apărut relativ târziu. Au trebuit să treacă mai bine de trei decenii dela publicarea de către moldoveanul Costache Negruzzi a nuvelei „Alexandru Lăpuşneanu" — adevărată peatră de hotar a prozei noastre — până când ardeleanul Ioan Slavici să dea la lumină pe „Popa Tanda", cu consecințe tot atât de binecuvântate, cel puțin pentru proza de dincoace de Carpați. Pricinile acestei întârzieri sunt îndeajuns de cunoscute, pentru a insista în mod deosebit asupra lor. Lipsa de interes estetic a latiniştilor, cultul lor excesiv pentru studiile de erudiție istorică şi filologică, idealul lor de limbă abstractă şi greoaie — o peatră de moară pentru orice avânt poetic —, lipsa unei clase culte mai numeroase, care să cultive şi să ceară literatura de acest gen — iată câteva din aceste pricini. Lor ar trebui să le adăugăm una, poate mai importantă decât toate: nici un povestitor de mari proporții, care să risipească haosul şi să despartă apele de uscat n'a apărut în această lungă perioadă de stăpânire latinistă. Acest talent nu şi-a copt roadele nici măcar subteran, cum am avut norocul în poezie, unde Ion Budai-Deleanu, elevul seminariilor vieneze, a scris, cu multă sare voltaireană, după ce a asimilat îndelung toate capodoperele genului, celebra lui „Țiganiadă". Făgărăşanul Ion Codru-Drăgu-

şanu, care îşi trimitea scrisorile lui de pe drumuri europene, cam pe timpul când Costache Negruzzi dădea „Daciei Literare" pe „Alexandru Lăpuşneanu", nu poate ocupa, în desvoltarea prozei noastre, locul pe care îl are, în desvoltarea poeziei, autorul hazliei epopei ţigăneşti. El ştie să povestească cu multă vervă şi cu un ascuţit simţ al observaţiei ceeace a văzut în lungile lui călătorii, e departe însă de gândul oricărei ficţiuni literare. Povestirea care tinde la o anumită dispoziţie a materialului, în vederea unui tot artistic, din mijlocul căreia să se desprindă oameni şi locuri, care să lase sbor imaginaţiei, va apare, în forma unor dibuieli stângace, ceva mai târziu.

Căci Ardelenii n'au avut răbdarea să aştepte pe Ioan Slavici, pentru a-şi stâmpăra dorul de povestire. Dacă marele nuvelist a fost acela care i-a învăţat adevăratul meşteşug al genului, făcându-le loc în literatura panromânească, încercări de nuvelă, şi chiar de roman, au existat şi înaintea lui.

După 1848, mai ales în urma libertăţilor din era constituţională, numărul intelectualilor ardeleni care frecventau cele câteva şcoale secundare şi seminarii româneşti de dincoaçe de Carpaţi, dar mai ales al acelora care se îndesau în băncile liceelor şi universităţilor streine, a crescut în mod simţitor. In societăţile lor de lectură, întemeiate prin anii 1850—1870 până şi în oraşele cele mai ostile nouă, nu se citeau numai nuvelele şi romanele aduse de periodicele streine, sau de dincolo de Carpaţi, ci se făceau şi încercări originale, atât în versuri cât şi în proză. E adevărat că aceste încercări au oferit mai apoi exemple pline de haz criticii usturătoare a lui Maiorescu, e adevărat că ele au trezit multă indignare până şi la spiritele luminate de dincoace de Carpaţi; totuşi trebue să le acordăm meritul opintirilor de început. Dacă nu de alta, ele au stimulat interesul pentru acest fel de lite-

ratură al membrilor acestor societăţi şi au îndemnat pe unii să facă şi altfel, sau în tot cazul mai bine, decât aceşti începători. Istoria literaturii ardelene va trebui deci să ţină seama de nuvelele şi povestirile, care se întind uneori pe foarte multe pagini, în almanahurile „Zorile Bihorului" (1854) şi „Fenice" (1867) dela Oradea, în „Muguri" (1859) dela Arad, „Muza Română" (1865) din Pesta sau chiar în „Foaia pentru Minte" de după 1848 şi în „Aurora Română" (1863—1865) din Pesta, semnate de un I. Brânduşian, D. Sfura, Ilie Trăilă, E. B. Stănescu, cu titluri ca: „Cursoriul lui Horia", „Gonitul de soarte" „Fica lui Menumorut", şi altele asemenea, tot atât de streine şi de bizare pentru urechea de astăzi ca şi numele celor care le-au scris. Copleşiţi de atmosfera de naţionalism eroic de după revoluţia ardeleană din 1848, aceşti povestitori, fie că imitau pe anumiţi epigoni romantici din literatura germană sau ungară, fie că se inspirau din scrisul lui Costache Negruzzi, Bolintineanu sau Odobescu, cultivau cu precădere nuvela istorică romantică.

Alături de ea şi-a făcut loc însă, încetul pe încetul, povestirea cu subiecte populare, desprinse din mediul de acasă, bineînţeles transcrisă şi ea pe registrul celui mai melodramatic romantism. „Fata pădurii", nuvela pe care o semnează V. Ranta-Buticescu, în almanahul „Fenice" dela Oradea, face parte din rândul acestora. De sub pojghiţa de ghiaţă a limbii ei latinizate, se pot desprinde câteva fragmente de un lirism autentic, cu un surprinzător sbor al fanteziei, scrise cu multă sprinteneală. Timp de trei decenii, V. Ranta-Buticescu va fi principalul povestitor al „Familiei" (întemeiată la 1865) al „Amicului Familiei" (întemeiat la 1878) şi al altor reviste, din Ardeal. La numeroasele concursuri pentru nuvele ale acestor reviste, el a ieşit adeseori întâiul, fiind cel mai gustat povestitor ardelean, alăturea de Ioan Slavici. Premiindu-l, directorii acestor

publicaţii se potriveau gustului cetitorilor, pe care mai adesea s'au nizuit să-i asculte, decât să li se împotrivească.

Nuvela romantică, istorică sau populară, va da multă vreme tonul în „Familia", cea mai importantă revistă literară ardeleană, până la „Luceafărul". Iosif Vulcan, directorul acestei reviste, va merge şi el pe drumurile ei, sau ale romanului de aventuri, sau de moravuri sociale, fără de a reuşi însă, cu tot marele număr de volume rămase în urma lui, să ne reţină interesul cu o bucată mai împlinită. Doar în romanul „Ranele naţiunii" (1876) intriga este mai susţinută. Limba lui, dacă nu este atât de încărcată de latinisme ca a contimporanilor, dacă este uneori destul de curgătoare — poate şi în urma lecturilor lui franceze şi a contactului viu cu literatura Vechiului Regat — n'are nici un accent particular. Şi totuşi, Iosif Vulcan, pentru marele rol istorico-literar jucat de revista lui, pentru punerea în circulaţie a unor motive literare, care vor fecunda mai rodnic la scriitori mai înzestraţi decât el merită un loc de seamă în antologia povestitorilor ardeleni.

In şcoala lui şi a lui Haşdeu şi Odobescu şi-a făcut educaţia literară un alt ardelean de cultură franceză, Ion Al. Lapedatu. Prin revista „Albina Carpaţilor" (1877—1880), încredinţată lui de Visarion Roman, el a încercat să ridice nivelul prozei ardelene, luptând pentru un stil mai îngrijit şi mai eliberat de povara latinismelor. Din condeiul acestui harnic cititor de cronici vor ieşi întâiele povestiri istorice mai atrăgătoare, atât prin zugrăvirea veridică a personajiilor, cât şi prin limba lor viguroasă şi neaoş românească.

In paginile revistelor amintite şi a gazetelor de dincoace de Carpaţi (îndeosebi „Gazeta Transilvaniei") străbat însă, în acest timp, culegerile de folclor. Doi cercetători entuziaşti, Atanasie Marinescu şi Grigore

Silaşi, propagau cu o râvnă neostoită cultul pentru el, atraşi mai mult de valoarea lui istorică, filologică şi mitologică, decât literară. Astfel a început să fie îndrăgit basmul. El a fost puntea între povestirea romantică — cu care se asemăna prin locul pe care îl acordă fanteziei — şi povestirea realistă. El va lega pe scriitori ardeleni iarăşi de pământul, ale cărui taine şi frumuseţi le uitaseră. El mai ales, le va da alt ritm şi altă limbă povestirii, mai apropiate de duhul locului. Basmul va fi, multă vreme, şcoala scriitorilor ardeleni, nu numai a prozatorilor, ci şi a poeţilor.

Cu basmul şi-a făcut ucenicia literară şi Ioan Slavici. In svăpăiata lui copilărie l-a sorbit cu o rară plăcere de pe buzele bunicului său şi a altor povestaşi iscusiţi din Şiria, iar în tinereţe l-a cules cu un adevărat cult din numeroasele sate, prin care a fost purtat de patima drumeţiei şi a cunoaşterii. Intâia povestire pe care o trimite Junimei (publicată în „Convorbiri Literare" din 1872) este basmul „Zâna Zorilor". Până târziu, în pragul bătrâneţelor, marele povestitor nu se va putea despărţi de această dragoste din tinereţe, reuşind să dea literaturii noastre câteva din cele mai alese basme ale ei. Intâiele şi cele mai frumoase nuvele ale lui Slavici sunt de aproape înrudite cu basmul. Eroii lor cobor din poveste, sunt croiţi pe măsura eroilor eposului popular. Limba lor are sfătoşenia şi resonanţa limbei băsmuitorilor. Ea este mai mult o limbă vorbită, decât scrisă, în care autorul nu este preocupat atât de structura simetrică a frazei, cât de povestirea însăşi. Recitiţi „Gura Satului" şi „Budulea Taichii", cele mai bune nuvele din întâia fază a scrisului lui Slavici, şi vă veţi convinge de acest adevăr. Mihu al Saftei şi Cosma Florii Cazacului, cei doi ţărani din „Gura Satului", sdraveni ca nişte uriaşi, plini de o regală demnitate, sunt un fel de Roşu şi Verde Impărat ai satului lor; Marta,

fica lui Mihu, este o fată alintată de Craiu; iar Miron Oierul un Făt-Frumos, care până la urmă va birui toate obstacolele, pentru a ajunge în stăpânirea Martei.

Din basm a luat apoi Slavici farmecul epic al acestor nuvele. „Gura Satului", pe care o reproducem în această crestomaţie, este străbătută, dela un capăt la altul, de acest farmec. Povestirea curge, plină şi vânjoasă lăsând impresia de inepuisabil, ca apele unui râu, coborîte la şes într'o albie statornică. Acest epic Slavici nu l-a luat însă numai din contactul literar cu basmul, ci şi din trăirea îndelungată cu marea masă ţărănească a Ardealului şi dintr'o cunoaştere adâncă a ei. Asemenea lui au făcut şi ceilalţi mari povestitori şi aproape toţi scriitorii de dincoace de Carpaţi. Prin convieţuirea aceasta nemijlocită cu singura noastră clasă autohtonă, literatura ardeleană şi-a însuşit forţa epică, prin care se deosebeşte de literatura celorlalte provincii. Ion Slavici este, din acest punct de vedere, cap de coloană.

In scrisoarea trimisă „Convorbirilor Literare", cu care însoţea povestea „Zâna Zorilor", vorbind despre felul cum înţelege să prelucreze materialul brut al basmelor, Ion Slavici insistă în mod deosebit asupra „sucului" lor etic, pe care se va nizui să-l păstreze cât se poate de neatins. De fapt, toate basmele noastre sunt înzestrate cu acest suc etic. Binele şi răul sunt îndeajuns de delimitate în ele, cel din urmă fiind răpus până la urmă de întâiul. Iată întâia sursă a eticismului lui Slavici. Ea nu este însă singura. Vorbind de anii copilăriei, în scrisorile autobiografice publicate în „Tribuna" din 1888, sub titlul „Fapta omenească", autorul lui „Popa Tanda" arată cum cea mai citită şi mai iubită carte din familia lui a fost „Sfânta Scriptură". Cărţile sfinte, asimilate cu prospeţimea şi intensitatea adolescenţei, vor lăsa un strat rezistent

în ființa lui etică, pe care toate concepțiile filosofice și îndoielile științei, trăite la Viena alături de marele său prieten Eminescu, nu-l vor putea șterge. Invățăturile lor vor străbate tot mai mult în scrisul lui, până vor copleși cu totul artistul. Este o literatură de pedagogie socială aceasta, foarte cultivată în Ardeal, unde cele două biserici stăpâneau suverane viața publică, unde lupta pentru conservarea națională impunea pe întâiul plan problemele de caracter. Slavici va fi, și în această privință, cap de coloană. Povestitorii crescuți în școala lui și chiar și aceia care îi urmau cu rezerve acțiunea literară, vor cultiva eticul, cu toate calitățile și neajunsurile acestui fel de literatură.

Autorul „Moarei cu noroc a avut un temperament profund romantic. Idealismul lui, locul pe care îl acordă sentimentului în concepția despre viață, exemplele existenței lui agitate, toate ni-l arată asemenea. Slavici și-a făcut însă educația literară în epoca realismului în floare. El a citit și a tradus cu multă pasiune pe realiștii celebri ai vremii. Asemenea acelora, și-a îndreptat privirea asupra vieții care forfotea în jurul lui, încercând, cel puțin în întâiele nuvele, să o reproducă cât se poate de fidel. Astfel a întemeiat el acel „realism popular" — cuvântul este al lui N. Iorga — cu consecințe atât de bogate, pentru întreaga noastră literatură, dar mai ales pentru literatura de dincoace de munți. Povestitorii ardeleni reprezentativi vor merge totdeauna pe linia realismului, încercându-i toate virtuțile, cultivându-l până la cea mai înaltă expresie a lui, care se desprinde din romanele lui Liviu Rebreanu. Ei vor urma atât de mult codul acestei școale încât vor prefera fondul, faptele, expresiei artistice; i se vor supune chiar și atunci când vor avea o structură sufletească mai potrivită altor formule literare. Un Ion Popovici-Bănățeanu de pildă, crescut

în şcoala lui Slavici, temperament romantic şi el, scria unui prieten prin anii 90 că „direcţia realistică" este „singura cu putere de viaţă veşnică".

Ioan Slavici n'a influenţat însă proza ardeleană numai prin nuvelele şi povestirile lui, ci şi prin acţiunea lui literară. El n'a fost numai un producător, ci şi un foarte harnic agent literar. Prin el mai ales, ideile Junimei au pătruns dincoace de Carpaţi, schimbând nu numai concepţia Ardelenilor despre limbă, ci şi întreaga lor ideologie literară. „Tribuna", ziarul sibian (întemeiat la 1884), care a dus la biruinţă definitivă acţiunea junimistă în Ardeal, a fost sprijinită în acţiunea ei literară de toate nucleele ardelene care simpatizau cu şcoala dela Iaşi. Astfel toţi prozatorii ardeleni, din ultimile două decenii ale veacului trecut, au crescut în cultul Junimei, luând de model pe marii ei povestitori, urmând cu o rară fidelitate îndeosebi pe reprezentantul ardelean al şcoalei, pe Ioan Slavici. D-rul I. T. Mera, Sept. Albini, I. C. Panţu, Enea Hodoş, Ioan Paul, Virgil Oniţiu, Ion Popovici-Bănăţeanu, au trecut cu toţii prin centrele junimiste de dincoace de Carpaţi, sau pe la „România Jună" din Viena, în momentul când în această societate se dădeau lupte stăruitoare pentru biruinţa direcţiei noi. Chiar şi aceia dintre povestitorii ardeleni care au crescut în cercuri ostile direcţiei dela Iaşi au fost seduşi de scrisul lui Ioan Slavici. Personagii, situaţii şi chiar şi întorsături de fraze de ale acestuia pot fi surprinse de pildă în povestirile lui V. Ranta-Buticescu sau Ion Pop-Reteganul, pentru a nu mai aminti pe imitatorii de mai puţină importanţă. Iată de ce Ioan Slavici poate primi cu tot dreptul titlul de părinte al prozei ardelene.

In 1890, când a fost nevoit să părăsească conducerea „Tribunei", Slavici n'a dus cu el dincolo de Carpaţi numai câţiva prieteni politici şi literari, ci şi curentul

realismului popurar şi naţionalist, pe care l-a inaugurat în Ardeal. După un scurt popas în „Vatra" şi în alte publicaţii mai mărunte dela sfârşitul veacului trecut, curentul a isbucnit cu putere nouă în „Sămănătorul", punând de astădată stăpânire pe întreaga noastră literatură. Datorită acţiunii desfăşurate de Slavici, când literatura ardeleană va lua un nou avânt în paginile „Luceafărului" (întemeiat la 1902), va găsi aici un public gata să o înţeleagă şi să o îmbrăţişeze, cu o căldură fără precedent în trecutul literar al acestei provincii. Pe drumurile indicate de autorul lui „Popa Tanda", povestirea se va îndrepta spre aceleaşi zăcăminte inepuizabile ale vieţii rurale. Ion Agârbiceanu, cel mai de seamă povestitor al „Luceafărului" dacă n'are forţa epică a lui Slavici, aduce un peisaj al vieţii locale mult mai plin de relief, în care se mişcă o mai mare varietate de personajii, zugrăvite, toate cu un admirabil simţ al umanului. El a cultivat mai ales schiţa, prinzând în rama ei cea mai bogată imagine a satului ardelean. Asemenea lui Slavici este şi el profund creştin, făcând mai ales în romane, o adevărată apologie a vieţii evangelice. Mila pentru năpăstuiţii soartei, pentru cei încleştaţi în luptă crâncenă cu asprimile vieţii, a găsit în scrisul acestui mare preot una din cele mai înalte expresii din literatura noastră.

Ion Gorun, Zaharia Bârsan, Gheorghe Stoica, Lucian Bolcaş, Constanţa Hodoş, Mihail Gaşpar, Al. Ciura, Al. Lupeanu Melin au mers pe linia aceluiaşi realism popular, păstrându-şi bineînţeles cu toţii individualitatea. Asemenea lui Ion Agârbiceanu, ei au dat mai ales povestiri şi schiţe. Povestirea scurtă, foiletonul a fost, de altfel, totdeauna îndrăgite de scriitorii de dincoace de Carpaţi. Faptul îşi are explicaţia şi în condiţiile vieţii literare din Ardeal, unde eram nevoiţi să publicăm mai mult în ziare şi reviste — făcând din acestea adevărate instituţii de educaţie naţională —

decât în volume, lipsindu-ne atât răgazul pentru a le scrie, cât şi posibilitatea de a le edita. Am avut scriitori care s'au dedicat cu o rară pasiune foiletonului, încercând printr'un stil mai îngrijit, mai plin de virtuozitate, să-i dea trăinicia artei. Aşa a fost Virgil Oniţiu, care a început cu nuvele şi povestiri lungi cultivând mai apoi cu precădere foiletonul şi schiţa umoristică; aşa a fost Ilarie Chendi, care a debutat şi el cu nuvele, pentru a deveni mai târziu cel mai mare meşter al foiletonului; şi din aceeaşi familie face parte delicatul Alexandru Ciura.

Cu schiţe şi nuvele şi-a început, prin 1908, cariera literară şi Liviu Rebeanu. Se simte însă în acest debut o vigoare nouă, care îţi lasă impresia că nu poate fi cuprinsă în povestirea de proporţii reduse. De fapt, el îşi va găsi în curând o albie, în care să poată încape întreg freamătul său interior de vaste proporţii epice. Ea este romanul. Redactat în cursul răsboiului, „Ion" n'a fost dat publicităţii decât în 1920, însemnând o dată în evoluţia prozei noastre, tot atât de importantă ca şi nuvela lui Costache Negruzzi, amintită la începutul acestor şire. Epicul şi realismul ardelean se eliberează acum de toate balasturile streine artei, atingând cea mai mare amplitudine şi obiectivitate.

Data apariţiei lui „Ion" coincide aproape cu Unirea, care a creat cu totul alte condiţii de desvoltare literaturii de dincoace de Carpaţi. Prin actul epocal dela 1918 limba literară a primit libertate desăvârşită de desvoltare. Din pricina contactului permanent pe care l-am avut aici în Ardeal cu şcoala şi cu întreaga organizaţie de stat streină, mai ales intelectualii, eram ameninţaţi în fiecare moment să ne desfigurăm limba. De aceea greşeli de limbă se vor întâlni în Ardeal, şi după înlăturarea rătăcirilor latiniste, chiar şi în scrisul prozatorilor celor mai aleşi. Aceştia n'au excelat dealtfel niciodată prin frumuseţi de stil. Ele pot f-

descoperite mai de grabă la poeţi şi gazetari (la Octavian Goga, de pildă). O antologie a acestora ar fi foarte instructivă pentru evoluţia scrisului ardelean. Limba literară de dincoace de Carpaţi n'a putut fi ferită de impurităţile influenţelor streine decât prin corectivul limbii populare şi al literaturii Vechiului Regat. Numai aceia dintre scriitorii noştri care s'au bucurat într'o măsură mai mare de aceste avantagii, au fost în stăpânirea deplină a unui stil neaoş românesc. Este destul de semnificativ faptul că redactorii „Tribunei" şi ai „Luceafărului", publicaţiile ardelene care au creat epocă în desvoltarea literaturii ardelene, au trăit timp mai îndelungat în Vechiul Regat. Ioan Slavici, directorul „Tribunei", a avut revelaţia frumuseţilor limbii noastre dela Eminescu, şi-a însuşit-o însă pe deplin numai în timpul petrecut la Iaşi şi Bucureşti. Ion Rusu-Şirianu, redactor şi el la „Tribuna" dela Sibiu, mai apoi întemeietor şi director al „Tribunei Poporului" şi al „Tribunei" dela Arad, şi-a făcut ucenicia de publicist în redacţiile din capitala Regatului liber. O. C. Tăslăuanu, redactorul „Luceafărului" a fost student al Universităţii din Bucureşti.

Dacă Unirea ne-a scăpat de această primejdie permanentă a înstrăinării limbii, nu suntem de părerea acelora care susţin că, prin săvârşirea ei, literatura specific ardeleană a intrat în domeniul istoriei. Pentrucă specificul acesta nu este alcătuit numai din cele câteva greşeli de limbă, sau din sărăcia de stil şi construcţie a prozei noastre, ci are temeiuri mult mai adânci. Dovada perzistenţii şi fecundităţii lui o avem în scriitorii ardeleni care s'au afirmat după Unire. Un Pavel Dan de pildă — pentru a aminti unul din prozatorii tineri — îşi soarbe din acest specific seva autentică a scrisului său.

DUILIU ZAMFIRESCU ŞI TRANSILVANIA

Datorită zelului unor editori pioşi[1] şi publicării corespondenţei sale[2], Duiliu Zamfirescu a devenit o monetă de o oarecare circulaţie, atât în viaţa cât şi în cercetările literare din ultimul deceniu[3]. Strânsă

---

1) Indeosebi Mariana Rarincescu-Zamfirescu, sub îngrijirea căreia au apărut în colecţia „Clasicii români comentaţi", dela ed. Scrisul Românesc din Craiova, începând din 1934, *Poezii* (unde sunt reunite versurile apărute în volume şi câteva din cele publicate numai în reviste): întreg ciclul *Romanul Comăneştenilor (I Viaţa la ţară; II. Tănase Scatiu; III. In răsboiu; IV. Indreptări; V. Anna)*; şi în sfârşit *Nuvele*. — Cu prilejul împlinirii unui deceniu dela moartea poetului, a fost publicat un volum de *Poezii şi proză*, Focşani, 1933, Cartea Putnei, cu o prefaţă de G. Dimitriu.

2) I. E. Torouţiu şi Ch. Cardaş, *Studii şi documente literare*, Bucureşti 1931, vol. I, pp. 53—105 (cuprinde corespondenţa cu Iacob Negruzzi); I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, Bucureşti, 1939, vol. VI, pp. 109—223 (corespondenţa cu N. Pătraşcu, publicată înainte, fragmentar, în monografia acestuia *Duiliu Zamfirescu*, Bucureşti, 1929). Em. Bucuţa. *Duiliu Zamfirescu şi Titu Maiorescu în scrisori (1884—1913)*, Bucureşti, 1937 şi 1944.

3) Menţionăm îndeosebi introducerile d-nei Mariana Rarincescu-Zamfirescu la ediţiile amintite, precum şi studiul d-sale *Duiliu Zamfirescu şi Italia (Studii Italiene*, I, p. 37—75), care alcătuesc împreună aproape o monografie a scriitorului român; capitolele privitoare la el din N. Iorga, *Istoria literaturii contemporane*, Bucureşti, 1934, vol. I, pp. 330—335, B. Munteano, *Littérature roumaine*, Paris, 1938, p. 109 şi 143 şi urm., D. Murăraşu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, f. a. p. 306—311; G. Călinescu. *Istoria literaturii române*. Bucureşti, 1941, p. 470 şi urm.; apoi numărul închinat

la un loc, opera lui pare mult mai unitară şi mai masivă; iar corespondenţa atât de îngrijită, dă relief şi căldură personalităţii sale. Avem înaintea noastră un om mai bogat şi mai viu, în tot cazul o figură reprezentativă a culturii noastre. Şi chiar dacă opera nu a câştigat un număr prea mare de cititori maturi, istoria literară a avut şi va mai avea câştiguri însemnate de pe urma acestor ediţii. Duiliu Zamfirescu a fost o conştiinţă agitată fără întrerupere de problematica literară a vremii lui, atât româneşti cât şi europene spre deosebire apoi de mulţi scriitori, el a rămas tot timpul un cititor pasionat în toate domeniile spiritului. Ecouri din aceste preocupări pot fi întâlnite la fiecare pas în corespondenţa şi opera lui. Aceasta din urmă sufere chiar de balastul unor idei nu totdeauna suficient digerate, sau dăunătoare pentru spontaneitatea creaţiei literare. Omul era apoi plin de ambiţii „iubitor de sine şi vanoglorios" — cum se numeşte el însuşi şi cum l au apreciat cei mai mulţi din aceia care l-au cunoscut — care atunci când era rănit lovea fără milă şi fără măsură. De aceea trecerea lui prin literatura noastră este însoţită de sgomotul unor polemici răsunătoare. Toate acestea au făcut din Duiliu Zamfirescu un bun ferment literar. Atitudinile lui au ajutat la lămurirea unor poziţii, într'o epocă în care literatura română se zbătea pentu găsirea de noi orizonturi.

Intre preocupările lui problema Transilvaniei ocupă un loc însemnat. Ea a străbătut până pe primul plan

---

lui din *Milcovia* III, nr. 1—2, 1932, (cu articole de M. Simionescu-Râmniceanu, Ion Pillat, I. Diaconu); I. M. Raşcu, *32 opere în literatura română*, Bucureşti, 1933, p. 182 şi urm., N. Pătraşcu, *op. cit.*; Şerban Cioculescu, *O faţă nouă a lui Duiliu Zamfirescu* în *Rev. Fund. Reg.* III, 1936, nr. 8.—Pentru orientări bibliograf ce mai largi cf. bibliografiile publicate în *Dacoromania*, apoi Pimen Constantinescu, *Opera lui Duiliu Zamfirescu* în n-rul cit. din *Milcovia*, p. 33 urm. şi L. Predescu, *Duiliu Zamfirescu*, Bucureşti, f. a.

al operii sale, iar polemicile purtate cu scriitorii ardeleni, au adus în discuţie însăşi ideologia noastră literară dela începutul acestui veac. Iată de ce credem că o prezentare mai amplă a acestei probleme nu este lipsită de interes pentru istoria literară. Ea se poate face astăzi cu mai multă obiectivitate, nu numai pentrucă se întemeiază pe documente noi, ci pentrucă şi perspectiva din care o privim este mai calmă şi mai sigură.

I.

1. „Timp de 40 de ani — spune Duiliu Zamfirescu în 1922 — am suspinat după Transilvania" [1]), aşezând astfel începutul interesului său pentru această provincie prin anii 1882. El se afla atunci în redacţia ziarului *România Liberă*, al cărui redactor şef era Dimitrie Laurian, fiul dârzului istoric şi filolog latinist August Treboniu Laurian. N. Pătraşcu ne spune despre acest distins gazetar că era „inteligent şi sceptic" [2]); oricât de sceptic va fi fost credem însă că ceva din credinţa fanatică a tatălui său a rămas şi în sufletul lui, pentru a încălzi cu ea atmosfera zilnică a redacţiei, din care nu lipseau Transilvănenii. Cu patriotismul lui totdeauna viu, Duiliu Zamfirescu trebuie să fi avut aici întâiul contact spiritual cu această mare problemă dar şi întâele conflicte cu Transilvănenii. N. Pătraşcu susţine că nu prea era agreat de personalul de dincoace de Carpaţi al gazetei, găsindu-l „afectat şi spelcuit".

Cu un an în urmă, numele lui Duiliu Zamfirescu pătrunde în Transilvania prin paginile totdeauna primitoare ale *Familiei*, unde îşi începe colaborarea cu cronici rimate şi schiţe, semnate uneori Don Padil

1) Prefaţă la ed. V-a a *Vieţii la ţară*, ed. Rarincescu, p. 10
2) N. Pătraşcu, *op. cit.*, p. 15.

Simpatia revistei pentru el merge atât de departe, încât în 1885 îi reproduce în întregime romanul *In fața vieții*. Ea se explică prin apropierea lui Iosif Vulcan de scriitorii junimiști, de pe urma căreia revista dela Oradea a câștigat considerabil. Titu Maiorescu, care i-a dat un larg sprijin în această reorganizare, trebue să fi recomandat printre scriitorii tineri și pe Zamfirescu.

Cam în aceeași vreme, într'o vară, trece frontiera în Transilvania, dela Slănicul Moldovei, unde își petrecea vacanța. Este întâia întâlnire cu pământul și oamenii locului. Grupul de excursioniști din care făcea parte vizitează cu acest prilej comuna Satu-Mare, din apropierea frontierei, unde au avut norocul să vorbească cu unul din acei preoți reprezentativi ai Transilvaniei, pentru care Duiliu Zamfirescu va păstra totdeauna o mare admirație. Impresionat de această convorbire, spunea parcă cu privirea „că tot în Transilvania este răsada bună a neamului“ [1]).

2. Autorul *Vieții la țară* a fost totdeauna preocupat de problema originii neamului nostru. Pe urmele acestei probleme, atât de desbătută de istoriografia și filologia contemporană, trebuia să ajungă iarăși și iarăși în cetatea de munți a Transilvaniei. Intâia oară când poposește mai îndelung aici este în nuvela lui istorică *Străbunii noștrii*, care se petrece între întâiul și al doilea războiu dacic [2]). Nuvela nu are nici o valoare literară. Ea este încărcată cu reminiscențe din

1) *Ibid.*, p. 46—47.

2) Duiliu Zamfirescu, *Străbunii noștri*, nuvelă istorică în *Convorbiri Literare*, n-rele dela 1 Ianuarie și 1 Februarie 1888, reprodusă în *Nuvele*, București, 1888. El intenționa să facă din acest epizod, pe care îl numea «al lui Longinus» o dramă, a renunțat însă la acest gând din pricina „detaliilor foarte frumoase". Se pare că nuvela a fost citită la Junimea în 1887 (Bucuța, *op. cit.*, p. 27).

lecturile istorice ale autorului, cărora le mai adaugă, probabil pentru a intensifica culoarea locală tot felul de amănunte descriptive şi numiri cu totul neverosimile, uneori chiar comice. Decebal, personajul principal, este un rege barbar de operetă. Iată tronul lui: „In colţul din stânga, la o parte, se văd doi bolovani de cremene, răsturnaţi unul peste altul, aşa încât să formeze un tron, iar la picioarele lor un trunchiu de stejar trântit jos. Peste bolovani şi stejar sunt trei piei de urs negru". El nu slăbeşte pe preotul lui suprem, Vezinas, din „Popo!", „Preot al naibii"!, „Muere!". Furia lui e uneori isterică: „V'am bătut de patru ori şi m'aţi bătut odată, o singură dată! — strigă el generalului roman Longinus — Ei!.., şi pentru această singură dată, aş vrea să vă crăp capul în bucăţi, aş vrea să împung cu vârful suliţei în ochi pe împăratul vostru!"

Prin contrast cu Decebal, Longinus este calm, plin de demnitate romană şi de nobleţă umană. Intreagă nuvela este construită pe astfel de contraste, iar sfârşitul cade în melodramă. Duiliu Zamfirescu nu se desbărase de romantismul tinereţelor sale. El găseşte totuşi momente de reală inspiraţie, ca atunci când vorbeşte de dragostea de ţară a regelui dac: „Decebal era adesea câinos şi nedrept; ucidea şi spânzura fără prea multă chibzuinţă. Dar... înaintea ochilor lui alerga umbra cea mare a Patriei!... Era făcut din acea schijă de oameni care de vii se îngroapă până în brâu în pământul ce i-a născut şi crescut, cari trăesc şi mor cu o singură idee între tâmple: ţara!"

Să reţinem din nuvelă acest accent de patriotism şi de bărbăţie, motive care vor reveni mereu în scrisul lui Duiliu Zamfirescu, în legătură cu problema Ardealului.

3. *Străbunii noştri* a fost închinată lui Decebal şi ero-

ismului dac. In anul când apărea, autorul ei pleca la Roma, pentru a-şi ocupa postul de secretar la legaţia României. El rămâne în capitala Italiei, cu oarecare întrerupere, până la 1906, adecă tocmai în floarea bărbăţiei. Aici se lasă copleşit de măreţia şi de toată armonia şi limpezimea antică.

Ceeace îl covârşeşte în mod precumpănitor este figura împăratului Traian. „Timp de 15 ani am trăit la Roma, adorând pe Traian" — spune el [1]). Cercetându-i corespondenţa şi scrierile din acest răstimp ne convingem că această afirmare nu cuprinde nici o exagerare. De abia ajuns în Italia, el caută pe marele împărat pretutindeni, la Napoli şi mai ales la Roma: în For, pe coloană, la Vatican, la Vila Borghese, la Capitol. „Pentru noi, pentru mine cel puţin, e un nespus farmec şi o sfântă emoţiune de a sta într'o sală rece sub statuia Impăratului nostru şi a-i privi capul gânditor şi braţul vânjos — şi e o bucurie aproape copilărească, dar întrucâtva artistică, de a constata că te cobori ca popor din contemporanii acestui om..." — scrie el lui N. Pătraşcu [2]). Iar într'o scrisoare către Negruzzi, îl numeşte „cel mai mare împărat pe care l-a avut lumea" [3]). Dintre monumentele lui Traian admiră mai ales bustul dela Capitol, în care găseşte „mândria senină a capului care cugetă şi melancolia unui suflet cu adevărat mare" [4]). Traian stă mai presus de toţi ceilalţi împăraţi romani pentrucă „avea mintea sus, ochiul clar, vederea justă, le înţelegea şi le înfrăţea pe toate întru împlinirea scopului celui mare: guvernarea imperiului" [5]). Statul român ar trebui să facă còpii în ghips, sau măcar fotografice după bus-

1) Prefaţă la ed. V-a a *Vieţii la ţară*, ed. Rarincescu, p. 10.
2) *Studii şi doc. lit.*, VI, p. 117.
3) *Ibid.*, vol. I, p. 56.
4) *Ibid.*, vol. VI, p. 137.
5) *Ibid.*, p. 135.

turile împăraților de pe timpul dominațiunii romane în Dacia; pentru el nereproducerea coloanei lui Traian este „aproape o necuvință" [1]).

Şi interesul lui pentru împărat merge crescând. Cultul lui îmbrăţişează întreaga familie a acestuia. Când Maiorescu îl vizitează la Roma, în 1889, îi dărueşte Istoria romană a lui Gibbon. Pe urmele acestuia, pentru care mărturiseşte o mare admirație, se duce la izvoarele contemporane: la Tacit, la Pliniu cel tânăr. Il ispiteşte gândul unei „istorii populare a împăratului nostru". „Ce carte frumoasă s'ar putea face, Domnule Negruzzi, la Roma, având toate datele istorice, urmărindu-l pe monumente, studiindu-l pe busturi, cercetând forul şi deaproape copia în plastru a coloanei ce se află la Lateran, cu Fröhner alăturea şi posedând mai presus de toate căldura unei inimi de Român tânăr, care s'a pătruns de mărirea şi geniul aceluia ce ne-a adus la gurile Dunării! Scrisă într'o limbă românească limpede şi încălzită de entuziasmul unui suflet optimist, o asemenea carte n'ar avea nici o valoare pentru streini, dar pentru Români ar fi o comoară. Ce este istoria lui Bălcescu, decât o pagină de entuziasm asupra lui Mihai Viteazul, scrisă de un artist?" [2]).

Nu realizează acest proect literar, dar dragostea lui pentru împărat se păstrează. Când îl vizitează Pătraşcu la Roma, în 1895, îl găseşte vibrând încă de ea. „Pronunţând numele lui Traian el lasă să i se vază în suflet un fel de mândrie personală, de coborîtor al lui Traian, ca şi cum ar fi zis că inteligența lui, fizicul lui, că nobleța, că dragostea lui de frumos sunt toate romane, ca şi numele lui de Duiliu" [3]).

---

1) Bucuța, *op. cit.*, p. 39.— Cf. şi *Studii şi documente*, VI, p. 138.
2) *Studii şi documente literare*, I, p. 66.
3) Pătraşcu, *Op. cit.*, p. 98.

Dacă n'a ajuns să scrie cartea închinată „împăratului nostru", figura acestuia străbate din când în când în operele lui, învăluită în aureola marei sale admirații. Astfel, în romanul epistolar *Lydda*, pe care începe să-l publice în 1898, tânărul Mircea, vizitând Capitolul se oprește în fața busturilor imperiale, fiind mai ales copleșit de chipul lui Traian, care semăna atât de bine cu imaginea ce și-o făcuse despre „marele nostru părinte". „Ce straniu moment al istoriei romane — spune acesta — clipa aceasta de 18 ani, în care o lumină de geniu puternic, o mână de suflet cu adevărat nobil încearcă să oprească rostogolirea totului în prăpastia depravării, a vițiului, a infamiei! Și ce mare ne apare omul acesta al cărui caracter moral avea să lupte nu numai cu imoralitatea altora, dar chiar cu propriile sale slăbiciuni...". Bustul dela Capitol este „icoana însăși a melancoliei. Acolo se răsfrâng grijile unui imperiu mare ca lumea; acolo năzuințele unui suflet păgân, în care, cu toate astea, sublimul martir dela Golgotha părea că aruncase sămânța îndoielii; acolo luptele unei conștiințe, în care blândeța iertătoare a geniului se întâlnea cu disciplina rigidă a generalului din Germania de jos. Acesta e căpitanul din primul răsboiu dacic, care după ce bătuse pe strămoșii noștri în pământul lor, se ruga de femeile dace să nu-și caute moartea, fiindcă „Roma iartă pe cine se supune", cuvinte noui în gura unui popor ce nu iertase pe nimeni" 1).

4. Pe urmele lui Traian și ale Romei imperiale, Duiliu Zamfirescu este stăpânit tot mai mult de convingerea descendenței noastre latine. „Eu singur râd câteodată de această flacără sfântă, care mă încinge ca pe frații *gheghincolo*, dar iar zic: se vede că, cu toată

1) *Lydda*, Ed. Bibl. p. toți, nr. 678, București, f. a., p. 87.

aparența mea nu sunt așa de blazat, sau poate tocmai pentrucă sunt, aceste rămășițe puternice și mărețe nu mai au nimic ridicul și banal la Roma"[1]. Aceste cuvinte le scria lui I. Negruzzi puțin timp după așezarea sa în capitala Italiei. Atunci încă mai trăiau în el anumite rezerve, aduse din cercurile junimiste, zeflemisitoare ale latinismului. Cu cât trece timpul, rezervele dispar, „flacăra sfântă" îl încinge tot mai mult până devine o convingere estetică și politică, temeiul patriotismului său. Descendența romană îi dădea un argument nou, foarte puternic, argumentul sângelui, pentru această convingere, către care se îndrepta cu toată ființa lui.

Vom arăta cum s'a desvoltat această convingere în opera lui.

Intâia oră când ea apare mai lămurit este în aceeași „scrisoare romană" din *Lydda*, pe care am amintit-o mai sus. Meditațiile în fața bustului lui Traian trezesc în tânărul Mircea „emoțiunea binefăcătoare a patriotismului". Este o fericire pentru noi — spune acesta — că ne-am format ca neam „tocmai în epoca cea mai curată a imperiului, sub privirea blândă a divului Traian". Și amintește apoi cu regret de tinerii noștri care se duc să studieze mai mult la Paris, de artiștii și călătoriile de plăcere care năzuesc toate acolo, cu toatecă originea noastră ar trebui să ne îndrepte spre Italia. De când cu „ironia bonjuriștilor decadenți" tot ceeace este în legătură cu această origine romană pare de domeniul basmelor. „Dar vai de poporul care își tratează mărirea trecută cu ironie! Coloana traiană ar fi axa pe care s'ar învârti, ca pe o spirală antică, năzuințele noastre; ar fi dovada hotărîtoare, pentru munteanul din Vrancea și câmpeanul din preajma Bă-

1) *Studii și documente literare*, I, p. 56.

răganului că *Traian* nu e o poveste, ar fi documentul nostru de nobleţă, adus la noi"[1]).

Cu trei ani în urmă când lucrează la romanul *Indreptări* este un apărător şi mai hotărât al ideii latine în cultura noastră. „Când latiniştii noştri transilvăneni au deşteptat pe cărturarii noştri din deprinderile fanariote şi limba grecească, toţi oamenii noştri culţi ai timpului au pornit într'acolo; când Şcoala dela Iaşi a început reacţiunea contra latiniştilor toţi oamenii noştri culţi s'au întors în partea asta. Acum—continu el—par'că a venit vremea să înceapă o reacţiune contra reacţiunei". El condamnă excesul de zel al unor istorici şi filologi cari preferă să caute originea unor cuvinte româneşti în limbile slave, maghiară şi turcă, în loc să le caute, cum e firesc, în limba latină. Această tendinţă este primejdioasă pentru educaţia generaţiilor tinere, căci ea dă dovadă de „lipsă de energie morală".

„Când *geanta latină* este obiectul de glumă al atâtor literaţi anemici, se naşte, fireşte, în spiritul tânărului îndoială asupra valorii morale a teoriilor din şcoală". Şi „noi ca popor, ca stat, avem cel mai mare interes ca tânărul să creadă cu putere în originea latină — să creadă, s'o apere şi s'o venereze". A ne păstra „calităţile psiho-fiziologice ale rasei noastre daco-latine şi a perpetua nobleţa limbei şi, pe cât se poate, a tradiţiunilor romane, trebue să fie datoria noastră de fiecare moment, înconjuraţi cum suntem din toate părţile de popoare tinere care vorbesc alte limbi şi au alte tradiţiuni. Aceasta e raţiunea noastră de a fi la Dunăre"[2]).

---

1) *Lydda*, p. 89.

2) Duiliu Zamfirescu, *Scrisoare* în *Noua Revistă Română*, nr. dela 15 Aprilie 1901. El trece chiar la exemple, dând câteva cuvinte pe care le crede mai de grabă de origine latină sau italiană, decât venite din alte limbi, greşind adesea în etimologiile pe care le face. E o dovadă totuşi cât de departe mergea zelul lui latinist.

Că suntem latini cu ceeace avem mai bun din noi, el o spunea nu numai din motive politice, ci pentrucă era convins că acesta este un adevăr. Cucerirea Daciei a fost o necesitate a Romei, în momentul când era condusă de unul din cele mai luminate capete ale ei. „Dacia forma ceeace se numeşte astăzi un *tête de ligne*, prin urmare trebuia să fie întărită cu toate mijloacele de apărare cunoscute pe atunci de arta militară, ca drumuri, castre şi, mai presus de toate *coloni*, care pe deoparte luau ţara în stăpânire reală, pe de alta serviau legioanelor recruţii trebuitori". Şi el afirma cu hotărâre că aceşti coloni nu puteau să fie decât trupe de elită, aduse din Roma sau din suburbiile şi provinciile apropiate, fapt dovedit de marea asemănare de rasă şi obiceiuri dintre poporul nostru şi cel din Roma şi mai presus de toate existenţa noastră. „In propagarea raselor — spune el — natura nu face salturi". Salvarea noastră în cursul veacurilor se datoreşte conservatorismului nostru şi simţului de orientare, calităţi specifice romane [1]).

Acestea au fost spuse în 1909, în discursul academic *Poporanismul în literatură*, care a trezit un val întreg de proteste, dintre care unele atingeau şi afirmaţiile prea categorice despre latinitatea noastră. Zamfirescu nu era însă omul care să părăsească uşor o convingere, odată ce şi-a însuşit-o. Cu un an în urmă, când citeşte, tot în incinta Academiei *Miriţă*, repetă şi mai

Dealtfel încă din primii ani la Roma notează în scrisorile lui înrudiri între limba italiană şi română. In 8 Iunie 1899 îi scrie lui Maiorescu că „coordonează nişte note relative la unele curioase cuvinte româneşti care se găsesc aidoma în limba italiană" (Bucuţa, *op. cit.*, p. 218). Asupra acestei înrudiri atrage atenţia şi lui... Badea Cârţan, care vizitând Roma, nimereşte la el. (Cf. spirituala lui schiţă *Badea Cârţan la Roma*, în *Literatură şi Artă Română*, I (1896), p. 543—547, reprod. şi în *Nuvele*, ed. Rarincescu).

1) Duiliu Zamfirescu, *Poporanismul în literatură*. Ac. Rom. Disc. de recepţiune, XXXIII, Bucureşti, 1909, p. 7—8.

hotărît că întreaga lui viaţă literară se întemeiază pe „latinitatea noastră adâncă, poate cea mai completă, ca tip etnic şi ca legi sufleteşti, printe toate popoarele neolatine"[1]).

5. Trimiţând romanul epistolar *Lydda* lui Titu Maiorescu, pentru a-l citi, înainte de a fi publicat în *Convorbiri Literare*, Duiliu Zamfirescu îi atrăgea atenţia că ideile expuse acolo de tânărul Mircea sunt convingerea lui „puternică şi definitivă", „*îndreptariu*" al vieţii lui[2]). Şi cu toate că romanul nu-i place lui Maiorescu, el repetă cu şi mai multă insistenţă: „Este adevărat că întreaga mea viaţă actuală este guvernată de ideile expuse în prima parte a Scrisorilor romane şi că acest fel de *Indreptariu* m'a liniştit şi m'a aşezat în scaunul de a trăi pentru tot restul zilelor"[3]).

Care sunt datele fundamentale ale acestui „îndreptar?" In faţa scepticismului intelectualist al bătrânului Filip, din romanul amintit, tânărul Mircea pune un energetism viguros, un optimism bărbătesc, hrănit din etica lui Spinoza, principiile căreia, după Zamfirescu au fost confirmate de ştiinţa modernă. Filip spune că singurul bun al vieţii este „libertatea lăuntrică", pe care nu şi-o poate câştiga decât un om fără pasiuni. Mircea nu se teme de pasiuni. El luptă pentru stăpânirea prezentului. „A fi *acum* hotărît şi voinic — spune el — este a adăuga un inel puternic la marele lanţ al istoriei, care lanţ numai atunci are sorţi de a se întinde departe în viitor, când fiecare *acum* este trăit din plin"[4]).

Incă din acest roman s'a putut vedea cum autorul lui vrea să facă din acest energetism nu numai un

1) Ac. Rom. Desbateri, Seria II, Vol. 33, p. 159.

2) Bucuţa, *op. cit.*, p. 209.

3) *Ibidem*, p. 221.

4) *Lydda*, p. 65. Asupra legăturii cu Spinoza. cf. şi Bucuţa, *op. cit*

îndreptar al vieţii lui, ci şi al vieţii neamului său. Dorea ca şi acest neam să-şi stăpânească bărbăteşte prezentul şi să privească cu încredere viitorul. De aceea, aşa cum din viaţa lui punea greutate pe elementele virile, din viaţa neamului, din trecutul, datele rasei şi problemele politice şi morale ale prezentului cerea să se afirme ceeace reprezintă puterea de acţiune şi forţa. Energetismul lui nu era însă de o exuberanţă nestăpânită. El era temperat de o armonie şi limpidate clasică, spre care tindea firea lui înclinată spre artă şi întreg cultul lui pentru clasicism, hrănit la Roma şi Atena. Tot astfel şi în „îndreptarul" pe care îl propunea neamului său cerea ca dârzenia dacă să fie stăpânită de luciditatea şi simţul politic roman.

Iată convingerea din care s'a născut romanul *Indreptări*, titlul căruia îi umbla în cap înainte de a i se fi lămurit acţiunea şi personagiile.

S'a mai scris despre felul cum a luat naştere acest roman, credem însă că nu s'a insistat îndeajuns asupra legăturilor cu ideile lui Duiliu Zamfirescu despre originile, caracterul şi menirea rasei noastre, idei arătate mai sus. In lumina lor personagiile, anumite momente, calităţile şi defectele romanului apar mai lămurite.

Incă în *Lydda*, vorbind de originea noastră romană, constata cum „în adâncimea straturilor cu adevărat poporale dela noi, în Munţii Oltului şi ai Vrancei, prin Neamţu, pe la Suceava, prin Transilvania şi prin Banat, acesta este tipul adevărat al ţăranului: omul cuminte, care vede şi iartă cât poate, melancolicul care trăeşte pe corhane, cu portul dacic şi cu sufletul roman, — pe când femeia lui, *Dacă* în toată puterea cuvântului, a rămas vânjoasă şi încăpăţinată ca surorile sale de altădată: „bete de ură şi de durere, femeile nu vor să audă, se smucesc din mâinile soldaţilor, nepăsătoare de moarte, gândindu-se numai să împărtăşească soarta comună". Şi continuă: „Aşa e şi

aştăzi Romănca din Transilvania, care când intră într'un neam strein îl românizează" [1]). Iar în Scrisoarea adresată *Noii Reviste Române*, el explică rezistenţa noastră în Transilvania prin idealismul poporului din această parte şi mai presus de toate prin moştenirea caracterelor rasei „fixate par'că pentru veşnicie în femeile transilvănene".

Faptul că după răsboiul din 1877, se impunea tot mai mult idealul unirii, apoi răsunetul trezit de procesul Memorandului, sunt de sigur unele din motivele care îl determină pe Zamfirescu să-şi aşeze noul lui roman în Transilvania. La ele trebue să adăugăm însă şi aceste convingeri de ordin etic şi istoric. Intreg romanul vrea să fie o demonstrare a lor. Se pare însă că ele nu i s'au lămurit decât în cursul redactării *Lyddei*, căci la terminarea romanului *In răsboiu* nu se mai gândea să continue ciclul Comăneştenilor.

Dar el aşează acest roman în Transilvania nu numai pentrucă avea convingerea că în această provincie rasa s'a păstrat mai pură, ci şi pentrucă putea să desprindă de aici personagii şi motive, care puteau să ilustreze mai bine teza lui energetică.

Am văzut că Duiliu Zamfirescu regreta întrucâtva zeflemeaua junimistă împotriva latiniştilor. Fireşte că bunul lui simţ refuza să admită rătăcirile acestora în domeniul limbii, nu se împăca însă cu gândul ca din pricina unei greşeli să cadă întreaga lor orientare spre Roma, împreună cu naţionalismul lor fanatic, de pe urma căruia aspiraţiile noastre puteau câştiga atât de mult. De aceea prezintă cu multă simpatie în *Indreptări* pe preotul Moise Lupu, elev ca şi reprezentanţii Şcoalei latiniste, la Propaganda Fide. El dă acestui personaj — ca de altfel şi altora din roman — optimismul *lui*, ideile *lui* de regenerare a rasei. Dar Moise-

1) *Lydda*, p. 87—88.

Lupu nu reprezintă numai preotul ideal, în care concepţia creştină se îmbină cu un realism activist, bărbătesc, preotul întemeietor al unei familii sănătoase, ci şi preotul pătruns de măreţia Romei, care dă şi familiei lui cultul strămoşilor. Fiica lui Mia, ajunsă la Roma, în călătoria de nuntă cu soţul ei Alexandru Comăneşteanu, se plimbă printre ruine, ca printre lucruri familiare, despre care tatăl ei i-a vorbit în fiecare zi. Ea cunoaşte pe dinafară toate epizoadele de pe columna lui Traian, pe care îl numeşte, ca şi Duiliu în scrisori, „împăratul nostru".

In această Mia, el a vrut să întrupeze una din acele femei dace al căror chip îl urmărea de mult. „Nu te jeli — spune odată Moise Lupu fiicei sale — că sângele femeilor noastre n'are apă într'însul ca să stoarcă lacrimi". Iar altădată el vede în Mia „un chip strămoşesc de al nostru: *mama* ori sora lui Decebal" [1]. Fireşte că dârzenia acesteia nu ia formele sălbatece ale înaintaşelor ei dace. Ea ea este îmblânzită de educaţia creştină, primită în casa părintească şi de o gingăşie ingenuă, pe care acest bun cunoscător al sufletului femenin a ştiut să i-o dea uneori. Voinţa rămâne însă linia fundamentală a caracterului său. Ea are apoi un profund sentiment al datoriei conjugale, e crutătoare, gospodină, gata de a se aşterne în modul cel mai firesc la muncă pentru a clădi familiei un viitor sigur. In caracterul ei, ca şi în caracterul celorlalte personaje ardelene, elementul moral predomină. Duiliu Zamfirescu a vrut ca prin căsătoria ei cu Comăneşteanu să arate în mod simbolic sănătatea morală pe care Transilvania ar putea-o aduce în „destrăbălarea vieţii noastre" [2].

Scriitor realist, Duiliu Zamfirescu îşi dădea seama

1) *Indreptări*, ed. Rarincescu, p. 188.
2) *Scrisoarea cit.* din *Noua Rev. Rom.*

în momentul când a conceput romanul *Indreptări*, că pentru scrierea lui îi lipsește ceva foarte important: cunoașterea împrejurărilor locale. Nu putem preciza câte și ce fel de călătorii a făcut el în Transilvania până la 1900, când a scris romanul. Probabil din primul lui contact în tinerețe, când a trecut munții dela Slănic, îi vor fi rămas câteva linii pentru un portret al preotului ardelean, pe care le va mai completa cu altele, până se va închega figura lui Moise Lupu. Credem ci la desăvârșirea ei a contribuit în oarecare măsură personalitatea lui Vasile Lucaci, care se impunea tot mai proeminentă în viața publică ardeleană, în acel timp, al procesului Memorandului. Probabil că Duiliu Zamfirescu îl va fi cunoscut și personal și va fi fost cucerit atât de mult de personalitatea acestuia încât se va fi gândit la acel preot ardelean ideal de care avea nevoe în romanul lui. Impresia aceasta ne-o dă descrierea fizică a lui Moise Lupu, care ne aduce aminte de portretul lui Vasile Lucaci: „Inalt, voinic, cu o frunte netedă, cu ochii senini, plini de hotărîre bărbătească; cu obrazul ras, lăsând să se vadă gura fină; îmbrăcat curat, cu revereanda aninată elegant pe spate, — nu semăna întru nimic cu preoții de toate zilele" [1]).

Trecerile lui prin Transilvania nu le socotia însă suficiente pentru redactarea romanului. De aceea, chiar în cursul redactării lui, simte nevoia unei documentări la fața locului. „Nu numai romanul nu e gata — spune el în primăvara anului 1901 — dar cred că și ceeace e gata nu e definitiv — deoarece simt că nu cunosc Transilvania în destul și sper să-mi completez impresiunile cu o nouă călătorie în părțile acelea" [2]).

1) *Indreptări*, p. 44.
2) *Scrisoarea* din *Noua Rev. Rom.*

Această călătorie o face în vara anului 1901. Prima parte a romanului, deci probabil până la călătoria în Transilvania a lui Comăneşteanu şi a Miei, era redactată în Mai 1901, când scria lui Maiorescu că a rămas cu romanul la jumătate, din pricina unor ameţeli de care suferea. Partea a doua a romanului e scrisă deci după această călătorie.

Nu avem încă date suficiente pentru a preciza întreg itinerarul lui Zamfirescu prin Transilvania cu acest prilej. Dintr'o afirmaţie a lui Octavian Goga [1]) şi din cetirea romanului rămânem însă cu impresia hotărîtă a vizitării Sibiului şi a splendidelor sate care leagă acest oraş de Poiana, de unde, după un popas de câteva zile, a străbătut provincia până la Arad, despre a cărui vizitare ne vorbeşte el însuşi [2]). Va fi călătorit cu ochii deschişi pentru a soarbe totul, cu carnetul de note la îndemână pentru a însemna în el numeroase amănunte care trebuiau să dea romanului impresia de viaţă autentică românească, de lucru trăit: curiozităţi din limba atât de bizară pentru el a intelectualilor ardeleni, aspecte din viaţa locală, numiri de oameni şi locuri [3]), de obiecte casnice şi credinţe. Fireşte că reţine şi oameni. Ei intră uneori în roman doar cu numele schimbate. Mitropolitul dela Sibiu, pe care tânăra pereche îl vizitează, este de buna seamă Ioan Meţianu: „Un bărbat încă voinic, de statură mijlocie, alb ca zăpada, cu părul lung aruncat pe spate, cu fruntea înaltă, cu un aer original de vioiciune şi tinereţe pe care i-l da nasul aşezat în mijlocul figurii, ca o pălărie pe o ureche" [4]). Protopopul Stamate din

1) *Ciocoismul vine la noi* în *Tribuna* din 27. VII/4. VIII, 1911.

2) Bucuţa, *op. cit.*, p. 259—260.

3) In carte nu este totdeauna exact. Punând Orăştia lângă Răşinari, cu siguranţă că se gândea la Orlat; în loc de Lugoş, sat din apropierea Poianei, trebue citit Ludoş.

4) *Indreptări*, p. 122.

Săliște, cu soția sa Lena, sunt părintele Droc cu soția, iar notarul Zgurea nu este altcineva decât popularul notar Henț, al cărui bust se ridică astăzi în parcul acestui sat fruntaș. Mai mult l-a impresionat acesta, deaceea și reușește să facă din el una din puținele figuri vii ale romanului: tipul notarului ardelean, părinte al comunei, care știe tot ceeace se întâmplă în fiecare familie, plin de nepoți, veri, fini și alte rubedenii, și totuși burlac prin definiție, iubitor de trai bun, plin de o energie bonomă. Păcat că Duiliu Zamfirescu îi pune în gură teoriile sale despre originea noastră latină, care îi dau uneori un aer savant nefiresc.

Mai sunt apoi țăranii. Pe aceștia autorul nu i a văzut însă individual, de aceea nu introduce nici un personaj țărănesc în roman; îi observă numai pe stradă, la horă, sau la biserică. Impresia care i-o lasă este însă covârșitoare. Cele mai bune momente ale romanului sunt acelea în care îi prezintă pe ei, ca de ex. în cunoscută scenă din biserica din Poiana, în care acești țărani, unici în felul lor, par desprinși dintr'o epopee antică — lui Cămăneșteanu i se părea că reprezintă „tipul eroic al omenirii" — sau în frumoasa scenă dela hora din Săliște, unde se dansa Invârtita: „Mai cu seamă era interesant — notează Zamfirescu — grupul de margine: fetele mititele amândouă, păreau aninate de flăcău ca ramurile unui salcâm înflorit de trunchiu. Dânsul cu părul rotunjit mocănește, cu umerii lați, cu brațele voinice, părea în fiecare moment că stă să le arunce peste acoperiș".

Cu toată această documentare la fața locului care dă vioiciune părții a doua a romanului, notațiile lui sunt de un realism prea de suprafață, care seamănă uneori cu notele de călătorie ale unui bun gazetar. Prea se abuzează de descrieri, de „caracteristic", prea des apare autorul cu ideile și uneori cu declamațiile lui.

Intreg romanul sufere dealtfel de acest neajuns. In

literatura lui Duiliu Zamfirescu se simte prea mult voința lui de a *face* într'un anumit fel, de a demonstra anumite idei. Odată cu atingerea bărbăției, deci în momentul redactării *Indreptărilor,* când concepția lui de viață s'a lămurit pe deplin, aceste defecte, în loc să fie acoperite, ies și mai mult în evidență. Cu excepția câtorva poezii și a unor amintiri din vol: *O muză,* el n'a mai dat, de fapt, nici o lucrare remarcabilă, a avut însă totdeauna momente bune, dovadă a spiritului său rafinat și cult.

Defectul capital al *Indreptărilor* este poziția falsă din care pornește romanul. Căsătoria dintre Comăneșteanu și Mia Lupu este nefirească, nu are o suficientă motivare psihologică. Impresia de silit este mărită apoi de faptul că însușirile virile se întâlnesc mai de grabă la Mia decât la Comăneșteanu. Tinerii se apropie anevoe unul de altul, împinși par'că dela spate de teoriile autorului. Personajele sunt apoi deabia schițate, iar acțiunea este aproape inexistentă. De fapt, *Indreptările* sunt mai de grabă o povestire, decât un roman [1],

Dacă romanul nu are valoarea literară pe care i-o atribuia Zamfirescu, valoarea lui etică nu poate fi pusă la îndoială. O încredere în vigoarea rasei, un patriotism sincer și real, se desprinde din aceste pagini, cucerind inimile cetitorilor. E pentru întâia oară când marele public din Vechiul Regat face cunoștință cu problema Transilvaniei prin opera unui scriitor de seamă. Suntem în timpul când, în urma procesului Memorandului și a întemeierii Ligii Culturale, ideea Unirii își face tot mai mult loc în conștiința publică de pe amândouă laturile Carpaților. Duiliu Zamfirescu

1) Cu privire la valoarea literară a *Indreptărilor,* cf. Rarincescu, *op. cit.* Introducere și în deosebi I. M. Rașcu, *op. cit.*, p. 201 și urm. O critică mai aspră, dar cu bune observații este a lui D. Tomescu în *Ramuri,* 1909, p. 446—447.

este cucerit destul de timpuriu de această idee. Incă în 1891 el scrie lui Titu Maiorescu: „In politica țării noastre, în liniamente mari înțeleg un singur lucru: dobândirea Transilvaniei"[1]). Iar în preajma redactării *Indreptărilor* îi scrie și mai convins, că această idee este visul vieții lui mature. „El este... pentru mine un izvor de limpede veghere a sufletului și cred că în partea asta are să se îndrumeze adevărata literatură a Românilor"[2]). Sentimentul acestui destin suprem al nostru plutește și pe deasupra *Indreptărilor*. El se desprinde din rugăciunea țăranilor în biserica din Poiana: „Era cu adevărat un strigăt al sufletului ce pornia din toate piepturile: „Ajută-ne Doamne!". In gândurile tuturor sta imaginea ideală a unei patrii comune, ce-i ținea drepți, luminându-le viața chinuită, ca o stea purtătoare de vești bune"[3]). Iar notarul Zgurea o spune și el cu toată hotărârea: „...Noi suntem firul, iar d-voastră ghemul. Noi am vrea să ne strângem pe el ca să-l facem tot mai mare, cum a fost pe vremea când îl ținea în mână Decebal și Mihai Eroul"[4]).

7. De-acum încolo problema Transilvaniei va rămânea în permanență între preocupările lui Duiliu Zamfirescu, mai ales în polemicile pe care le-a purtat, și de care vom vorbi mai jos. O singură dată mai face aluzii îndepărtate la ea într'o operă literară, în poemul *Miriță*, citit la Academia Română în 1910[5]). Acțiunea acestui poem se petrece — după cum autorul însuși precizează, în lămuririle date înainte de a-l citi[6]) — „cam între anii ce au precedat așa zisă descălicătoare".

1) Bucuța, *op. cit.*, p. 98.
2) *Ibidem*, p. 227.
3) *Indreptări*, p. 163.
4) *Ibid*, p. 177.
5) Duiliu Zamfirescu, *Miriță*, poem eroic. Extr. din An. Ac. Rom. Seria II, tom. 33, Mem. Secț. lit.
6) An. Ac. Rom. Desbaterile, vol. 33, p. 158.

Precum vag e timpul, vagă e şi acţiunea. Românii, conduşi de banul Severinului şi de Miriţă, prinţul român, se luptă cu Ungurii pentru Marghita. „Straşnica rasă a Dacoromânilor" — cum spune Zamfirescu — învinge până la urmă pe Unguri. Miriţă spune Ungurilor:

„Eu sunt de-aici cum sunt copacii
Şi muntele şi bolovanii
Şi de-am rămas una cu Dacii
Şi una apoi cu Romanii
E că mi au înţeles aleanul
Şi gândul ce muncesc voinicul..."

Poemul este nereuşit însă din pricina virtuozităţilor silite de ritmuri şi limbă de care s'a folosit Zamfirescu în construirea lui, vrând astfel să dea o lecţie poeziei „sentimentale" a poporaniştilor. Dar vom reveni la el mai târziu, când ne vom ocupa de polemicile lui cu aceştia.

In anul următor Duiliu Zamfirescu publica în volum romanul *Anna*. Mia, din *Indreptări*, reapare în acest roman, fiind una din figurile luminoase ale lui. Patriotismul autorului, legat de Transilvania, străbate odată şi aici: „Ce chemare măreaţă! Dacia lui Traian! Ai fost tu prin Dacia lui Traian? — întreabă Elena Milescu pe Alexandru Comăneşteanu. — Te-ai gândit vreodată cum s'a format poporul nostru de astăzi, la începutul vieţii lui româneşti, trăind pe corhane, luptându-se cu jivinele, respingând năvălirile barbare şi propagându-se în timp, curat şi frumos ca o legendă? Lumea întreagă ar trebui să se intereseze de soarta Românilor din Munţi, fiindcă acesta e cel mai frumos popor de pe glob". Ea vorbia ca în extaz, gândindu-se că Alexandru Comăneşteanu, pe care îl iubea, ar putea elibera pe fraţii robiţi: „Ne trebue un om. Omul acesta să fii tu!" Şi e gata să şi dea întreaga avere pentru un vis atât de scump [1]).

1) *Anna*, ed. Rarincescu, p. 78—79.

In 1914, când scotea a patra ed. din *Viața la țară*, Duiliu Zamfirescu mărturisea că întreg ciclu Comăneștěnilor a avut de scop să întoarcă „dragostea Românilor cătră pământul lor din valea Dunării și cu ei să iau Ardealul". Și el recunoaște că ar fi trebuit să scrie un al 6-lea roman și cel din urmă, în care Comăneșteanu ar fi luptat pentru unire. A renunțat însă, căci „poporul român pare că vrea să scrie el însuși această pagină" [1]).

II.

1. Cu această concepție despre originea noastră, cu acest idéal energetic al vieții, cu acest cult al Transilvaniei, în ceeace are mai statornic și mai reprezentativ ar fi fost firesc ca Duiliu Zamfirescu să se bucure de o mare simpatie la Românii de dincoace de Carpați. Lucrurile s'ar fi petrecut într'adevăr astfel dacă autorul *Vieții la țară* nu ar fi dus o luptă crâncenă cu scriitorii ardeleni cei mai reprezentativi, tocmai într'o vreme când, prin orientarea lor spre viața populară, s'a ajuns la o înflorire excepțională a literaturii din această provincie și la unul din acele acorduri între scriitori și poporul care le-a dat naștere, cum rar se întâlnesc în desvoltarea unei literaturi. Scriitorii ardeleni, dela Slavici încoace, au căutat să dea expresie, în opera lor, vieții noastre populare, în ceeace are mai autentic, să se identifice cu aspirațiile naționale cele mai intime și mai puternice; publicul cititor, alcătuit în cea mai mare parte din popii, dascălii satelor și dintr'o mică burghezie, în strânsă legătură cu viața rurală se regăsea în operele acestora, îi citea cu pasiune, dându-le toată dragostea lui. El nu putea să simpatizeze deci cu acela

1) *Viața la țară*, Rarincescu, p. 9. La acest roman se gândea serios încă din 1905. Cf. Bucuța, *op. cit.*, p. 290 și 293

care îi ataca cu atâta violenţă, dela înălţimea gustului său aristocratic.

Duiliu Zamfirescu a fost totdeauna mare adversar al poporanismului. E interesant însă de remacat că de câteori a atacat acest curent şi-a luat exemplele aproape exclusiv din scriitorii ardeleni. E adevărat că, dacă dăm poporanismului un înţeles mai cuprinzător, înglobând în el întreaga orientare a literaturii noastre dela sfârşitul veacului trecut şi dela începutul celui prezent spre ceeace Nicolae Iorga numeşte „realităţile populare", atunci scriitorii ardeleni au avut un rol însemnat în afirmarea lui. Ei n'au lunecat însă decât rareori spre extreme şi au avut un rol secundar în desbaterile politice al poporanismului. Totuşi Duiliu Zamfirescu a lovit înainte de toate în operele acestora. Să-i recunoaştem însă meritul de a fi încercat să dea totdeauna un suport ideologic polemicilor sale, chiar dacă el nu era totdeauna prea solid sau într'o legătură destul de strânsă cu subiectul discuţiei.

In răspunsul la cunoscutul discurs *Poporanismul în literatură*, Titu Maiorescu îi amintea lui Duiliu Zamfirescu că menirea lui este să creeze nu să critice. El revenea astfel la vechea lui teorie despre incompatibilitatea dintre artist şi critic, teorie la care istoria literară cunoaşte atâtea excepţii fericite. In cazul lui Duiliu Zamfirescu, criticul român avea însă dreptate. Puţini scriitori români au fost conduşi în viaţa lor literară de un orgoliu atât de ostenativ ca autorul *Vieţii la ţară*. Aşa apare din opiniile despre contimporanii săi — cunoscute acum mai temeinic, în urma publicării corespondenţei — şi aşa a fost văzut de cei mai mulţi care l au cunoscut. El însuşi avea momente când îşi dădea seama de această sensibilitate excesivă la criticile altora. Ironiile lui Caragiale nu le putea suporta: „Cu Caragiale m'am explicat... — scrie el lui Titu Maiorescu. Ceeace mă supără şi

ceeace îl face pe el să trăncănească, e partea ce o iau ceilalţi la o mulţime de trivialităţi, care, cu toată hotărîrea mea de a nu mă lăsa să fiu influenţat, mă supără, mă supără, mă supără de o mie de ori"[1]. Iar când împlinea patruzeci de ani şi încerca să-şi facă, într'o scrisoare către acelaşi „il mio buon Duce", cum îl numeşte pe Maiorescu, un fel de portret moral la mijlocul vieţii, spune despre el însuşi: „Am fost violent în unele năzuinţi, iubitor de sine şi vano-glorios". Şi continua: „Putea-voi să mă tămăduesc de ceeace a fost rău?"[2]. De fapt, nu s'a putut tămădui, dimpotrivă s'a lăsat tot mai mult cuprins de acest orgoliu. Lui se datoresc, în mare măsură, excesele din polemicile cu scriitori din Transilvania.

2. In general, când se vorbeşte de polemicile lui Duiliu Zamfirescu cu aceşti scriitori, se aminteşte de cunoscutul lui discurs academic din 1909. Aproape toate ideile acestui discurs pot fi descoperite însă în corespondenţa şi în scrierile şi polemicile lui anterioare. *Poporanismul în literatură* nu este decât unul din epizoadele unui războiu care a început cu mult înainte şi a durat şi după această dată. Este momentul lui culminant, transformarea, datorită îndrăsnelii lui Duiliu Zamfirescu, a celei mai înalte instituţii a ţării în câmp de luptă şi ciocnirea cu cel mai respectat critic al neamului. Vom încerca să prezentăm desfăşurarea acestui conflict, în credinţa că unele din aspectele lui vor aduce o contribuţie la ideologia literară a vremii.

3. O rezervă faţă de Ion Slavici, sau mai de grabă o dorinţă de a face *altceva* decât el, se simte încă

1) Bucuţa, *Op. cit.*, p. 28.
2) *Ibidem*, p. 210.

din prefaţa lui Duiliu Zamfirescu la volumul său de *Nuvele* din 1888[1]. El recunoaşte acolo că „stratul cel mare al ţăranului" a avut o expresie literară puternică în proza scriitorului ardelean, aşa precum mahalaua şi-a găsit în I. L. Caragiale pe scriitorul reprezentativ. Crede însă că a sosit timpul ca şi clasa boerească şi funcţionărească să-şi aibe literatura sa. In privinţa stilului, el crede că sarcina lui Slavici şi Caragiale a fost mult mai uşoară, decât a scriitorului care va căuta să prindă în opera lui clasa noastră mijlocie şi de sus. In majoritatea cazurilor, în aceste familii se vorbeşte franţuzeşte. Se găsesc însă, în mod excepţional şi de acelea care „citind literatură românească şi având o cultură generală cu mult mai întinsă, au ajuns să-şi formeze o limbă uzuală curată ba chiar elegantă. Nu este oare drumul pe care trebue să punem nuvela şi romanul nostru?".

Dela început deci, el pune faţă în faţă cu Slavici un program literar deosebit, atât în domeniul inspiraţiei cât şi în ceeace numia el „elocuţiune". Discuţia lui cu scriitorii ardeleni va merge tot timpul pe aceste două linii: a fondului şi a expresiei. Deocamdată însă rezervele faţă de aceştia nu ne sunt cunoscute decât din scrisori şi din câteva aluzii strecurate în operele lui.

4. Prin anii 90 ai veacului trecut, *Convorbiri Literare* ajung la un fel de oboseală. De aceea, când în cercurile Junimei, care îşi trăia la Bucureşti ultimile clipe, apare câte un talent remarcabil, bucuria este nespusă. O astfel de bucurie rară a provocat Ion Popovici-Bănăţeanu. Ştim din duiosul portret pe care i l-a făcut, cât de mult a fost impresionat Titu Maiorescu de apariţia lui sfioasă şi sinceră. Vestea noii descoperiri, ajunge până la Roma, la Duiliu Zamfirescu.

1) *Nuvele*, ed. Rarincescu, p. 69 şi urm.

Trimiţându-i numărul din *Convorbiri Literare*, în care este publicată nuvela *In lume*, Iacob Negruzzi cere prietenului îndepărtat opinia asupra ei. „Cu mare plăcere am citit novela — îi răspunde acesta... O încântătoare simplicitate de expunere păstrează tonalitatea tristă şi săracă a mijlocului în care se desfăşoară novela! Sandu e *adevărat* dela început până la sfârşit şi, lucru greu de notat, foarte greu de caracterizat, fiindcă e tot înlăuntru şi nimic înafară. Ana estompată cu discreţie... Maistoriţa Veta, hârţăgoasa maistoriţă, e leită Dumniaei... Dar Maistorul, dar soacră-sa, toţi sunt oameni vii". Elogiile aduse lui Popovici sunt juste şi calde, aproape entuziaste [1]). De pe acum însă Zamfirescu constată greşeli de limbă, nu numai la Popovici, ci şi la alţi scriitori ardeleni, chiar şi la Slavici. El adminite ca personajele să vorbească dialectal, autorul să întrebuinţeze însă „sintaxa noastră a celor din România" [2]).

Tot aşa de încântat este Zamfirescu şi de poezia *Mamei*, partea dela început a căreia o găseşte „minunată" [3]).

Moartea timpurie a sărmanului Popovici îl umple şi pe el de durere: „Ca unele bătrâne care au trăit şi au îngropat mult, ochii mei rămân fără lacrimi, faţă cu o asemenea moarte" — scrie el lui Negruzzi. „A fost un vis străveziu ce a trecut peste frunţile noastre ostenite..." [4]).

Primele cuvinte despre Coşbuc sunt de asemenea elogioase. Il numeşte „talent original" şi îl pune între aceia care ar trebui regrupaţi în jurul *Convorbirilor* [5]).

---

1) Ele au plăcut şi lui Titu Maiorescu, fapt care îl îndeamnă să comunice lui Zamfirescu noi amănunte despre felul în care a cunoscut această „rarissima avis" (Bucuţa, *op. cit.*, p. 332).

2) *Studii şi documente*, vol. I, p. 81—82.

3) *Ibidem*, p. 85.

4) Bucuţa, *op. cit.*, p. 130—131.

5) *Ibidem*, p. 87.

Iată cele dintâi opinii ale lui Zamfirescu asupra a trei din scriitorii ardeleni, care vor rămâne timp de un deceniu ținta atacurilor sale.

5. Rezerva față de opera lor pornește la început din motive ideologice mai îndepărtate. Duiliu Zamfirescu simțea că noua literatură ardeleană, plină de simpatie față de țăran și meseriaș, poate fi întrebuințată de Gherea ca un argument în favoarea ideilor socialiste. De fapt, relațiile lui Slavici și Coșbuc cu cercurile junimiste se răcesc, fără să se rupă nici odată definitiv. Ei se apropie însă de grupul cu idei liberale al lui Vlahuță, Delavrancea și Caragiale în momentul când aceștia atacau Junimea[1]) și sunt priviți cu multă simpatie de cercurile gheriste. Duiliu Zamfirescu se arată însă chiar în acest timp un adversar hotărît al socialismului. In romanul lui *Lume nouă și lume veche*[2]), pune față în față pe intelectualul român, cu capul viciat de ideile socialiste, cu lumea veche, muncitoare și onestă, cu moravuri sănătoase. La Roma el se înarmează cu noi argumente împotriva materialismului istoric. Citind cartea lui Loria, *La teoria economica della constituzione politica*, el rămâne impresionat de puterea de argumentație și bogăția de informație a acestuia, nu se lasă însă convins. Dimpotrivă, studiul economistului italian îl îndârjește pentru a strânge dovezi din care se gândește să scoată o întreagă monografie asupra lui Gherea[3]). Monografia n'a fost terminată, din această perioadă de fermentație antimarxistă i-au rămas însă lui Duiliu Zamfirescu anumite atitudini și idei, până târziu după discursul despre

1) Intr'o scrisoare din acest timp (1893), Maiorescu pune pe Slavici și Coșbuc alăturea de Delavrancea, Patrașcu și Caragiale, în caracterul cărora s'a înșelat. *Ibidem*, p. 332.

2) Publicat în *Convorbiri Literare* din 1891—92, iar în volum în 1895.

3) Bucuța, *op. cit.*, p. 89 și 98.

poporanism[1]. Cu astfel de idei, grefate pe temperamentul lui aristocratic, nu e de mirare că nu vom găsi la el nici o înţelegere pentru literatura, în care apar cei de jos cu viaţa lor simplă, zguduită uneori de pasiuni şi chinuită de mizerii. „Ethica" lui literară îl face să nege orice valoare *Năpastei* lui Caragiale, din care nu-l atinge „nici o emoţiune, nici o vibrare caldă", ci îi trezeşte „un simţământ de răceală umedă". O oroare aproape fizică îl face să nu înţeleagă realismul mai rece şi obiectiv al lui Stendhal, Flaubert şi Zola[2] şi chiar anumite aspecte din marii scritori ruşi, pe care dealtfel îi citeşte cu pasiune[3]. El cere dela scriitor „fantezie caldă", când e vorba să dea însă exemple de opere lipsite de această căldură, pune şi pe ale lui Dickens[4]. Dar fantezie mai caldă decât a acestuia e greu de găsit în literatura universală. Credem însă că ceeace îl depărta de romancierul englez era mediul din care îşi recruta acesta subiectele şi critica lui socială. Chiar la Ruşi, spune el, ţăranul este o excepţie, pentrucă „e greu să scoţi din sufletul unui muncitor de rând nuanţele atât de fine ale psihologiei moderne[5]. Mai târziu, când e nevoit să recunoască prezenţa ţăranului la un Gogol şi Turgheniev, ţine să adauge că ţăranul român se deosebeşte de cel slav. Cel dintâiu nu are decât o singură pasiune: „posesiunea pământului"[6].

1) Idei din această monografie sunt publicate în *Scrisorile romane* din *Conv. Lit.*, 1907, p. 657—671, 769—778. In nota cu care le însoţeşte, mărturiseşte însă că le-a scris cu 15 ani înainte. Probabil avea de gând să introducă şi aceste scrisori în *Lydda,* a renunţat însă pentru a le scoate la iveală în anul răscoalelor ţărăneşti, când ele erau de mare actualitate.

2) Bucuţa, *op. cit.*, p. 75.

3) Indeosebi pe Tolstoi, căruia îi consacră un început de monografie publicat în *Conv. Lit.*, 1892, n-rele 1, 5, 6 şi 7.

4) Leon Tolstoi, *op. cit.*, p. 274.

5) Bucuţa, *op. cit.*, p. 59—60.

6) *Ibidem*, p. 114.

Aceste cuvinte le trimitea lui Maiorescu în vremea când scria *Viața la țară*. El își dădea seama că din acest roman, la temelia căruia așeza tocmai dragostea pentru pământ, nu putea să lipsească țăranul. Ni l dă astfel pe Baciul Micu, notat cu discreție, cu toate că prea „caracteristic“, văzut de un boier și, fapt semnificativ, slugă credincioasă...

Atât Micu, cât și Floarea din acest roman sunt un fel de replică la țăranii care circulau în literatura vremii. O știm din următoarea observație, a lui Matei, unul din personajele romanului: „Matei ar fi vrut să vază (pe Floarea) mai sentimentală, mai aprinsă, cum citise el în cărțile ce se ocupă de țăranii noștri“ [1]). Când trimite romanul lui Negruzzi, pentru a-l publica în *Convorbiri Literare*, el ține să precizeze care sunt aceste cărți: „Poate greșesc — spune el — dar simțământul meu este că atât nuvelele lui Slavici, cu dulcegăriile fetelor și flăcăilor lui, cât și ale lui Barbu Delavrancea, cu mahalagii bucureșteni dați drept plugari și cu Sultănicile de carnaval au falsificat noțiunile ce avem noi despre populația noastră rurală“ [2]). Când scrie *Tănase Scatiu* merge ceva mai departe. Țăranii sunt interesanți acum în masă, nu însă ca indivizi, ci doar dacă ni-i închipuim ca Slavici, sau Caragiale: „isterici“ și „neromânești“ [3]). Aceste opinii le dă chiar publicității în prefața la ediția I-a a *Vieții la țară* (1898), unde se ridică împotriva literaturii noastre țărănești care și-a închipuit că prin „haiducisme și doine“ a dat de fondul sufletesc al țăranului. Nu e amintit nici acum Slavici, dar cu siguranță că el este cel vizat, căci în același an el scrie lui Maiorescu: Slavici și-a închipuit toată viața că a dat icoana sufletească a țăranilor, în amorurile și poezia lui vagă,

1) *Viața la țară*, ed. Rarincescu.
2) *Srudii și doc. lit.*, I, p. 92.
3) Bucuța, *op. cit.*, p. 160.

iar de fapt a plăzmuit ființe himerice, false din punct de vedere al asemănării, monotone și neclarificate din punct de vedere al tipului" [1]).

Tot atunci Titu Maiorescu publica în *Convorbiri Literare* dela 15 Februarie 1898 articolul lui *In memoria unui poet bănățean: Victor Vlad Delamarina*, care vine par'că să desmintă opiniile prietenului mai tânăr dela Roma. După ce constată că literatura din Regatul liber a intrat într'o perioadă de lâncezeală, cu excepția „neobositului Duiliu Zamfirescu", arată că la Românii de dincoace de Carpați se poate observa o adevărată înviorare literară. Meritul de căpetenie este firește al lui Slavici, pe urmele căruia au apărut Lucreția Suciu, Ion Popovici Bănățeanu, Virgil Onițiu, George Coșbuc și, în fine, Victor Vlad Delamarina. Și, după ce face biografia celui din urmă, mort chiar atunci, căruia îi recunoaște meritul de a fi adus în literatura noastră poezia dialectală, închee cu aceste cuvinte, care sunt o apăsare mai puternică asupra unor idei expuse cu cincisprezece ani înainte, în articolul *Literatura română și streinătatea*: „Cultura artelor nu se pregătește, după cum se pare la prima vedere, din sus în jos, ci din jos în sus și, precum coroana înflorită la înălțimea copacului își are rădăcinile de hrană în pătura pământului, așa arta cea mai desvoltată își primește sucul trăiniciei din viața populară în toată naivitatea ei inconștientă: de aceea și trebue să fie națională; iar dialectele îndeosebi sunt un izvor de întinerire pentru toată ființarea limbii literare".

Criticul Ilarie Chendi, pe atunci student la Budapesta, observă în *Familia* dela 3/15 Mai, că Maiorescu a fost prea binevoitor în aprecierile sale. Replica lui aduce un nou articol în *Convorbiri*, al lui Mihail Dra-

1) *Ibidem*, p. 199.

gomirescu, tot aşa de elogios pentru scriitorii ardeleni, ca şi studiul maestrului[1]. Toate acestea erau în contrazicere cu ceeace gândea Zamfirescu încă din prefaţa din 1888 a *Nuvelelor*. De aceea el nu se sfieşte să obiecteze, cu toată francheţa. El recunoaşte un oarecare farmec limbii scriitorilor din Transilvania, pe care îi consideră pe toţi dialectali, dar nu crede că s'ar putea scrie o acţiune mai întinsă în acest grai. „Mecanica gândirii noastre — spune el — este alta decât a gândirii lor. Şi ceeace importă astăzi pentru rezultatul colectiv al românismului este ceeace facem şi gândim noi, cei din România liberă, nu ce fac şi ce gândesc cei de dincolo. Peste o sută de ani, când iritările noastre sentimentale, nimicurile patimilor noastra vor peri în pulberea uitării, noi, cei de aici, vom fi chemaţi la judecată. Şi, prin urmare, noi trebue să lăsăm urmaşilor o limbă, în care să se mişte liberi, limba vie a graiului nostru, fără expresiuni moarte, împrumutate din cronicari, fără curiozităţi dialectale.

„Negreşit că noi suntem mai banali decât fraţii de dincolo, în graiul nostru. Dar tocmai banalitatea aceasta este dovadă de o absolută comună înţelegere între toţi Românii din Regat şi din ea va ieşi, printr'un procedeu de eliminare, limba clasică a Românilor". Şi el face aluzii destul de crude la limba „calfelor de opincar" din nuvelele lui Popovici[2].

Iată cum se schiţează, cu zece ani înainte, o divergenţă de opinii care va ajunge în 1909 la o opoziţie hotărîtă şi chiar la o ruptură personală.

---

1) Mihail Dragomirescu, *Replica II. D-lui Il. Chendi asupra valorii literaţilor noştri actuali*, în *Conv. Lit.*, 1898, p. 469 şi urm. Zamfirescu este considerat aici deabia la începutul carierei, pe când Coşbuc şi Ioan Popovici-Bănăţeanu au dat opere ce pot fi privite ca „sâmburii din care a încolţit şi creşte o mişcare literară". Aprecierile acestea n'au fost deloc pe placul lui Zamfirescu. Cf. Bucuţa, *op. cit.*, p. 203.

2) *Ibidem.*

Să reținem din această întâmpinare, că Duiliu Zamfirescu consideră scriitori dialectali și pe Slavici și Coșbuc. Căci atunci când vorbește de expresiuni moarte, împrumutate din cronicari, la ei se gândește. Ideea i-a sugerat-o mai ales *Istoria unei coroane de oțel*", „carte convențională, scrisă într'o limbă moartă, jumătate de cronicari, jumătate de provincialisme"[1]. Și să adăugăm că, în această atitudine, este și o doză de gelozie împotriva scriitorilor ardeleni, citiți tot mai mult, apreciați de către cei mai autorizați critici ai vremii, pe când lui, care se credea în culmea creației, i se acordau cel mult câteva epitete binevoitoare. „Nu vă pot ascunde — spune el în aceeași scrisoare — că mă simt vexat de entuziasmul pe care-l desvălue gazetăria noastră față de *Istoria unei coroane de oțel*... Bietul meu Războiu a trecut nebăgat în seamă, deși par'că aici oamenii sunt vii și întâmplările adevărate"[2].

6. Până acum Duiliu Zamfirescu își manifestă rezervele față de scriitorii ardeleni mai mult în scrisori, sau în aluzii strecurate în operele lui. In preajma publicării *Indreptărilor* crede însă că a sosit timpul pentru o desbatere publică. Articolul *Romanul și limba română* publicat de el în *Noua Revistă Română* dela 1 Iunie 1901 este întâiul lui atac antipoporanist.

El începe prin a aminti de prefața lui din 1888, în care cerea crearea unei limbi românești „vii, mlădioase, elegante și curate", program pe care a căutat să-l realizeze în activitatea lui literară din ultimi zece ani. Constată însă că limba contemporanilor nu merge pe această cale. Cea vie, care se vorbește în parlament și în profesiunile necesare vieții de stat, nu este

1) *Ibidem*, p. 227 în scrisorile către Pătrașcu este crud și cu poezia lui Coșbuc. *Povestea căprarului* este „mămăligă rece..." *Studii și doc. lit.*, VI, p. 304).

2) Bucuța, *op. cit.*

mlădioasă, elegantă şi curată; cea literară întruneşte aceste condiţiuni, dar este moartă, căci prea este încărcată de cuvinte desgropate din limba veche. Exem plele aduse de el pentru a susţine această afirmaţie sunt luate din articolele anumitor colaboratori „jidănaşi" dela *Evenimentul*, dar mai ales din scriitorii din Transilvania şi Bucovina: Ion Popovici-Bănăţeanu, Slavici, Coşbuc şi Grigorovitza. El ştie că limba acestora poate fi sprijinită de anumite afirmaţii ale lui Maiorescu „cel mai iubit şi mai mare măestru, cel mai echilibrat şi mai estetic scriitor de până astăzi". Nu se sfieşte însă de a lua o atitudine cu totul opusă lui. Maiorescu susţinuse despre limba lui Popovici-Bănăţeanu că este „adevărat românească, plină de miez, care mai ales pe cei deprinşi şi cu alte limbi îi trezeşte ca din vis şi le dă impresia unei vieţi sufleteşti de cea mai mare adâncime"[1]). Pe Duiliu Zamfirescu însă, la citirea acestei limbi, împestriţată cu cuvinte dialectale din viaţa meseriaşilor, îl cuprinde un fel de jenă şi mirare că se poate vorbi undeva astfel. „Ce sunt bazaconiile astea?" — exclamă el, după ce dă câteva exemple care nu sunt toate convingătoare. Şi continuă cu energie: „Dar pentru noi Românii din România liberă, acei ce alcătuim tulpina puternică din care creşte un popor de sine stătător; pentru noi care vrem să ne desvoltăm cu individualitatea noastră; cari nu primim amestecul făţiş al nimănui în treburile noastre; pentru noi care credem că am ieşit din faza copilăriei şi care mai cu seamă vrem să lăsăm urmaşilor un grai, în care să poată vorbi în libertate — pentru noi atingătoarea istorioară a lui Popovici-Bănăţeanu poate cel mult să ne facă să regretăm că e scrisă de un om de talent, într'o limbă atât de ciu-

1) Titu Maiorescu, *Ioan Popovici-Bănăţeanu*, în *Cov. Lit.*, 1895, p. 879 şi urm.

dată. Dar a admira și mai ales a primi un asemenea grai ca adevărată limbă românească, — nu!". După ce dă câteva exemple din Grigirovitza, trece la Slavici, pe care mărturisește că l-a admirat mult în tinerețe, dar mai ales dela *Gaspar Graziani* s'a trezit din adierea dulceagă a nuvelelor lui pline de „melancolie țărănească", pe care acesta și-a închipuit că le-a scris în adevărata limbă a poporului. Drama lui Slavici i-a lăsat însă o impresie puternică de „neadevăr sufletesc, de limbă convențională, de repețire de cuvinte alcătuite într'adins". Și el lasă să se înțeleagă că nici nuvelele scriitorului ardelean n'ar fi streine de asemenea defecte.

La Coșbuc descopere deasemenea un amestec de expresii dialectale și din cronicari, inversiuni streine spiritului limbii noastre, în sfârșit o limbă moartă, în care nici odată nu s'ar putea scrie un roman. Cu *Povestea unei coroane de oțel* este mult mai aspru decât în scrisoarea citată, către Titu Maiorescu: „Niciodată — spune el — nu s'a scris ceva mai fals în țara noastră, fals prin fondul sufletesc al limbii, fals prin imaginile triviale ale gândirii, fals prin avântul grosolan al unui eroism de comandă".

Câtva timp după ce a publicat acest articol, Duiliu Zamfirescu a făcut călătoria lui prin Ardeal, de documentare în vederea *Indreptărilor*. Cu acest prilej a poposit și la Arad. Aici, într'un cerc de intelectuali, i s'a atras atențiunea că a fost nedrept cu Slavici, care „oglindește adevărul sufletesc din părțile acelea". N'are decât să se ducă în regiunea de unde și-a luat autorul lui Popa Tanda subiectele, pentru a se convinge de acest adevăr. El călătorește de fapt și în regiunea podgoriilor, fără să se lase însă convins de contrarul. Obiecțiunea Arădanilor îl determină însă să mediteze asupra puterii de emotivitate a limbii lui Slavici, pe care și acum o mai simte, în unele arti-

cole ale acestuia, cu toatecă despre nuvele susține iarăşi cu tărie, că sunt „fundamental şi vinovat false, cu o năzuință de a pune în estetica noastră românească nota mulcomă, aiurită şi streină, ce nu stă în etica propriu zisă, adică în moravurile poporului românesc, când el, poporul, este pus în acțiune". Explicația o găseşte de astă dată în inspirația lui Slavici dela folclor, care mai ales prin nota vagă a dorului, comună la popoarele balcanice, exercită o adevărată vrajă asupra tuturor scriitorilor noştri populari. De faptul acesta s'a putut convinge la Arad, unde, cântându-i-se câteva doine, el însuşi a fost copleşit de farmecul lor. Crede însă că a sosit vremea să fie lăsate la o parte aceste „dulcegării sentimentale ale țăranilor amorezați şi blegi şi să facem oameni vii în literatură, dacă se poate Români voinici şi cinstiți, dacă nu, vițioşi şi sceptici, dar vii, cu voință şi muşchi" [1]).

Cel care îşi ia însărcinarea să apere pe scriitorii ardeleni şi principiile literare pe care se întemeiază operele lor este Ilarie Chendi [2]). Introducerea realismului în literatură — spune el — a avut o repercusiune şi asupra stilului. Realismul fondului a fost urmat de un realism al limbii, de o diversificare a ei după mediul social din care scriitorii îşi iau subiectele. Unii— şi printre aceştia Chendi, aşează şi pe Duiliu Zamfirescu — scriu o limbă de salon; naturaliştii preferă o limbă „trivială până la brutalitate", sau simplă; o a treia categorie, puternică mai ales în Germania, se îndreaptă spre limba poporului. Această spargere a

1) Bucuța, *op. cit.*, 259—260.

2) Ilarie Chendi, *In chestiunea limbii literare*, în *Familia*, 1901, nr. 32 şi 33, articol reprodus şi în *Preludii*. Citațiile sunt după ed. II a acestora, Bucureşti, 1905, p. 73 şi urm. O uşoară încercare de a apăra pe Popovici-Bănățeanu face şi I. Gropşianu, în *Drapelul*, nr. 70 din 1901.

unităţii de limbă, prin naşterea literaturii provinciale — aşa numia Heimathlitteratur — aduce după sine nu numai îmbogăţirea literaturii, ci şi îmbogăţirea sentimentului naţional. Un proces asemănător s'a petrecut şi în desvoltarea limbii noastre. In faţa exagerărilor latiniste, Junimea pune limba întemeiată pe graiul poporului. Principiile ei sunt primite şi în Ardeal, mai ales „prin viguroasa activitate a lui Slavici". Literatura mai nouă a acestei provincii, îndeosebi dela apariţia lui Coşbuc, „e scrisă în limba bogată a poporului şi nu e desgropată din cronicari". Prin Victor Vlad Delamarina s'a făcut chiar un pas spre literatura dialectuală. Aceeaşi cale a fost urmată şi de scriitorii din Moldova. La Bucureşti însă, mai ales în urma influenţei ideilor lui Gherea, se înmulţesc traducerile făcute în grabă în limba vie, preconizată de Zamfirescu, de „ziarişti, funcţionari şi mai ales muncitori intelectuali evrei". Şi cum aceste traduceri sunt foarte răspândite, s'a ajuns la o limbă uzuală foarte superficială şi cosmopolită. Intre cele două tendinţe noi trebue să ne sprijinim însă pe cea dintâi, nu numai din motive naţionale, ci şi estetice". Această cruciadă împotriva cuvintelor dialectale — spune Chendi — e o întreprindere periculoasă desvoltării literaturii române; ea ameninţă a micşora cu totul capitalul de cuvinte cel mai de preţ pentru poezie", pentrucă... „tocmai provincialismele de veche şi curată obârşie, vii încă în graiul poporului, sunt elemente care dau vigoarea unei limbi şi constitue aşa zicând fondul ei de rezervă". Şi limba din Ardeal — „a poporului şi nu a intelectualilor", precizează el — mai ales cea din regiunile curat româneşti, poate contribui cu multe astfel de elemente de preţ[1]).

1) Articolul lui Chendi avea şi un ascuţiş polemic. El îi aducea lui Zamfirescu aminte de principiul maiorescian despre menirea scriitorului, de a crea, nu de a critica. Ii arată apoi cu exemple că

Polemica aceasta a isbucnit în momentul când în Transilvania, în urma unei inițiative a Astrei, problema limbii literare a devenit de mare actualitate. Să urmăm cu sfințenie limba scrisă la București, sau să îmbrățișăm limba poporului și a scriitorilor consacrați de pretutindeni? — iată întrebarea care devenise din nou actuală dincoace de Carpați [1]. Unii sunt de aceeași părere cu Chendi. Gh. Bogdan-Duică crede ca și el, în posibilitatea unei literaturii scrisă într'o limbă provincială, numai întrucât însă acest provincialism este întemeiat pe românism și selecționat de gustul talentului. „Talentul din Ardeal sau Banat va găsi el însuși măsura ardelenismului sau bănățenismului de primit în opera sa", spune el. La o limbă provincială s'au gândit și Timotei Cipariu și Gh. Barit în 1838. Au apucat însă pe un drum greșit. Exemple ca ale lui Creangă și Popovici-Bănățeanu ne au arătat drumul pe care să apucăm în această privință. Poporul trebue să se regăsească în scriitorii lui, mai ales acolo unde literatura este singura lui hrană sufletească [2]).

Pentru o limbă a tuturor Românilor este și Valeriu Braniște. Firește că rolul conducător în desvoltarea ei trebue lăsat fraților din România liberă „nu ne putem însă aservi simplaminte limbii vorbite și scrise la București". Ardelenii își au și ei scriitorii lor (sunt

---

nici limba întrebuințată de el, mai ales în poezie, nu este atât de curată. Procedeul lui de a da câteva exemple de limbă greșită este „ușor și eftin". El poate fi aplicat foarte bine și unor scriitori moldoveni și munteni, la care „tot al zecelea cuvânt; Ardelenilor le e necunoscut".

1) Inițiativa Astrei, pentru unificarea ortografiei și îndreptarea limbii literare, a fost luată în Februarie 1902. O parte din discuțiile provocate de ea, în presa și periodicele de pe ambele părți ale Carpaților, au fost reproduse în *Transilvania* din 1902, p. 189 și urm.

2) Gh. Bogdan-Duică, *Limba literară și Asociațiunea,* în *Tribuna Poporului,* nr. 162, din 1902.

amintiţi Slavici şi Coşbuc), aşa cum şi-i au şi Românii din celelalte provincii. „Din toţi aceştia se va lămuri pe încetul o limbă generală, la care au contribuit toţi Românii — spune el [1]).

7. Cu vanitatea lui atât de sensibilă la atacuri, era firesc ca Duiliu Zamfirescu să se simtă atins de replica lui Chendi, cu toatecă criticul Ardelean a făcut de astă dată foarte puţin uz de ascuţişul condeiului său. Probabil însă că s'ar fi mulţumit, ca de obiceiu, cu aluzii în operele sale, dacă n'ar fi intervenit un incident, care să-l rănească până în adâncul sufletului. El a prezentat adică, în sesiunea din 1903 a Academiei, romanul său *In răsboi* pentru premiul Eliade Rădulescu. Cu Academia Duiliu Zamfirescu nici odată n'a prea avut noroc. Trei sesiuni dearândul s'au luptat amicii lui pentru a-l face membru corespondent şi deabia în 1898 au reuşit. Felul lui distant, ideile lui conservatoare şi poate şi opiniile despre scriitorii contemporani, n'au avut darul de a-i mări numărul amicilor în sânul celei mai înalte instituţii ale ţării, într'un moment când aceasta era sub influenţa lui D. A. Sturdza, şeful partidului liberal. De aceea nu i se acordă lui premiul amintit, ci lui Ioan Slavici, pentru romanul *Din bătrâni.*

Duiliu Zamfirescu a sărit ca muşcat de şarpe. Indignarea sa împotriva lui D. A. Sturdza, pe care îl crede principalul vinovat, ia, în scrisorile către Titu Maiorescu, proporţiile unor injurii neobişnuite la el. Maiorescu îi dă sfatul să se astâmpere. Nu este însă ascultat. „Lucrarea lui Slavici e atât de nevrednică încât eu consider hotărîrea Academiei ca o insultă — şi la insultă răspund cu sfârcul biciului". Premierea

1) Dr. V. Brănişte, *Limbă şi ortografie*, în *Drapelul*, n-rele 74 şi 75 din 1902, repr. şi în *Transilvania*, n-rul cit.

se datorește cu siguranță influenței Transilvănenilor asupra lui Sturdza. „Gașca transilvăneană trebue spartă cu orice preț" — strigă el[1]).

Publicația care își ofere de astădată paginile pentru „biciul" lui Zamfirescu este *Revista Idealistă* a lui M. G. Holban, ale cărei relații cu *Semănătorul*, la care Ardelenii s'au bucurat de o atât de bună primire, n'au fost nici odată prea cordiale. El publică aici lungul său articol *Literatura românească și scriitorii din Transilvania*[2]), care constitue al doilea atac al său împotriva acestora.

Ca deobiceiu, în polemicile sale, Duiliu Zamfirescu pornește și de astădată dela anumite considerații teoretice, care ne sunt cunoscute în mare parte din *Lydda* și *Indreptări*. Aici le împinge până la ultimile lor consecințe, apropiindu-se astfel cu încă un pas de discursul din 1909.

Vizitând pe Românii din Transilvania la ei acasă — spune el — a găsit deplină confirmare pentru unele convingeri, pe care și le-a făcut de mult. Prin „entuziasmul lor sufletesc" atât de evident în naționalismul lor neînfricat, prin „alergarea după bunul trai" și prin „puterea reproducerii fizice", tot atâtea calități de „voință", Transilvănenii sunt superiori fraților din Regatul liber. Aceste însușiri sunt de bună seamă o moștenire dela coloniștii romani, aduși direct din capitala imperiului. Cercetările antropogeografice au dovedit însă, spune el, că latinii de pe timpul lui Traian erau brachicefali, deci mai mult cu calități de voință, mai mult cu geniu politic, decât artistic. Aceleași virtuți, cu reversul lor, le constată și la Românii din Transilvania și, într'o anumită măsură, la cei din Muntenia. Atât poezia noastră populară, cât

1) Bucuța, *op. cit.*, p. 271 și urm.
2) Tomul III (1903), p. 9—25.

şi partea cea mai bună a literaturii şi a artei culte se datoreşte Moldovenilor, unde elementul roman nu s'a păstrat atât de pur.

Transilvănenii nu pot fi deci creatori în artă, din pricina unor adevărate conformaţii psihofiziologice. „Profesoraşii de gimnaziu", „poeţii de gazete", „criticii de gaşcă, iubitori de vin bun, cam greoi, cam intriganţi" — pe care îi întâlneşte la Bucureşti, — nu reprezintă admirabila rasă din Transilvania. Literatura lor este falsă şi neromânească. Şi, drept exemplu, el se opreşte la romanul lui Slavici, care a fost preferat la Academie, faţă de romanul lui. Intr'o lungă analiză, se străduește să arate că acest roman este inexact din punct de vedere istoric, imposibil din punct de vedere al personajelor şi al acţiunii şi mai ales greşit ca „elocuţiune". „Nu e un om adevărat în tot romanul, nu e o scenă reală, nu e nimic mişcător", ci „o lume stranie, cu nişte suflete pururea aceleaşi, neisprăvite şi neînţelese" — ca dealtfel în toate nuvelele lui Slavici. Bodea, eroul principal, e un „ciobănaş de idilă, rumeor şi nesărat"; Mala, o figură de calendar, sau de circ. Inşiră apoi o mulţime de exemple de limbă care nu sunt toate fericit alese, încheind cu o acuzaţie personală: „Patriotismul, sensul orientaţiunii politice şi îngrijirea intereselor personale" este mobilul adevărat al tuturor operelor acestui scriitor.

La începutul articolului său, Zamfirescu dă câteva lovituri şi lui Chendi, pentru articolul lui din *Familia*, de care ne-am ocupat mai sus. Criticul ardelean nu era omul care să rămână cuiva dator. De aceea cel dintâiu care semnalează atacul lui Zamfirescu este el[1]. Deastădată nu mai are nici o rezervă, Zamfirescu este „arogant ca un ciocoi calicit, din vină proprie, dubliu ca un licean şi grav în acelaşi timp ca omul

1) Ilarie Chendi, *Mai sânteţi?* în *Sămănătorul*, II (1903), p. 591-592.

care vorbeşte dela înălţimea capitolină a urbei eterne". Nu intră în discuţia argumentelor lui Zamfirescu; se mulţumeşte să le respingă, aducându-i aminte de vechile lui metehne din tinereţe, când a atacat pe Alecsandri şi Eminescu.

Un răspuns indirect vine tot în paginile *Sămănătorului* dela N. Iorga. Nu e amintit articolul lui Zamfirescu din *Revista Idealistă*, dar după felul cum e apreciată opera acestuia, în cadrul desvoltării nuvelei noastre, cu siguranţă că avem de a face cu o replică. Autorul ei crede că Zamfirescu a rămas cu totul strein de desvoltarea literaturii române din ultimii zece ani, de orientarea ei naţională şi istorică, de dragostea ei pentru cântecul popular, de participarea la ea a Românilor din toate ţările şi de iubirea „adevărată şi arătată prin fapte pentru fratele ţăran, pentru fratele mai mare, pentru „badea", spre sărăcia şi ştiinţa căruia ne coborâm, apropiind de buzele lui arse paharul de aur cu băutura fermecătoare de întinerire a sfintei culturi". De aceea literatura lui pentru care are toată stima, este „rece" şi artificială" [1]).

Duiliu Zamfirescu lovea însă în articolul lui mai puternic în Ion Slavici. Cu toatecă acesta stătea retras, la şcoala dela Măgurele, departe de frământările vieţii literare, de astădată trebuia să iasă din rezervă, pentrucă i se punea în discuţie nu numai opera, ci şi cinstea. El scrie deci, tot în paginile *Revistei Idealiste*, una din acele confesiuni, care aruncă lumini peste o întreagă viaţă de om [2]). S'a hotărît să răspundă, — spune el — pentrucă Duiliu Zamfirescu a atacat o întreagă direcţie literară. El vrea să arate însă „că şi noi mocănimea de „dincolo" suntem oameni şi Ro-

---

1) N. Iorga, *Povestitorii de ieri şi de astăzi: nuvelişti şi scriitori de schiţe*, în *Sămănătorul*, III (1904), p. 177—180, 209—213.

2) I. Slavici, *Literatura „românească" şi d-nul Duiliu Zamfirescu*, în *Rev. Idealistă*, tomul V (1904), p. 214—228.

mâni şi că o viaţă culturală în adevăr românească fără de conlucrarea noastră nu e cu putinţă".

Recunoaşte că *Din bătrâni* a fost scris „printre picături" şi nu este „cum ar fi dorit să fie". Premiul i s'a acordat însă pentru întreaga lui activitate literară.

Ceeace îl atinge mai mult este afirmaţia lui Zamfirescu că scrierile lui ar fi nefireşti şi ar strica gustul tinerimii. Dar „firesc este — spune acest vechiu admirator al lui Kant şi Schopenhauer — ceeace se potriveşte cu firea mea". Existenţa omenească are şi aspiraţii ideale. Arta, înainte de toate, de acestea ar trebui să se ocupe. Şi el se ridică împotriva naturaliştilor, numind pe Zola „un adevărat defăimător al neamului omenesc". Căci — continuă el — „omeneşte firesc, esteticeşte adevărat, poeticeşte frumos, nu e ceeace se petrece în această mizerabilă lume reală, ci ceeace, potrivit cu firea omenească ar trebui să se petreacă. Realitatea brutală e în artă numai fondul dureros şi întunecat din care ese cu atât mai mult la iveală mult doritul adevăr ideal, visul deapururea mângăios al firii noastre omeneşti". Omul „trebue să se ridice mai presus de carnea, pe care au s'o mănânce în cele din urmă viermii". Aceste aspiraţii ideale a căutat să le pună în evidenţă şi în *Din bătrâni* şi poate pentru ele i s'a acordat premiul.

Trecând apoi la problema limbii, el aminteşte de acţiunea desfăşurată la *Tribuna*, prin care a restabilit unitatea culturală a Românilor, determinând pe Ardeleni să citească literatura din ţară şi să se năzuiască să scrie şi să vorbească ca pe ţărmurile Dâmboviţei. In ultimii ani însă limba românească s'a transformat atât de înspăimântător, încât el are sentimentul că nu mai poate scrie pe înţelesul contemporanilor. „Au dat în viaţa noastră literară scriitori pentru care limba poporului este bădărănească şi sărăcăcioasă, cronicarii sunt reci, cărţile bisericeşti

stupide, iar scriitorii mai bătrâni s'au învechit, oameni care nu sunt în stare să iubească limba noastră cea plină de particulară armonie".

Adevărata literatură românească — continuă el — nu este cea a cluburilor şi a saloanelor, ci aceea care „îşi dă silinţa să găsească forma potrivită cu felul de a gândi, de a simţi şi de a vorbi al tuturor Românilor". Această literatură isvoreşte însă numai din iubire, ea este „un *apostolat*, pentru care se cere *vocaţiune, pregătire* şi *zel religios*". Teoriile „chefalice" ale lui Zamfirescu sunt greşite. In interiorul neamului românesc a fost totdeauna o mare circulaţie dela o provincie la alta. El, de pildă, este Moldovean şi după tată şi după mamă. Cultura nivelează şi înlătură toate deosebirile de rasă. Ura împotriva Ardelenilor e simptomul unei boale grave. România trebue să fie centrul de viaţă culturală al tuturor Românilor. Şi bătrânul scriitor închee cu o mişcătoare mărturisire asupra vieţii lui de muncitor neodihnit: „Sunt însă om trecut de 56 de ani, am muncit mult în viaţa mea, am avut totdeauna cele mai bune legături în societate, n'am fost risipitor şi stau azi, părinte a şase copii încă nevrâştnici, fără avere, fără pensiune asigurată, un biet muncitor ce trăeşte muncind de azi pe mâine" [1]).

8. Simţind că întreaga lui argumentaţie cu privire la limba literară are anumite goluri, văzând apoi că literatura din noile provincii, în loc să fie depreciată, se afirmă tot mai puternic, nu numai în capitala ţării, ci şi în provinciile robite, Duiliu Zamfirescu se crede dator să reintre în arenă. El o face deastădată chiar

1) In critica adusă limbii lui Slavici, Duiliu Zamfirescu insista mai ales asupra topicii greşite a acestuia. Probabil o replică indirectă la această acuzaţie este studiul lui Slavici, *Aşezarea vorbelor în româneşte*, în *An. Ac. Rom.*, Mem. Secţ. Lit. Seria II, tom. 27, p 31 şi urm.

la paginile unei reviste provinciale, în *Luceafărul*, venind astfel să mustre pe Ardeleni la ei acasă. Tonul lui este mai molcom, fără de a fi lipsit însă de unele aluzii destul de grele la scriitorii ardeleni. Căci de cine poate fi vorba dacă nu de Slavici și Coșbuc, atunci când dă sfatul tinerilor dela *Luceafărul* „de a nu lăsa să străbată în gustul publicului transilvănean apucături nesăbuite, mitocănii ce trec drept însușiri epice, dulcegării femeiești ce trec drept lirism, o limbă românească slută, ce trece drept limbă românească originală?“ [1]).

Noi suntem pe cale de a ne forma o limbă clasică, — spune el. Aceasta însă nu este limba lui Creangă, care cucerește prin puterea creațiunii artistice, nu prin limbă; și nu este mai ales limba lui Popovici-Bănățeanu. Zamfirescu recunoaște acestuia o mare putere lirică, limba lui este însă cu totul falsă, chiar atunci când nu găsim în ea expresiuni streine. Nu numai acestui scriitor, — de care se ocupă mai insistent — dar tuturor prozatorilor noștri le lipsește mai ales graiul „estetic“ al iubirii. Noi nu avem încă un mare roman al dragostei, așa cum găsim în alte literaturi. Duiliu Zamfirescu nu ne spune cine lucrează la acea limbă clasică, în curs de formare, nici cine ar putea da acel roman al iubirii. El scria însă chiar atunci *Anna*, a cărui temă principală e tocmai iubirea... In romanul acesta se găsesc de fapt multe ciripiri de dragoste, ușoare ca'ntr'o comedie franceză de salon, nu este însă o singură iubire puternică, înlănțuitoare.

9. Acțiunea stăruitoare a scriitorilor din Transilvania la *Sămănătorul*, la *Convorbiri Literare* și chiar în sânul Academiei și îndeosebi critica neîndurătoare a lui Ilarie Chendi, care căuta par'că dușmani cu lu-

1) Duiliu Zamfirescu, *Scrisori romane*, II, în *Luceafărul*, 1905, p. 333—335.

mânarea, a avut drept consecinţă răscoala împotriva lor a unora din cercurile literare ale României libere. Această reacţiune nu ar fi avut prea mare răsunet dacă nu s'ar fi alăturat ei Duiliu Zamfirescu, unul din scriitorii respectaţi din vechea generaţie. Nu vom prezenta aici această polemică, credem însă că este necesar să amintim două din momentele ei, cu atât mai mult cu cât ele sunt în legătură cu subiectul urmărit de noi.

Intâiul este unul din cele mai violente pamflete ce s'au scris asupra limbii din Transilvania din această epocă. El a apărut tot în paginile *Revistei Idealiste* şi este datorit lui August Scriban, autorul de mai târziu al unui dicţionar al limbii române, de o oarecare valoare pentru materialul lui, plin însă de o mulţime de ciudăţenii şi rătăciri. In pamfletul amintit, el cheamă la o adevărată „luptă sacră" împotriva „Transilvănenilor şi Jidanilor" pe care îi numeşte „rechini asasini ai limbii româneşti". Cei dintâiu — spune el — sunt mai primejdioşi chiar decât cei din urmă, pentrucă au devenit foarte puternici, în Academie, în învăţământ, în literatură, în presă. Desvoltarea literaturii româneşti a fost întârziată cu zece ani din pricina lor. Transilvănenii se laudă că ştiu latineşte, dar nu e adevărat. Multe latinisme de ale lor, sunt, în realitate, germanisme. El citează apoi o mulţime de exemple de limbă greşită, culese de prin presă, care nu sunt toate bine alese. De cât o astfel de limbă românească, mai bine să vorbim franţuzeşte. Adoptând această limbă măcar intrăm în „marele salon al lumii". „Aşadar — exclamă el — Români din România, să fim gata când vom fi chemaţi să cucerim Transilvania, dar să nu ne transilvănim până atunci"[1]).

---

1) August Scriban, *Observaţiuni asupra limbii româneşti*, în *Revista Idealistă*, vol. III, tom. I (1905), p. 164—186, 330, 347. Atacul acesta îl determină pe Ilarie Chendi să trimită o *Scrisoare deschisă*

Cu al doilea atac s'a însărcinat *Literatură și Artă Română*, o altă revistă care simpatiza cu Duiliu Zamfirescu. In paginile ei a publicat V. D. Păun articolul *Evoluțiune literară*, în care se simt ecouri evidente din ideologia și resentimentele antipoporaniste ale autorului *Vieții la țară*. Până când literatura din România liberă — spune acesta — are o evoluție de 80 de ani, cea din Transilvania „nici până astăzi nu s'a desluşit bine, pe deoparte din orbecăiala unei erudițiuni greoaie, măcar că superficială și falșă, și pe de alta din vraja dulce a poeziei populare, singura care-i mai dă oarecare lucire de viață". Românismul ei este „de bordeiu", de „clopotniță". Doar limba s'a mai netezit, datorită influenței celor din țara liberă. Dintre scriitorii ardeleni de valoare el amintește pe Ion Slavici, „prozator vânjos", și pe Gheorghe Coşbuc, „poet corect", care s'a trecut însă prea repede. Folosindu-se de lipsa unui critic, Ardelenii vreau să conducă literatura actuală, lovind în toți scriitorii de dincolo de Carpați. „Prozatorii noștri cei mai scuturați sunt tăvăliți ca o cojoacă în dinții unui dulău de stână". Din critică unii au făcut tarabă, alții tabără. Nu așa se ajunge însă la unitatea culturală. Păun face apoi o privire asupra literaturii românești, pentru a arăta cum s'a desvoltat fondul și forma ei. Și după ce amintește și de lupta pentru limbă a Junimei, continuă: „Toți se nizuiau să întocmească o limbă unică literară, însă nici unul nu o căuta în provincialisme, cum se încercară mai apoi câțiva din Moldova, și mai ales în opincărism, cum se dau astăzi de ceasul morții unii Ardeleni zăcași, antipozi ai latinismului de altădată, ca să o închipue, sub cuvânt că portul, vorba, traiul,

---

d-lui M. Gh. Holban, directorul Revistei Idealiste, (Voința Națională, reprod. și în *Tribuna*, nr. 91 din 1905), în care înfierează asemenea procedee. In răspunsul lui *(Rev. Idealistă*, 1905, p. 145—149), M. G. Holban desaprobă și el violențele lui Scriban.

viața întreagă a societății sânt „sprințării". El recunoaște că în ultimul deceniu literatura românească s'a întrămat, „în scăldătoarea cu ape vecinic vii ale vieții populare". „Dar atunci — continuă el — câțiva Ardeleni socotiră că se pot folosi de prilej, spre a se face dânșii băeșii. Astfel ei recomandară poeziei și prozei mai ales băi de nădușeală, eșind valuri și mirosind a rachiu din trupuri nespălate, jucând în bătătura hanurilor". Alături de această literatură se înfiripă însă alta, bogată și elegantă. Și el aduce de exemplu romanul *Marin Gelea*, al lui N. Pătrașcu... Cu poezia stăm însă mai rău. Acolo se citește tânărul Goga. „La nevoe dracul mânâncă și muște" [1])...

10. Prin întemeierea, în Martie 1906, a revistei *Viața Romînească*, curentul de orientare populară a literaturii noastre a luat un nou avânt. Revista dela Iași a reușit să grupeze în jurul ei un însemnat număr de scriitori de talent și o seamă de ideologi și polemiști de un spirit combativ viu și bogat informat. Indeosebi întrebuințarea mai insistentă a unor argumente scoase din stările sociale din Rusia, pe care unii din colaboratorii revistei le cunoșteau de aproape și au luat chiar parte la ele, au dat acestui curent, care se va numi de acum încolo tot mai mult „poporanism", o mare putere de atracțiune.

Incă din primul ei număr *Viața Romînească* ia o atitudine de simpatie față de scriitorii din Transilvania, mai ales față de cei tineri [2]). Aceștia, la rândul lor, colaborează tot mai numeroși la revistă.

Deosebit de semnificată pentru noua orientare a unora din ei este însă nu numai această colaborare,

1) D. Păun, *Evoluțiune literară*, în *Literatură și Arta Română*, X (1906), p. 1—6.

2) Cf. C. Sărcăleanu [C. Stere], *Cuvântarea pătimirii noastre*, în *Viața Rom.*, I, p. 50—77.

ci şi faptul că literatura lor primeşte o uşoară coloratură socială, manifestată printr'o simpatie tot mai mare pentru cei de jos şi chiar printr'o revoltă împotriva nedreptăţilor şi suferinţelor acestora.

In această orientare cu siguranţă că au avut un rol însemnat răscoalele din 1907, răsunetul cărora dincoace de Carpaţi a fost deosebit de puternic şi de dureros. Pentru scriitorii şi oamenii noştri politici, problema ţărănească se pune acum în mod aproape tragic. Octavian Goga publică chiar în paginile *Vieţii Romîneşti* conferinţa lui *Ţăranul în literatura noastră poetică*, îmbibată în întregime de un puternic mesianism social. Literatura noastră înainte de Eminescu n'a înţeles şi n'a ajutat pe ţăran — spune el. Numai dela marele poet încoace se observă o îndreptare. Un ţăran real găsim în poezia lui Coşbuc. Din toată opera acestuia el nu relevă însă decât „Noi vrem pământ", care trebue să fie „un simbol de îndrumare pentru literatura viitorului". Artistul trebue să fie un luptător. „Creaţiunea lui nu mai e menită să fie o frumoasă jucărie, ci trebue să robească inimi, să înfierbinte, să sfarme şi să aducă o pietricică în clădirea unei lumi, care va fi nouă în interpretarea datoriilor omeneşti". Sufletul lui e o biserică cu două altare: al frumosului şi al „înfricoşatei judecăţi a dreptăţii eterne" [1]). Pentru a se conforma acestui program, poetul ardelean începe ciclul de poezii din volumul *Ne cheamă pământul* dintre care unele, ca *Un om*, *Cosaşul*, clocotesc de revolta celor ce sufăr. In acelaşi timp Ion Agârbiceanu, prozatorul cel mai preţuit al noii generaţii ardelene, scrie schiţele reunite în vol. *In întuneric*, deprinse în cea mai mare parte din aceeaşi lume necăjită şi săracă; iar O. C. Tăslăuanu face să

1) Octavian Goga, *Ţăranul în literatura noastră poetică* în *Viaţa Rom.*, 1907, nr. 12, p. 371 şi urm.

apară în paginile *Luceafărului* articolul lui *Două culturi*[1]), care pentru felul în care pune față în față cultura domnilor cu cultura țăranilor, este numit de A. C. Popovici o „adevărată primejdie națională", pentrucă tinde să înlocuiască lupta națională, împotriva streinului, cu lupta pe viață și pe moarte între frații aceluiași neam [2]).

In astfel de împrejurări a luat naștere discursul de recepțiune la Academia Română al lui Duiliu Zamfirescu, *Poporanismul în literatură*, al treilea și cel mai răsunător atac al lui împotriva scriitorilor ardeleni.

Deoarece o mare parte din ideile acestui discurs ne sunt cunoscute din cele spuse până acum, întrucât apoi atât acest atac, cât și răsunetul stârnit de el, au mai servit de obiect și altor cercetători, noi nu ne vom opri mai stăruitor la acest moment. Vom evidenția numai ceeace aduce nou în problema pe care o urmărim [3]).

Am văzut că, tot căutând să-și explice originea sentimentalismului vag și fals din literatura mai nouă, în deosebi dela scriitorii din Ardeal, Duiliu Zamfirescu a ajuns la concluzia că el se datorește poeziei populare. El merge acum mai departe, pe această cale, afirmând că vina o poartă mai ales o *anume* poezie populară, cea publicată și îndreptată de Alecsandri, care a mai pus în circulație și nenorocitul dicton: „Românul e născut poet". Românul nu e nici mai mult nici mai puțin poet decât alte popoare — spune el. Dimpotrivă, moștenitor direct al unor legionari romani „de elită", el este, ca și strămoșii lui, înainte

1) O. C. Tăslăuanu, *Două culturi* în *Luceafărul*, 1908, p. 59—64.
2) A. C. Popovici, *Demagogie criminală*, în *Conv. Lit.*, 1908, p. 296—307.
3) Cf. îndeosebi G. C. Nicolescu, *Ideologia literară poporanistă*, București, 1937, p. 102 și urm. Autorul dă și o utilă bibliografie, bogată însă necompletă.

de toate o naţiune politică, conservatoare şi cu sensul orientării. Nu fatalista şi dulceaga variantă a lui Alecsandri — care trebue să fie de dată recentă — reprezintă deci adevăratul prototip al *Mioriţii*, ci varianta lui Cătană, culeasă dincoace de Carpaţi, în care ciobanul luptă, birueşte şi omoară, iar „admirabila alegorie a însurătorii cu moartea e lăsată pe seama Mioriţii". Această energie, acest „optimism gentil al unei rase sănătoase", este în fondul adevăratei noastre poezii populare, poezie care nu se datoreşte masei anonime, ci unor indivizi singuratici, adevăraţi aristocraţi ţărani.

Trecând apoi, fără prea multă legătură la poporanism, el împrumută economistului său favorit Loria teoria despre „mirajul" care maschează trebuinţele materiale ale umanităţii. Poporaniştii noştri n'au acest miraj, (care ia forma de: „patriotism, onoare militară, înfrăţire universală") şi mai sunt lipsiţi şi de lirism. Exemplele lui sunt şi de astădată numai din scriitorii ardeleni. El recunoaşte lui Coşbuc şi Goga „puterea de a transpune lumea în imagini sensibile". Faţă de cel dintâi este de astădată chiar mult mai generos, admiţând că stăpâneşte o „limbă evocativă, cu fericite expresii eroice, minunată pentru epopee". Atunci când cântă însă în *Noi vrem pământ*, „numărul de hectare pe care-l deţine marea proprietate, faţă de numărul de hectare pe care-l deţine mica proprietate, este o glumă de prost gust".

Goga — continuă el — este şi mai vinovat, decât Coşbuc, pentrucă agită pe Românii subjugaţi. „Din toate poeziile d-sale de până acum se desprinde violenţa greoaie a unui arendaş de talent, pe care nu-l dijmueşte boerul la vreme. O îngrămădire şi un abuz de cuvinte, unele evocative, altele brutale şi neestetice, altele desgropate din cronicari, ascund o adevărată lipsa de inspiraţie". In *Cosaşul* constată „o vinovată provocare la lupta de clase".

Dintre prozatori alege pe Slavici și Popovici-Bădățeanu. Ei au miraj, dar nu creează, nu pot da o „aparență de realitate". Personagiile lor se mișcă după anumite imperative categorice. Ele sunt atât de sentimentale, anemice și nefirești încât îi provoacă mila. Cu siguranță că acești scriitori sunt victime ale unui poporanism, influențat de romantismul german. Și astfel, „acest strajnic popor (din Transilvania) — continuă el — în care orbirea neroadă a cărturarilor săi vrea să arunce sămânța zizaniei, ne este înfățișat de romancierii și nuveliștii locali ca o adunare de suflete pribege și neputincioase".

El nu vrea să afirme că țăranul nu e interesant în literatură. Ține să constate însă că cei mai mari creatori de caractere din literatura universală „nu se ocupă de sufletele simple, pentrucă acelea sunt ca neantul, fără evenimente". Țăranii marilor romancieri ruși sunt ființe „extravagante și complicate"; țăranul nostru nu are nici o asemănare cu ei. Scriitorii de azi — închee Zamfirescu — trebue să știe că România nouă se datorește unei aristocrații „de naștere și de talent". „Odată pentru totdeauna voiu să înlătur tiraniile ce se exercitează în numele libertăților. Acestea sunt cele mai nesuferite pentrucă sunt expresia mediocrității".

Discursul lui Zamfirescu n'ar fi avut poate răsunetul cunoscut, dacă n'ar fi fost Maiorescu acela care să-și ia sarcina de a apăra pe scriitorii loviți cu atâta violență. Elegant în formă, categoric însă și plin de ironie în fond, marele critic și-a apărat ideile pentru care a luptat în întreagă cariera lui literară, uneori chiar în sânul Academiei. Răspunsul lui este, în cea mai mare parte, o pledoarie pentru poezia populară și pentru Alecsandri. Bine a făcut acesta că a scos în evidență partea lirică a doinelor, căci ea a fost „cea mai roditoare în desvoltarea literaturii noastre

culte". Această poezie are înaltă valoare estetică şi etică. El este de acord cu Zamfirescu în privinţa temeiurilor teoretice ale poporanismului, nu însă şi în aplicaţiunile pe care le face. Nu aminteşte nimic de Coşbuc, iar relativ la Goga se mulţumeşte să trimită la raportul academic în care i-a recomandat premierea. Slavici şi Popovici-Bănăţeanu nu aveau ce căuta în discursul lui Zamfirescu, pentrucă ei nu sunt poporanişti. Operele lor cuprind „creaţiuni cu acea deplină aparenţă a realităţii, în care se încheagă arta adevărată". Dealtfel literatura universală ne dă destule exemple pentru a dovedi că „simplicitatea ţărănească nu exclude frumuseţa lirică, precum nu exclude energia epică, nici chiar conflictul dramatic", căci... „precum se găseşte în popor o adâncă evlavie, tot aşa se poate găsi o mare decenţă şi cea mai surprinzătoare sfială în legătura dintre sexe" [1]).

Izbiţi din nou, cu atâta putere, în sânul celei mai înalte instituţii a ţării, Ardelenii trebuiau să răspundă. Poziţia lor era mult mai favorabilă, decât în 1903. Cel mai respectat critic român le-a luat apărarea, cu atâta inteligenţă şi căldură [2]); alăturea de ei se găsea apoi cea mai pozitivă parte a opiniei literare, nu numai din România liberă, ci şi dela ei de acasă.

Ei au răspuns deci cu toată indignarea, fără rezerve, aşa cum a fost şi atacul. Tonul replicilor a fost dat de *Ţara Noastră*, săptămânalul care apărea la Sibiu, sub conducerea lui Octavian Goga, unul din cei atacaţi. Cronicarul literar al acestei gazete era Ilarie Chendi,

---

1) In legătură cu atmosfera în care au fost pregătite cele două discursuri, cf. Bucuţa, *op. cit.*, p. 295—296 şi 358—360. Cf. şi E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, Bucureşti, 1940, vol. II, p. 394 şi urm.

2) Contrar obiceiului, la Academie s'a aplaudat de astădată, ca la Cameră: „Succesul contra neghiobiei lui Duiliu Zamfirescu era (aproape penibil) de mare" — notează Maiorescu în jurnalul său intim. *Conv. Lit.*, 1934, p. 364—366).

vechiu adversar al lui Zamfirescu, bun cunoscător al meritelor literare, dar şi al metehnelor acestuia. Şi nimeni nu ştia să profite mai bine de metehnele cuiva, decât agerul foiletonist. Articolele şi notiţele din *Ţara Noastră,* cu excepţia unuia singur, în care Goga se apără de unele învinuiri personale, nu sunt semnate, credem însă că la redactarea lor Ilarie Chendi a avut o parte însemnată [1]). Ele nu aduc nimic nou în discuţia ideologică, faţă de răspunsul lui Maiorescu. Se apără doar cu mai multă violenţă literatura de orientare poporanistă. „*Noi vrem pământ* pluteşte pe buzele tuturora" — spune unul din ele. — Toate marile literaturi se întemeiază pe „comoara sufletească a poporului". Naţionalismul nu scade demnitatea artei poetice. Dovadă marele număr al poeţilor, care „cu lira lor au condus, mişcat şi mângăiat popoarele în vremuri de restrişte". Ţăranul, în sufletul căruia „clocotesc patimi omeneşti", poate fi obiect de artă, căci adevăratul artist transformă orice „în operă trainică" [2]).

1) Cf. Bibliografia lor în G. C. Niculescu, *op. cit.*

2) *In jurul unui discurs academic,* în *Ţara Noastră,* nr. 22 din 1909. In acelaşi număr se răspunde prin notiţa *Bizantinism,* articolului *Mai departe de Bizanţ, (Conv. Lit.,* 1909, p. 556 şi urm.), în care Soveja [S. Mehedinţi] mustră pe Ardeleni că nu recunosc dragostea reală a lui Zamfirescu pentru Transilvania, dovedită atât de viu în *Indreptări. Ţara Noastră* atrage atenţia lui Soveja asupra atacurilor îndreptate de Zamfirescu împotriva scriitorilor ardeleni, chiar în paginile acestui roman. D-l G. Nicolescu, *op. cit.,* p. 112, se îndoeşte de existenţa acestor atacuri. Iată însă ce citim în *Indreptări,* ed. Rarincescu, p. 151: „D'apoi că nu-i nici o pagubă dacă n'om avea poeţi (spune notarul Zgurea lui Comăneşteanu). Cu poeţii dăm de mal. Nouă, Domnule, ne trebue bărbaţi care să stea la noi şi să lupte ca noi! Că doar poeţii fug peste munţi la domniile voastre, că acolo e trai mai bun şi muncă mai puţină.

Comăneşteanu râdea.

— Bine, bine, dar totuşi vă trebuesc poeţi să vă cânte faptele mari ale trecutului şi să vă ţie în prezent sufletul deştept.

— Vai de vii. D'apoi, domnule, gândul îl avem noi neadormit şi făr-de dânşii; iar cât despre faptele mari, ne-ar trebui mai întâi bărbaţi cari să le facă şi apoi cimpoeri cari să le cânte".

Paralel cu *Ţara Noastră*, *Luceafărul* ia şi el o atitudine ostilă, la început mai moderată, mai apoi, când se cunoaşte textul integral al discursului, mai violentă. Scriitorii din Transilvania, spune revista dela Sibiu, „nu pot fi decât expresia sufletului ţărănesc, sau a unei mici burghezii, apropiată de popor. Dacă scriitorii reuşesc sau nu să creeze opere trainice... aceasta este altă chestiune". In tot cazul opera lor este mai aproape de adevăr decât „aşa poreclitul roman *Indreptări*" [1]).

La cel dintâiu val de atacuri, Duiliu Zamfirescu răspunde prin articolul *O piatră în baltă*, cu o violenţă care a trecut orice măsură. Fiindcă se făcuseră aluzii la originea lui, nu prea boerească, el îşi laudă acum cultura şi-şi descopere strămoşi printre împăraţii bizantini, pe când Octavian Goga este un „june ţopârlan cu şeapte clase de liceu şi cu madonele dela Caransebeş", „bursier al cucoanelor", „miluit al institutelor de binefacere", ai cărui strămoşi în sec. XVIII încă nu coborâseră din maimuţă...[2]). *Ţara Noastră*, la rândul ei învinovăţeşte pe Duiliu Zamfirescu de plagiat. Polemica a degenerat dincolo de marginile cuvenite. Poate nici odată scriitori respectaţi de pe cele două laturi ale Carpaţilor nu s'au lovit cu atâta cruzime.

Din această deslănţuire de patimi, literatura a câştigat o bună poezie: *Strămoşii*, în care Octavian Goga îşi evoacă, în stilul lui patetic, înaintaşii fără de număr, pe care Duiliu Zamfirescu îi făcea maimuţe; şi, după ce spiritele s'au mai calmat, o anchetă a *Luceafărului* asupra poporanismului [3]).

Au răspuns la acheastă anchetă, mai mult sau mai

1) [O. C. Tăslăuanu], *Un galimatias academic*, în *Luceafărul*, p. 343 şi urm.

2) Duiliu Zamfirescu, *O piatră în baltă*, în *Conv. Lit.*, 1909, p. 597—605.

3) Nu ne oprim aici la desbaterile din periodicele din România liberă, pentru care cf. Nicolescu *op. cit.*

puţin desvoltat I. L. Caragiale, I. Slavici, E. Lovinescu, C. Rădulescu-Motru, M. Sadoveanu, M. Simionescu-Râmniceanu, Ion Ciocârlan, Ion Adam, Caton Theodorian, Ilarie Chendi, Enea Hodoş, I. Agârbiceanu şi Zamfir C. Arbore. Vom reţine din ideile ei numai pe acelea care contribue cu ceva la lămurirea poziţiilor luate de cele două tabere, încleştate în luptă. D l Marin Simionescu-Râmniceanu recunoaşte că dacă poporanismul şi ţărănismul au străbătut în atmosfera literară, destul de lâncedă de după Eminescu, faptul se datoreşte, în mare măsură, influenţei Ardelenilor. „Poezia îmbibată de soare a lui Coşbuc..., nuvelele mărinimoase ale lui Slavici au făcut vad sentimentului ce mocnea în cei mai mulţi din literaţii de azi". Acest „zăpor" a fost repede „iezit" de mişcarea socialistă şi poporanistă. „Toată frumuseţa naturală pe care ar fi putut-o desfăşura, dacă ar fi urmat să şerpuiască în voe mai departe, s'a perdut între stavilele poporaniste" [1]). Ion Adam susţine că scriitorii trebuiau să se adreseze poporului pentru a ne îmbogăţi limba şi a ne regăsi pe noi înşine. Poporanismul este o lunecare şi o denaturare politică a unei mişcări literare fireşti. Ea ar putea fi numită mai potrivit „popularism". „Aplicaţiunea denumirei de poporanism la literatură se vede că n'are nici o noimă şi cel care a aruncat-o a avut mai mult năduf decât dreptate" [2]). Ilarie Chendi descopere originea curentului în vechile noastre cărţi populare, în mişcarea dela *Dacia Literară*, în românismul lui Haşdeu. Astăzi conceptul a fost lărgit de amestecul unor probleme politice şi sociale. Faptul acesta a adus reacţiunea partizanilor „artei pentru artă". Succesul poporanismului se datoreşte talentelor remarcabile care l-au sprijinit. Recunoaşte însă că

1) *Luceafărul*, 1910, p. 49.
2) *Ibid.*, p. 92—93.

mişcarea a început să degenereze. Gustul cetitorilor s'a rafinat — spune el; poporanismul literar trebue să ţină seamă de acest fapt şi „să se menţină veşnic la un nivel superior de artă" [1]. Ion Agârbiceanu afirmă şi el că în masele populare, „trăeşte de fapt o viaţă uriaşă", care dacă este interpretată în literatură duce la o reală şi adâncă simpatie pentru cei de jos. „Nu sunt însă poporanişti scriitorii care aduc în operele lor pe ţăran numai ca un spectacol pentru boeri, ca o variaţie, ca o curiozitate, şi nici, cari, imitând ce-i la modă, s'apucă să descrie viaţa ţăranilor ş'apoi n'o mai scot din *ha? ce?* din *căciulă, opinci, miţos*, etc". Poporanişti adevăraţi sunt un Eminescu, sau Coşbuc care „ne-a ridicat multe chipuri din popor la treapta unei aristocraţii ţărăneşti... Căci după cum azi fiecare se ţine mândru a se folosi de limba lui Eminescu, astfel cred că fiecare s'ar mândri să poată da mâna c'o „subţirică din vecini" sau cu cel ce „mai bine aprinde tot satul" decât să se desbare de iubita lui" [2]. Un examen mai amănunţit al problemei face M. Dragomirescu. După ce prinde în chingile unor formule, diviziuni şi subdiviziuni greoaie ceeace Maiorescu spusese destul de concis şi simplu, el insistă mai pe larg asupra unor scriitori poporanişti, adăugând nume noi la cele puse în discuţie de Zamfirescu. Chiar poporanismul „tendenţios" numai atunci e condamnabil când nu este „energic". Iar aceasta se hotăreşte „nu cu simpatiile şi antipatiile noastre practice sau teoretice, ci numai cu criteriul artistic al sincerităţii, originalităţii, reliefului şi perfectiunii artistice". Şi iată şi definiţia la care se opreşte: Poporanismul „constă în a nu dispreţui nimic din ceeace a putut răsări ca fond sau ca formă, ca concepţie, ca stil, ca limbă din

1) *Ibid.*, p. 123.
2) *Ibid.*, p. 143.

sânul poporului". El este „substratul cel mai solid", mai ales pentru o literatură „primitivă" ca a noastră" [1]).
In realitate, discuţia n'a depăşit ideile din cele două discursuri academice. A avut totuşi darul de a insista asupra unora din chestiunile atinse numai de Maiorescu şi de a pune lumea în gardă faţă de excesele ideologice şi pseudoliterare ale curentului.

10. Dupăce a publicat un *Ultim cuvânt* [2]), s'ar fi părut că Duiliu Zamfirescu nu mai continuă lupta. In realitate el pregătea o replică de altă natură. Dându-şi bine seama că teoriile însemnează prea puţin în artă, dacă nu sunt susţinute de opere corespunzătoare se pregătea să vină cu acest argument hotărîtor. A scris atunci poemul eroic *Miriţă,* amintit în partea întâia a studiului nostru, pe care l-a citit într'o şedinţă publică a Academiei Române. El a vrut să prezinte astfel un exemplu de energie românească, de acea „virtute" a strămoşilor, „de a se bate întotdeauna şi peste tot", în opoziţie cu dulcegăriile, „contemplativitatea pasivă, jalea şi lacrimile" poporaniştilor. In realitate el se gândeşte, şi de astădată la poeţii Ardealului, mai ales la Octavian Goga, atacurile căruia se pare că le-a simţit mai mult. „Nu am nimic de schimbat la cele zise — spune el — în cuvintele introductive ale poemului—ci aş avea de adaos o nouă protestare împotriva poeţilor de talent de peste munţi, cari fac din admirabilul popor al Daciei traiane o adunătură de socialişti plângăreţi. La ei plâng codrii, plâng nevestele, plâng florile, fiindcă avem un vis neîmplinit de care ne-au răposat şi moşii şi părinţii. Neadevăr! Protestez în numele românimei întregi. Avem un vis neîmplinit, este drept — şi cine n'are — dar nu de

1) *Ibid.*, p. 291.
2) *Conv. Lit.*, 1909, p. 982.

el ne-au răposat nici moşii, nici părinţii, ci au murit de moarte bună, cum se cuvine unor oameni sănătoşi, care în viaţă alcătuesc un popor de viitor" [1]).

Ca să arate cât de bravi sunt Dacoromanii lui, el îi' pune deci să se bată, să zângăne mereu armele, pe fiecare pagină. Toată agitaţia lor ne lasă însă reci. Zamfirescu care făcea atâta caz de „căldura" operei de artă, n'a putut să dea acestui „poem epic" nici măcar forţa retorică a poeziilor lui Coşbuc din *Cântece de vitejie.*

Stilul poemului este tot atât de rece şi de ciudat. El se contrazice cu tot ceea ce susţinuse înainte cu atâta înverşunare în polemicile lui. Probabil pentru a da poemului o intensă coloare locală, Zamfirescu recurge la cuvinte atât de vechi şi de neobişnuite şi atât de neorganic integrate în text, încât e nevoit să-şi însoţească poemul de un glosar. „Limba întrebuinţată în acest poem constitue cea mai „ratată" încercare a timpului din urmă în literatura noastră" — spune pe bună dreptate un cercetător conştiincios [2]). *Miriţă* ne face să ne gândim la Aron Densuşianu, care pentru a aşeza în locul lirismului pesimist şi „bolnav" al lui Eminescu o poezie optimistă şi „sănătoasă" a construit obositoarea lui *Negriadă* şi indigestul lui volum de poezii *In valea vieţii.*

11. Dar Zamfirescu nu se opreşte nici de astădată. In sesiunea generală următoare a Academiei (1911), face o nouă încercare de a da temelii solide furiei sale antipoporaniste. Este al patrulea şi cel din urmă atac împotriva scriitorilor ardeleni. El se numeşte *Metafizica cuvintelor şi estetica literară* [3]).

1) *An. Ac. Rom.*, Desbaterile, Seria II, tom. 33, p. 158.

2) I. M. Raşcu, *op. cit.*, p. 217. Cf. asupra lui *Miriţă* şi G. C. Nicolescu, *Un aspect din lirica lui Duiliu Zamfirescu*, în *Universul Literar,* nr. 46 din 1941.

3) *Analele Ac. Rom.* Memoriile Secţiei Literare, Seria II, tomul 33, p. 383 şi urm.

Pornind dela câteva consideraţii de „metafizică" a limbajului [1]), în analiza cărora nu este locul să intrăm aici, el împarte pe scriitori în două categorii: „abstractivi" şi „sensoriali". Intâii sunt cei mari, a căror putere de creaţie străbate dincolo de „gratiile" formei, pe când cei sensoriali „rămân în formă ca 'ntr'o gratie deasă, prin care sufletul lor nu străbate, ci se mlădie ca edera"... „Abstractivi sunt Leopardi, Eminescu şi Odobescu, a cărui proză din Basmul Bisoceanului e dată drept model; chiar şi în unele bucăţi ale scriitorilor contemporani (Mehedinţi, Sandu-Aldea Dragoslàv) „limba românească se ridică la structura nepieritoare a unui început de clasicitate". Nu tot astfel stau lucrurile cu scriitorii ardeleni, de talent şi totuşi numai „sensoriali". Coşbuc are de astădată chiar „mare talent". Are comparaţii bune, euritmie personală, imagini plastice, nu găsim însă la el acea „generare în frumos" de care vorbeşte Platon. In *Nunta Zamfirei* găseşte un „alai de cuvinte încântător", o „pânză pe care se mişcă atâta lume. Şi pe urmă? Pe urmă nimic". Singura poezie care îl încântă la acest poet, „cu atât de vii culori şi, din nenorocire, cu atât de puţină emotivitate" este *Ideal.* Goga este aşezat „pe o treaptă mai jos". El se bucură că în ultimul volum al poetului *(In umbra zidurilor)* găseşte şi „catedrale", ceea ce este „o îndreptare fericită", o evadare din „pâcla poporanistă". In volumele precedente „sensorialitatea d-lui Goga atinge culmile ridiculului, printr'un amestec de naivitate şi plasticitate excentrică". Şi mai rău stau Ardelenii cu prozatorii, dintre cari îşi alege acum o nouă victimă, pe părintele Agârbiceanu. In volumul acestuia *In întuneric* află o singură bucată bună *Adieri;* restul: „Dumnezeule, ce plăsmuiri imposibile, ce fond

1) O. Densuşianu le numeşte „învechite" *(Viaţa Nouă,* 1911, p. 310).

sufletesc neadevărat şi, mai presus de toate, ce limbă"! Şi după ce citează, subliniind cu violenţă, greşeli — care nu sunt totdeauna greşeli — exclamă: „O asemenea limbă este gândită de un cap de Sas şi tradusă pe româneşte tot de el". Bietul părinte Agârbiceanu este acuzat pur şi simplu că în literatura lui aduce „fete neruşinate" şi „bărbaţi innominabili"... Maiorescu a avut dreptate — continuă el — trimiţând literatura „la munte, să se lecuiască", dar „omul însănătoşit nu şi poate petrece toată viaţa la o târlă; acum vrea să revină la oraş, vrea să lucreze, vrea să înveţe, vrea să gândească". Toate limbile mari europene au trecut printr'un proces de „filtrare prin capetele geniale ale celor puţini". Numai noi rămânem la poporanism, adică la scriitori „fatalmente sensoriali şi dialectali". „Poporanismul, a cărui definiţie este substituirea personalităţii colective de jos anatomiei [sic! probabil *autonomiei*] individuale de sus, cere ca scriitorul să adopteze forma sa strâmtă, orizontul său mărginit; cere o sensibilizare eternă a lumii, îndepărtarea dela formele abstracte şi aprioristice ale cugetării". „Frumosul — închee el — este singurul adevăr necesar, după cum este şi cea mai înaltă formă a moralităţii. Intruchiparea lui este legată de un principiu de autonomie individuală, care nu admite concesiuni mulţimii sau inspiraţii dela ea".

Replica i-a venit şi de astădată tot în sânul Academiei, în aceeaşi sesiune generală, din partea lui Nicolae Iorga, adecă dela acela care era socotit animatorul cel mai de seamă al literaturii de inspiraţie populară şi naţională [1]).

Este una din cele mai calde pledoarii ale rolului pe care l-a avut Transilvania în cultura românească, dela

1) *Partea Românilor din Ardeal şi Ungaria în cultura românească*, în *Analele Ac. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., Seria II, tom. 33, p. 767 şi urm.

Gheorghe Lazăr până la generaţia *Luceafărului*. Se spune un cuvânt de înţelegere şi pentru cei loviţi mai aspru de Junimea, un Simeon Bărnuţiu, un Aron Den. suşianu. „Ce puteam dori mai mult (dela Ardeleni) — spune el — era o literatură proprie, în formă ge. neral românească şi cu inspiraţie pronunţat locală. Aşa se îmbogăţesc şi câştigă necontenit interes literaturile cele mari, în care oricât de departe ar fi mers perfecţia formală a manufacturii dibace, nimic nu e salutat cu un mai sincer entuziasm decât o nouă revelaţie de sinceritate, dela un om izolat, dela un ţinut răsleţ". Cel dintâi merit al acestei regăsiri este al lui Slavici, atât de specific „în alegerea subiectelor sale... în simpatia sa exclusivă pentru săteni, popi şi meşteri, în psihologia aceea a oamenilor cu sufletul închis şi faţa aspră, cu gândul încet şi voinţa de fier, stânci tari, din care însă anumite lovituri fac să ţâşnească minunate izvoare, de cari nu e în stare pământul cel mai plin de brazde verzi şi înflorit cu flori felurite, şi chiar în sintaxa absolut populară, fără vreo urmă de canoane latine şi de zorzoane franceze moderne, în vocabularul acela care dă cuvinte nouă: unele pe jumătate înţelese, dar având şi ele dreptul lor de a trăi, ca şi ideea ce o înfăţişează, ca şi nuanţa nouă, cuprinsă în sine a unei idei familiare".

Cu toatecă Ardealul dela 1880 a intrat într'o luptă grea naţională, a dat şi un mare poet, pe Coşbuc, „meşter al versului, virtuos al rimei, imitator al poeziilor care-i plăcuseră mai mult, el ne-a dat atâtea bucăţi care vor trăi cât limba noastră". Din literatura mai nouă insistă asupra lui Goga şi Agârbiceanu, găsind la amândoi „respectul faţă de tradiţia naţională, simţirea pentru scopurile mari ale fiinţei neamului şi mai ales... o adâncă iubire pentru cei mici şi săraci, pentru cei muncitori şi nerăsplătiţi, pentru acei prin care se ţine lumea de sus, unde trebue să fie totdea-

una şi gânduri de recunoştinţă faţă de dânşii". Mai multă artă este în simplitatea aparentă şi firească a acestor scriitori, decât în artificiile pompoase ale altora. Această literatură nu poate fi numită poporanistă. Dacă o uşoară lunecare spre poporanism se observă la Goga, ea se datoreşte influenţelor din România liberă.

Această dispută academică n'a mai avut răsunetul celei din 1909. Ea nu aducea, în realitate, nici o modificare a poziţiilor luate atunci. Fireşte că publicaţiile de dincoace de Carpaţi, înregistrează cu ironie noul atac al lui Duiliu Zamfirescu şi cu elogii replica lui Nicolae Iorga [1]. Şi lucrurile ar fi rămas la aceste mici înţepături, dacă nu s'ar fi complicat cu chestiuni politice şi personale. Transilvania era sfâşiată atunci de marea luptă dintre conducerea Partidului Naţional şi tineri „oţeliţi". Organul celor dintâi era *Românul*, ziar întemeiat la 1911, iar al celor din urmă *Tribuna*, amândouă din Arad. Intrucât din tabăra „oţeliţilor" făceau parte aproape toţi tinerii scriitori dela *Luceafărul*, în frunte cu Octavian Goga şi Ilarie Chendi, şi faima lor literară era o admirabilă armă de luptă, bătrânii au făcut mari eforturi pentru a atrage la *Românul* o seamă de scriitori, mai ales dintre acei cu un renume stabilit, un Gheorghe Coşbuc, un Brătescu-Voineşti, un I. L. Caragiale. Cum între „oţeliţi" se găseau adversarii cei mai îndrăzneţi ai lui Duiliu Zamfirescu, acesta a căutat să se strecoare în tabăra *Românului* pentru a-i lovi la ei acasă. Trimite deci ziarului arădan o scrisoare [2], în care îşi arată amărăciunea pentru felul cum unele publicaţii ardelene au interpretat comunicarea lui academică (e amintită

1) Cf. *Literatura ardeleană la Academie*, în *Luceafărul*, 1911, p. 287—288. *Gazeta Transilvaniei* reproduce notele *Luceafărului* şi ale *Vieţii Româneşti* (nr. din 11/24 Iunie 1911).

2) *Românul* din 23. VI—6. VII. 1911.

Gazeta Transilvaniei), şi drept dovadă de dragostea lui pentru Românii de dincoace de Carpaţi alătură romanele *Indreptări* şi *Lydda*. Redacţia publică scrisoarea cu toată stima pentru scriitor, declarând însă că nu este de acord cu ideile lui asupra poporanismului. Se pare că această atitudine oarecum binevoitoare a *Românului* l-a determinat pe Duiliu Zamfirescu să trimită, cu zece zile în urmă ziarului articolul *Pilde bune*, în care se ridică împotriva certurilor politice din Ardeal, care ameninţă însăşi existenţa noastră naţională. După ce aduce drept pilde momente de unire din istoria României libere (între care pune şi reprimarea răscoalei din 1907), îndeamnă la supunere faţă de Comitetul Naţional, încheind: „Gruparea dela *Tribuna* trebue neapărat să dispară, deoarece ca formaţiune politică nu are nici o valoare, iar ca manifestare literară este *neonestă*. Cuvânt aspru, dar precis" [1]).

Articolul provoacă replica fulgerătoare a lui Octavian Goga [2]). Cu cunoscuta-i vervă pamfletară, autorul *Clăcaşilor* îşi bate joc de pretinsul aristocratism al lui Duiliu Zamfirescu, înfierează atitudinea lui în chestiunea răscoalelor din 1907 şi-i contestă orice calitate de a se amesteca în treburile ardelene. „Domnia sa este pur şi simplu străin de toată viaţa noastră, de toate manifestările sufletului românesc din Ardeal. Nu cunoaşte nimic, nu ştie nimic. De aceea ne judecă fals şi de câte ori i se abate să zugrăvească în scris o icoană dela noi, ne dă o caricatură. Asta nu numai din lipsă de talent, ci din neînţelegere. Cum ar putea fi altfel, când acest scriitor, astăzi în pragul bătrâneţii, a privit ca atâţia ciocoi numai din fereastra vagonului plaiurile ardeleneşti. N'a venit niciodată la noi, nu şi-a lipit urechile de coasta Carpaţilor să des-

1) *Pilde bune*, în *Românul*, dela 16/29 Iulie, 1911.

2) *Ciocoismul vine la noi*, în *Tribuna*, dela 22. VII—4. VIII, 1911.

luşească bătăile inimii unui popor, pe care vrea să-l povăţuiască. Ba, ca să fim exacţi, trebue să mărturisim, că odată totuşi a venit". Şi Goga povesteşte cu ironie, cum şi-a petrecut Zamfirescu cele trei zile din 1901, la Sălişte şi Poiana Sibiului, „de pe urma cărora s'a socotit în drept să scrie un oribil roman, în care ne prezintă oameni şi locuri din Ardeal, văzute strâmb şi caraghios, ca în ciobul unei oglinzi de bâlciu". Mai mult, Zamfirescu n'are nici o înţelegere pentru firea poporului nostru, pentrucă nu are nici o legătură de sânge cu acesta. Reacţionarismul acestuia se explică prin descendenţa lui fanariotă. Şi Octavian Goga închee felicitând pe Caragiale pentru noua tovărăşie: „Par'că-l văd pe pururi tânărul magistru acolo, în splendida singurătate dela marginea Berlinului, cum mişcă din cap, cum strânge din buze, potrivindu-şi ochelarii; „Atâta a mai lipsit... A venit şi Duiliu"... Şi continuă „Nene Iancule, nene Iancule, de-acu s'a isprăvit cu gluma, ai ajuns alături de nepot de împăraţi, ia seama cum vorbeşti să nu dai greş... Aruncă-ţi în foc paginile jalnice din „1907" să nu le găsească boerul „cult", că „te rade cu tunul" [1]).

Articolul lui Octavian Goga apărea în momentul când întreg Ardealul se pregătea de marile serbări dela Blaj, ale semicentenarului Astrei, cea mai impunătoare manifestare culturală a Românilor de dincoace de Carpaţi până la Unire. Chiar în zilele acestor serbări, *Tribuna* punea faţă în faţă, într'un lung ar-

1) Impresionat probabil de acest atac, *Românul* a crezut necesar să dea o nouă declaraţie, spunând că nu este de acord cu opiniile lui Duiliu Zamfirescu în chestia ţărăneasca din Romania, mai ales a răscoalelor din 1907 (*Românul*, din 19. VII—1. VIII. 1911). Despre opiniile literare ale acestuia nu se spune nimic, se reproduce însă în foileton, în întregime, răspunsul ce i l-a dat N. Iorga la Academie (n-rul 184 şi urm.), şi se refuză un articol elogios al lui Lovinescu despre romancier, articol, pe care acesta l-a publicat apoi în *Conv. Lit.*, 1911, p. 1275—1290.

ticol, cele două comunicări academice: a lui Duiliu Zamfirescu şi a lui Nicolae Iorga. Impresia trebue să fi fost penibilă pentru miile de participanţi de pe întreg cuprinsul românismului. Dealtfel Octavian Goga se îngrijeşte să mai dea o lovitură îndărătnicului său adversar, chiar în cursul serbărilor. Conferinţa *Curente de idei în literatura dela 1848 până în zilele noastre*, rostită de el cu acest prilej, este o nouă încercare de a justifica orientarea ţărănească şi naţională a literaturii de dincoace de Carpaţi. Ea nu are accentul social al conferinţei publicate cu patru ani înainte în *Viaţa Romînească*, se amintesc totuşi milioanele de oropsiţi, care trebue înţeleşi şi ascultaţi, pentrucă „au o minunată lume de gânduri şi vise, au tragedii, care se petrec în umbră, au o viaţă largă şi întinsă, care poate fi izvorul plin de sănătate al inspiraţiei literare". El arată marele rol jucat de Slavici şi Coşbuc, din opera căruia nu e uitată, „cântarea fulgerătoare *Noi vrem pământ*". Numele lui Duiliu Zamfirescu nu e amintit, dar atunci când se ridică împotriva unor „teorii neputincioase" ale unor „strănepoţi de crai bizantini, oploşiţi de pământul îndelung iertător al frumoasei Românii", toată lumea ştia de cine era vorba[1]).

12. După acest ultim epizod dintr'o lungă răsboire cele două tabere s'au potolit. In curând avea să înceapă un alt răsboi, în care trebuiau să amuţească toate patimile. Duiliu Zamfirescu descoperise apoi alţi adversari, în modernişti, şi începe lupta cu ei, tot în sânul Academiei. Pentru unii din Ardelenii criticaţi altădată cu atâta vehemenţă, el găseşte acum altfel de aprecieri. Coşbuc, Gogă, Iosif, sunt „bărbaţi de valoare". *Divina Commedie* a fost tradusă de Coşbuc „cu o preciziune şi eleganţă care dă Românilor pentru

1) *Serbările dela Blaj*, Blaj, 1911, p. 259.

prima oară o idee justă despre Dante" [1]). Când marele poet este ales membru al Academiei, Duiliu Zamfirescu este cel care îi face recomandarea — cam rece, elogioasă totuşi [2]).

* * *

Duiliu Zamfirescu a avut, în adâncul firii sale, o puternică înclinare spre energie şi acţiune, spre valorile luminoase şi armonioase ale existenţei. In cursul şederii sale la Roma, printr'un contact îndelungat şi pasionat cu cultura antică, el a înzestrat aceste porniri temperamentale cu temeiuri filosofice şi biologice, ridicându-le la rangul unui ideal de viaţă, nu numai pentru sine, ci şi pentru neamul său. Astfel a ajunş el să se ocupe de Transilvania, unde era convins că tiparele latine ale rasei s'au păstrat mai pure şi mai viguroase. Cu patriotismul lui totdeauna cald, a voit să facă din această provincie un ideal politic şi de regenerare morală a rasei. A scris atunci romanul *Indreptări*, al IV-lea din ciclul Comăneştenilor. Fie însă dintr'o scădere a puterii sale creatoare, fie din lipsa unei cunoaşteri mai adânci, rezultat al unei trăiri mai îndelungate, sau al unui studiu aprofundat al realităţilor locale, n'a putut să menţină acest roman la nivelul artistic al celorlalte trei din ciclul amintit.

Cu idealul lui energetic şi optimist, ar fi fost firesc ca Duiliu Zamfirescu să simtă o apropiere de scriitorii contemporani ai Transilvaniei. Cu o viziune epică şi realistă a vieţii — ei se inspirau mai de grabă din partea epică a folclorului, decât din cea lirică, cum credea Zamfirescu — aceşti scriitori au adus doar cel mai autentic val de energie pe care l-a cunoscut literatura românească până atunci. Nu numai

1) *Câteva cuvinte critice*, în *Analele Ac. Rom.*, Mem. Secţ. Lit., Bucureşti, 1916, vol. 38, p. 374.

2) *An. Ac. Rom.*, Desb., Bucureşti, 1916, vol. 38, p. 175.

că nu i-a înţeles, dar i-a atacat cu toată puterea, fiindcă vigoarea acestora venea din straturile de jos ale ţărănimii, faţă de care, cu firea lui aristocratică şi conservatoare, reacţionară chiar, a simţit totdeauna o repulsiune aproape fizică. Când prin accentuarea orientării realiste în literatura noastră şi îmbibarea ei tot mai puternică de idei sociale, scriitorii ardeleni au căutat să prindă în opera lor şi aspecte mai întunecate din viaţa ţărănimii, îndârjirea lui Duiliu Zamfirescu împotriva lor a crescut. E adevărat că critica lui venea tocmai într'o vreme când vigoarea scriitorilor din generaţia mai veche (Slavici şi Coşbuc) era în scădere, iar cei mai tineri (Goga şi Agârbiceanu) au suferit o uşoară lunecare spre naturalism şi revoltă socială. Pentru a trezi la realitate pe cei dintâi şi a feri de exagerări pe cei din urmă, critica lui era binevenită. Atunci când merge însă până la condamnarea totală, când nu recunoştea lui Slavici şi Coşbuc nici o operă de mare valoare şi nu vedea în poezia lui Goga şi nuvelele lui Agârbiceanu mila adâncă şi revolta sinceră împotriva nedreptăţii, turnate uneori în forme de o reală valoare artistică, era profund nedrept.

Din aceleaşi convingeri conservatoare porneşte şi critica îndreptată de Duiliu Zamfirescu împotriva limbii scriitorilor de dincoace de Carpaţi. Luându-şi subiectele dintr'un mediu ţărănesc, era firesc ca limba lor să fie mai aspră, mai săracă, ici colo cu câte un cuvânt sau locuţiune provincială. Crescuţi însă în principiile Junimei, care cerea o limbă general românească, mai degrabă neutră, decât plină de culoare, Slavici şi Coşbuc n'au abuzat de aceste provincialisme. Ei s'ar fi putut deci întâlni cu Duiliu Zamfirescu, care deasemenea dorea o limbă literară pentru toţi Românii. Nu s'au înţeles însă din pricina punctului deosebit dela care plecau pentru atingerea acestei ţinte. Căci pe când scriitorii ardeleni, credincioşi principiilor

maioresciene, se întemeiau pe limba obştească a poporului, Duiliu Zamfirescu lua de bază limba clasei culte din România liberă. Amândouă aceste puncte de vedere sunt justificate, atunci când sunt mânuite cu măsură şi cu gust de artişti adevăraţi. Mai de grabă decât o problemă de limbă, se pune aici o problemă de stil. Cele două tabere n'au vrut să înţeleagă acest lucru, deaceea au ajuns la exagerări supărătoare. Cu toate exagerările, polemica în jurul limbii, provocată de Zamfirescu, a fost utilă pentrucă, venită într'o vreme când literatura românească îşi lărgea baza de inspiraţie, a pus pe scriitorii ardeleni, şi, în general, pe poporanişti, în gardă împotriva abuzului de cuvinte arhaice şi dialectale, iar moderniştilor le-a întors încă odată privirea spre limba poporului. Ca totdeauna, aşa şi acum, adevărul era la mijloc şi cheia lui se găsea în mâna celor binecuvântaţi cu harul artei.

I. L. CARAGIALE ŞI TRANSILVANIA

— Contribuţii —

In bogata sa biografie a lui I. L. Caragiale, d l Şerban Cioculescu consacră un capitol întreg legăturilor autorului *Scrisorii pierdute* cu Ardelenii [1]). Sunt înşirate aici şi comentate cu o adâncă şi justă pătrundere a psihologiei marelui scriitor şi a realităţilor de dincoace de Carpaţi, numeroase informaţii, multe din ele inedite, privitoare la prieteniile lui Caragiale cu Ardelenii, la participarea lui la viaţa culturală şi politică, precum şi la felul în care a fost apreciat omul şi opera în Ardeal. Din acest capitol se poate constata cum aceste raporturi, dacă au existat în tot cursul vieţii lui Caragiale, înainte de moartea lui, începând cam de pe la 1906, ele s'au intensificat până la proporţiile unui adevărat cult pentru acela, pe care toată lumea îl numea acum familiar „Nenea Iancu". La rândul lui Caragiale, care se încălzea anevoie, a început să facă un loc tot mai larg în inima lui Transilvaniei, oamenilor şi problemelor ei. Făcea popasuri dese dincoace de Carpaţi, îşi spunea cuvântul în luptele politice şi culturale, se lăsa răpit de proecte literare şi publicistice în strânsă legătură cu viaţa Românilor ardeleni.

Caragiale s'a bucurat de privilegiul pe care îl au

---

1) Şerban Cioculescu, *Viaţa lui I. L. Caragiale,* Bucureşti, 1940, p. 380 şi urm.

puţini scriitori, cu o viaţă mai lungă—mai ales scriitorii români — de a-şi păstra luciditatea spiritului şi prospeţimea sufletului până în clipa sfârşitului. Acest privilegiu l-a făcut să aibă o linie ascendentă a vieţii, urcându-l, în momentul părăsirii acestei lumi, pe o adevărată culme spirituală şi etică. Nu ne-au rămas din această perioadă a vieţii lui opere de o întindere mai mare, cele câteva povestiri, nuvele şi articole care ni le-a dat sunt turnate însă în bronzul unei desăvârşiri clasice. Din această epocă avem apoi cele mai multe amintiri despre verva lui cu adevărat legendară, neegalată de niciunul din scriitori români. Dacă nu ne-ar fi lăsat apoi decât articolele din broşura *1907, din primăvară până în toamnă*, cea mai crudă şi mai amară oglindă a ciocoimii noastre, care nu poate fi egalată, în sfânta ei indignare, decât de *Question économique* a lui Nicolae Bălcescu, şi ar fi destul pentru a judeca simţul lui social şi moral — supremul criteriu de apreciere a unui om — în adevărata lui lumină.

La toate aceste dovezi se alătură legăturile lui cu Transilvania. Mărturiile de admiraţie sinceră care i s'au arătat de Românii ardeleni, icoana vieţii româneşti de aici, ajunsă la începutul acestui veac atât de înfloritoare, au cucerit pe neînduratul critic până la înduioşare, l-au umplut de încredere în destinul românesc.

E ciudat cum la cele două capete ale vieţii spirituale ale unuia din cele mai luminate capete româneşti se află Transilvania. Intre puţinii oameni pe care i-a respectat Caragiale şi cărora le-a păstrat o amintire neştearsă, este întâiul lui dascăl, ardeleanul Bazil Drăgoşescu, unul din numeroşii dascăli de dincoace de Carpaţi, pribegi în Principate. Drăgoşescu a introdus, pe acest neîntrecut meşter al stilului, în tainele limbii noastre, sădind în frageda lui inimă, o

aprinsă dragoste pentru ea. Iar la sfârşitul vieţii stă prietenia cu Coşbuc, Goga şi conducătorii politici, admiraţia neprecupeţită a întregei intelectualităţi ardelene.

Făcând portretul dascălului său ardelean dela Ploeşti, povestind cu o rară putere de evocare vizita Domnitorului Cuza la şcoala lor, Caragiale spune că „Aşa entuziasm n'am văzut altul de-atunci şi cred că numai odată s'ar mai putea vedea; dar acea *odată*, sunt prea bătrân ca s'o mai sper a apuca... Imi pare destul de rău de asta, dar nu atât de rău, cât dacă n'aşi crede că alţii, mai târziu ori mai curând, tot o vor apuca; fiindcă, de sigur, cine gândeşte că are să scape de asta, se amăgeşte; căci de asta n'are să scape, decât atunci când Oltul şi Mureşul o să pornească a curge de-a'ndărătele, dela vale la deal, către Munţii Ciucului, de unde izvorăsc din acelaş sân adânc — şi nici atunci!" *(Opere*, ed. Cioculescu, vol. IV, p. 130—131).

Iar altă dată, vorbind de Zece Mai, cea mai mare sărbătoare a neamului nostru, el spune:

„Una numai, numai una ar mai putea fi tot aşa de mare. Omul care scrie aceste rânduri a trecut de jumătatea drumului vieţii... Poate oare dânsul îndrăzni să roage pe Dumnezeu a-i mai da zile să apuce şi acea altă mare sărbătoare?

„Ar fi oare cu putinţă ca, mai înainte de a părăsi eu lumii acesteia ceeace am avut din această lume, pentru a duce alteia ce este al aceleia, să vază ochii mei bătrâni acea nouă minune a voinţii Domnului?

„Oricum, Doamne, dacă mie nu mi-e dat să intru în pământul făgăduinţii, să auz trâmbiţele cântând şi să văz zidurile Ierichonului surpându-se în faţa soarelui ce s'a oprit în cale din porunca ta, fă mă s'adorm pe drum cu speranţa că aceea ce nu mi-a fost dat mie, fiilor mei le va fi dat!" *(Ibidem*, vol. V, p. 164).

Am reprodus aproape în întregime aceste două mo-

mente, în care Caragiale își arată credința în unitatea națională pentrucă, prin accentul lor de sinceritate și avântul lor profetic, ne prezintă o lature a caracterului marelui dramaturg nu îndeajuns pusă în lumină, până la monografia d-lui Cioculescu. Legenda a făcut din Caragiale un prototip al omului ireverențios. Acest om avea însă credințe tari și statornice. „De când e lumea — spune el într'un început de istorie a Romei, păstrat în manuscris — altă putere mai mare n'a avut omul decât credința și nici n'are să aibă vreuna mai mare cât va fi lumea". *(Ibidem,* vol. III, p. 325). Slavici, în *Amintirile* lui, îl apropie de Eminescu, tocmai pentru puterea credinței pe care o găsea în amândoi acești aleși ai geniului românesc, între temperamentele și concepțiile de viață ale cărora era deosebirea dintre apă și foc.

Unitatea națională făcea parte dintre aceste credințe, căreia contactul cu Ardealul dela sfârșitul vieții i-a dat certitudinea unei legi a naturii, de care nu e chip de scăpare. Autorul lui Marius Chicoș Rostogan a putut constata cum rasa acestui erou al lui, dacă n'a dispărut cu desăvârșire dincoace de Carpați, era copleșită de o generație, între scrisul și vorba căreia și a celei din Regatul liber nu e nici o deosebire; și a putut, mai ales, vedea, cu proprii ochi, o țărănime a cărei vigoare trupească și sufletească era cea mai puternică garanție a rezistenței și biruinței care va veni. La serbările dela Blaj ale semicentenarului Astrei (1911) — cele mai grandioase serbări ale românismului din Transilvania până la Unire — cea mai mare plăcere a lui Caragiale, care a luat parte la ele, a fost priveliștea zecilor de mii de țărani ce umpleau piața și străzile orașului dela gura Târnavelor. S'a plimbat printre ei, a stat de vorbă cu ei, admirându-le bunul simț, ținuta și demnitatea națională. „Țăranii ăia curați în haine de sărbătoare — spune el

unui Ardelean, care-l vizitează la Berlin — mi au făcut o impresie adâncă. N'o s'o pot uita niciodată". *(Românul*, Nr. 133 din 1912).

Icoana Ardealului din acel timp a zugrăvit-o în culori liniştite, de o discretă căldură, cu o sfătoşenie de bătrân înţelept, în articolul *Sărbători mâhnite*, publicat în *Românul* dela Arad dela 23 Aprilie 1911. (Cf. *Opere*, vol. V, p. 201 şi urm.). Un călător rătăcit cere adăpost, pe o vreme de urgie, la o casă străină. Casa aceasta şi stăpâna ei e Transilvania. Iată cum ne o înfăţişează Caragiale:

„A! ce chibzuită aşezare de oameni cuprinşi! ce frumoasă-casă, caldă şi luminoasă! şi bogată, cum spune înţeleptul din vechime, „nimica de prisos şi toate cele de trebuinţă"... şi ce prietenoasă întâmpinare! Iar stăpâna — ce mândreţe de femeie! Ce înfăţişare deosebită: cinste din creştet până'n călcâie; linişte şi armonie în mişcări!... şi prestigiul acela al nobilităţii, cu atât mai strălucitor, cu cât vrea să se învălue în severă modestie!

„Iartă-mă, gazdă bună, am zis, că 'ndrăznesc să'ntreb: a dumitale-i casa asta?

„A mea, domnule, din moşi strămoşi, de nu se mai ţine minte când...

„Să trăieşti, s'o stăpâneşti!- că drept să ţi spun, frumoasă casă ai.

„Frumoasă... e frumoasă, nu zic, şi tocmai de aia o iubesc, domnule, şi nu vreau să mă despart de ea!... în zidurile ei sunt atâtea şi atâtea aduceri aminte de lupte grele şi amare necazuri... Ei! Domnule, casa asta are poveste veche şi nu prea veselă... Temeliile ei sunt din pământul de-aici, plămădit cu sudori, cu lacrimi, cu sânge de a lor mei... Cum să nu ţin eu la casa asta?"

Iar, mai departe, vrednica gazdă grăeşte:

„Eu, cum ţi am spus, stăpânesc din străvechi locul

meu și casa mea, asta care o vezi. Dar n'am fost nici odată liniștită; am avut și am încă neşte protivnici puternici, care îmi tot tăgăduesc dreptul meu şi mereu mă prigonesc fără milă. De amar de vreme, câte odată am luptat, câte odată am suferit, şi mai de multe ori am răbdat; cât? ştiu numai eu şi numai Dumnezeu știe. Numai El! Numai nădejdea în sfânta lui dreptate, care odată şi odată va să vie să 'ndrepte nedreptățile oamenilor, — numai ea m'a ținut, m'a întărit; că, aminteri, mă prăpădeam de mult, şi, pe risipa bătrânelor mele temelii, şi-ar fi înălțat protivnicii trufaşele lor palaturi.

„Și eu, Dumnezeu mi-e martor, nici o clipă n'am dorit a încălca dreptul cuiva; numai atâta am vrut, să fiu lăsată în casa mea a munci, a-mi lumina mintea și a-mi ridica sufletul, ca să arăt ce ajutor aşi putea aduce şi eu la fapta mare a binelui şi a mai-binelui, pe care a poruncit-o Dumnezeu omenirii".

Altă dată, cam în aceeaşi vreme, se gândea să scrie despre această „gazdă" şi despre „casa" şi neîmpăcații ei protivnici, o dramă, brodată pe un epizod din *Eneida*, în care regina Didona îşi varsă neîmpăcata ei ură şi dorință de răzbunare împotriva hoardelor asiatice. Iată celebrele versuri ale lui Virgiliu, în traducerea lui Coşbuc:

> *„Răzbunător de s'ar naşte oarecine din oasele mele, care cu fier şi cu foc să gonească ale Asiei roiuri, azi şi de-a pururi şi-oricând mai găsise-vor brațe prin veacurt! Maluri cu maluri în luptă, şi valuri cu valuri să geamă; taberi cu taberi, şi 'n veci să se bată şi ei şi nepoții"*. (Coşbuc, *Amintiri despre Caragiale* în *Flacăra* din 1 Dec. 1912).

Cu toată bogăția lui, capitolul închinat de d-l Cioculescu relațiilor lui Caragiale cu Ardelenii este susceptibil de unele completări. Fiind cel dintâi biograf

al lui Caragiale, d-sa n'a putut explora întreg materialul, cu tot interesul şi marea dragoste pe care o arată pentru tot ceea ce are vreo legătură cu marele scriitor. Nu ştiu câte surprize ne mai rezervă arhivele privitor la viaţa lui Eminescu, atât de copios cercetată până acum. Cu siguranţă însă că, în privinţa lui Caragiale, aceste surprize vor fi numeroase şi pline de interes. Socotim deci, biografia d-lui Cioculescu un punct de plecare, un stimulent puternic pentru cercetările viitoare — între care ale d-sale vor ocupa un loc de întâietate — pentru studiul vieţii şi operii scriitorului român.

Dăm, în cele ce urmează, câteva date noi privitoare la capitolul amintit din biografia d-lui Cioculescu.

Intre prietenii lui Caragiale trebue aşezat şi profesorul braşovean I. C. Panţu (1860—1927). Scriitor de factură realistă, mare admirator al Junimei şi unul din agenţii ei principali în Ardeal, colaborator asiduu la ziarele şi revistele de dincoace de Carpaţi, şi chiar la *Convorbiri Literare*, autor al unor nuvele şi romane, care s'au bucurat de oarecare reputaţie la sfârşitul veacului trecut, Panţu a fost un factor al vieţii literare ardelene, a cărui valoare n'a fost scoasă încă suficient în evidenţă.

Prietenia cu Caragiale s'a desvoltat probabil în urma legăturilor lui cu cercurile junimiste. Dovadă despre ea este scrisoarea inedită, pe care o publicăm mai jos în întregime:

Bucureşti, 21 Martie 1892.

Frate Panţule,

„Pentru buna ta scrisoare şi pentru serviciul ce mi-ai făcut, îţi mulţumesc din inimă. Nu-ţi pot exprima plăcerea ce mi-au făcut cuvintele tale încurajatoare: când am aprobarea unui cerc aşa de inteligent ca al vostru, se 'nţelege că trebue să fiu mândru, şi nimic nu e mai necesar pentru un om de spirit, strivit de mulţimea neghiobilor şi răilor, decât mândria; în mândrie şi în dispreţ

e mântuirea celui maltratat sau nebăgat în seamă de aceia pentru a căror luminare lucrează el, storcându-şi mintea şi sufletul.

„Aşa e de adâncă această simţire la mine încât iată pentru ce anume îţi scriu, scurt şi cuprinzător:

„Ar fi posibil să trăiesc eu cu nevastă-mea în Braşov, dând lecţii —eu de limba franceză şi cea română şi pentru începători în familii, iar nevastă-mea de limba engleză, franceză şi de piano? — Am încercat s'o fac asta la Sibiu acum un an. Sibienii nu m'au încurajat îndestul să fac acest pas.Dacă s'ar putea şi în ce măsură aş avea această posibilitate, te întreb eu pe tine, căruia sunt sigur că nu ţi-ar displăcea să fim împreună. Ar fi o mare satisfacere pentru mine, ca o lucrare mai largă, o lucrare la care gândesc şi pentru care am adunat material destul, s'o pot scrie afară din ţara românească, unde de-atâta vreme puternicii deosebiţi ce s'au perindat la putere vor, sistematic, sub fel de fel de cuvinte, să mă ţină într'o poziţie umilitoare şi inferioară.

„Un exil voluntar mi-ar da multă energie de lucru, mai ales că m'aş afla într'un aşa inteligent cerc ca al vostru. Eu fac apel dar la voi toţi, la tine în deosebi, să mă ajuţi în pasul ce voiu sa fac. Aştept răspunsul tău şi te rog să primeşti asigurarea celor mai bune sentimente din partea vechiului tău

I. L. Caragiale

Strada Pitar Moşu, 17 Bucureşti"[1])

Scrisoarea are nevoe de câteva comentarii. Ea este izvorîtă dintr'o mare amărăciune. Cu un an înainte, Caragiale concurase la un mare premiu al Academiei Române. Membrii înaltei instituţii, stimulaţi mai ales de D. A. Sturdza, au refuzat premiul, cu o majoritate de 20 voturi contra 3, pe motive că opera lui este imorală şi antinaţională. Probabil, îndată după această lovitură, Caragiale va fi încercat să se mute la Sibiu — aşa cum spune în această scrisoare. Dar incidentul dela Academie n'a fost singurul care i-a amărît traiul la Bucureşti. La începutul anului în care a trimis această scrisoare, a urmat ruptura lui Caragiale cu Junimea, ruptură care a luat aproape proporţiile unui scandal public. Ostracizat cum se simţea aproape de

1) Copie după originalul păstrat la Biblioteca Universităţii din Cluj-Sibiu, Colecţia Andrei Bârseanu.

toate cercurile politice şi literare, nu e mirare că, cu firea lui impresionabilă, se gândea să se exileze la Braşov.

„Cercul“ căruia se adresa pentru a-i cere sprijinul trebue să fi fost alcătuit din tinerii junimişti şi tribunişti — ceea ce era cam tot una — din acest oraş unde ideile „direcţiei noi“ au fost simpatizate dela cele dintâi manifestări ale acesteia. Afară de I. C. Panţu, din acest „cerc“ trebuie să fi făcut parte Andrei Bârseanu, viitorul preşedinte al „Astrei“, Virgil Oniţiu, fostul director al liceului şi numeroşi din profesorii şcoalelor braşovene. Acest grup nu numai că nu era ostil criticei sociale şi „roştogane“, ci, dimpotrivă, o savura şi o cultiva cu mult duh, dându-şi seama de calitatea şi utilitatea ei naţională. Virgil Oniţiu a publicat în *Tribuna* din Sibiu, începând cu anul 1888 schiţele reunite în volumul său *De toate* (1897), în care, probabil având de model pe Caragiale, dar cu o reală originalitate şi cu mult duh îşi bătea joc de burghezia în formaţie din Transilvania.

Incepând de prin 1890, cercul cititorilor şi admiratorilor ardeleni ai lui Caragiale trebue să fi crescut mereu. El trebue să fi fost lărgit mult de apariţia nuvelelor şi a schiţelor. Se ştie că *Roma învinsă*, drama lui Parodi, în traducerea lui Caragiale, a fost publicată în „Biblioteca Tribunei“ din Sibiu. Ea a fost însă reprodusă aici din foiletonul ziarului, unde a fost publicată în întregime în 1887 (N-rele 253-270). In acelaşi foileton au fost retipărite, după *Convorbiri Literare*, nuvelele *O făclie de Paşti* (N-rele 181—182 din 1889) şi *Năpasta* (N-rele 19—26 din 1890). Şi reproducerile trebue să se fi înmulţit, mai târziu. Colaborarea lui Caragiale la periodicele conduse de Ardeleni (*Vatra*, *România Ilustrată*, etc.), trebue să-i fi crescut mult încrederea şi simpatia dincoace de Carpaţi. Prietenia

lui, încă înainte de 1900, cu Slavici, Coşbuc, A. C. Popovici, i-a câştigat şi pregătit terenul.

Numai astfel ne putem explica interesul destul de timpuriu pentru teatrul lui, cu toate că mediul şi limba acestui teatru erau anevoe de înţeles şi gustat dincoace de Carpaţi.

Iată câteva date, culese din *Anuarele Societăţii pentru Fond de Teatru*, privitoare la piesele jucate şi la data şi localităţile unde au avut loc reprezentaţiile:

In 1899, se joacă, la Lunca: *O noapte furtunoasă.*

In 1900, la Brad: *O noapte furtunoasă.*

In 1901, la Lipova: *Conu Leonida.*

In 1902, la Lipova: *O noapte furtunoasă.*

In 1903, la Năsăud: *Conu Leonida*, iar la Săcele: *O noapte furtunoasă.*

In 1904, la Bucium-Saşa: *Năpasta*, la Dobra: *O noapte furtunoasă*, iar la Bran: *Conu Leonida.*

In 1905, la Târlungeni (jud. Braşov): *Conu Leonida*, la Braşov, Bran, Viştea, Cernat şi Feldioara: *O noapte furtunoasă.*

In 1906, la Braşov şi Tohanul-Vechiu: *Năpasta*, la Braşov şi Bod: *Conu Leonida*, iar la Bucium-Saşa: *O noapte furtunoasă.*

Numai până la acest an se dau date statistice despre reprezentaţiile diletanţilor din Transilvania, în *Anuarele* amintite. Cu siguranţă însă că numărul reprezentaţiilor a crescut. Fireşte, calitatea lor lăsa mult de dorit.

Doar la reprezentaţiile lui Zaharia Bârsan, din 1906, Ardelenii au putut vedea un Caragiale mai apropiat de adevăr; precum şi cu prilejul turneului din 1913, al ansamblului Antonescu, în fruntea repertoriului căruia stăteau *Năpasta* şi *O noapte furtunoasă.*

Aceste străduinţe, pe lângă faptul că au arătat admiraţia în creştere a Ardelenilor pentru cel mai mare dramaturg român, au pregătit terenul pentru ca, la

fericita plinire a vremurilor — în care autorul *Scrisorii pierdute* a nădăjduit cu atâta putere — când Românii ardeleni vor putea să aibă un teatru național propriu, capabil să satisfacă cele mai pretențioase exigențe artistice, Caragiale să devină cel mai jucat autor român. Intr'o statistică făcută de noi, din 1919 până în 1931, piesele din repertoriul lui Caragiale au fost jucate, pe scena Teatrului Național din Cluj, de 61 de ori, pe când nici unul din ceilalți autori români n'a putut atinge nici măcar 20 de reprezentanții (*Boabe de Grâu*, III, 1932, p. 36). Singură *Scrisoarea pierdută* a fost jucată de 41 de ori! Și ce reprezentații, ce săli pline, cu un entuziasm neuitat! Conu Trahanache, Cațavencu, Farfuridi și celelalte nemuritoare personajii au devenit familiare tuturor. Celebrele lor discursuri, replici și sentințe sburau din gură în gură.

Cu I. L. Caragiale s'a petrecut în Transilvania, același fenomen ca și cu Alecsandri și Eminescu. După rezerva și chiar ostilitatea dela început, ei au cucerit, în această provincie, toate straturile sociale, atingând proporțiile unui cult de o adâncime și răspândire neegalate în celelalte provincii românești. Așa este Transilvania.. Se pornește anevoe, dar odată cucerită, participarea ei devine totală și definitivă.

LITERATURA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ A TRANSILVANIEI*)

I

Pentru a înţelege literatura română din Transilvania de după 1918, e necesar să prezentăm în câteva cuvinte desvoltarea ei până la această dată. Căci dacă memorabilul an, în care Românii din această provincie prin libera lor voinţă s'au unit într'un singur stat cu fraţii lor din celelalte provincii este o dată epocală în istoria noastră, el n'a pus un zid între ceea ce a fost înainte şi ceea ce a urmat. Dimpotrivă, cele două epoci se leagă în mod organic, se explică una pe cealaltă.

Până la sfârşitul sec. al XVIII-lea literatura românească din Transilvania se rezumă la traducerea principalelor scrieri religioase, canonice şi apocrife, la câteva cronici, în proză sau rimate. Lipsa cu desăvârşire a unei clase conducătoare care să aibă posibilitatea cultivărei dulcelui inutil al artei, viaţa de robi legaţi pământului, nu a îngăduit Românilor din această provincie decât acest fel de literatură şi, bineînţeles, cea populară vie, care a fost totdeauna foarte înfloritoare. Această hrană sufletească, destul de simplă, a avut marele merit de a fi creat şi con-

*) Studiu destinat streinătăţii, apărut în volumul *Siebenbürgen*, Editura Institutului de Istorie Naţională, Bucureşti 1943, pp. 519-536.

tribuit la formarea limbii literare, o limbă plină de mireasmă bisericească, de asprime şi pitoresc rustic, care nu avea decât neînsemnate deosebiri lexicale de cea din Principatele de dincolo de Carpaţi. Dealtfel cărţile bisericeşti au circulat totdeauna foarte viu de o parte şi de alta a hotarului politic. Cărţi tipărite în Transilvania au fost găsite dincolo de Prut, în Basarabia şi numeroase exemplare ale tiparniţelor din Muntenia şi Moldova au fost răspândite până şi în cele mai modeste bisericuţe, nu numai în Sudul Transilvaniei, ci şi la extremitatea ei vestică, în jurul Aradului, Orăzii şi Sătmarului.

Prin anii 80 ai veacului al XVIII-lea s'a făcut deodată o mare lumină. In urma Unirii cu biserica Romei a unei părţi a Românilor ardeleni şi datorită absolutismului luminat şi generos al împăratului Iosif II, o însemnată parte de tineri au pătruns în şcoalele din ţară şi în cele dela Viena şi Roma. Din aceste şcoale, şi în parte din scrierile cronicarilor moldoveni, au desprins ei ideea originii noastre romane, care, datorită îndeosebi fanatismului sacru, neobişnuitei puteri de muncă şi pătrunderii lui Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior a devenit axa cugetării politice şi a desvoltării spirituale a Românilor din Transilvania şi, prin scrierile şi emigranţii acestora, a Românilor de pretutindeni. Rareori o idee istorică a avut consecinţe atât de binecuvântate. Conştiinţa etnică a Românilor din Transilvania a primit, datorită ei, ca printr'o revelaţie, consistenţă, demnitate şi orizont spiritual. S'au făcut şi rătăciri, în urma acestui exces de zel romanic. Eram în epoca romantismului, când ideile, oricât caz se făcea de documentarea lor istorică, luau repede sborul fanteziei şi se îmbrăcau în pathosul sentimentului. Dar au rezultat şi câteva câştiguri, dintre care, pentru literatură cel mai important este o dragoste aproape fanatică pentru limba

națională. Incepând dela această dată, problemele de limbă au rămas în permanență pe primul plan al literaturii ardelene. De fapt, Românii din Transilvania au dat cei mai de seamă filologi și cele mai sistematice studii privitoare la limba română. Pentru ei limba era mai mult decât o problemă de studiu și de încântare artistică, o problemă de existență națională. Numai subt scutul acestui sentiment neadormit s'au putut apăra de atacurile repetate și tot mai înverșunate pe care Ungurii le-au dat împotriva limbii lor. Aceste atacuri au devenit extrem de primejdioase, nu numai datorită impetuosității lor, care mergea până la împilare, ci în urma faptului că numărul în creștere al Românilor care frecventau școalele, precum și cei câțiva funcționari erau nevoiți să se folosească zilnic de o limbă care nu era a maicei lor. Nu trebue să ne mire deci faptul că fruntașii vieții sufletești ai Românilor ardeleni nu scăpau nici un prilej pentru a exalta acest sentiment și îndreptau adevărate blesteme împotriva acelora cari îl pierdeau. Astfel—pentru a aminti un singur exemplu—Timoteiu Cipariu, inițiatorul celor dintâi studii temeinice privitoare la limba română, compara într'un discurs dela 1861, limba română cu „un tezaur mai scump decât viața, tezaur pe care de l-am fi pierdut sau de l-am pierde, de vom suferi vreodată ca cineva cu puterea, cu înșelăciunea sau cu momele să ni-l răpească... atunci mai bine să ne înghită pământul de vii, să ne adunăm la părinții noștri cu acea mângâere că n'am trădat cea mai scumpă ereditate, fără de care n'am fi demni a ne numi fii lor".

Nu odată Românii s'au găsit alăturea de concetățenii lor sași în fața asalturilor maghiare asupra limbii lor. E destul credem să amintim cuvântul inspirat al patriotului-martir sas Stephan Ludwig Roth, care spunea, în 1842, Ungurilor întruniți în dieta dela Cluj pentru decretarea limbei maghiare drept limbă ofi-

cială: „Domnii din dieta dela Cluj vor fi dat ei naştere unei limbi de cancelarie şi acum, poate, se felicită că, în sfârşit copilul a văzut lumina zilei — dar a o declara drept limbă a ţării: iată un lucru de care nu e nici o nevoe. Căci această limbă a ţării o avem de mult. Ea nu este însă nici cea germană, nici cea ungurească: ea este cea românească! Putem, naţiunile politice să ne dăm după deget, putem să gesticulăm cum om pofti: lucrul este aşa şi nu altfel".

Până prin anii 70 ai veacului trecut limba literară din Transilvania a fost stăpânită de zelul raţionalizator al filologilor latinişti care tindeau la eliminarea cuvintelor de origine streină, introduse în limba noastră în cursul veacurilor şi la transcrierea cu o ortografie etimologică, care să dea cuvintelor o înfăţişare cât mai apropiată de prototipul lor romanic. Iniţiatorii acestui curent au fost destul de moderaţi în măsurile lor; urmaşii au ajuns însă la exagerări deadreptul primejdioase. Ele tindeau să creeze o limbă artificială, care ar fi ameninţat unitatea străveche a limbii româneşti şi ar fi dus la o ruptură între limba populară şi cea cultă. Reacţiunea nu putea să întârzie prea mult. Ea a venit dela scriitorii de mare prestigiu din Principate (un Alecu Russo, un Kogălniceanu, un Alecsandri, un Odobescu) victoria a fost repurtată însă tot de un ardelean, de criticul Titu Maiorescu, rolul căruia în orientarea literaturii şi culturii române din a doua jumătate a sec. trecut a fost covârşitor. Limbii abstracte a latiniştilor el îi opunea o limbă vie, hrănită de seva mereu proaspătă a limbii populare şi de gustul şi puterea de creaţie a scriitorilor, iar în locul etimologismului exagerat a impus un fonetism moderat. Titu Maiorescu şi-a început lupta lui literară la Iaşi, în 1866, flancat de scriitorii dela societatea „Junimea". El a câştigat însă repede aderenţi şi în

Transilvania, ajungând prin anii 1890 la o biruinţă definitivă asupra latiniştilor.

In timpul predominării ideilor latiniste au fost cultivate în Transilvania mai ales studiile de istorie şi filologie. Dintre operele literare reţinem în această schiţă fugară una singură: *Ţiganiada* lui Ion Budai-Deleanu, o epopee eroi-comică scrisă de un spirit de o puternică originalitate, cunoscător adânc al marilor modele ale genului din literatura universală, căreia timpul nu i-a putut scădea nimic din forţa epică, din umorul ei vârtos şi din ascuţişul ironiei, de care nu scapă nici boerul din Principate, nici călugărul grec, dar nici nemeşul ungur, plin de o îngâmfare donchişotească. Am amintit această operă nu numai pentru valoarea ei literară, ci şi pentru nota ei de mesianism social, notă care va rămâne, după cum vom vedea, unul din caracterele principale ale literaturii ardelene.

Din pricina limbii artificiale însă şi à unui romantism dulceag şi fals, literatura română din Ardeal nu şi-a putut găsi, până prin anii 70 ai veacului trecut, drumul firesc, care să o ducă la desvelirea puterilor ei creatoare. Această adevărată renaştere literară s'a făcut mai întâi prin orientarea spre singura realitate istorică şi socială din această provincie, spre ţărănime, nu numai în privinţa limbii, ci şi a subiectelor şi a stilului de viaţă. Revistele, calendarele, foiletoanele ziarelor au fost năpădite de basme, poezie populară şi descrieri de obiceiuri şi tradiţii din toate părţile Transivaniei. Mare rol au avut în această privinţă *Gazeta Transivaniei*, întemeiată la 1838 la Braşov, *Familia*, întemeiată la Pesta în 1865, mutată la Oradea în 1880 şi îndeosebi *Tribuna*, unul din cele mai bune ziare care au existat la Românii de pretutindeni, întemeiat la Sibiu în 1884. Sub influenţa ideilor literare dela Junimea, în centrul cărora stătea mai presus de toate preţuirea adevărului, precum şi a scriitorilor rea-

'işti europeni, nu numai citiţi, ci traduşi cu multă râvnă şi entuziasm, scriitorii ardeleni au dat apoi orientării lor populare o puternică notă realistă, notă care a rămas, alăturea de cea epică şi socială, între caracterele distinctive ale literaturii din această provincie faţă de literatura din celelalte provincii româneşti.

Se mai cuvine apoi să ţinem seama în această renaştere literară de direcţia ei hotărît panromânească. Latinismul a fost redus la proporţiile lui reale şi înlocuit ca idee forţă a culturii române de unitatea spirituală a Românilor de pretutindeni, întemeiată pe popor. Intre Românii din Transilvania şi cei din celelalte provincii a fost totdeauna un viu schimb de idei. Periodicile şi cărţile circulau de o parte şi de alta a Carpaţilor, cu toate opreliştile care s'au ridicat împotriva lor; în paginile lor se întâlneau scriitorii de pretutindeni; emigranţii ardeleni, în cea mai mare parte dascăli, au avut un rol important, adesea hotărâtor, în viaţa culturală a Românilor liberi, aşezând totdeauna la temeiul gândirii şi acţiunii lor ideea panromânească. Incepând însă din deceniul al 8-lea al veacului trecut principiul unităţii a fost aşezat în Transilvania la temelia culturii româneşti, a devenit legea şi îndreptarul ei suprem, iar capitala Regatului liber a fost considerată „soarele" la razele căruia trebuie să se încălzească toţi fraţii risipiţi sub stăpâniri streine. Această orientare panromânească a fost cea mai bună pavăză împotriva rătăcirilor limbii, de care în mod definitiv numai în 1918 am scăpat, un admirabil mijloc pentru îmbogăţirea şi stimularea puterilor ei creatoare, iar, prin circulaţia vie a valorilor literare de pretutindeni, un îndreptar şi un îndemn pentru operele literare propriu zise.

Renaşterea literară din a doua jumătate a veacului recut se dato reşte însă nu numai ideilor amintite şi

realităţilor istorice şi sociale pe care se întemeiau, ci mai presus de toate oamenilor care au fost înzestraţi cu toate darurile pentru a le susţine şi întruchipa în opere durabile. Cel dintâiu care trebue amintit este *Ion Slavici,* părintele prozei literare ardelene. Originar dintr'un frumos sat românesc din jud. Arad, el a adus în nuvelele, romanele şi povestirile lui (a căror publicare în reviste a început la 1872; întâiul volum a apărut la 1881 sub titlul *Nuvele din popor)* toată bogăţia de viaţă, sănătatea, încrederea în munca braţelor, dârzenia în lupta cu opresiunea streină, forţa morală şi pitorescul acestor ţărani şi mici meseriaşi dela marginea vestică a românismului. El şi-a început cariera literară cu prelucrarea de basme. De fapt basmul va rămâne multă vreme o adevărată şcoală pentru scriitorii transilvăneni. El îi va lega din nou de pământul ale cărei frumuseţi le uitaseră; el, mai ales, le va da alt ritm şi alt stil, mai apropiate de duhul locului. Ceva din măreţia epică, curăţenia, spontaneitatea idilică şi idealismul moral al basmelor s'a strecurat şi în nuvelele lui Slavici, fără să piardă nimic din caracterul lor hotărît realist. Cu toate bogatele lui lecturi filosofice (Confucius, Kant, Schopenhauer), acest povestitor a rămas toată viaţa profund creştin. Opera lui este străbătută în întregime — la început mai puţin, mai târziu mai mult, în daura libertăţii de creaţie — de o învăţătură evanghelică optimistă şi luptătoare. Acest finalism etic stărue la o mare parte din scriitorii ardeleni. Apariţia lui este foarte firească într'o lume de ţărani, în care biserica a avut totdeauna o funcţiune hotărîtoare, iar lupta aspră pentru existenţă şi pentru conservarea naţională impunea pe primul plan problemele de caracter.

In jurul lui Slavici şi adeseori cu îndrumarea şi sprijinul lui s'au format aproape toţi scriitorii arde-

leni dela sfârşitul veacului trecut. Nu amintim aici decât pe cel mai de seamă dintre toţi, pe poetul *Gheorghe Coşbuc,* al cărui nume s'a înscris definitiv în literatura românească. Pe când Slavici venea dintr'o regiune de contact cu masa maghiară şi cu grupuri etnice germane şi slave, Coşbuc, care era fiu de preot dintr'un sat din Nord-Estul Transilvaniei, era originar dintr'un ţinut compact românesc, în care formele de viaţă autohtonă s'au păstrat în toată puritatea lor străveche. Slavici era apoi un temperament romantic, pe când Coşbuc avea toată educaţia şi aptitudinile unui clasic. Poezia lui de o mare bogăţie de ritmuri, plină de lumină şi mişcare, de o spontaneitate şi gingăşie femenină, de dragoste de muncă, freamăt de luptă şi energie bărbătească, a ridicat satul la valoarea unei expresii tipice a rasei noastre. Ţăranii şi ţărancele idilelor lui, eroii baladelor lui au uneori amploarea şi puterea simbolică a unor personagii desprinse dintr'o mitologie românească, fără să piardă nimic din carnaţia lor, din aderenţa la o realitate obiectivă şi plastică. Un larg suflu epic străbate această poezie, în care preţul vieţii îl dă lupta şi moartea însăşi este un îndemn la acţiune. Ea este cântecul eroic al unui neam care s'a trezit la viaţă, se bucură de toate podoabele pământului, nu ştie ce este îndoiala şi îşi priveşte cu încredere viitorul. Pentru literatura românească înlănţuită de vraja pesimismului lui Eminescu, ea a avut darul unui tonic reconfortant. De numele lui Coşbuc nu se leagă însă numai această poezie, ci câteva din cele mai de preţ traduceri ale literaturii noastre. *Sakuntala* lui Kalidaça, *Odiseia* lui Homer, *Eneida* şi *Georgicele* lui Virgil, *Divina Comedie* a lui Dante, *Don Carlos* de Schiller şi alte multe traduceri, mai ales din poeţii germani au îmbrăcat, datorită lui, haina unei limbi româneşti bogate, clare şi sonore.

Prin anii 90 ai veacului trecut, atât Slavici, cât şi Coşbuc s'au stabilit definitiv în România liberă. După ce amândoi au dat literaturii de acasă un conţinut, un stil şi un nivel sub care nu se mai putea cădea, au dus şi de cealaltă parte a Carpaţilor idealul lor literar. Acolo el s'a altoit pe ideologia naţionalistă a lui Mihail Eminescu, cel mai mare poet al nostru, al cărui prestigiu şi influenţă creştea tot mai mult cu trecerea anilor şi prin studiul şi difuzarea (şi cu ajutorul Ardelenilor) operei lui, risipită în manuscrise şi ziare. Revistele pe care le-au întemeiat sau la care au colaborat aceşti doi scriitori vor avea un rol important în transformarea la începutul veacului nostru, în ideologie literară panromânescă, a crezului pentru care în Transilvania ei au luptat mai mult prin opere, decât prin idei. Slavici şi Coşbuc au introdus Transilvania în centrul patrimoniului literar românesc, îmbogăţindu-l cu nota ei specifică, caracterizată prin simţul pentru valorile populare, realism, forţă epică şi mesianism etic şi social.

După marea renaştere literară dela sfârşitul veacului trecut, în Transilvania nu se putea merge decât pe drumul realităţilor populare şi al unităţii româneşti. Afirmarea tot mai hotărîtă şi mai masivă a ţărănimii în viaţa publică, apoi intensificarea opresiunii maghiare impuneau acest drum ca pe o lege de fier a existenţei naţionale şi îi dădeau contururile unui ideal politic bine determinat. Generaţia care a dat acestui ideal un conţinut literar propriu a început să se afirme în întâii ani ai veacului nostru, ajungând prin 1906 la deplina stăpânire a puterilor sale creatoare. Organul ei a fost *Luceafărul* (întemeiat la 1902), cea mai importantă revistă a Românilor ardeleni şi una din cele mai elegante şi mai bine scrise ale Românilor de pretutindeni, iar acela care a condus-o cu talentul său prodigios a fost *Octavian Goga.*

Originar dintr'o familie de preoţi dintr'un sat reprezentativ de munte (jud. Sibiu), cu copilăria petrecută în parte aici, în parte într'un sat dela şes, Goga a avut prilejul să treacă prin focul temperamentului său veşnic agitat o imagine aproape totală a vieţii noastre rurale din Transilvania. Muntele cu energia şi dragostea lui de libertate, şesul cu munca lui încordată şi cu suferinţele ţăranilor robi nemeşilor unguri se îngemânează în poezia lui, turnată într'o limbă plină de mireasma cărţilor bisericeşti, patetică, răsunătoare ca o goarnă de alarmă. Câtă depărtare dela satul scăldat într'o lumină feciorelnică al lui Coşbuc, la satul lui Goga, peste care apasă umbrele suferinţei şi ale revoltei! Şi pentru el satul este păstrătorul tradiţiilor şi virtuţilor rasei, chintesenţa şi îndreptarul ei; şi gândul lui se întoarce mereu spre viaţa plină de „omenie", curată şi patriarhală a celor înfrăţiţi cu brazda, din mijlocul cărora desprinde momente şi portrete hrănite de o culoare locală atât de bogată şi de sigură încât se poate reconstitui din ele o adevărată monografie a satului ardelean. Poetul nu se refugiază însă aici ca'ntr'o oază odihnitoare. Dupăcum însuşi mărturiseşte, el „s'a născut cu pumnii strânşi", nu poate să nu vadă suferinţa şi revolta împotriva nedreptăţii îl târăşte în vârtejul ei. Suferinţa aceasta este pricinuită înainte de toate de opresiunea milenară maghiară. De aceea Goga înalţă împotriva ei tot clocotul urei sale neîmpăcate, chemând alăturea de el viii şi morţii, apele şi munţii. Mântuirea nu poate fi adusă decât de unitatea naţională. Octavian Goga este crainicul neînfricat, profetul cu glas de foc al acestui ideal, înfăptuit în 1918. Poezia lui are şi alte tonuri; cel mai puternic însă este cel iredentist. Şi este atâta energie şi sinceritate în această notă a ei, forma ei este atât de originală şi de expresivă, încât ea a determinat şi pe severul critic Titu Maiorescu, bătrân

acum, să-i dea un loc în imperiul artei, din care în tinereţe alungase poezia politică.

O notă de nostalgie fără leac, de melancolie discretă şi de comunicativitate intimă strecoară în peisajul acestei poezii eroice a Transilvaniei, poetul *Ştefan Octavian Iosif*, originar din Braşov.

Hrana principală a acestor poeţi este folklorul, trecutul şi peisajul românesc, mai ales ardelean. Dintre literaturile streine, interesul lor s'a îndreptat mai ales spre cea germană. Ecouri, teme, modele, tonalităţi din această literatură pătrund prin ei în literatura română, îmbogăţind-o cu perspective noi şi ţinând în cumpănă influenţa franceză, totdeauna preponderantă. Indeosebi Iosif are meritul de a fi tradus într'o românească spontană, clară şi melodioasă pe câţiva dintre poeţii reprezentativi germani (Goethe, Schiller, Uhland, Heine, Richard Wagner, etc.).

Prozatorul cel mai de seamă al acestei generaţii este *Ion Agârbiceanu*. Fără de a avea forţa epică a lui Slavici, el este mai veridic, mai bogat în nuanţe, cu o mai adâncă cunoaştere a sufletului omenesc şi o mai mare putere de a-l analiza. Intinsa lui operă este documentul sufletesc cel mai viu al Transilvaniei din întâiele decenii ale acestui secol. Incepând din 1906 şi până astăzi, scrisul lui curge liniştit şi sigur, ca o apă ale cărei izvoare se hrănesc din imensitatea adâncurilor. Dar despre el vom vorbi mai pe larg atunci când vom prezenta literatura de după războiul de întregire.

In paginile *Luceafărului* şi a altor publicaţii ardelene şi din Vechiul Regat s'au afirmat un mare număr de scriitori ardeleni, în preajma marelui războiu. Am putea spune chiar că această epocă reprezintă un moment ardelean în literatura românească. Pe când însă în Regatul liber au existat şi alte curente decât acest populism naţional, în Transilvania el a stăpânit

în mod suveran. In această provincie s'a ajuns la unul din acele acorduri complete dintre scriitori și națiune, cari sunt atât de rari în desvoltarea unei literaturi. Scriitorii și-au lipit urechea de pieptul neamului pentru a-i auzi bătăile inimii și a le da glas, iar neamul se recunoștea în scrisul lor, îi cetea cu interes până în păturile cele mai largi.

II

Unirea Transilvaniei cu celelalte provincii românești a fost pentru istoria noastră cel mai însemnat eveniment dela cucerirea Daciei de către Romani. El a avut repercursiuni adânci asupra tuturor compartimentelor vieții românești. Cu cât trece vremea și putem să ne câștigăm o perspectivă istorică mai limpede și mai nepărtinitoare, cu atât ne dăm mai mult seama de acest lucru.

Asupra nici uneia din provinciile românești repercursiunile acestui eveniment n'au fost însă atât de hotărîtoare ca asupra Transilvaniei. Pentrucă nicăiri viața românismului nu s'a structurat atât de total și de adânc în vederea unui singur scop: conservarea națională; nicăiri această structurare n'a fost modelată de o luptă continuă cu un adversar, care în loc să obosească strângea tot mai tare și mai diabolic cleștele opresiunii; nicăiri legăturile cu pământul, prin orientarea spre țărănime, realitate socială unică și de o vigoare impresionantă, n'au fost atât de vii și de determinante ca aici. Ne-am creat o biserică, o școală, societăți culturale și economice, o presă și o literatură, adaptate toate la scopul amintit. Am reușit însă să dăm acestui stil de viață un conținut atât de bogat, de autentic și de dinamic, încât au fost momente în care am influențat orientarea spirituală a întregei națiuni românești.

Unirea a schimbat dintr'odată perspectivele. Prin atingerea idealului politic, problema conservării na-

ționale nu mai era atât de vitală. Ea intra acum în atribuțiile statului întregit. Am intrat apoi într'o fază de adânci prefaceri sociale. Alături de țărănime, a cărei vigoare și conștiință a crescut prin împroprietărire, își făceau loc alte două clase sociale: burghezia și muncitorimea. E o diferențiere cu repercusiuni nu numai economice, ci și spirituale. Inmulțirea considerabilă a școalelor secundare, crearea unei universități care și-a câștigat dela început un mare prestigiu, și a mai multor școli superioare, posibilitatea unui contact permanent cu universitățile românești din celelalte provincii, îndeosebi cu cea din capitala țării, precum și cu școalele superioare din marile centre ale streinătății, așezarea în mijlocul nostru a numeroase exemplare de elită din Vechiul Regat, întemeierea unui teatru și a unei opere naționale și, în fine, circulația largă și nestânjenită a cărții românești—toate acestea s'au revărsat peste nația românească din Ardeal ca o ploaie binecuvântată de pe urma căreia aveau să încolțească un mare număr de energii, condamnate înainte să vestejească în întunerec. Cum era firesc, aceste condiții și transformări au adus o considerabilă lărgire de orizont spiritual. Un freamăt de veac nou bătea în toate sufletele, o încredere nesdruncinată în puterile noastre creatoare, care ne vor ajuta să vindecăm rănile trecutului și să înălțăm valorile noastre la treapta valorilor lumii occidentale, se putea citi în toate privirile. Toată lumea își dădea seama că organele pe care ni le-am creat într'o luptă de veacuri trebuesc îmulțite și readaptate noii stări de lucruri. Ele puteau avea acum perspective mai înalte și mai bogate, mai multă libertate de mișcare, mai multă autonomie.

S'a văzut însă în curând că această readaptare pentru o nouă creație nu se poate face atât de repede și atât de sigur. Datorită structurii sale țărănești și unei anumite rezerve native, foarte firească la un

popor care a avut să sufere atâtea amăgiri, Ardeleanul este mai conservator, decât Românul din celelalte provincii. Innoirile sunt privite de el cu neîncredere, odată acceptate însă le dărueşte toată temperatura de înaltă tensiune a sufletului său. Pe lângă această dificultate structurală, s'au ivit altele, create de momentul istoric. Eram la sfârşitul unui răsboiu în care valorile civilizaţiei au fost puse la grea încercare. Critici amare şi violente ale vechilor temeiuri apăreau de pretutindeni, fără ca un nou ideal să se impună cu puterea unei credinţe. Formulele literare şi artistice se vânturau şi ele într'un ritm necunoscut înainte. Când am deschis şi noi larg ferestrele spre altă lume, am găsit Europa răvăşită de vânturile îndoielilor, chinuită de o criză spirituală care se va complica mai apoi cu una politică şi economică, ducând la conflictul actual.

Necesităţile de organizare, pe toate planurile, ale noului stat au risipit apoi şi au îndepărtat dela literatură pe câţiva din aceia care i-au dat lamura cea mai de preţ a sufletului lor. Unii dintre ei se stabilesc în capitala ţării, unde, dacă nu uită provincia care le-a dat naştere, nu-i pot da, ca înainte, toată truda lor.

Era nevoie apoi şi de o altă generaţie. Cea care a făcut războiul, cu tot entuziasmul ei generos, cu toate bunele intenţii, cu toate aptitudinile dovedite în organizarea noului stat, avea destule neajunsuri pentru a crea şi a înţelege noul spirit. Cu educaţia de mântuială din cursul războiului, făcută şi aceea în şcoalele maghiare, deformatoare de suflete, cu spiritul combativ al tranşeelor, ea s'a arătat înclinată mai mult spre acţiunea socială şi politică, decât spre meditaţia literară.

Iată câteva din motivele pentru care Transilvania n'a putut avea în primul deceniu de după Unire o

conştiinţă literară, în care crezul nou să fie bine articulat şi valorile literare să fie selecţionate după criterii sigure şi recunoscute, dacă nu de toată lumea, de un grup hotărât. A fost un deceniu de tatonări, de gestaţie, în care iniţiativele n'au lipsit — vom vedea chiar că ele au fost susţinute de o creaţie literară şi de personalităţi puternice—ele n'au trezit însă ecoul necesar.

Vechile centre culturale ale Românilor din Transilvania: Sibiul, Blajul, Braşovul, Aradul, Oradea, credincioase tradiţiilor lor, au început îndată după Unire o activitate plină de nădejdi. La Sibiu, unde era sediul Consiliului Dirigent, guvernul provizoriu al Transilvaniei, apar cotidianele *Patria* şi *Renaşterea Română*, iar vechea revistă *Transilvania*, organul Asociaţiei culturale ASTRA, se transformă din revistă ştiinţifică în revistă culturală, dând literaturii un loc important în paginile ei; la Blaj, *Unirea*, gazeta săptămânală a bisericii gr. cat. se transformă deasemenea pentru câtva timp în cotidian, pus în serviciul marilor interese naţionale; la Braşov, *Gazeta Transilvaniei*, cea mai veche foaie a Românilor din această provincie ia un mare avânt, bucurându-se de colaborarea celor mai de seamă condee româneşti; la Arad şi-a reluat apariţia ziarul *Românul*, fostul organ al Partidului Naţional; la Oradea a fost întemeiată cu scopuri culturale şi cu numeroase colaborări din întreaga ţară, revista *Cele trei Crişuri*. N'a trecut însă mult şi toate aceste centre au fost eclipsate, mai întâi de prezenţa tot mai vie şi mai copleşitoare a capitalei, apoi de un nou centru local de mari posibilităţi: Clujul. La Bucureşti s'a încercat, îndată după unire, învierea revistei de glorioasă tradiţie, *Luceafărul*, ea nu atinge însă doi ani de apariţie şi dispare, scriitorii ei regrupându-se în jurul altor publicaţii. La Cluj, devenit centru politic al Transilvaniei, prin desfiin-

țarea Consiliului Dirigent, se mută cotidianul *Patria*, apare cotidianul *Voința*, de aleasă ținută literară, iar mai apoi *Infrățirea* și săptămânalul *Conștiința Românească*. Tot aici este întemeiată în 1921, revista *Gândirea*, care după un an se mută însă la București, devenind una din cele mai importante reviste literare românești de după răsboiu; este reînviată revista literară *Cosinzeana*, apare *Țara Noastră*, revista de preocupări mai mult politice și ideologice a lui Octavian Goga, și *Societatea de Mâine*, magazin cu preocupări eclectice, dintre care nu lipsește literatura.

Acestea sunt publicațiile mai de seamă în care poate fi surprinsă atmosfera spirituală din întâiul deceniu de după Unire. Cele mai multe sunt conduse sau se bucură de colaborarea scriitorilor din vechea gardă, sau de tineri crescuți în școala lor. O grupare a acestor publicații pe curente, sau pe atitudini literare este anevoioasă. Se poate face cel mult o distincție de nivel între revistele *Gândirea*, *Luceafărul* și ziarul *Voința* și celelalte publicații, distincție datorită certitudinei de gust și orizontului larg al unora dintre colaboratorii tineri ai acestor publicații, numele cărora se va înscrie în curând pe primul plan al literaturii românești.

De fapt, ceeace dă însă tonul vieții literare este tot vechiul spirit. Octavian Goga, principalul lui animator, își dă seama, din primele momente, că trebue croit un drum nou, că trebue deschise larg ferestrile spre infinit — cum spune el într'o poezie din acest timp — prins însă într'o aprigă luptă politică, el nu poate da conținut acestui crez, exprimat dealtfel destul de vag. Volumul lui postum de versuri (poetul a murit în 1938) și drama *Meșterul Manole*, singurele lui opere literare de după Unire, poartă pecetea talentului său puternic, nu indică însă o etapă nouă poetică. *Țara Noastră*, revista condusă de el, se re-

marcă mai mult prin pateticele lui articole politice, sau prin magistrale evocări ale marilor figuri ale neamului, îndeosebi ardelene (strânse mai târziu în volumul *Precursorii)* — adevărate pagini de antologie ale ziaristicei și oratoriei românești — decât prin literatura ei de un epigonism fără relief. Universitatea din Cluj se menține și ea pe vechea linie. Universitățile s'au caracterizat dealtfel totdeauna prin prudență și spirit conservator. Gheorghe Bogdan-Duică, profesorul ei de literatură modernă, care a avut un rol de seamă în mișcarea literară de dinainte de Unire, a scris și după răsboiu articole de critică literară, admirabil informate, de o rară combativitate și uneori de gust, orizontul lui literar a rămas însă limitat cu încăpățînare la literatura realistă, „sănătoasă", crescută în școala marilor modele clasice. Mai mult decât prin această critică, el s'a remarcat, în această epocă, în istoria literară, dând câteva monografii (cele mai împlinite sunt consacrate unor figuri ale trecutului Transilvaniei), de o erudiție inegalată la noi, de un spirit științific riguros și exact și totuși de o rară putere de animare a personajiilor și a epocilor. Mult mai deschis spiritului nou s'a arătat Sextil Pușcariu, profesorul de limba română al acestei universități. Momentele lui de contact cu literatura au fost însă rare. După ce publică o *Istorie a literaturii vechi,* în care vechea cultură românească este prezentată cu un rar simț al lucrurilor românești, cu multă căldură și înțelegere, el se consacră tot mai mult cercetărilor filologice, organizând la Cluj, la Muzeul Limbii Române, cel mai mare centru filologic din țară, dând astfel o strălucire unică vechii tradiții a preocupărilor Transilvaniei pentru limbă.

In acest interegn literar, dacă n'a existat un stăpân și o constituție, iar publicul a fost destul de desorientat, n'au lipsit scriitorii. Și e demn de remarcat

faptul că, cu toatecă operele lor au crescut izolat, fără contact între ele, uneori subteran, alteori dincolo de hotarele provinciei care a dat naştere autorilor lor, ele caracterizează în cel mai înalt grad spiritul românesc al Transilvaniei şi sunt deschizătoare de drumuri pentru întreaga literatură românească. Nu vom prezenta decât patru din aceşti scriitori, a căror reputaţie timpul a verificat-o pe deplin — ei figurează acum în toate istoriile literare — şi a căror operă se impune, atât prin calitatea, cât şi prin sensul ei.

Scrisul lui *Ion Agârbiceanu* s'a impus încă înainte de Unire pe întâiul plan al literaturii ardelene. Cea mai mare parte din opera lui a apărut însă după răsboiu. El continuă şi astăzi cu amploarea şi vigoarea din anii tinereţii. Ion Agârbiceanu este unul din cei mai productivi scriitori români.

Fiu de ţăran dintr'un sat din jurul Blajului, Ion Agârbiceanu s'a dedicat carierei preoţeşti, adică acelei funcţiuni care se bucura de cea mai mare cinste la Românii din Transilvania până la Unire. Preot a şi rămas el în cea mai mare parte din opera lui, un preot de ţară care participă la toate condiţiile muncii aspre a pământului, are toată dragostea pentru bucuriile curate ale naturii, o largă înţelegere şi o blândă iertare pentru mizeriile omeneşti. Oameni dela şes şi oameni dela munte, agricultori, muncitori, meseriaşi şi intelectuali, mai ales preoţi se perindă în romanele, schiţele şi nuvelele lui, într'o nesfârşită varietate de tipuri şi epizoade, povestite simplu, într'un stil fără sclipiri deosebite, cuceritor însă adeseori prin calitatea lui directă, cu un rar dar de a pătrunde în sufletele oamenilor. Scriitorul a avut ochiul deschis pentru frământările Transilvaniei dela acest început de veac, dela luptele naţionale de dinainte de Unire, la tragediile din cursul răsboiului, la conflictele politice şi sociale de vastă amploare din statul întregit. El nu

povesteşte însă numai de dragul povestirii, ci şi pentru a îndrepta, pentru a arăta calea mântuitoare a principiilor evanghelice. Mai ales romanele lui (*Arhanghelii, Legea trupului, Legea minţii, Stana, Biruinţa, Răbojul lui Sf. Petre,* etc.), au fost scrise pentru a arăta anumite porunci fundamentale ale legii lui Christos. Acest finalism etic silueşte uneori acţiunea şi deformează personagiile, are totuşi momente de rară noblețe. Cu toate că nu excelează în construcţiile de vaste proporţii, Agârbiceanu dă uneori dovadă şi în aceste romane de o reală forţă epică — ca atunci de pildă când prezintă, în *Arhanghelii*, viaţa colectivă, obsedată de mirajul aurului, a minerilor din Munţii Apuseni — sau de pătrunzătoare analiză a pasiunilor, ca 'n *Legea trupului* şi mai ales înadmirabilul roman de răsboi *Stana*. Nu însă în romanele mai întinse, care au o nepreţuită valoare documentară, trebue căutat artistul Agârbiceanu, ci în micile romane şi în numeroasele lui volume de schiţe şi nuvele. Preotul se simte şi aici, însă el nu predică şi mustră, ci lasă pe oameni să vorbească din adâncul firii lor, zugrăveşte chipuri şi suflete, revărsând peste totul: oameni, animale, natură, lumina blândă a unei simpatii drepte, profund umaue. Mai ales pe desmoşteniţii soartei, ţărani şi ţărance, muncitori în aspră încleştare cu o viaţă care nu le dă decât dreptul de a munci până la istovire, sau pe paralitici pentru care existenţa nu este decât un coşmar cumplit, îi învălue în bunătatea sa, le înalţă suferinţa prin nobleţa pe care ştie să o descopere în ea, ca un miner aurul în măruntaele pământului. Satul acesta al lui Agârbiceanu are uneori — ca 'n *Luncuşoara din paresimi* — puritatea unei vieţi creştine patriarhale atât de fireşti, încât oameni şi locuri par desprinşi dintr'o legendă biblică. Cu câtă discretă resemnare de bătrân înţelept, în sufletul căruia bucuriile simple nu s'au stins însă,

ştie el să evoce în volumul *Amintirile* tot ce este feciorelnic, ca 'ntr'o idilă virgiliană, sănătos pentru că trăeşte în contact nemijlocit cu pământul, oameni şi tot felul de vietăţi, natura şi muncile în toate sezoanele, din acest sat al copilăriei lui!

Liviu Rebreanu, al doilea mare prozator pe care l-a dat Transilvania în această epocă, a început şi el să scrie încă înainte de Unire, când s'a remarcat prin câteva nuvele de cea mai bună şcoală naturalistă. Intreaga măsură a talentului nu şi-a dat-o însă decât după 1918, când prin romanele sale, a devenit o figură centrală a literaturii române. Cu excepţia unui singur volum, întreagă opera lui, compusă din numeroase romane, volume de nuvele şi piese de teatru, a fost publicată la Bucureşti. Cu toate acestea, ceeace rămâne din această operă poartă adânc imprimat în structura şi semnificaţia ei spiritul provinciei de naştere a autorului.

Liviu Rebreanu este fiul unui dascăl de sat din aceeaşi regiune compactă şi străveche românească a Transilvaniei nord-vestice, căreia îi datorăm pe Gheorghe Coşbuc, întâiul mare poet al acestei provincii. Această legătură de sânge şi de convieţuire cu un colţ atât de autentic al rasei, credem că nu trebue neglijată atunci când vrem să explicăm apariţia singulară a acestui romancier şi caracterele fundamentale ale operei lui. El este înainte de toate un romancier al ţăranului român. A început cu ţăranul ardelean, pe care l-a zugrăvit magistral în cel dintâi şi cel mai mare roman al lui *(Ion)* şi a continuat cu cel din Vechiul Regat, pe care l-a surprins (în romanul *Răscoala)* în timpul răsvrătirii din 1907, unul din cele mai tragice momente ale istoriei lui. Tot cu subiect ţărănesc este romanul *Crăişorul*, un fel de istorie romanţată, de o rară vigoare însă, a revoluţiei ţăranilor ardeleni din 1784, cunoscută după şeful ei sub numele de revoluţia lui

Horia. Motivul fundamental al acestor romane este dragostea de pământ, instinctul central, dominator, al vieţii ţărăneşti. Ea dă ţăranului puteri aproape supranaturale, o certitudine care străbate veacurile, îi înfrumuseţează zilele sau i le prăbuşeşte în tragedii cumplite. Pentru a poseda cât mai mult pământ, Ion din romanul cu acest nume, seduce fără nici o remuşcare pe Ana, fata unui bogătaş; pentru a avea dreptul de a trăi mai omeneşte pe pământul pe care-l muncesc, exploataţi de arendaşi, de boeri şi nemeşi, ţăranii din *Răscoala* şi *Crăişorul* sunt cuprinşi de vâlvătaia unei revolte, amplă şi prăvălitoare ca un element al naturei. Acest instinct central al celei mai reprezentative clase sociale româneşti mai poate fi găsit şi la alţi scriitori români, nici unul nu i-a dat însă forţa şi amploarea epică pe care i-a dat-o Rebreanu. De aceea, cu toate că literatura română a mai avut romane şi înainte de el, adevăratul roman al nostru numai cu *Ion* începe. Şi e deajuns de semnificativ faptul că i-a fost scris unui ardelean să dee această epopee a pământului şi a ţărănimii noastre, pentru că nicăiri ţăranul n'a fost o realitate atât de puternică şi nicăiri legătura lui cu pământul n'a fost atât de adâncă şi de hotărâtoare pentru întreg stilul lui de viaţă ca în această provincie. Şi atât de bine a ştiut Rebreanu să adâncească sufletul acestui ţăran, încât personagiile şi masele lui ţărăneşti se ridică nu numai la valoarea reprezentativă a unor tipuri general-româneşti, ci general umane.

In romanele lui Rebreanu nu întâlnim însă numai ţărani, ci şi alte clase sociale. Romanul *Ion* este o bogată frescă a satului ardelean de dinainte de Unire, cu ţăranii, preoţii, învăţătorii şi streinii pripăşiţi în el, iar în *Răscoala* întâlnim întreaga societate românească a Vechiului Regat din momentul tragicului eveniment. In unele romane, Rebreanu a căutat apoi

să prezinte numai societatea cultă, ca'n *Pădurea Spânzuraților*, roman de pătrunzătoare analiză sufletească a tragediei intelectualului ardelean în cursul războiului, sau ca'n *Gorila*, o frescă a vieții politice a României din ultimul deceniu. El are apoi romane brodate pe un motiv metafizic, ca *Adam și Eva*, pe un caz de obsesie ca'n *Ciuleandra*, sau o pasiune înlănțuitoare ca'n *Jar*. Personagiile sale din lumea burgheză și intelectuală sunt departe însă de a avea vigoarea personagiilor țărănești. Doar atunci când sunt prinse de instincte elementare puternice, ca'n *Jar*, apare marele măestru. De fapt, Rebreanu se mișcă anevoe în lumea ideilor, e însă un mare artist al prezentării faptelor, acțiunilor și al instinctelor fundamentale ale vieții.

In cadrul literaturii românești, și a celei ardelene în special, Rebreanu reprezintă o etapă nouă nu numai prin amploarea pe care a dat-o valorilor locale, ci și prin degajarea lor de orice tendință pedagogică sau mesianică. Personajiile, fenomenele sociale, acțiunile romanelor sale sunt prezentate cu obiectivitatea unui observator rece, impasibil. Oamenii lui nu sunt nici buni, nici răi, ci tari sau slabi, întregi așa cum i-a făcut viața. Ei cresc în romanele lui după legile lor proprii. Stilul este apoi aspru, voit sărac, fără nici o vrajă a muzicii sau a imaginii căutate. El lasă fondul să apară în toată nuditatea lui, deviind uneori spre un naturalism trivial.

Cu aceeași originalitate s'a înscris Transilvania și în poezia postbelică. Ne oprim și aici numai la două nume, remarcabile atât prin calitatea estetică a operei lor, cât și prin valoarea ei reprezentativă.

Intâiul, *Aron Cotruș* (n. 1891 lângă Blaj) a început deasemenea să publice versuri cu totul nesemnificative, încă înainte de 1914. Răsboiul pe care l-a trăit din plin, l-a ajutat să se regăsească și să se așeze pe-

adevăratul lui drum, de poet al marilor elanuri, al energiei explosive, al revoltei şi al luptei sociale. El cântă setea de libertate şi de dreptate a ţăranilor din câmpuri, a minerilor din măruntaele pământului, a muncitorilor din uzine, izbind cu cruzime şi cu o violenţă care cade uneori în pamflet, pe exploatatori şi profitori. El preamăreşte activismul, lupta netemătoare, munca creatoare de civilizaţii, înfăptuită de oameni aspri, cu instincte puternice, cari vin parcă din străfundurile veacurilor, aducând cu ei toată suferinţa şi toată voinţa de a răsbate a înaintaşilor. In această poezie (mai ales în volumele *Mâine* şi *Printre oameni în mers)* răsună ecouri ale frământărilor sociale şi politice din România de după Unire, la care Transilvania a participat din plin. Prin ceea ce are mai bun din opera lui, Cotruş nu poate fi infeodat însă nici unei ideologii; el rămâne pe linia marilor aspiraţii, de totdeauna, ale neamului. Pecetea provinciei care i-a dat naştere e adânc imprimată în această operă, nu numai în mesianismul social, voluntarismul, apriga sete de a se depăşi a fondului, ci şi în ritmul ei desacordat, abrupt, de o sonoritate elementară, ca o lovitură de ciocan, precum şi în vocabularul aspru, plebeu, din care orice decoraţie e eliminată.

Celălalt poet, *Lucian Blaga* (n. 1895) este una din cele mai de seamă personalităţi pe care le-a dat Transilvania spiritualităţii României întregite. Opera lui reprezintă spiritul nou în cel mai înalt grad şi în modul cel mai complet. Nici unul din scriitorii ardeleni n'a luat, asemenea lui, dela cel dintâiu pas făcut în literatură, o poziţie atât de personală căreia trecerea anilor n'a făcut decât să-i îmbogăţească şi adâncească datele fundamentale; şi, cu toatecă opera lui este adânc străbătută de spiritul acestei provincii, nimeni nu şi-a fixat această poziţie, asemenea lui, în însuşi centrul culturii româneşti, răscolind-o din a-

dâncuri, pentru a-i da o nouă așezare și o transfigurare pe planul spiritului și al artei.

Fiu de preot dintr'un sat de lângă Alba-Iulia, Lucian Blaga s'a hrănit încă de pe băncile liceului cu bogate lecturi filosofice, mai ales germane. Universitatea a terminat-o la Viena, unde și-a luat doctoratul în filosofie. Desăvârșirea personalității sale s'a făcut deci în orizonturile culturii germane. El este deopotrivă poet și filosof. Caracteristic este însă faptul că în opera lui, care numără un mare număr de volume de poezie, drame, eseuri și filosofie, aceste două moduri ale spiritului cresc organic, hrănindu-se din aceeași sevă comună a personalității sale. Poetul român face deci parte din acea familie de spirite, reprezentate atât de strălucit de Goethe (căruia L. B. i-a consacrat un interesant esseu), la care conceptele poetice se ridică la amplitudinea simbolurilor, iar ideile au carnea și plasticitatea miturilor.

Care este sensul operei lui Lucian Blaga, prin ce se deosebește ea de literatura ardeleană care a precedat-o și care este locul ei în literatura românească contemporană?

Cel dintâiu volum al lui, apărut în 1919, cuprindea acest vers, care pentru destinul lui are valoarea unui mesaj: „Eu nu strivesc corola de minuni a lumii..." „Minunile" acestea sunt misterele, miturile. Prin întreagă opera lui, Lucian Blaga a căutat să dea acestor „minuni", demnitatea înaltelor valori umane, splendoarea unei arte proaspete și totuși atât de rafinate, să le descopere și să le pună în valoare înainte de toate în străfundurile noastre etnice.

In fața lor, poetul are în primele două volume de versuri *(Poemele luminii, Pașii profetului)*, bucuria unui copil sau a lui Pan, zeul câmpurilor și al sălbătăciunilor. Această exuberanță dionisiacă, păgână, e reținută și umbrită apoi în volumele următoare *(In marea*

trecere, Lauda somnului), de melancolia trecerii lucrurilor, a regretului după viaţa primitivă, când contactul cu „minunile" era nemijlocit, a tristeţii metafizice de a fi şi a cunoaşte. Doar somnul, în care fiinţa se cufundă în adâncurile ei obscure, aduce uneori mângăerea uitării. După ce dă glas unei bucurii atât de mari, încât cere un trup munţilor şi mărilor pentru a o putea cuprinde, dupăce se sbate între cer şi pământ, căutând răspuns întrebărilor ultime, un aer de blândă şi discretă resemnare îl întoarce, în ultimele volume, (*La cumpăna apelor, La curţile dorului*) pe drumurile sângelui, spre ţărâna strămoşilor. Cât de bogat este însă acest circuit, ce vânt de înălţimi rece şi pur, străbate prin el, ce fior al marilor înţelesuri şi al marilor aşteptări! Şi totuşi, câtă legătură cu pământul. Puţini dintre poeţii români au senzaţii atât de crude şi de fragede ale elementelor celor mai pure, mai geologice ale naturii şi puţini au avut darul de a le prinde în imagini atât de revelatorii. Această calitate, Lucian Blaga şi-a păstrat-o în întreaga lui operă, cu deosebirea că atunci când tristeţa îi învălue versul, panismul lui este mai hieratic, are graţia stilizată a prerafaeliţilor sau a artei bizantine.

In dramele lui (*Zamolxe, Tulburarea Apelor, Meşterul Manole, Cruciada Copiilor, Avram Iancu*) Lucian Blaga a adâncit sau a creat mituri autohtone, în jurul marilor momente de criză spirituală (mai ales religioasă) din trecutul nostru. Asistăm în ele la o transubstanţializare a eroilor în sfinţi sau în personagii legendare şi a acţiunilor în mit. Miturile devin atât de puternice încât oamenii trebue să se supună lor, asemenea eroilor din dramele antice, destinului implacabil. Prin atmosfera lor de înaltă tensiune spirituală, prin puritatea personagiilor, prin dramatismul lor puternic, prin splendida lor poezie, aceste drame comunică şi cetitorului şi spectatorului sentimentul că asistă la un

miracol sufletesc. Nu numai sensul adânc al trecutului şi al specificului nostru, ci însuşi destinul românesc e transpus aici pe un înalt plan spiritual, eroic.

Această operă era prefiguraţia poetică a unui sistem filosofic care numai după 1930 s'a închegat într'un sistem bine articulat. Nu putem intra aici în amănuntele lui. Ceea ce vrem să adăugăm este doar spiritul care se degajează din el şi din întreaga operă a lui Lucian Blaga şi notele prin care acest spirit se diferenţiază de cel de dinainte de Unire. Şi pentru aceasta credem că mai bine este dacă ne adresăm poetului însuşi. Literatura de dinainte de Unire (şi prin aceasta înţelege întreaga literatură românească) — spune el într'un recent discurs academic — „a văzut românitatea literaturii, artei şi culturii mai mult programatic, mărginindu-se la motivul brut, la anecdotică, la aparenţe, la suprafeţe", de unde „naturalismul ei idilic îmblânzit" şi „eticismul ei cam şcolăresc"; generaţia lui şi el îndeosebi vede românismul ca o fatalitate care vine din adâncime, ea „aspiră spre tainele mai profunde ale sângelui şi ale cerului, spre esenţă, spre substanţă, spre izvoarele permanente, spre viziunea de larg orizont, spre mitul mai pre sus de vârste, spre stil".

III

Aceste cuvinte ale lui Lucian Blaga caracterizează nu numai literatura generaţiei dela *Gândirea*, din care el face parte, ci, în linii generale, cuprind în ele crezul literar al generaţiei ardelene mai noi. Limpezirea acestui crez a început pe la 1930, datorită înainte de toate prezenţei masive şi creşterii sigure şi grandioase a operei lui Blaga. Ea a devenit un nivel, un îndemn, o punte de întâlnire între diferitele grupuri de tineri care apar acum în numeroase centre de dincoace de Carpaţi. Această limpezire a fost posi-

bilă însă şi din pricina schimbării condiţiilor schiţate la începutul capitolului precedent cu altele noi. Revistele în care s'a încercat continuarea literaturii de dinainte de Unire dispar una câte una, sau se anemiază. In locul lor apar altele, scoase în cea mai mare parte de tineri, adeseori cu un curaj şi sacrificii impresionante. Iată numele celor mai importante dintre ele: *Abecedar*, la Brad, mai apoi la Turda, unde îşi schimbă formatul şi numele în *Pagini Literare*, *Gând Românesc*, iar ceva mai târziu *Symposion*, la Cluj, *Ţara Bârsei* şi *Braşovul Literar* la Braşov, *Provincia Literară* la Sibiu, *Hotarul* la Arad, *Blajul* la Blaj, *Familia* la Oradea, *Lanuri* la Mediaş, *Afirmarea* la Satu-Mare. Generaţia care îşi revărsa scrisul în aceste reviste, a fost formată în liceele şi universităţile României întregite.

Ceea ce caracterizează înainte de toate aceste publicaţii este deosebirea de nivel, faţă de publicaţiile din deceniul precedent. Ea se poate observa în limba mai suplă, mai general românească, mai larg orhestrată, mai capabilă de abstracţiuni, mai primitoare pentru neologism; prin orientarea gustului spre o poezie formală, uneori ermetică; prin conştiinţa tot mai pronunţată a autonomiei valorilor estetice; prin abundenţa eseului şi a studiului filosofic; şi în fine prin o nouă interpretare a valorilor locale.

Pe lângă revistele amintite, tinerii se asociază în grupări pe oraşe („Gând Românesc" la Cluj, „Thesis" la Sibiu, „Lanuri" la Mediaş) şi chiar într'o „Societate a scriitorilor români din Ardeal", asociaţie care organizează şezători literare în toate oraşele Transilvaniei, făcând astfel propagandă pentru noua literatură. Apar antologii cu poeţii tineri (remarcăm cea datorită d lui Emil Giurgiuca) şi se găseşte chiar un editor, d. Miron Neagu dela Sighişoara, care are curajul să publice, cu mari sacrificii, câteva din operele lor mai reprezentative. „Ca 'ntr'o Cantoria" de Dona-

tello, copiii care tăcuseră, împrăştiaţi şi neluaţi în seamă, au făcut să se audă vocile lor, încă nesigure, dar într'o splendidă solidaritate de grup" spune, pe bună dreptate, unul dintre aceşti tineri, d. Giurgiuca, în prefaţa Antologiei amintite. Vocile lor pătrund stăruitoare până şi în presa vremii care închină pagini întregi literaturii lor (*România Nouă, Patria, Naţiunea Română* şi îndeosebi săptămânalul de aleasă ţinută literară, *Ţară Nouă)*.

Vom încerca să desprindem din acest cor tineresc câteva voci mai clare şi mai caracteristice. Nu le vom aminti pe toate, nici nu vom putea intra în caracterizări mai largi, vom da totuşi mai multe nume decât în capitolul precedent. De toate se leagă câte o operă sau măcar câte o promisiune.

Cel mai de seamă dintre prozatorii acestei generaţii — şi poate talentul ei cel mai original — este *Pavel Dan* (1907—1937). In *Urcan Bătrânul*, singurul volum care ne-a rămas dela el — Dan a murit în floarea vârstei — el a ştiut să contopească, într'o formă cu totul personală, realismul aspru al unei lumi sărace, dar plină de putere, cu fantasticul folclorului, să învălue aceste două elemente într'o atmosferă tragică, în care moartea şi forţele supranaturale înlănţue cu puterea unei obsesii. Realismul lui este hrănit cu o bogată culoare locală, se degajează din el o puternică impresie de lucru trăit. Prin această notă şi prin suflul epic viguros al nuvelelor lui, Dan se aşează în bună tradiţie ardeleană. El a ştiut să depăşească această tradiţie prin încorporarea în ea a puterilor de dincolo de lume, cu care ţăranii lui se încleştează în conflicte de o tragică amploare. Cea mai neîndurătoare din aceste puteri este moartea. Motivul ei grav şi sumbru, împins uneori până la macabru, stăpâneşte cele mai multe din aceste nuvele. Pavel Dan a dat apoi prozei româneşti un nou peisaj al sufletului ţără-

nesc din Ardeal, atât de bogat în note. Originar dintr'un sat din jurul Clujului, el aduce în nuvelele lui lumea şi natura din satele din sudul acestui oraş, o lume colţuroasă, aspră, lipsită de pitoresc, şi totuşi de o nebănuită umanitate, de o tragică seriozitate a vieţii.

Ion Vlasiu ne a adus şi el într'o carte de amintiri *(Am plecat din sat)* lumea de pe Mureşul superior, din imediata vecinătate a satelor lui Pavel Dan, tot aşa de săracă şi de roasă de mizerii, de umană şi de neînfrântă. Pe când Pavel Dan construeşte, obiectivează, alege personagii şi acţiuni, Vlasiu povesteşte şi evocă de dragul povestirii, revarsă peste tot suflul cald al amintirii şi al duioşiei. Un lirism puternic şi fraged se revarsă bogat, înlănţuindu-te ca un cântec, o sete nepotolită după înaltele valori sfinţeşte aceste mizerii. Fără să caute, acest scriitor care este şi un artist sculptor, schiţează în cursul povestiri sale portrete de ţărani şi ţărance, în linii simple, directe, de un puternic relief. Până şi elementele neînsufleţite ale naturii, ca de pildă Mureşul, cel mai ardelean dintre râurile aceştei provincii, pentrucă o străbate prin inima ei, capătă la Vlasiu personalitate, curge alăturea cu oamenii, tovarăş etern şi iubit.

Corneliu Axente este autorul unui roman de factură Kiplingiană *(Legea Munţilor)*, în care a turnat însă toată frumuseţa sălbatecă, cu infinite variaţiuni, tot pitorescul, tot spiritul Carpaţilor noştri; iar *V. Beneş* ne a dat în volumul său *Hanul roşu* câteva nuvele fantastice de o factură personală.

Am spus că scriitorilor născuţi în Transilvania li s'a alăturat în această epocă, într'o rodnică tovărăşie, o seamă de scriitori născuţi în celelalte provincii, pe care funcţiunea i-a făcut să se aşeze între noi. Activitatea'lor a fost un admirabil ferment pentru apariţia noii literaturi. Unii din ei au încercat chiar să

pătrundă realitățile din Transilvania și să le transpună în opera lor. Amintim în rândul prozatorilor numai pe cel mai de seamă dintre ei, pe *Victor Papilian*, profesor la Facultatea de Medicină a Universității din Cluj. El nu mai este tânăr de ani, a rămas însă mereu tânăr prin entuziasmul său generos față de toate experiențele și elanurile tinerilor și prin spiritul și stilul operii sale. Autor a mai multe volume de nuvele, romane și teatru, Victor Papilian se remarcă prin temperamentul său veșnic agitat după problemele ultime, prin înclinarea și puterea de analiză a hrubelor nebuloase ale sufletului omenesc, a ciudățenilor lui bolnave, și uneori sfinte. In romanul de vaste proporții, *In credința celor șapte sfeșnice* el prezintă mozaicul unic în felul său de confesiuni și secte din Transilvania de după Unire, purtându-ne printr'o societate în curs de nouă așezare. E mai mult un studiu rece, cu străfulgerări de poezie și cu pătrunzătoare analize al unor suflete diformate de un misticism religios rău digerat, decât o desfășurare epică, cu un ritm sigur și amplu. Aceeași înclinare pentru misterele și paradoxele vieții o găsim în nuvelele lui, multe din ele cu subiecte ardelenești.

Dacă numărul prozatorilor din această generație e relativ redus, numărul poeților despre care se poate spune un cuvânt este ceva mai mare, mai ales dacă ținem seama de faptul că, spre deosebire de Vechiul Regat, unde facilitatea expresiei permitea un exercițiu mai larg al poeziei, în Transilvania ea era considerată un domeniu privilegiat, în care puțini au dreptul să intre. Și e deosebit de semnificativ acest număr relativ mare, când ne gândim că cei mài mulți din acești poeți cultivă o poezie dificilă, de joc gratuit și pur, de subtilizare și rafinare a emoțiilor și a expresiei.

Emil Giurgiuca, originar dintr'un sat din județul

Someş s'a remarcat nu numai prin talentul său, ci şi prin râvna pe care a pus-o în organizarea şi dinamizarea literaturii noi. In volumul său *Anotimpuri* cântă bucuriile pure ale unei naturi bucolice, zugrăveşte peisagii de culori sclipitoare, cu o fragedă aromă câmpenească, în versuri cizelate cu pasiunea unui miniaturist. Acelaş elan curat în faţa eternelor frumuseţi ale câmpurilor, turnat însă într'un vers mai spontan, mai mustos, ţâşneşte şi din poezia lui *Teodor Mureşianu*. *Gheorghe Boldea*, mort de timpuriu, a lăsat un volum postum (*Soliloquii)* de o sensibilitate luminoasă, umbrită de o melancolie reţinută, de o mare delicateţă a versului. *Ştefan Baciu*, autor a mai multe volume de versuri, cu toatecă foarte tânăr, s'a remarcat prin prospeţimea de adolescent a senzaţiilor sale, prinse în versuri de o bogată virtuozitate. *Aurel Marin* (originar din Vechiul Regat) şi *Vlaicu Bârna* aduc în volumele lor aerul pur şi înalt al muntelui. *Nicu Caranica* (macedonean de origine) scrie poeme de o factură neoclasică, de o nobleţă calmă şi pură. *Grigore Popa* înalţă imnuri satului. *Ionel Bălan* transpune o energie primară de abia reţinută, plină de amare tristeţi, pe registrul unui vers intelectualizat. *Ion Moldoveanu*, mort tânăr, ne-a lăsat un volum plin de presentimentul sfârşitului. Trişti şi delicaţi sunt şi *George Popa, Dimitrie Danciu* şi *Radu Brateş*. Poezia socială o continuă *V. Copilu-Chiatră*, — care aduce în versurile sale oamenii asprii din Munţii Apuseni — şi *I. Th. Ilea*.

Am lăsat anume la urmă pe *Mihai Beniuc*, astrul cel mai strălucitor al acestei constelaţii de poeţi, căci cu toatecă a crescut în tovărăşie cu cei amintiţi mai sus şi a colaborat la formarea noului climat literar, a mers cu o simpatică îndrăzneală pe drumul lirismului spontan şi direct, arătând prin puterea talentului său că, totuşi, acesta este drumul poe-

ziei adevărate. Cele două volume de versuri ale lui (*Cântece de perzanie* şi *Cântece noi*) desvălue un suflet cu o voluptate amară a suferinţei, care luptă însă cu încăpăţânare, chiar când nu vede nici o scăpare din cercul ei de foc, luptă de dragul luptei, aruncând săgeţile întrebărilor între cer şi pământ, muşcând cu ironie, protestând, răzvrătindu-se, cu voite neglijenţe şi durităţi ale expresiei, dar şi cu nebănuite frumuseţi. Nu numai împotriva propriului său destin se răzvrăteşte poetul, ci şi împotriva suferinţei semenilor săi, ţărani şi muncitori. O aprigă sete de dreptate îi arde sufletul, o dorinţă neodihnită de a se dărui altora, de a-i smulge din ghiarele mizeriei. El continuă astfel, cu o vigoare proaspătă, marea tradiţie ardeleană a poeziei sociale. Bogat, complex, variat în tonuri, Beniuc face impresia că-şi stoarce versul dintr'o sursă poetică inepuizabilă. El este marea nădejde a poeziei noi ardelene.

Orizontul noii literaturi a fost clarificat şi de o dezbatere ideologică vie şi de o critică suplă şi inteligentă. Problema generaţiilor, atât de discutată în România postbelică, a specificului etnic şi a localismului creator au fost frământate în numeroasele reviste ardelene de câţiva esseişti, dintre care reţinem pe *D. D. Roşca, Emil Cioran, Barbu Zevedei, Bucur Ţincu,* etc. Critica a fost reprezentată de *Ion Chinezu*, sobru, rafinat, cult, cu un simţ sigur al nuanţelor, al valorilor permanente, de *Octav Suluţiu, Al. Dima* şi *M. Beniuc*.

Ajunşi la capătul acestei prezentări sumare a literaturii româneşti din Transilvania, vom încerca să cuprindem în câteva cuvinte caracterele fundamentale, năzuinţele şi perspectivele ei.

Ca aburul argintiu al unei dimineţi de vară, această literatură se desprinde din pământul strămoşesc, îmbibată cu toate aromele lui pătrunzătoare. Toţi scrii-

torii ei reprezentativi au trăit în contact nemijlocit cu acest pământ. Ţărâna lui nu s'a desprins de pe talpele lor nici atunci când au ajuns pe trotuarele şi în saloanele oraşelor. Ea era purtată ca un destin, ca un talisman, ca o certitudine primară în mijlocul îndoielilor şi tentaţiilor civilizaţiei. Desprinşi din mijlocul unei ţărănimi cu caractere străvechi şi bine definite, în continuă luptă pentru conservarea şi afirmarea naţională, literatura lor se remarcă, în cadrul literaturii româneşti, prin forţa ei epică, prin mesianismul ei naţional, social şi etic. De aici vine şi simţul pentru idilă, pentru bucolic, alăturea de un realism sobru, aspru.

Unirea din 1918 a creat perspective grandioase pentru literatura ardeleană. Datele ei fundamentale s'au păstrat. Prea erau desprinse din realităţile acestei provincii pentru a dispare. Ele au fost însă îmbogăţite cu altele noi, adâncite până la străfundurile etnice, înzestrate cu prestigiul semnificaţiilor înalte, al ideilor, miturilor, simbolurilor. Dela eticismul prea direct şi uneori didactic, s'a ajuns la autonomia marilor valori umane. Realismul a primit fiorul fantasticului. Epicul a câştigat şi el în amploare. Stilul a devenit mai rafinat, mai bogat în nuanţe şi în străluciri, mai bun conducător de idei, fără să-şi piardă din energia gravă, care rămâne nota lui particulară, în cadrul stilului românesc.

BIBLIOGRAFIE: N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, în *La Transylvanie*, Bucureşti, 1938, pp. 599—665. — D. Popovici, *La littérature roumaine de Transylvanie au dixneuvieme siècle*, în acelaş vol. pp. 667—708. — Ion Breazu, *Povestitori ardeleni şi bănăţeni până la Unire*. Cluj, 1937.—B. Munteano, *Littérature roumaine*. Paris, 1938.—Ion Breazu, *Viaţa literară românească în Ardealul de după Unire* Cluj, 1934.—Ion Chinezu, *Douăzeci de ani de viaţă literară românească în Ardeal (1919—1939)*, în *Gând Românesc*, VII (1939), pp. 273—292; precum şi alte cronici literare ale aceluiaşi în toţi anii revistei amintite.—Emil Giurgiuca, *Poeţii tineri ardeleni* Antologie, Bucureşti, 1940.

TABLA DE MATERII

PUBLICAŢIILE CASEI ŞCOALELOR

Au apărut:

Titlu	Autor	Lei
Antologia filosofică	N. Bagdasar, V. Bogdan, C. Narly	500
Studii istorico-filosofice	I. Petrovici	150
Fichte · Trei scrieri	C. Lăzărescu	300
Momente solemne	I. Petrovici	150
Orizonturi filosofice	I. Zamfirescu	150
Filosofie şi poezie	T. Vianu	150
Soluţiile artei în cultura modernă	Edgar Papu	150
Immanuel Kant	tr. Tr. Brăileanu	150
Etica nicomahică	tr. Tr. Brăileanu	300
Reconstrucţia filosofică	Mircea Florian	400
Alcibiade	tr. St. Bezdechi	80
Teofrast	tr. C. Fedeleş	80
Plutarch	tr. N. Barbu	150
Lecţii de logică	C. Rădulescu-Motru	300
Şcoala activă	I. C. Petrescu	300
Despre mângâlerile filosofiei (Boetius)	tr. David Popescu	150
Etnicul românesc	C. Rădulescu-Motru	120
Pedagogia contemporană	G. G. Antonescu	150
Şcoala tradiţională şi şcoala de mâne	M. Biciulescu	120
Metode de educaţie	C. Narly	250
Palaestrica	C. Kiriţescu	250
Aspecte din civilizaţia romană şi elenă	C. Gerota	200
Răsfoind scriitorii clasici	I. M. Marinescu	150
Istoria literaturii italiene	Liberale Netto	150
Titu Maiorescu şi posteritatea sa critică	E. Lovinescu	250
Antologia scriitorilor ocazionali	E. Lovinescu	300
Antologia ideologiei Junimiste	E. Lovinescu	250
Titu Maiorescu şi contemporanii v. I	E. Lovinescu	300
Titu Maioresca şi contemporanii, vol. II	E. Lovinescu	250
Pictorul Mirea	N. Pătraşcu	750
Pagini de artă	K. H. Zambaccian	600
Arta şi anatomia	Dr. Athanasiu	500
Pietre de Vad, vol. III	Emanoil Bucuţa	250
Duiliu Zamfirescu şi Titu Maiorescu în scrisori	Emanoil Bucuţa	400
Formarea poporului românesc	O. G. Lecca	100
Valori literare în opera lui Filimon	N. Mihăescu	150
Aspecte lirice contemporane	S. Cioculescu	150
Pe urmele lui Don Quichote	Al. Popescu Telega	150
Primitivii	N. Petrescu	400
Drumuri de lumină	Radu Cosmin	260
Clasicii noştri	Vladimir Streinu	200
Fonetica	Tache Papahagi	300
Viaţa păstorească	O. Densuşeanu	
Teatru englez	tr. Dr. Protopopescu	200
Cervantes	Al. Popescu Telega	180
Culesul de apoi	Sandu Tzigara Samurcaş	80
Vifor sub stele	Gh. A. Cuza	250
Chemarea soarelui	P. State	250

		Lei
Bulgaria	Col. A. Budiş	150
Muntele Athos	A. Frunză	200
Cronica lui Ştefan cel Mare (versiune germană)	I. Chiţimia	50
Cegenda lui Afrodiţian Persul	D. Simonescu	50
Toponomie veche românească	Pr. C. Mătasă	50
Lontinentul care se deşteaptă	C. S. Antonescu, I. Roşca, A. Coteţ	200
Cetatea de munţi	G. Vâlsan	80
Piatra Craiului	Ionescu-Dunăreanu	250
Raite prin ţară	I. Petrovici	150
Sfaturi pentru studenţi	G. Vâlsan	80
Pământul românesc şi frumuseţile lui	G. Vâlsan	120
Poezii populare	V. Alecsandri	80
Poveşti	I. Creangă	80
Amintiri	I. Creangă	40
Basmele Românilor	P. Ispirescu	250
Alixandria (Viaţa lui Alexandru Machedon)		40
Legende, povestiri şi obiceiuri	Ion Pop Reteganul	80
Români din Secuime	R. Cioflec	80
Când Moldovenii ţineau strajă la Nistru	Ap. D. Culea	40
Poveşti de Perrault	tr. Lucia Demetrius	80
Poveşti basarabene	S. Kirileanu	40
Povestea poveştilor	tr. Lucia Demetrius	100
Povestiri morale	I. M. Râureanu	
Poveşti din satele noastre	M. Vulpescu	120
Faptele de vitejie ale lui Ştefan cel Mare	S. T. Kirileanu	150
Dela noi	Lecca Morariu	40
Soare Răsare	E. Matasă	100
Emigranţii din Brazilia	I. M. Rîureanu	80
Probleme de Geografie	V. Mihăilescu	300
Invăţământul profesional al fetelor	E. Rovincescu	50
Varlaam şi Ioasaf		100
Educatori creştini ai neamului românesc	Pr. M. Bulacu	200
Mica Pravilă	N. Mihăileanu	80
Apa cea vie	Al. Lascarov Moldovanu	80
Basmele Crivăţului	Emanoil Bucuţa	80
Plante medicinale	I. Roventa	40
Puterile credinţei	M. Pricopie	150
Mic manual de higienă vocală	Maria Mihăilescu Sburlan	70
Datini şi muncă	Ap. D. Culea	450
Oraşe din Transilvania	M. Popescu	100
Tradiţie şi poezie	I. I. Pillat	300
Poezii-Balade-Budai Deleanu	E. Grigoraş	80
Versuri alese	V. Demetrius	250
Tratat de drept public I, II	Negulescu şi Alexeanu	300
Expansiunea Romanilor	N. A. Constantinescu	100
Viermele de mătase	A. Simionescu	100
Finalitatea ideală a existenţii umane	C. Micu	150
Medicina socială	Dr. G. Banu	500
In cumpăna vremii	A. Mândru	250
Teatrul Românesc în versuri	Al. Ciorănescu	250

		Lei
Cuib de Şoimi	I. C. Bistriţeanu	80
Demiurgul	Dr. Voiculescu	150
Icarii de pe Argeş	I. Luca	180
Electra-Sofocle	tr. G. Murnu	150
Copernicus	tr. C. Pârvulescu	150
Poezii	M. Eminescu	150
Povestea vorbei	Anton Pann	200
Isopia		80
Leonard şi Ghertruda	tr. I. Rădulescu Pogoneanu	300
Aspecte culturale	G. Tăuşan	150
Marginalia	N. Iorgulescu	100
Focul viu	D. A. Vasiliu	150
Prin munţii şi văile Moldovei	I. Găvănescu	100
Valoarea artei în Renaştere	Al. Marcu	400
Floare Mică	Ecat. Talaz	50
Izvod	G. Lesnea	250
Priviri peste veacuri	V. Eftimiu	300
Nuvele Reiner Maria Rilke	tr. Iulia Murnu	200
Poeme străine-antice-moderne	tr. G. Murnu	200
Statul atenian-Aristotel	tr. St. Bezdechi	120
Introducere în sociologie I	Eugeniu Speranţia	
Folklor medical românesc	I. Candrea	500
Lisimac	M. Moşandrei	150
Bhagavadgita	tr. Th. Simenschi	150
Mircea cel Bătrân	P. P. Panaitescu	500
Autori şi actori	C. Moldovanu	320
Figuri şi note istorico-literare	Octav Botez	120
Filosofia lui Tolstoi	V. Harea	500
Istoria literaturii române moderne	T. Vianu, S. Cioculescu, V. Streinu	500
Arta veche românească	Al. Tzigara Samurcaş	
Predici populare	Arh. I. Scriban	600
Literatura Transilvaniei	Ion Breazu	350
Mitologia românească	M. Olinescu	400
Rudarii	Ion Chelcea	250
Introducere în sociologie	M. Ralea	200
Probleme de filosofie şi lit. patristică	Păr. I. G. Coman	300

Sub tipar :

Viaţa şi opera lui Kant	I. Petrovici
Pietre de vad, vol. IV	Emanoil Bucuţa
Esseuri filosofice	C. Georgiade
Seneca	G. Guţu
Istoria literaturii latine	N. Herăscu
Iconografie românească	Olga Greceanu
Didactica Magna	Comenius
Emil, I, II	J. J Rousseau
Mitropolitul Varlaam, răspuns la catehism	N. Cartojan
Udrişte Năsturel	F. Turdeanu
Documente din arhivele Bistriţei	Al. Rosetti
Cea mai veche pravilă românească	N. Cartojan
Scriitorii bucovineni	P. V. Haneş

Pagini basarabene	Porfirie Fală
Păcatele tinereții	C. Negruzzi
Proză	I. L. Caragiale
Proză	Al. Odobescu
Planșe-țesături naționale	M. Panaitescu
Suflet românesc	I. C. Buricescu
Evanghelia naturii	St. Zeletin
Asistența copiilor orfani și Azilul Elena Doamna	M. Grecu
Luchian, Andreescu, Grigorescu	V. Beneş
Determinatorul plantelor cu flori	M. Brandza
Din trecutul românesc al Jud. Satu-Mare	St. Meteş
Metafizica ființei parțiale	C. Ottaviano
Lumea ca ascensiune și degradare	J. Floru
Cum să ne îngrijim gura și dinții	Dr. Valeriu Muşatescu
Anuarul personalului administrativ din Ministerul Culturii Naționale, Cultelor și Artelor	S. R. Formac
Istoria teatrului românesc	I. M. Sadoveanu
Infernul (Divina Comedie)	tr. G. Tundrea
Poeții (ed. II)	A. Naum

Prețul 350 Lei

EDIȚIA I. TIPĂRITĂ IN 3050 EXEMPLARE. VIII. 1944

Tipografia „CARPAȚI", Str. Academiei 2. Telef. 5.89.95